

Зелені Карпати

1-4 2021

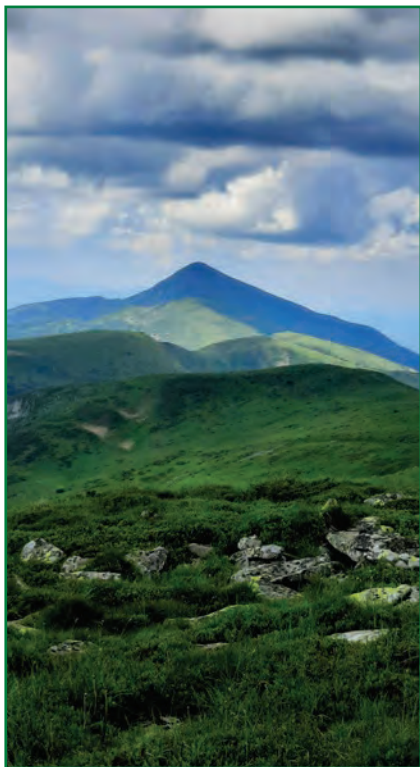
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

ВІДНОВЛЕНО ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕСВІТНЬОЇ МЕРЕЖІ ГІРСЬКИХ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ

У світі нараховується 727 біосферних резерватів, 474 з них розташовані на гірських територіях, які займають приблизно чверть поверхні Землі та є домівкою для приблизно 15 відсотків населення світу, забезпечуючи значну частину землян прісною водою, чистим повітрям та іншими життєво необхідними екосистемними функціями та послугами.

Тому Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та Швейцарська ініціатива гірських досліджень відновили діяльність Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів.

Метою цього формування є поліпшення захисту гірських екосистем і добробуту громад, сприяння обміну знаннями та досвідом між науковцями та іншими зацікавленими сторонами в зоні діяльності біосферних резерватів, розгортання наукових досліджень та розробки й прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень, сприяння адаптивному управлінню охороною та використанням природних ресурсів й організації гірського господарювання, наприклад, за допомогою угод між керівними комітетами біосферних резерватів й науково-дослідними установами в реалізації спільних планів робіт тощо.

А на міжнародному вебінарі, який проведено 9 грудня 2021 року з нагоди відновлення діяльності Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів (за участі їх керівників-координаторів та спеціалістів з гірських регіонів, університетів, дослідницьких центрів, місцевих громад, агенцій та програм ООН, асоціацій та неурядових організацій) презентовано досвід впровадження сталого туризму в різних гірських регіонах світу.

2021, № 1-4 (68-71)

*Заснований 1993 року.
Виходить раз на квартал.*

**«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY**

*Founded in 1993.
Published once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Арустамян Е.М.,
Тарасюк М.В., Броджі Маріо (Швейцарія), Вінницькі
Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина),
Довганіч Я.О., Зиман С.М. (науковий редактор),
Ібіш П'єр (Німеччина), Коржик В.П., Кухта В.В.
(перший заступник головного редактора),
Кравців В.С., Москалюк Б.І., Парпан В.І.,
Покин'череда В.Ф.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Arustamian E.M.,
Tarasiuk M.V., Brodgy Mario (Switzerland),
Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan
(Slovakia), Dovhanych Y.O., Ziman S.M. (scientific
editor), Ibisch Pierre (Germany), Korzhyk V.P.,
Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor)
Kravtsiv V.S., Moskaliuk B.I., Parpan V.I.,
Pokynchereda V.F.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство
охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry
for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Ресстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

Тел.: (03132) 2-21-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77

Тел.: (03132) 22193

E-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://cbr.nature.org.ua>

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА РОЗШИРЕННЯ ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО «БУКОВІ ПРАЛІСИ І ДАВНІ ЛІСИ КАРПАТ ТА ІНШИХ РЕГІОНІВ ЄВРОПИ»

До 15-річчя включення української та словацької частин букових пралісів Карпат до Списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО

Відповідно до Конвенції «Про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини», на підставі визначених критеріїв та суворої міжнародної наукової експертизи, формується список культурних та природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які мають виняткову загальнолюдську цінність.

Тому, за нашою ініціативою, в кінці 2006 року, після напруженої підготовчої роботи наукових колективів українського Карпатського біосферного заповідника та словацького Зволеньського технічного університету, уряди України та Словаччини направили відповідне подання до Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

А 28 червня 2007 року цей міжурядовий природоохоронний орган на 31 сесії в місті Крайстчорч (Нова Зеландія), за участі дипломатів, учених та природоохоронців із багатьох частин світу, одногосно, без жодних зауважень, прийняв рішення про включення українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» до Списку об'єктів Всесвітньої природної спадщини (Pichler V., and othe, 2007; Гамор, 2019). Це була довгоочікувана, справді історична подія для науковців та захисників природи України й Словаччини, міжнародне визнання їх природоохоронної та наукової діяльності.

Це також стало вшануванням наших народів, які зуміли за різних складних історичних та соціально-економічних обставин зберегти у самому центрі Європи ці унікальні природні цінності.

Важливе значення для такої своєрідної перемоги мали активна природоохоронна позиція та фундаментальні дослідження багатьох українських та зарубіжних вчених, представників різних епох, в першу чергу професорів Алоїса Златніка (Чехія), Штефана Корпеля, Івана Волошука та Вільяма Піхлера (Словаччина), Василя Комендаря, Степана Стойка та Василя Парпана (Україна), Маріо Броджі і Бригітти Коммармот (Швейцарія) та інших (Гамор, 2018).

Помітну роль у цьому непростому процесі відіграли організовані Карпатським біосферним заповідником міжнародні наукові конференції та семінари: «Природні ліси помірної зони Європи – цінності та використання» (Гамор, 2004; Commarmot, B., Namor F., 2005) та «Визначення потенційних об'єктів Всесвітньої природної спадщини» (Бабенко В., 2004), видана у Швейцарії українською та німецькою мовами монографія «Праліси Карпат. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника» (Брендлі, Довганич, 2003), українсько-голландський проект з інвентаризації пралісів Закарпаття (Га-

мор і ін., 2008), підтримка німецьких дослідників Петера Шмідта та Гаральда Плахтера.

Винятково важливою у цій справі була підтримка експерта Міжнародного союзу охорони природи Девіда Михалика (США).

На першому етапі створення до українсько-словацької номінації увійшло 77971 гектар букових пралісів, з яких 29278 гектарів склали заповідне ядро, а 48692 га утворили буферну зону.

Це був транснаціональний серійний об'єкт, що складався з десятих окремих ділянок, які розташовані вздовж осі довжиною 185 км, від Рахівських гір та Чорногірського хребта в Україні – на захід по Полонинському хребту до Букових верхів та гір Вігорлат у Словаччині. Понад 52 тис. га (з них 20980,5 га – заповідне ядро) або майже 70 відсотків номінації належало до Карпатського біосферного заповідника.

Частина і сьогодні входить до складу Ужанського національного природного парку, і тільки четверта її складова була розташована у межах Східної Словаччини.

На думку експертів, ця номінація на світовому рівні стала надзвичайно цінною як взірць недоторканих комплексів помірних широколистяних лісів. Вона репрезентує найбільш завершені й повні екологічні моделі, де відобра-

жено процеси, що відбуваються в чистих букових лісостанах за різноманітних природно-кліматичних умов. Це воістину безцінний генофонд бука лісового (*Fagus sylvatica*) та ряду інших видів, що приурочені до його ареалу.

Ця номінація є надзвичайно важливим об'єктом поряд зі створеним раніше в Японії (на острові Хоккайдо) об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що складається з бука японського (*Fagus crenata* Blume), площею в десять тисяч гектарів для відтворення повної картини історії та еволюції роду *Fagus*, який завдяки своїй поширеності у північній півкулі є глобально важливим.

Бук є одним з найбільш вагомих складових для біому помірних широколистяних лісів, його праліси колись займали 40 відсотків території Європи, а зараз їх фрагменти представляють приклад реколонізації та розвитку суходільних екосистем і угруповань з часів льодовикового періоду – процесу, який триває і досі.

Окремі компоненти цієї номінації (особливо Угольсько-Широколужанський, Чорногірський, Свидовецький та Марамороський масиви Карпатського біосферного заповідника) є достатньо великого розміру для проходження природних процесів, необхідних для довгострокової життєдіяльності ареалів багатьох видів та екосистем.

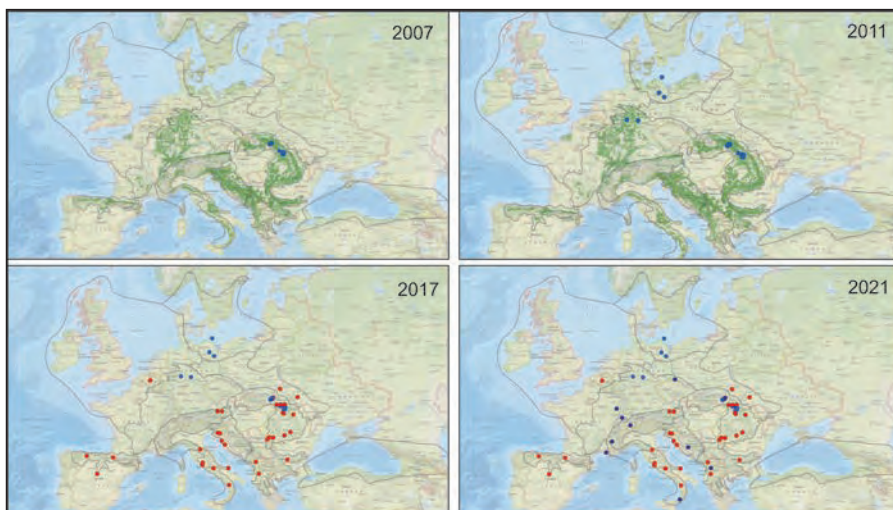
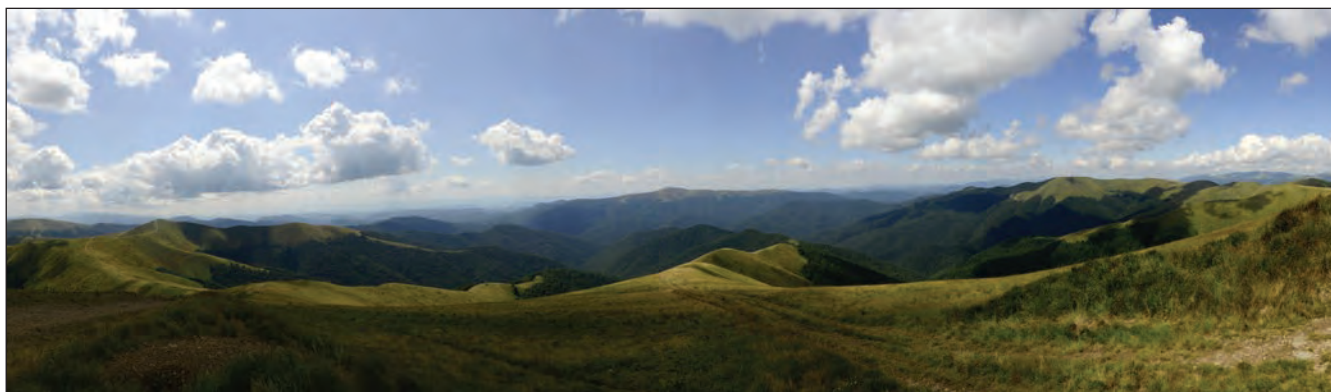
Важливо також, що букові праліси зростають на всіх ґрунтоутворюючих породах, що зустрічаються в Карпатах (кристалічні породи, вапняки, фліш, андезит), представляють 123 рослинні асоціації та володіють значним біологічним різноманіттям. Порівняно з іншими лісовими об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО букові праліси Карпат вирізняються специфічною флорою та фауною, які додають екологічної комплексності та завершеності цим екосистемам.

Надзвичайно цінним, відзначено у резолюції Комітету світового спадку, є і те, що отримана на об'єктах номінації наукова інформація уже нині може допомогти дослідити потенційний вплив глобальних кліматичних змін, що відбуваються на планеті Земля.

Уголька (Тячівський район
Закарпатської області)
та її праліси;
невпинний рух до сонця

**Картосхема букових лісових регіонів
(Beech Forest Regions)
(Kirchmeir, Kovarovic (eds.), 2020);
об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО
«Букові праліси і давні ліси Карпат
та інших регіонів Європи»
на карті Європи**

Отже, українсько-словацька номінація «Букові праліси Карпат» як об'єкт Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО складала особливий природоохоронний, науковий та туристично-рекреаційний інтерес, стала базою для створення європейської мережі букових пралісів та старовікових букових лісів.

Наступним надзвичайно важливим етапом в історії світового визнання букових пралісів, завдяки активній діяльності німецьких науковців та природоохоронців, стало розширення у 2011 році українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» за рахунок п'ятох ділянок давніх букових лісів Німеччини.

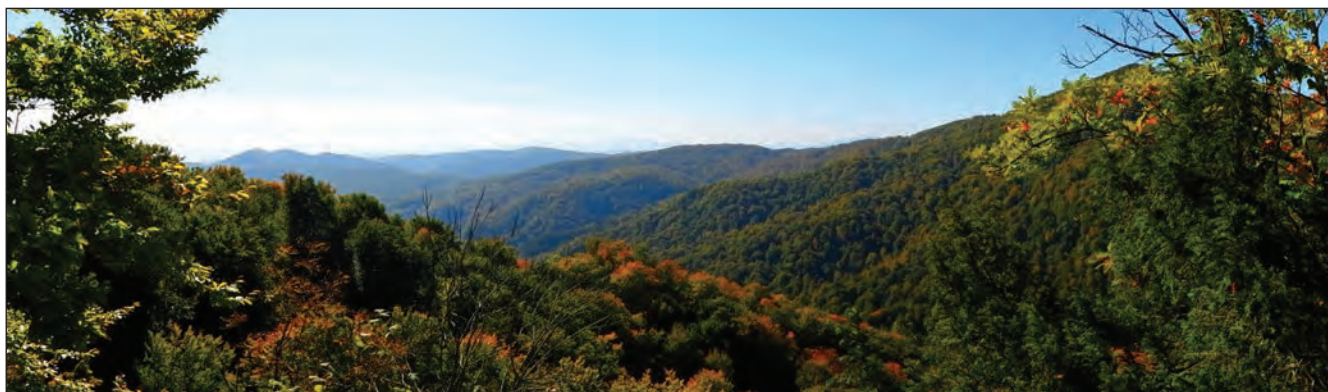
У результаті створено серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Цей новий, розширений об'єкт – теж унікальна транснаціональна природоохоронна територія кластерного типу, яка охоплювала природний ареал поширення лісів із бука лісового, від високогір'я Українських Карпат – до побережжя Балтійського моря на німецькому архіпелазі Рюген.

До його складу увійшло 33 670,1 га ядрової зони та 62 402,3 га буферної зони. Відповідно до рішень Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, у зв'язку із створенням та розширенням цього об'єкта спадщини, перед урядами України, Німеччини та Словаччини було поставлено завдання.

По-перше, забезпечити найбільш ефективне збереження об'єкта, з усіма біотичними та абіотичними компонентами, зокрема й природних оселищ понад 10000 видів тварин, рослин та грибів.

Для цього в інтегрованому менеджмент-плані визначено механізми їх збереження та сталого використання.

Букове царство довкола сіл Широкий Луг і Уголька; ядрова зона угольських пралісів

Зокрема, у заповідному ядрі забороняється будь-яка господарська діяльність, допускається проведення протипожежних заходів, забезпечується охорона від самовільних рубок, збереження монументальних старих дерев, охорона та спеціальний менеджмент гірських луків, водних коридорів та прісноводних екосистем, наукові дослідження та моніторинг тощо.

По-друге, організувати проведення наукових досліджень, спрямованих на отримання знань, які можна передати та використати для сталого, наближеного до природи лісокористування.

По-третє, здійснювати використання природної спадщини для активізації еколого-освітньої роботи, формування екологічної культури та підвищення поінформованості громадськості про праліси та їх цінності на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

По-четверте, популяризувати принципи сталого використання природних ресурсів на територіях, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини (зокрема відновлення традиційних ремесел, розвиток екотуризму, виробництво екологічно чистих продуктів харчування тощо).

По-п'яте, доручено Україні, Німеччині та Словаччині спільно вивчити потенціал Конвенції про Всесвітню спадщину щодо можливостей подальшого розширення даного об'єкта (за підтримки IUCN та Центру Всесвітньої спадщини) за рахунок ділянок з інших зацікавлених сторін-учасниць, з метою створення повної серійної транснаціональної номінації та забезпечення збереження цієї унікальної лісової екосистеми.

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО «БУКОВІ ПРАЛІСИ І ДАВНІ ЛІСИ КАРПАТ ТА ІНШИХ РЕГІОНІВ ЄВРОПИ»

№ п/п	Країна	Складові частини об'єкта	Роки створення (розширення) та площа, га			
			2007		2021	
			Складова частина	Буферна зона	Складова частина	Буферна зона
1.1	Україна	Уголька – Широкий Луг	11860,0	3301,0	11860,0	3301,0
1.2		Чорногора	2476,8	12925,0	2476,8	12925,0
1.3		Свидовець	3030,5	5639,5	3030,5	5639,5
1.4		Кузій – Трибушани	1369,6	3163,4	1369,6	3163,4
1.5		Мараморощ	2243,6	6230,4	2243,6	6230,4
1.6		Стужиця – Ужок	2532,0	3615,0	2532,0	3615,0
1.7		Синевир – Дарвайка			1588,46	312,32
1.8		Синевир – Квасовець			561,62	333,63
1.9		Синевир – Стримба			260,65	191,14
1.10		Синевир – Вільшани			454,31	253,85
1.11		Зачарований край – Іршавка			93,97	1275,44
1.12		Зачарований край – Великий Діл			1164,16	
1.13		Горгани			753,48	4637,59
1.14		Розточчя			384,81	598,21
1.15		Сатанівська дача			212,01	559,37
2.1	Словаччина	Havešová	171,3	63,99	167,88	6474,84
2.2		Stužica – Bukovské Vrchy	2950,0	11300,0	1742,47	5694,84
2.3		Rožok	67,1	41,4	74,37	1138,89
2.4		Vihorlat	2578,0	2413,0	1553,06	854,08
2.5		Udava			455,82	814,69
3.1	Німеччина	Jasmund			492,5	2510,5
3.2		Serrahn			268,1	2568,0
3.3		Grumsin			590,1	274,3
3.4		Hainich			1573,4	4085,4
3.5		Kellerwald			1467,1	4271,4
4.1	Албанія	Lumi i gashit			1261,52	8977,48
4.2		Rrajca			2129,45	2569,75
5.1	Австрія	Dürrenstein			1867,45	1545,05
5.2		Kalkalpen – Hintergebirge			2946,20	14197,24
5.3		Kalkalpen – Bodinggraben			890,89	
5.4		Kalkalpen – Urlach			264,82	
5.5		Kalkalpen – Wilder Graben			1149,75	
6.1	Бельгія	Sonian Forest – Forest Reserve «Joseph Zwaenepoel»			187,34	4650,86
6.2		Sonian Forest – Grippensdelle A			24,11	
6.3		Sonian Forest – Grippensdelle B			37,38	
6.4		Sonian Forest – Réserve forestière du Ticton A			13,98	
6.5		Sonian Forest – Réserve forestière du Ticton B			6,50	
7.1	Болгарія	Central Balkan – Boatin Reserve			1226,88	851,22
7.2		Central Balkan – Tsarichina Reserve			1485,81	1945,99
7.3		Central Balkan – Kozya stena Reserve			644,43	289,82
7.4		Central Balkan – Steneto Reserve			2466,10	1762,01
7.5		Central Balkan – Stara reka Reserve			591,20	1480,04
7.6		Central Balkan – Dzhendema Reserve			1774,12	2576,63
7.7		Central Balkan – Severen Dzhendem Reserve			926,37	1066,47
7.8		Central Balkan – Peeshti skali Reserve			1049,10	968,14
7.9		Central Balkan – Sokolna Reserve			824,90	780,55

8.1	Хорватія	Hajdučki i Rožanski kukovi		1289,11	9869,25		
8.2		Paklenica National Park – Suva draga–Klimenta		1241,04	414,76		
8.3		Paklenica National Park – Oglavinovac–Javornik		790,74	395,35		
9.1	Італія	Abruzzo, Lazio & Molise – Valle Cervara		119,70	751,61		
9.2		Abruzzo, Lazio & Molise – Selva Moricento		192,70			
9.3		Abruzzo, Lazio & Molise – Coppo del Morto		104,71	415,51		
9.4		Abruzzo, Lazio & Molise – Coppo del Principe		194,49	446,62		
9.5		Abruzzo, Lazio & Molise – Val Fondillo		325,03	700,95		
9.6		Cozzo Ferriero		95,75	2851,83		
9.7		Pollinello		477,94			
9.8		Falascione (Foresta Umbra)		254,30	3486,29		
9.9		Pavari – Sfilzi		667,13			
9.10		Monte Cimino		57,54	87,96		
9.11		Monte Raschio		73,73	54,75		
9.12		Sasso Fratino		781,43	6936,64		
9.13		Valle Infernale		320,79	2191,36		
10.1	Румунія	Cheile Nerei – Beușnița		4292,27	5959,87		
10.2		Codrul secular Șinca		338,24	445,76		
10.3		Codrul Secular Slătoara		609,12	429,43		
10.4		Cozia – Masivul Cozia		2285,86	2408,83		
10.5		Cozia – Lotrisor		1103,30			
10.6		Domogled – Valea Cernei – Domogled– Coronini–Bedina		5110,63	51461,28		
10.7		Domogled – Valea Cernei – Iauna Craiovei		3517,36			
10.8		Domogled – Valea Cernei – Ciucevele Cernei		1104,27			
10.9		Groșii Țibleșului – Izvorul Șurii		210,55	563,57		
10.10		Groșii Țibleșului – Preluci		135,82			
10.11		Izvoarele Nerei		4677,21	2494,83		
10.12		Strîmbu Băiuț		598,14	713,09		
11.1	Словенія	Krokar		74,50	47,90		
11.2		Snežnik – Ždrocle		720,24	128,80		
12.1	Іспанія	Hayedos de Ayllón – Tejera Negra		255,52	13880,86		
12.2		Hayedos de Ayllón – Montejo		71,79			
12.3		Hayedos de Navarra – Lizardoia		63,97	24494,52		
12.4		Hayedos de Navarra – Aztaparreta		171,06			
12.5		Hayedos de Picos de Europa – Cuesta Fría		213,65	14253,00		
12.6		Hayedos de Picos de Europa – Canal de Asotin		109,58			
13.1	Боснія і Герцеговина	Prašuma Janj		295,04	380,74		
14.1	Чехія	Jizera Mountains		444,81	2279,40		
15.1	Франція	Chapitre		371,30	41,65		
15.2		Grand Ventron		319,00	1328,00		
15.3		Massane		239,50	1432,30		
16.1	Північна Македонія	Dlaboka Reka		193,27	234,70		
17.1	Польща	Border Ridge and Gorna Solinka valley		1506,05	24330,52		
17.2		Polonina Wetlinska and Smerek		1178,03			
17.3		Terebowiec stream valley		201,00			
17.4		Wolosatka stream valley		586,66			
18.1	Швейцарія	Forêt de la Bettlachstock		195,43	1094,16		
18.2		Valli di Lodano, Busai and Soladino Forest Reserves		806,78	2330,74		
Разом				29278,9	48692,69	98125,15	294720,87

При цьому ЮНЕСКО визначило, що перевага має надаватись міжнародному менеджмент-плану щодо наукових досліджень та моніторингу, зважаючи на те, що обсяги існуючої бази даних та інформація, зібрана на об'єктах, які увійшли до серійної українсько-словацько-німецької номінації букових пралісів та старовікових букових лісів Німеччини, можуть допомогти дослідити наслідки впливу глобальних кліматичних змін.

Окрім запровадження інтегрованої системи менеджменту, включно з науково-дослідними програмами та моніторингом, створюється європейська мережа інформаційних та навчально-дослідних центрів, у тому числі Міжнародний навчально-дослідний центр букових пралісів та сталого розвитку Карпат (на базі Карпатського біосферного заповідника) на українському гірському курорті Кваси, діяльність яких має фокусуватись на вивченні та популяризації букових пралісів.

Вони слугуватимуть базою для обміну досвідом на міжнародному рівні, організації спільних досліджень та поширення знань. Треба особливо наголосити, що включення букових пралісів Карпат до переліку Всесвітньої спадщини загалом започаткувало європейський процес збереження букових старовікових лісів.

У рамках цього процесу, відповідно до рішення Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, за фінансової підтримки уряду Німеччини та активної участі українських експертів, проведено широкомасштабну інвентаризацію та вивчення стану збереження старовікових букових лісів в усіх європейських країнах, де поширений ареал цього колись домінуючого на континенті деревного виду.

Виявлено понад 100 малопорушених його ділянок достатньо великих розмірів у 12 букових лісових регіонах Європи в 23 країнах (див. картосхему на 4 стор. угорі). Пізніше, в результаті критичного аналізу, в рамках міжнародної конференції «Букові праліси та давні букові ліси Європи: проблеми збереження та сталого використання», що проходила 16-22 вересня 2013 року у м. Рахові, сформовано так званий короткий Рахівський список поширення старовікових букових лісів Європи, які можуть розглядатись як потенційні об'єкти для розширення українсько-словацько-німецького об'єкта.

Цей перелік доопрацьовано на віденському семінарі та погоджено на міжміністерській нараді у травні 2014 р. у Бонні. До нього зараховано 47 претендентів для включення до Всесвітньої спадщини із 20 країн.

Серед них й українські ділянки букових пралісів та давніх букових лісів із природних заповідників «Горгани» та «Розточчя», національних природних парків «Синевир», «Зачарований край» та «Подільські Товтри». Найбільш визначні ділянки букових пралісів із 10 країн Європи успішно пройшли експертну оцінку Міжнародного Союзу охорони природи (IUCN) і 7 липня 2017 року у польському місті Краків на 41 засіданні Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включені до Всесвітньої спадщини як другий етап розширення українсько-словацького об'єкта.

Згідно з Краківським рішенням Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО об'єкт «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» перейменовано на «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» («Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions in Europe»).

Навколо усіх ділянок об'єкта утворено буферну зону загальною площею 294720,87 га. А на 44-й сесії Комітету Всесвітньої спадщини, яка відбулася 28 липня 2021 року (в онлайн-режимі) в китайському місті Фучжоу, об'єкт у черговий раз розширено (див. табл. на стор. 6-7).

Як результат, він нині розташований на територіях 18 європейських країн (Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Іспанія, Німеччина, Північна Македонія,

**Карстовий міст –
свідок доісторичних часів;
води, які напують букове листя**

Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Україна, Франція, Хорватія, Чехія та Швейцарія) (див. картосхему на 4 стор. унизу).

Загальна його площа складає 98125,15 га, серед яких 21,4% охороняється на території Карпатського біосферного заповідника. Завдяки цьому Україна займає перше місце за площею об'єкта (28985,97 га або 29,5% загальної площі), друге – належить Румунії (23982,77 га), а третє – Болгарії (10988,91 га).

Цікаво і те, що найбільшою серед 94 ділянок, що входять до цієї спадщини, є суцільний Угольсько-Широколужанський масив (11860 га).

Зауважимо також, що за нашою пропозицією 2 лютого 2017 року в німецькому місті Еберсвальде (Гамор, 2017) представниками наукових та природоохоронних організацій Німеччини, Великобританії, Австрії та Словаччини створено та зареєстровано Міжнародну громадську організацію «Європейська мережа букових лісів», яка займається проблемами збереження та вивчення букових пралісів й старовікових букових лісів Європи, здійснює пошук джерел фінансування та розробляє інші механізми для обміну досвідом роботи й інформацією щодо їх наукових та екологічних цінностей, розв'язання проблем охорони в зацікавлених країнах тощо.

Надзвичайно важливим є і те, що Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО своїм рішенням (39 COM 7B.19) ще в

2015 році схвалив діяльність Німеччини, Словаччини та України щодо тісної співпраці в напрямку збереження та менеджменту об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», зокрема й підписання Спільної Декларації про наміри між Міністерством екології та природних ресурсів України, Федеральним міністерством навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та безпеки реакторів Федеративної Республіки Німеччини і Міністерством охорони навколишнього середовища Словацької Республіки щодо співпраці з охорони та управління спільним об'єктом (Гамор, 2019) і рекомендує їм продовжувати докладати всіх зусиль в цьому напрямку.

Для збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО велике значення мають також акти Президента та Уряду України, якими затверджено комплекс заходів, що спрямовані не тільки на охорону, але й на забезпечення сталого розвитку та благоустрою прилеглих до них гірських населених пунктів Закарпаття (Гамор, 2013, 2014, 2018).

Особливу роль для занесення букових пралісів до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та їх вивчення відіграли реалізовані в Україні проекти Швейцарського федерального інституту лісових снігових та ландшафтних досліджень (WSL), які базувались на успішній співпраці між українськими та швейцарськими вченими і спрямовувались, зокрема, й на зміцнення потенціалу Карпатського біосферного заповідника та поглиблення досліджень у пралісових екосистемах загалом (Гамор, 2013, 2016, 2017, 2018).

Отриманий досвід багатосторонньої співпраці між науковцями та природоохоронцями, у рамках Всесвітньої спадщини, на думку експертів, служить взірцевим прикладом міжнародної екологічної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В. Вмісто готувати – навчимося й подавати. Урядовий кур'єр, 26 грудня 2004 р., № 240.
2. Бренділ У.Б., Довганич Я. (ред.). Праліси в Центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника. – Бірменсдорф. Швейцарський федеральний інститут досліджень лісу, снігу і ландшафтів (WSL). – Рахів, Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), 2003. – 193 с.
3. Гамор Ф.Д. Природні ліси в помірній зоні Європи: цінності та використання: Міжнарод. конф. в Мукачеві, Закарпаття, Україна, 13-17 жовтня 2003 р. // Укр. бот. ж., 2004. – 61, № 4. – С. 115–119.
4. Гамор Ф.Д., Довганич Я.О., Покинчерета В.Ф., Сухарюк Д.Д., Бундзяк Й.Й., Беркела Ю.Ю., Волощук М.І., Годованець Б.Й., Кабаль М.В. Праліси Закарпаття: інвентаризація та менеджмент (під загальною редакцією Федора Гамора та Петера Фейна). – Рахів, 2008. – 86 с.
5. Гамор Ф. Віктор Янукович доручив забезпечити благоустрій сіл Закарпаття в зоні букових пралісів і відновити сполучення Рахова з Києвом // Зелені Карпати, 2013. – № 1–4. – С. 14–16.
6. Гамор Ф. Про букові праліси – в історичному центрі Львова // Зелені Карпати, 2013. – № 1–4. – С. 19–20.
7. Гамор Ф. Запропонований адміністрацією Карпатського біосферного заповідника план заходів затвердив Кабмін України // Зелені Карпати, 2014. – № 1–4. – С. 32.

8. Гамор Ф. Із швейцарськими партнерами обміркували шляхи поглиблення наукової співпраці. // Зелені Карпати, 2016. № 1–4. – С. 27–28.

9. Гамор Ф. У Німеччині зареєстровано міжнародну громадську організацію «Європейська мережа букових лісів» // Зелені Карпати, 2017. – № 1–4. – С. 31–32.

10. Гамор Ф. На базі Карпатського біосферного заповідника розпочинається реалізація нового українсько-швейцарського наукового проекту // Зелені Карпати, 2017. – № 1–4. – С. 35–36.

11. Гамор Ф.Д. Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи. Про деякі історичні аспекти створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника з нагоди його 50-річчя. – Львів: Растр-7, 2018. – 126 с.

12. Гамор Ф. Уряд затвердив новий план заходів зі збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку прилеглих до нього територій // Зелені Карпати, 2018. – № 1–4. – С. 14–16.

13. Гамор Ф. Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини. Друге, доповнене видання монографії «Всесвітнє визнання букових пралісів Карпат: історія та менеджмент» – ФОП Сабов А.М., Ужгород, 2019. – 300 с.

14. Гамор Ф.У Бонні, за участі адміністрації Карпатського біосферного заповідника, підписано Спільну Декларацію між природоохоронними міністерствами України, Німеччини та Словаччини щодо збереження та управління буковими пралісами / Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини. Друге, доповнене видання монографії «Всесвітнє видання букових пралісів Карпат: історія та менеджмент» – ФОП Сабов А.М., Ужгород, 2019. – С. 87–89.

15. Commarmot, B.; Hamor F.D. (eds): 2005; Natural Forests in the Temperate Zone of Europe – Values and Utilisation. Conference 13-17 October 2003< Mukachevo, Ukraine. Proceedings. Birmensdorf, Swiss Federal Research Institute WSL; Rakhiv, Carpathian Reserve. – 485 pp.

16. Kirchmeier H., Kovarovic A. (eds.) 2020: Nomination Dossier «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe» as extension to the existing Natural World Heritage Site (1133ter). Klagenfurt. – 357 p.

17. Pichler V., Hamor F., Volosucuk I., Sukharyuk D. Outstanding univtrsal value of the ecological processes in the primeval beech forests of the Carpathians and their management as world heritage sites. VEDA vydavatelstvo Slovenskej academie vied. – Bratislava, 2007. – 63 pp.

Директор Карпатського біосферного заповідника Микола ТАРАСЮК: «МИ ВІДКРИТІ ДО СПІВПРАЦІ, ІННОВАЦІЙНИХ ІДЕЙ І КОНСТРУКТИВНИХ ПРОПОЗИЦІЙ»

А.Л.: – Шановний пане Микола, понад два місяці Ви очолюєте Карпатський біосферний заповідник. Розкажіть, будь ласка, детальніше про свій попередній професійний шлях...

М.Т.: – Із 2016 року я працював у Державній екологічній інспекції України, де пройшов шлях від посади головного спеціаліста до начальника відділу і, звісно, досконало розумію, як працює виконавча гілка влади. З часом вирішив розвиватися у законодавчій сфері, а саме – працювати у профільному комітеті Верховної Ради України. Зрозуміло, що здобуті за роки роботи знання і навички у вищезгаданих установах допомагають мені впоратися із сьогоденнішими викликами.

А.Л.: – Знаємо, що Ви проходили тривалий конкурс і протягом декількох років вивчали інфраструктуру, особливості та загальні потреби Карпатського біосферного заповідника. Тож, будь ласка, поділіться з нами Вашою основною метою на посаді директора заповідника. Яких результатів Ви хотіли б досягти?

М.Т.: – Справді, питання щодо роботи Карпатського біосферного заповідника я вивчав тривалий час. Зараз не даватиму оцінку діяльності минулого керівництва, але можу сказати, що були напрямки роботи, які проводились на достатньому рівні. Серед проблем, які видно неозброєним оком, – це інфраструктурні питання: багато будівель знаходяться в аварійному стані, деякі потребують капітального ремонту і переоснащення. Звісно, неможливо обійти і проблему збереження природних комплексів заповідника, коли вони (природні комплекси) використовуються, у кращому випадку, неефективно. Тому одна із пріоритетних цілей – це розвиток інфраструктури, забезпечення захисту і збереження природного потенціалу заповідника.

А.Л.: – Які основні виклики стоять перед Вами як перед очільником Карпатського біосферного заповідника?

М.Т.: – Досягти потрібного результату ми зможемо за умови злагодженої роботи колективу заповідника, коли кожен виконує свою важливу функцію у загальній справі. Насправді, з цим пов'язаний основний виклик – це зміна підходу співробітників до виконання своїх посадових обов'язків. Я докладаю усіх зусиль, щоб у нашій команді працювали лише проактивні, ініціативні люди. Варіант «відбувати робочий час» нам не підходить.

А.Л.: – Відомо, що Ви вже провели ряд нарад, на яких, зокрема, визначили майбутній вектор руху природоохоронної установи. Чи можете назвати пріоритетні напрямки розвитку КБЗ?

М.Т.: – Так, пріоритетні напрямками розвитку визначено – це збереження унікального природного різноманіття,

розвиток сталого туризму, забезпечення додаткових фінансових надходжень до бюджету установи.

А.Л.: – Ви очолюєте заповідник зовсім недавно, а вже отримали в розпорядження аж шість нових автомобілів «Toyota» та сім мотоциклів «Honda». Як плануєте їх розподілити?

М.Т.: – Принагідно хочу подякувати Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України та німецькому проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні» (SNPA). Адже саме завдяки їх активній допомозі заповідник отримав гідне транспортне забезпечення. Зараз ми плануємо кожному відділенню надати відповідний транспортний засіб.

А.Л.: – Яка Ваша стратегія у співпраці з територіальними громадами? Питання дуже актуальне, бо не новина, що у людей є чимало претензій до КБЗ, зокрема, закидають установі надмірну бюрократію, погане утримання лісових доріг, мостів і переходів та ін.

М.Т.: – Заповідник має потужну базу і за умілого управління стане каталізатором швидкого розвитку для громад, які здебільшого є новоутвореними і поки що не мають достатнього ресурсу для такого розвитку. Ми відкриті до співпраці, інноваційних ідей і конструктивних пропозицій.

А.Л.: – Колектив КБЗ цікавиться також Вашою думкою щодо служби державної охорони заповідника. Чи плануєте закупити довгоочікуваний повсякденний та вихідний формений одяг нового зразка для її працівників? Та чи є можливість забезпечити службу державної охорони сучасним спорядженням?

АКТУАЛІЇ

М.Т.: – У рамках проєкту SNPA ми закупимо формений одяг для служби державної охорони заповідника. Нещодавно фірма-переможець тендеру зняла мірки з кожного працівника. Ми зацікавлені у виготовленні комфортного та якісного одягу. Сподіваюся, що до кінця року служба державної охорони буде укомплектована зимовою та літньою формою, головними уборами і рюкзаками. Ми працюємо у напрямку забезпечення служби державної охорони сучасним спорядженням. Серед основних дій, перш за все, хочу акцентувати увагу на створенні сучасного координаційно-інформаційного центру для збору інформації, необхідної для ефективної роботи працівників служби державної охорони і наукових досліджень.

Також на завершальній стадії знаходиться тестування пілотної програми SMART для моніторингу біорізноманіття. Мета програми полягає у фіксації важливих даних поширення рідкісних видів флори та фауни, а для служби державної охорони – це інструмент виявлення порушень. Крім цього, ми плануємо посилити охорону шляхом впровадження нових технологій – це, насамперед, відеонагляд, фотопастки, використання дронів і датників.

А.Л.: – *І на завершення – про туризм. Як плануєте працювати в цьому напрямі?*

М.Т.: – Будемо створювати умови для сталого туризму, осучаснювати матеріальну базу, розширювати і утримувати у належному стані інфраструктурні об'єкти. Також хочу звернути увагу на те, що ми плануємо розвинути навігацію на автомобільних шляхах, а у місцях відвідування туристів встановити вбиральні, оглядові майданчики, обладнати автопарковки і місця для кемпінгу.

**Інтерв'ю вела Андріана ЛЕЛЕ,
провідна редакторка газети
«Вісник Карпатського
біосферного заповідника»,**

*м. Рахів,
вересень 2021 р.*

**Центральна садиба Карпатського
біосферного заповідника**

ДЛЯ ПАТРУЛЮВАННЯ ГІРСЬКИХ ОБХОДІВ

АВТОПАРК КБЗ ПОПОВНИВСЯ ТРАНСПОРТОМ

Проєкт «Підтримка природно-заповідних територій України» спрямований на покращення матеріально-технічної бази установ природно-заповідного фонду. Він впроваджується в рамках Німецького фінансового співробітництва (ФК) і фінансується німецьким Міністерством економічного співробітництва та розвитку (BMZ) через Кредитну установу для відбудови KfW у розмірі 14 млн євро грантових коштів.

7 липня, у День професійного свята, директор Карпатського біосферного заповідника Микола Тарасюк отримав із рук керівника названого проєкту Міхаеля Бромбахера та директора Департаменту природно-заповідного фонду Міндовкілля Едуарда Арустамяна ключі від шести нових автомобілів «Toyota Hilux» для працівників служби державної охорони.

28 липня, у Львові, Миколі Тарасюку вручили ключі від семи мотоциклів «Honda», які закуплені за кошти уряду Німеччини в рамках цього ж проєкту.

Тисячі гектарів найціннішої природи охороняють працівники служби державної охорони Карпатського біосферного заповідника. У випадку пожежі, браконьєрства чи інших незаконних дій надзвичайно важливою є оперативність. Вже найближчим часом мотоцикли будуть розподілені між природоохоронними науково-дослідними відділеннями і вийдуть на патрулювання гірських обходів. Отже, природоохоронці зможуть швидше реагувати на виклики і ретельніше виконувати свої обов'язки.

Символічно, що мотоцикли надійшли напередодні Всесвітнього дня рейнджерів (31 липня), відзначення якого у 2021 році ініціювало Міністерство захисту довкілля та природоохоронних ресурсів України.

Директор КБЗ Микола ТАРАСЮК та заступник керівника підрозділу реалізації АГТ ГРУП АГ Соломія СТЕФАНИШИН; зліва направо: директори ПЗ «Горгани», КБЗ, НПП «Вишницький», «Синевир», «Яворівський» Ярослав ПЕТРАШУК, Микола ТАРАСЮК, Галина МАРЧУК, Микола ДЕРБАК, Михайло БІЛЯК з ключами від нових автівок; мотоцикл «Honda» опановують працівники служби державної охорони КБЗ; зліва направо: директор КБЗ Микола ТАРАСЮК, керівник проекту «Підтримка природно-заповідних територій України» Міхаель БРОМБАХЕР, директор Департаменту природно-заповідного фонду й земельних ресурсів Міндовкілля Едуард АРУСТАМЯН, начальник Петрос-Говерлянського ПНДВ КБЗ Ігор ІВАНКІВ під час церемонії передання автомобілів «Toyota HILUX» установам ПЗФ України

Директор Департаменту природно-заповідного фонду і земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуард АРУСТАМЯН:

«СЬОГОДНІ ПОТРІБНА НАЦІОНАЛЬНА СЛУЖБА ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ»

Бесіду веде власний кореспондент газети «Голос України» у Закарпатській області Василь НИТКА

ДІЯТИ ТАК, АБИ ЧИСТОТІ КАРПАТ НЕ ДОШКУЛЯЛО СМІТТЯ

В.Н.: – *Пане Едуарде, якою є мета Вашого приїзду на Закарпаття: інспектуєте чи радите? Або – щось третє?*

Е.А.: – На Закарпатті загострюється велика проблема – сміття. Цього не потребу назбираються... гори. І треба невідкладно діяти.

До речі, нещодавно Україну сколихнуло відео очевидців, як викидають сміття на території одного з національних парків області. Тож, зважаючи на ситуацію, міністерство не могло не зреагувати й ініціювало наради на Закарпатті з метою запобігання засміченню заповідних територій. Такі обговорення проведено в Національному природному парку «Синевир» і Карпатському біосферному заповіднику. Усім нині вже зрозуміло: аби розв'язати проблеми засміченості територій, водойм, берегів річок і потічків, потрібен системний підхід. А найважливіше – змінити ставлення самих закарпатців, керівників територіальних громад до поводження зі сміттям і виховання в населення культури поводження з ним. Тож ініційовано посилення роботи служби державної охорони установ природно-заповідного фонду і наголошено: лише спільно з Державною екологічною інспекцією в області, поліцією та керівництвом територіальних

громад можна поліпшити ситуацію, яка дошкуляє і довкіллю, і місцевим мешканцям, і туристам. А ще негативно позначається на репутації нашої держави в очах європейських країн, які межують з Україною.

Настає той час, коли цю проблему, масштаби якої щодали збільшуються, слід розв'язувати кардинально!

Аби кожен усвідомив і глибоко перейнявся, наскільки важливою є охорона довкілля на Закарпатті, наведу такі факти: у області – 478 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення. Їхня площа – 193319 гектарів, або ж 15,16 відсотка території області. Серед основних: Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки «Синевир»,

«Ужанський» та «Зачарований край». Також 12 заповідних урочищ, 19 заказників загальнодержавного та 56 заказників місцевого значення, дев'ять парків – пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення та 338 місцевого значення, ботанічний сад Ужгородського університету загальнодержавного значення, два дендрологічні парки місцевого значення. А об'єкт «Букові праліси Карпат» внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО! Його угіддя розкинулися на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку.

Додам також, що триває робота зі створення нових та розширення наявних об'єктів як на рівні нашого міністерства, так і на обласному. Це дасть змогу збільшити природно-заповідний фонд регіону.

В.Н.: – *Карпати – а це, власне, чотири області: Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька, – нині стали місцем відпочинкового паломництва українців. Як і чим на цей соціальний запит співвітчизників реагує Ваше міністерство загалом і очолюваний Вами департамент зокрема?*

Е.А.: – Практично велику увагу нині приділяємо Карпатському регіону. І яскравим прикладом цього є активна реалізація українсько-німецького проекту «Підтримка природоохоронних територій України». Його втілення передбачає насамперед посилення

спроможностей – зокрема рекреаційних – восьми пілотних установ Міндовкілля. Крім того, розпочато добудову і розширення реабілітаційного центру бурого ведмеда в НПП «Синевир», який для відвідувачів став одним із найулюбленіших рекреаційних місць. Також у планах – відновлення Музею лісу і сплаву на Чорній Ріці.

ОБЕРІГАСІШ ПРИРОДУ – ДБАЄШ ПРО МАЙБУТНЄ

В.Н.: – В Україні, як відомо, лише 7% території займають заповідні зони. На Закарпатті – більш як 15%. Який вигляд має ця картина з точки зору сусідніх країн Європи та світу?

Е.А.: – У Європі середній показник становить 21% і його планують довести до 30. В Україні 7% території держави – під природно-заповідним фондом. У нас теж є така мета: найближчим роками Україна повинна дійти до показника в 15%. Тобто така частина всієї території держави буде захищена статусом природно-заповідного фонду. І це цілком реально. Адже в нас чималі площі займають водно-болотні угіддя та інші види територій, що мають природоохоронний статус і захищені державою.

В.Н.: – І тут якраз доходимо до іншого логічного запитання: чи не варто б нарешті Україні, зважаючи на ситуацію з глобальним потеплінням, боротьбою молодого покоління нашого континенту (зокрема, рух, який очолює юна Грета Тунберг) і на резолюції Паризької угоди 2015 року, Конференції ООН з питань зміни клімату COP26, яка відбулася в шотландському місті Глазго, відродити або ж наново створити Національну службу заповідної справи?

Е.А.: – Свого часу така служба існувала. Вона була якби підрозділом Мінприроди. І називалася Державною службою заповідної справи. Однак унаслідок «удосконалення» системи органів центральної виконавчої влади її було ліквідовано і скорочено кадровий склад.

Нині установи природно-заповідного фонду, окрім Міндовкілля, підпорядковані органам виконавчої влади, вищим навчальним закладам, державним науковим організаціям (Державне управління справами, МОН, Держлісагентство, НАН, НААН, Київському національному університету імені Тараса Шевченка).

Гори Говерла і Петрос височіють над селищем Ясіня (Закарпатська область)

У вищезазначених органах і установах фактично відсутні підрозділи, які відповідають за їхню діяльність у напрямі природно-заповідного фонду.

Окремий орган справді необхідний для реалізації політики в цій галузі.

Тож цілком поділяю Вашу думку, що такі потрібен єдиний центр управління заповідною справою. Можливо, найкращою назвою було б Державне агентство заповідної справи. І створення такого органу передбачено в стратегічних документах уряду.

В.Н.: – Пане Едуарде, вода для українців, за прогнозами, незабаром може стати справжнім дефіцитом. У Карпатах з обох боків наших сусідів її наразі вистачає. А чи немає вже якихось перспективних розробок (і це може невдовзі виявитися не просто реальністю, а необхідністю), аби задовольняти нестачу поставками цієї життєдайної рідини в ті степові регіони, де відчувається її дефіцит?

Е.А.: – Це важливе питання більше стосується моїх колег з інших підрозділів Міндовкілля, але це справді проблема глобальна і вона тільки посилюватиметься. Напевно, насамперед необхідно більш раціонально використовувати ті водні ресурси, які є в степу, обмежити неконтрольоване використання артезіанських вод, запровадити нові технології – до прикладу, крапельне зрошення полів і садів. Над цим працюють як управлінці нашого міністерства, так і авторитетні науковці.

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЧОРНОЗЕМІВ – РОБОТА ВІДПОВІДАЛЬНА Й ПОЧЕСНА

В.Н.: – На Вашу думку, чи достатньо держава виділяє фінансових та інших ресурсів на збереження природи, дорожочінної ріллі – знаменитих українських чорноземів? І як тут знайти баланс між потребою і можливістю? Адже це врешті-решт справа національної безпеки?

Е.А.: – Відповім так: на жаль, фінансових ресурсів держава виділяє недостатньо, хоча на всій території нашої країни поширені деградаційні процеси земель – такі, як водна, вітрова ерозія, підтоплення, забруднення, заболочування, засолення тощо. Це призводить насамперед до виснаження ґрунту, втрати його корисних властивостей і зниження продуктивності.

Інтенсивне використання сільськогосподарських земель здебільшого спрямовано на досягнення короткострокових економічних вигод, швидкого прибутку, ігноруючи природоохоронну складову та негативні наслідки у довгостроковій перспективі.

Звісно, добросовісні господарі землі дотримуються сівозмін, вносять органічні добрива, допустимі норми пестицидів та агрохімікатів. Але далеко не всі такі.

Якість і стан ґрунтів стає не тільки аграрним питанням, а й проблемою екологічної безпеки. Тому одним з пріоритетних природоохоронних завдань є призупинення, скорочення і запобігання деградаційним процесам у сфері використання та експлуатації земельних ресурсів. І цьому мають сприяти насамперед землевласники та землекористувачі.

А з боку держави мають бути впроваджені дієві механізми економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, щоб власники і користувачі впроваджували екологічно збалансовану діяльність,

отримували податкові і кредитні пільги, відповідне фінансування для відновлення ріллі, компенсацію за зниження доходу внаслідок невикористання оранки за час проведення робіт з охорони земель.

Недостатній обсяг фінансових ресурсів, що виділяються державою для розв'язання проблем у цій сфері, зумовлено й відсутністю загальнодержавної програми використання та охорони земель, яка б визначала склад та обсяги першочергових і перспективних заходів, а також обсяги і джерела фінансового забезпечення виконання робіт з їх реалізації. Додам, що сьогодні Мінагрополітики розробило проєкт концепції цієї програми, яку Міндовкілля погодило з відповідними зауваженнями.

Ще один оптимістичний штрих: з метою збереження, відтворення та охорони земельних ресурсів Міндовкілля розробило і подало на розгляд Кабміну проєкт постанови про затвердження нормативів гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, надмірний вміст яких призводить до забруднення земель і ґрунтів, шкідливого впливу на довкілля та здоров'я людини.

Затвердені нормативи гранично допустимих концентрацій таких речовин будуть підґрунтям для здійснення ефективного державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони земельних ресурсів, вжиття заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, додержання суб'єктами господарювання екологічних нормативів у сфері використання та охорони земель, притягнення винних до відповідальності.

В.Н.: – *Війна на сході. Як цей чинник уже позначається і що може з собою принести у недалекому майбутньому?*

Е.А.: – Виключно негативно, нічого хорошого...

А що може принести війна? Якщо говорити про природу – то тільки знищення біорізноманіття, руйнування ґрунтового покриву, зменшення лісових ресурсів, знищення видів рослин і тварин. Це – і забруднення підземних вод, атмосферного повітря, лісові пожежі, знищення об'єктів природно-заповідного фонду...

В.Н.: – *Як людина молода, керівник такого важливого в справі охорони довкілля міністерського підрозділу, – що б ви прагнули досягнути насамперед?*

Е.А.: – Звісно, великі плани та амбіції. Працюємо над розширенням площ природно-заповідного фонду, над створенням нових його об'єктів, над удосконаленням державного управління установами, популяризацією нацпарків і заповідників. Звичайно, очікую прийняття закону України про території Смарагдової мережі та утворення окремого органу управління природно-заповідним фондом України...

Листопад 2021 р.

Високогірне озеро Бребенескул

25 листопада 2021 року в онлайн-режимі (на майданчику ZOOM) відбулася міжнародна науково-практична конференція «Природно-ресурсний потенціал Гуцульщини в Україні і Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку».

Співорганізаторами конференції виступили (в рамках двосторонніх Меморандумів щодо співпраці) Карпатський біосферний заповідник Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Київський університет права Національної академії наук України, Український центр культурних досліджень Міністерства культури та інформаційної політики України, а також примарія комуни Бистрий (Румунія), Український педагогічний ліцей імені Тараса Шевченка (м. Сігету-Мармацієй, Румунія) та Всеукраїнське товариство «Гуцульщина».

У роботі форуму взяли участь понад 70 науковців, представників органів влади, природоохоронних установ та громадськості з України та Румунії.

Вступним словом конференцію відкрили та привітали учасників директор Карпатського біосферного заповідника Микола Тарасюк і ректор Київського університету права НАН України професор, заслужений юрист України Юрій Бошицький.

На моніторах учасників конференції продемонстровано відеоролик із запальним музичним вітанням Рахівського народного ансамблю гуцульських інструментів під керівництвом Володимира Шепети.

З вітальними промовама виступили директор Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуард Арустамян, голова Рахівської районної державної адміністрації Олександр Небила, примар комуни Бистрий (Румунія) Василе Дучук, директорка Українського центру культурних досліджень Ірина Френкель та голова Рахівського товариства «Гуцульщина» Іван Беркела (із демонстрацією відеоролика з піснею «Чорні хлопці» (слова Василя Кухти, музика – гурт «ТіКомуЗа» (м. Рахів), вокал – Іван Беркела).

Модератором конференції виступив ініціатор та безпосередній організатор її проведення доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор.

Наголошено, що транскордонний регіон Гуцульщини розташований в межах українських Прикарпаття, Закарпаття, Буковини та в прикордонно-

НА НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ОБГОВОРILI ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГУЦУЛЬЩИНИ В ТРАНСКОРДОННОМУ КОНТЕКСТІ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ

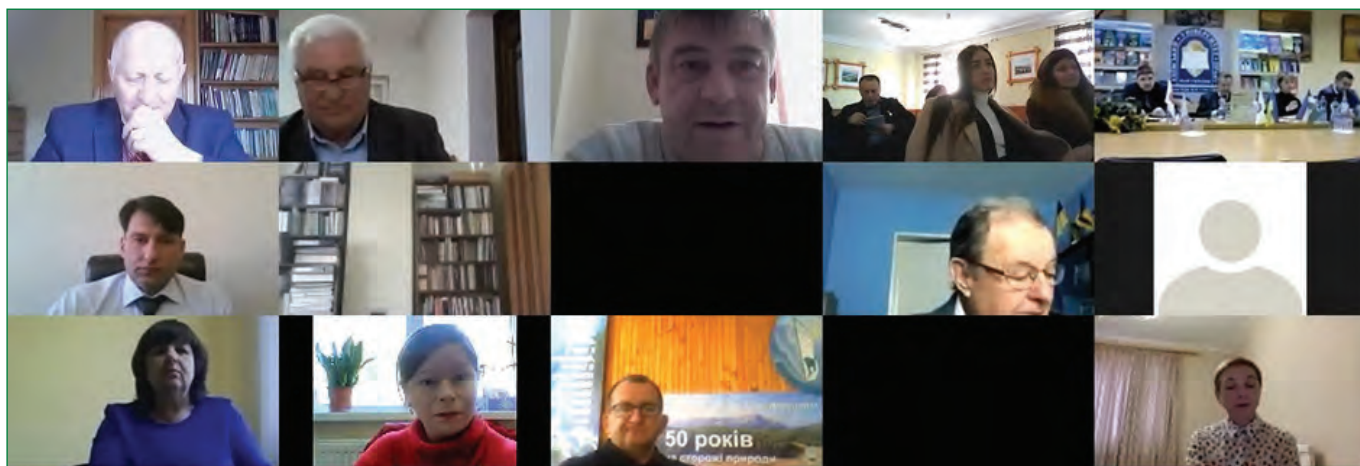
но-ресурсного потенціалу Гуцульщини в транскордонному культурному контексті та «Транскордонна співпраця із збереження природних та культурних цінностей» презентовано й обговорено понад 50 доповідей та повідомлень.

Так, у першій пленарній доповіді «Про деякі аспекти поглиблення зв'язків між українськими та румунськими частинами гуцульського регіону (із демонстрацією відеоролика про відновлення руху історичних транскордонних пасажирських потягів на Мараморощині)» професор Федір Гамор наголосив що Договором про Асоціацію України із Європейським Союзом, який в числі перших ратифікували Україна та Румунія, у главі 27 визначається необхідність сприяння взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвитку відсталих територій. При цьому передбачається створення каналів зв'язку та активізація обміну інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства.

У зв'язку із цим учасникам конференції запропоновано поділитись набутим досвідом роботи та результатами досліджень із проблем збереження та сталого використання природно-ресурсного потенціалу Гуцульщини в транскордонному культурному контексті, розглянути питання впливу погіршення стану навколишнього середовища на збереження феномену гуцульської етнокультури тощо.

На пленарних засіданнях та у ході роботи секцій «Дослідження специфічних гірських умов соціально-економічної діяльності, зайнятості та культурної діяльності в умовах глобалізаційних викликів», «Дослідження, проблеми збереження та сталого використання природ-

Скріншоти міжнародного наукового форуму; зі збірником матеріалів конференції можна ознайомитися за допомогою QR-коду; Рахів – столиця закарпатської Гуцульщини

У цьому контексті надзвичайно важливим є відновлення традиційних культурних та торгово-економічних відносин між українськими населеними пунктами в Україні та Румунії, по обидва боки Тиси на Мараморощині.

Нагадав також учасникам конференції, що в післявоєнний період значна частина українського населення лівобережної частини Тиси (близько 40 тисяч чоловік), зокрема у Вишівській долині, перейшла до складу Румунії.

А мости, які з'єднували Бичків, Луг та Требушани (нині Ділове), були зруйновані.

Припинено рух пасажирських потягів, які курсували через станцію Валя-Вішеулуй (із Будапешта та Праги) – до Рахова.

Все це призвело до ізоляції українців, які живуть у Румунії та погіршення зв'язків між їхніми родинами, що опинилися по різні боки кордону. А за населеними пунктами на ділянці кордону, де проживають українці, як у Румунії, так і на Україні, міцно закріпився статус депресивних територій, де панує бідність та безробіття.

Але, незважаючи на багаторічну ізоляцію від України та багаторічну політику румунізації національних меншин, в комунах Бистра, Репедя, Рускова, Поєніли-де-суб-Мунте та деяких інших, добре збережена українська мова та гуцульські традиції. І це можна заприїмити під час фестивалів та різноманітних релігійних свят, які регулярно проводяться за підтримки румунського уряду.

Саме тому науковці та місцеві органи влади тривалий час порушують питання щодо відновлення прикордонної інфраструктури, яка би сприяла поглибленню транскордонної співпраці у цій частині Мараморощини.

Мова йде, в першу чергу, про відбудову залізобетонного моста через Тису у районі сіл Ділове та Валя-Вишеулуй, який німецько-гортіївські війська підірвали у 1944 році, та відновлення руху пасажирських потягів через Рахів до Румунії.

Актуальність цієї теми акцентовано у відеоролику «Закарпаття... шлях до Європи» (опубліковано в 2016 році на відеоблозі «Залізничні магістралі України»), який переглянули учасники конференції.

А в наступних ґрунтовних доповідях «Правові аспекти збереження етнокультурної спадщини в Україні» (ректор Київського університету права НАН України, професор, заслужений юрист України Ю. Бошицький), «Нематеріальна культурна спадщина в умовах зміни клімату: продовольча безпека, роль і місце спільнот, взаємозв'язок конвенцій ЮНЕСКО» (начальниця відділу науково-координаційної діяльності та інформації Національної академії мистецтв України, національний експерт з питань НКС, заступник директора ГО «Центр розвитку «Демократія через культуру» В. Дем'ян (акредитація ЮНЕСКО 2019 р.), «Екологічна ситуація в українських населених пунктах та у повіті Марамуреш» (кандидат географічних наук, директор Українського педагогічного ліцею імені Тараса Шевченка, м. Сігеу-Мармаціей, Румунія В. Куреляк), «Судова практика у справах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав» (суддя Верховного Суду України С. Яковлева), «Про роботу та проблеми органів місцевого са-

моврядування у збереженні природних та культурних цінностей Закарпатської Гуцульщини» (заступник голови Рахівської районної ради І. Копич), «Огляд законотворчих ініціатив у сфері транскордонного співробітництва» (проректор з наукової роботи Київського університету права НАН України, доктор наук з державного управління, професор О. Червякова), «Про багаторічну діяльність Союзу українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника в розвитку українсько-румунської співпраці на Мараморощині» (депутат двох скликань Парламенту Румунії, багаторічний голова Союзу українців Румунії С. Бучута, м. Бая-Маре, Румунія та Ф. Гамор, м. Рахів, Україна), «Деякі спогади про роботу Міністерства культури Румунії із підтримки культурних традицій української меншини на Мараморощині» (колишній старший радник Міністерства культури Румунії у справах національних меншин, кореспондент часописів Союзу українців Румунії Я. Колотило, м. Бухарест, Румунія), «Досвід румунської комуні Бистрий зі збереження гуцульської культури та розвитку українсько-румунської співпраці» (прівари різних років комуні Бистрий В. Дучук, В. Бумбар, Д. Кореньок, Румунія), «Основні принципи земельної реформи та юридична відповідальність за порушення у сфері земельних відносин» (в.о. завідувача кафедри кримінального права та процесу Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук О. Савка), «Створення українсько-румунського біосферного транскордонного резервату у Мараморських горах передбачено українською урядовою стратегією виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та знаходиться на контролі у Міністерстві захисту довкілля і природних ре-

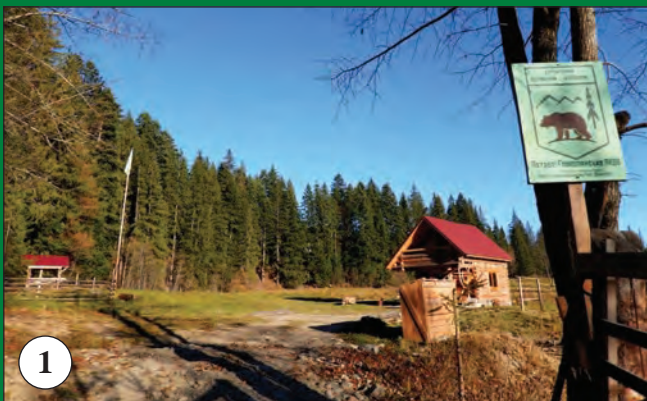
сурсів України» (заступник директора Карпатського біосферного заповідника Ф. Гамор, директор Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Е. Арустамян, головна спеціалістка Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України А. Ковбаснюк), «Деякі проєктні ідеї щодо активізації роботи зі збереження унікальних природних й культурних цінностей та сприяння сталому розвитку краю в Географічному центрі Європи» (Ф. Гамор), «Досвід роботи Національного природного парку «Верховинський» та Карпатського національного природного парку щодо збереження гуцульських природних та культурних традицій на українсько-румунському прикордонні в контексті дослідження гуцульських говірок української мови» (начальник наукового відділу Національного природного парку «Верховинський», кандидат історичних наук Я. Зеленчук), «Вплив кліматичних змін на стан біологічного різноманіття Карпат» (в.о. завідувача кафедри державно-правових та галузевих правових дисциплін Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук О. Доценко), «Сдиний у світі Музей гуцульської бриндзи – унікальний об'єкт для збереження й популяризації гуцульської культурної спадщини» (засновниця та керівник музею «Гуцульська бриндзя» О. Шкуро), «Україна сьогодні мовою гуцульської поетичної лексики» (член Національної спілки письменників України В. Шкурган), «Збереження генофонду коней гуцульської породи в рамках транскордонної співпраці» (директор та співробітники Національного природного парку «Гуцульщина», кандидати біологічних наук Ю. Стефурак, І. Стефурак, М. Пасайлюк) та ін. – глибоко та всесторонньо проаналізовано широке коло проблем збереження та сталого використання природно-ресурсного та етнокультурного потенціалу Гуцульщини в транскордонному культурному контексті та внесено багато цінних пропозицій з цього приводу.

Конференція розробила та ухвалила відповідні рекомендації.

У Вінницькому видавництві «Твори», за фінансової підтримки Київського університету права НАН України, опубліковано збірник матеріалів конференції загальним обсягом 300 сторінок.

Федір ГАМОР

ФОТОМИТТЄВОСТІ
КАРПАТСЬКИЙ
БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК:
БУДНІ НАУКОВОЇ
ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

*Світлини Юрія ПОПОВИЧА, Миколи ВОЛОЩУКА,
Алли КОЗУРАК, Руслана ГЛЕБА*

8

11

9

12

10

13

14

1. Будівельні роботи в Петрос-Говерлянському ПНДВ;
2. Спорудження гідроспоруди у Долині нарцисів;
3. Відновлення покрівлі рекреаційної альтанки;
4. Метеорологічний моніторинг; 5, 12. Спільна українсько-словацька гідрологічна експедиція із вивчення високогірних озер на Свидовці;
6. Українсько-швейцарські дослідження угольських пралісів; 7. Вивчення динаміки поширення кажанів; 8. Новоспоруджений місток у Черногірському ПНДВ; 9, 11. Лісознавчі дослідження; 10. Флористична експедиція;
13. Облік заселення штучних пташиних гніздівель;
14. Облаштування розсадника лісових культур.

У фокусі фотооб'єктива – працівники Карпатського біосферного заповідника **Юрій ПОПОВИЧ**,

Анатолій ВЕКЛЮК, **Петро ПАПАРИГА**, **Іван БЕНДИК**, **Микола ВОЛОЩУК**, **Руслан ГЛЕБ**, **Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА**, **Мирослав КАБАЛЬ**, **Алла КОЗУРАК**, **Іван ПОЛЯНЧУК**, **Дмитро СУХАРЮК**, **Роман АНГЕР** та їх колеги-науковці зі Словаччини та Швейцарії

ЗЕМЛЯ ЛЕГЕНДАРНИХ БЕССІВ, або СКАРБИ НПП «СКОЛІВСЬКІ БЕСКИДИ»

Василь ПРИНДАК
директор Національного
природного парку
«Сколівські Бескиди»,
м. Сколе Львівської області

Сколівщина володіє унікальними природними, етнокультурними та людськими ресурсами, має багату історико-культурну спадщину, завдяки цьому приваблює вітчизняного і міжнародного туриста.

Славиться край своїми жителями, бо живуть тут «бойки» – жваві, мовчазні та одночасно жартівливі мешканці Карпат.

Назву Бескиди пов'язують з назвою племені «бессів», які населяли цю місцевість. За іншою версією – від грецького слова, що означає «пасовисько, пасти, полонина».

Територія Бескидів здавна використовувалася як сировинна база для отримання деревини, і як відпочинковий та оздоровчий центр. Традиційним видом господарської діяльності тут були промисли, пов'язані з лісом. Деревину заготовляли для продажу, виробництва поташу, скла, сірників, виплавки металу, будівництва житла. У лісових насадженнях проводилася масова заготівля грибів, ягід та лікарської сировини.

Головною спеціалізацією завжди були відпочинок і оздоровлення. Найдавніша згадка про цілющі джерела на теренах Сколівщини датується 1531 роком.

Національний природний парк «Сколівські Бескиди» створено Указом Президента України від 11 лютого 1999 року, з метою збереження, відтворення і раціонального використання ландшафтів західної частини Українських Карпат з типовими та унікальними природними комплексами, що мають важливе природоохоронне, екологічне, естетичне, освітнє та рекреаційне значення.

Згідно з функціональним зонуванням територія парку розподілена на заповідну зону – 23%, регульованої рекреації – 35%, стаціонарної рекреації – 0,4% та господарську зону – 41%.

За фізико-географічним районуванням парк розташований у межах районів Верхньодністровських та Сколівських Бескидів, займає північні макросхили останніх з абсолютними висотами від 600 до 1200 м.

Густа річкова мережа, яку утворюють притоки річок Стрий та Опір, робить цю територію особливо привабливою для літнього туризму, а довгі пологі гірські схили сприяють розвитку гірськолижного спорту.

Територія парку розташована в околицях традиційних курортних місцевостей – Східниці, Сколе, Славське, поблизу загальновідомих курортів Морщина та Трускавця. Особливе значення має смт Східниця, де в 1970 році розвідано великі запаси мінеральних вод типу

«Нафтуса». Крім того, на території парку є понад 30 природних мінеральних джерел.

Із найдавніших його «родзинок» – пам'ятка Київської Русі, біля с. Урич, де збереглися руїни фортеці Тустань (пам'ятка археології національного значення IX–XVI століть (виходи ямненського пісковика на поверхню); а також курган «могила Святослава» – місце загибелі древлянського князя Святослава, сина Володимира Великого (1015 р.).

Зображення трембітаря біля дороги, при в'їзді в м. Сколе, – це візитна картка національного природного парку – краю гір і природних див, що приваблює своєю красою тисячі людей. Це місцевість талановитих народних умільців, самобутні виробни яких (різьблені дерев'яні речі, вишивки, килими, намиста, кераміка, предмети одягу) цінуються далеко за межами Карпат.

Таємничі чари вікових величних лісів, безмежні панорами гір на фоні синього неба, численні гірські потоки прозорої води, цілющі мінеральні джерела, смарагдові полонини приваблюють, зачаровують і дають відпочинок.

**Директор нацпарку
В. ПРИНДАК (справа) отримує
нагороду Львівської ОДА**

У цих прекрасних місцинах свого часу відпочивали такі знамениті люди, як Іван Франко, Андрей Шептицький, Уїнстон Черчілль.

Туризм – невід’ємна частина рекреаційної діяльності національного парку з такою інфраструктурою:

- 11 рекреаційних пунктів;
- 19 піших туристичних шляхів та 2 еколого-пізнавальні стежки загальною протяжністю 146 км;
- 2 веломаршрути протяжністю 36 км;
- 2 автомобільні маршрути протяжністю 61 км;
- 2 туристичні притулки;
- 24 джерела мінеральної води.

За останній рік територію парку відвідали близько 80 тис. туристів.

Найбільше уваги приділено впорядкуванню мережі туристичних шляхів активного відпочинку. Для кожного з них розроблені індивідуальні QR-коди, присвоєно номери відповідно до держстандартів, встановлено початкові, проміжні та кінцеві інформаційні стенди, проведено ознакування. Спеціально для туризму та рекреації розроблено новий сайт парку (skole.spase.ua). Засканувавши QR-код на мобільний телефон, турист отримує всю інформацію про обраний ним туристичний шлях.

Територія славиться цінними природними об’єктами:

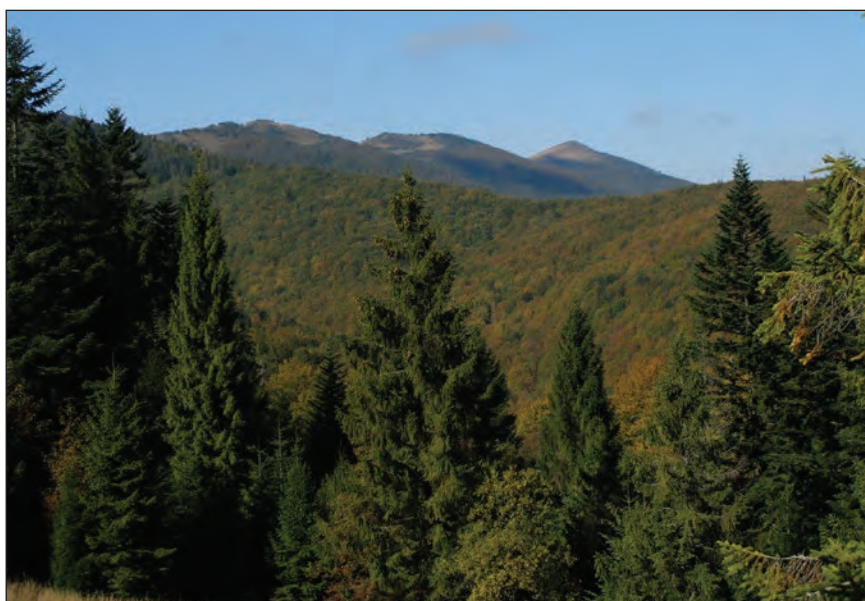
- водоспад на річці Кам’янка;
- водоспад Гуркало;
- водоспад Сопіт;
- водоспад Лазний;
- озеро «Журавлине», яке отримало назву від журавлини болотної, що проростає на Сколівщині лише тут;
- верхове болото «Завадківське», єдине місце в парку, де проростає ляхина;
- гора Парашка – найвища вершина Сколівських Бескидів, висота якої 1268 м.
- гора Лопата – висота 1210 м. Тут в 1944 р. відбувся 10-денний бій (з 6 по 16 липня) між воїнами УПА та об’єднаними німецько-угорськими військами.

Особливою прикрасою нацпарку став Тризуб, створений з природного посадкового матеріалу – кипарисовика

Сходження на гору Парашка; палац баронів Гределів, м. Сколе

**Велична панорама гір;
туристичний притулок
«Дубина»;
Журавлине озеро;
Сопітський водоспад**

горіхоплідного (11 квітня 2019 року занесений до Книги Рекордів України). Він розташований на території Крушельницького лісництва.

НПП «Сколівські Бескиди» має значний туристичний потенціал і всі передумови для розвитку нових видів рекреаційної діяльності.

Установа виступає партнером у реалізації проекту «Глемпінги – створення ексклюзивного туристичного продукту в природоохоронних територіях», який переміг у конкурсі програми підтримки секторіальної політики «Розвиток туризму».

Глемпінговий туризм – це відносно новий формат відпочинку, орієнтований на тих, хто хоче побути поближче до природи, але з комфортом рівня готелю. Глемпи – легкі комфортабельні будиночки або шатра. Від ночівлі в наметі глемпінг відрізняє комфорт: м'які повноцінні ліжка, облаштовані ванні кімнати та туалети, навіть кондиціонер та кухня, не кажучи вже про набір зручних меблів для відпочинку. Крім того, глемпінг не шкодить природі. Саме тому глемпи легко монтуються, для їхнього зведення не потрібно робити капітальні втручання в довкілля.

У межах ініціативи Президента України «Мандруй Україною» Національний природний парк «Сколівські

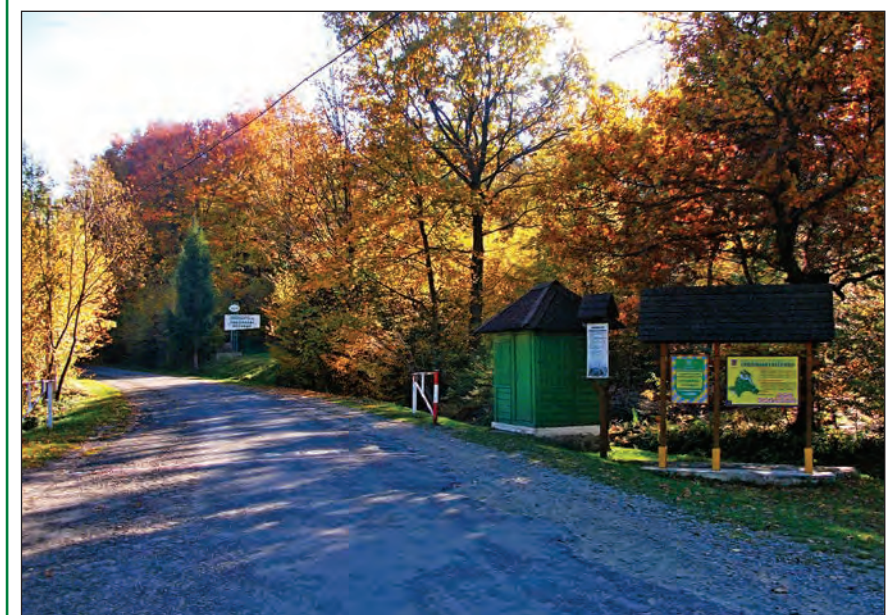
Бескиди» визнано туристичним магнітом для Львівщини. Парк увійшов до ТОП-8 національних парків України, які дивують своєю первозданною красою.

«Сколівські Бескиди» стають відомими у світі, мають партнерські зв'язки з природоохоронними установами Польщі, Німеччини, Словаччини і є учасником двох міжнародних проєктів: «Збереження карпатських пралісів», що реалізується Франкфуртським зоологічним товариством і Міністерством екології Німеччини, та проєкту «Розвитку сталого туризму в природоохоронних територіях Карпат», що фінансується в рамках Програми Польща-Білорусь-Україна.

Природно-географічні умови національного парку дозволяють успішно розвивати не тільки гірський туризм, гірськолижний спорт, спортивну ловлю риби, але й мисливський туризм.

Останнім часом велику популярність здобув так званий зелений туризм. Вид відпочинку добре відомий на наших теренах ще за часів Австро-Угорщини та Польщі. На Сколівщину в ті часи полюбляло приїжджати різне панство, щоб тут відпочити від гамору міста. Місцевий барон Гредель приймав у своєму будинку гостей з різних куточків тодішньої Європи. Він розробив систему надання різних послуг для відпочиваючих на території свого району. Таким чином з'явилася перша туристична вузькоколія по лінії Демня-Коростів довжиною 41 км.

Колишній палац баронів Гределів XIX століття в м. Сколе – пам'ятка архітектури місцевого значення, передана в оренду парку на 49 років. Цей об'єкт включений до списку програми «Велике будівництво», що має стати у майбутньому центром-туризму Сколівщини. Заснування на базі палацу Гределів «Європейського центру туризму, професійної освіти та рекреації» дасть можливість здійснити інноваційні зміни курортно-рекреаційного напрямку «Сколівських Бескидів».

Тризуб з посадкового матеріалу;
рекреаційний пункт
Приполицького лісництва;
в'їзд в рекреаційний пункт
«Водоспад на річці Кам'янка»

СЛАВСЬКЕ ДІЛИТЬСЯ СЛАВОЮ...

РАХІВ'ЯНИ ВИВЧАЛИ ДОСВІД РОБОТИ ГІРСЬКОЛИЖНОГО КУОРТУ «СЛАВСЬКЕ» ТА НПП «СКОЛІВСЬКІ БЕСКИДИ»

11 травня 2021 року голова міста Рахова Віктор Медвідь та заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, за організаційної підтримки відомого спортсмена-гірськолижника, уродженця міста Рахова, керівника інжинірингової компанії «Полтава – СКІ» Антона Фалтінського (який, до речі, є визнаним експертом з будівництва успішного рекреаційного бізнесу), вивчали позитивний досвід роботи Славської територіальної громади на гірськолижному курорті «Славське» та в Національному природному парку «Сколівські Бескиди».

Цей курорт (добре відомий ще з радянських часів) розташований в межах Славської територіальної громади із населенням в 14,3 тис. осіб, яка об'єднала в 2017 році дев'ять сільських рад.

Колись курорт славився проведенням на базі спортивного клубу «Динамо», на горі Тростян (висота 1232 м над рівнем моря), де розміщено вісім гірськолижних витягів (один з них крісельний), багатьох міжнародних, всесоюзних та іншого рівня змагань із декількох зимових видів спорту.

Але, як зауважили Антон Фалтінський, який докладав чимало зусиль для розвитку цього курорту, та начальниця відділу рекреації та комунікації Славської селищної ради Ольга Безусько (цікаво та змістовно презентувала досвід діяльності селищної ради), інші наші співрозмовники, за роки незалежності України спортивна та туристично-рекреаційна сфера помітно втрачала свої позиції. Прийшли в занепад сільські та під'їзні дороги, інша інфраструктура, діяльність спортивного клубу «Динамо» тощо.

І тільки дякуючи створенню об'єднаної територіальної громади та обрання її головою успішного підприємця Володимира Беги, курорт отримав

нове дихання. Тут активно розробляються та впроваджуються інноваційні інвестиційні проекти, почався сучасний етап його розвитку. І тому сюди почали надходити інвестиції. За короткий термін заасфальтовано дороги, створено сприятливі умови для діяльності підприємців. Проводиться системна популяризація туристично-рекреаційної діяльності. На ці цілі лише у минулому році спрямовано понад два мільйони гривень. А у грудні минулого року проведено бізнес-форум на тему «Як розвиватись та заробляти малому бізнесу у Карпатах» тощо.

Ведеться активна роз'яснювальна робота серед господарюючих суб'єктів щодо сплати ними до бюджету податків та зборів, дотримання природоохоронного законодавства в частині поводження із побутовими відходами, каналізації й водоочистки і т.д.

Завдяки створеним сприятливим умовам успішно запрацювали десятки туристичних та відпочинкових баз, садиб сільського та зеленого туризму, декілька сотень підприємців надають туристично-рекреаційні послуги тощо. Як результат, вдалось залучити в минулому році до місцевого бюджету понад 400 тисяч гривень лише туристичного збору, що на порядок більше ніж у попередні роки.

Під час візиту ми ознайомились із окремими цікавими об'єктами туристично-рекреаційної сфери. Зокрема, побували в унікальному готелі-замку «Вежа ведмежа», кафе-музеї гірськолижного спорту. До речі, його власник – Дмитро Ареф'євий, крім усього іншого, організовує на базі свого об'єкта масштабні щорічні пленери художників із багатьох

куточків не тільки України але і за кордоном, картини яких теж пропагують цей край.

У процесі обміну думками Антон Фалтінський наголосив, що одним із найважливіших «магнітів» розвитку цього курорту стала власне гора Тростя. Тут сформувалось привабливе інвестиційне середовище для розвитку туристично-рекреаційного комплексу. І таких прикладів у Європі є чимало. Скажімо, спорудження компанією «Полтава – СКІ» першої сучасної крісельної дороги у віддаленому грузинському гірському містечку Местія (Сванетія), під безпосереднім керівництвом ще колишнього президента Грузії Міхаєла Саакашвілі, призвело до бурхливого розвитку цієї території, яка стала зараз також відомим гірським курортом.

Тому використання подібного досвіду могло би сприяти й реалізації розробленої нами та спрямованої на розгляд Рахівської міської ради та керівництва компанії «Полтава – СКІ» проектної ідеї щодо створення екоетнопарку «Рахів-Терентин» із розбудовою всесезонного рекреаційного комплексу на схилах гори Терентин (1388 м н.р.м., знаходиться безпосередньо на околицях міста), із можливістю спорудження тут довгих гірськолижних трас (понад 3000 м) різної складності та привабленням сюди близько 12000 туристів щоденно.

Нагадаємо, що місто Рахів розташоване у південно-східній частині Закарпатської області в гірській улоговині на висотах 430-1200 м над рівнем моря, та є найвищокогірнішим містом в Україні.

Завдяки географічному розташуванню, унікальній природі і самобутній гуцульській культурі Рахів відомий як один із найпопулярніших туристично-рекреаційних центрів західної України. Він є столицею закарпатських гуцулів. Ще із часів Чехословаччини його величають «гуцульським Парижем».

У гостей міста великий інтерес викликають традиції, звичаї, обряди, які ми здавна славимо цей край.

Знову в пошані самобутній гуцульський одяг, на весіллях та гуляннях звучать барвисті коломийки, відновлюються і збагачуються новими рисами народні ремесла.

У Рахові достатньо розвинутою є туристично-рекреаційна інфраструктура, зокрема працює Музей екології гір та історії природокористування у Карпатах, мережа готелів, сільських «зелених» садиб, закладів громадського харчування тощо.

Далеко за межами України відомий щорічний фестиваль «Гуцульська бриндзя», вважається одним з найбільш колоритних на Закарпатті.

Справжніми цінностями є букові праліси Карпатського біосферного заповідника, які оточують Рахів, та дерев'яні

церкви Гуцульщини, занесені до переліку об'єктів Всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО. А гуцульська бриндзя отримала сертифікат європейського географічного зазначення.

Рахів розташований на українсько-румунському прикордонні. Має пряме залізничне сполучення із містами Київ, Харків, Миколаїв та Одеса. Зараз опрацьовується питання щодо відкриття руху «історичних» пасажирських потягів до Румунії, Будапешта та Праги, перетворення Рахова на ще одні залізничні ворота України до Євросоюзу.

А створення на горі Терентин, яка буде теж своєрідним «магнітом», Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу, може стати важливим фактором для розвитку Рахівської територіальної громади.

У Національному природному парку «Сколівські Бескиди» багаторічний його директор Василь Бандерич та нинішній керівник парку Василь Приндак поділились досвідом природоохоронної, еколого-освітньої, туристично-рекреаційної діяльності установи та співпраці із територіальними громадами.

Ішлося також і про проблеми, які існують в природоохоронній сфері та про шляхи їх вирішення. Ми ознайомились також із еколого-просвітницьким центром в Бутівлянському лісництві. Обговорили перспективи подальшої співпраці між Карпатським біосферним заповідником та Національним природним парком «Сколівські Бескиди», зокрема, щодо обміну інформацією та досвідом в організації наукових досліджень та просвітницькій роботі із використанням наукових та науково-популярних видань Карпатського біосферного заповідника (журналу «Зелені Карпати» та збірника «Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України»).

Федір ГАМОР

Літній відпочинок
у Славському;
зустріч у Національному
природному парку «Сколівські
Бескиди». Зліва направо:
міський голова Рахова
Віктор МЕДВІДЬ, професор
Федір ГАМОР, екс-директор
НПП «Сколівські Бескиди»
Василь БАНДЕРИЧ
та нинішній очільник установи
Василь ПРИНДАК

НА СТОРОЖІ РІДНИХ КАРПАТ

ПРИРОДНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «ГОРГАНИ» – 25

*Ярослав ПЕТРАЦУК,
директор ПЗ «Горгани»,
Ярослав ГОЛИНСЬКИЙ,
головний природознавець,
м. Надвірна
Івано-Франківської області*

Природний заповідник «Горгани» створений Указом Президента України від 12 вересня 1996 року № 831/96 на території Бистрицької та Зеленської сільських рад Надвірнянського району (сьогодні вони входять до Поляницької та Пасічнянської ТГ) Івано-Франківської області.

Загальна площа володінь Природного заповідника «Горгани» нині складає 5344,6 га, з них лісові території займають 4957,5 га. Вкриті лісовою рослинністю становлять 4815 га, нелісові землі – 386,7 га, з них сіножаті – 4,6 га, води – 20,3 га; садиби – 1,2 га; інші лісові землі – 341,6 га.

Заповідник оточують, головним чином, лісництва Надвірнянського держлісгоспу. З півночі він межує з Максимецьким лісництвом, на сході – із Зеленським та Довбушанським, а на півдні – з Поляницьким лісництвом Ворохтянського держлісгоспу та Карпатським національним природним парком.

«Горгани» мають найвищу ступінь заповідності і не є прибутковою установою. Тут заборонена будь-яка господарська діяльність, яка суперечить цільовому призначенню заповідника і створює загрозу шкідливого впливу на його територію. Заповідник має всі необхідні юридичні документи, а саме:

- Положення про Природний заповідник «Горгани»;
- Державний акт на право постійного користування землею (від 2 жовтня 1997 р.);
- Документацію щодо відновлення та винесення меж в природі та реєстрації його території в Єдиному земельному кадастрі України (2012 р.);
- Проект організації території Природного заповідника «Горгани» (2014 р.);
- Матеріали лісовпорядкування (2012 р.).

За 25 років заповідності площа вкритих лісовою рослинністю збільшилася на 5%. Корінні природні ліси сьогодні складають 3337,6 га (69,3%). З них цінні пралісові ділянки – 923,7 га (19,2%), серед яких 753,48 га – територія об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Вони закономірно вертикально змінюються в межах висот над рівнем моря від 710 до 1535 м.

Все це багатство щоденно охороняється двома природоохоронни-

ми науково-дослідними відділеннями – Черниківським, площею 2962,6 га, та Горганським – 2382 га.

Середня площа обходу становить 500 га. Обходи віддалені від контор відділень на 10-20 км. Чисельність служби державної охорони становить 24 чол. До складу служби державної охорони заповідника, крім директора, входять заступник директора – головний природознавець та відділ державної охорони ПЗФ (в складі начальника відділу, провідних інженерів з охорони природних екосистем, інженера з охорони тваринного світу, два начальники ПНДВ; 2 заступники начальників ПНДВ; 2 майстри з охорони природи; 11 інспекторів з охорони ПЗФ I категорії, 1 інспектор з охорони ПЗФ II категорії).

Вся служба державної охорони має відповідну, до свого рангу, освіту.

Із майстрами з охорони природи та інспекторським складом щорічно проводиться виробниче та науково-технічне навчання. Його забезпечують працівники наукового відділу та інженерно-технічні працівники з великим професійним досвідом. Підсумком навчання є здача екзамену.

Охорона території заповідника здійснюється комбінованим способом, а саме:

- проводиться постійне патрулювання визначеними маршрутами;
- здійснюється щоденне чергування у конторах відділень, а під час пожежонебезпечного періоду встановлюється цілодобове чергування;
- у пожежонебезпечний період щоденно проводяться рейди з пере-

вірки дотримання заповідного режиму в місцях, які найбільш небезпечні в пожежному плані. З дня створення заповідника і до 10.08.2021 р. на території заповідника не було жодного випадку виникнення лісової пожежі.

На посиленій режим охорони природних комплексів СДО переходить:

- під час заготівлі новорічних ялинок (проводиться операція «Новорічна ялинка»);
- під час токування глушця та нересту риби;
- під час реву оленя та нересту форелі струмкової (рейди здійснюються до віддалених від населених пунктів урочищ з ночівлею у сторожових будиночках урочищ «Нивка», «Ильми», «Новобудова», «Вишня», «Озірний»).

Складність охорони заповідника полягає в тому, що 100 відсотків території знаходиться у гірській місцевості. Рельєф території характерний значною стрімкістю кам'янистих схилів, важкодоступними вершинами (кам'яні розсипи, суцільні зарослі сосни гірської), гостротою форм.

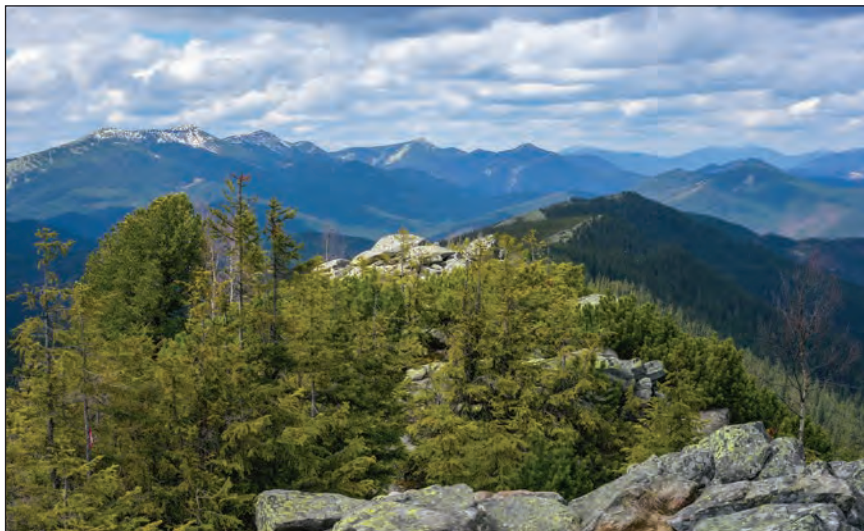
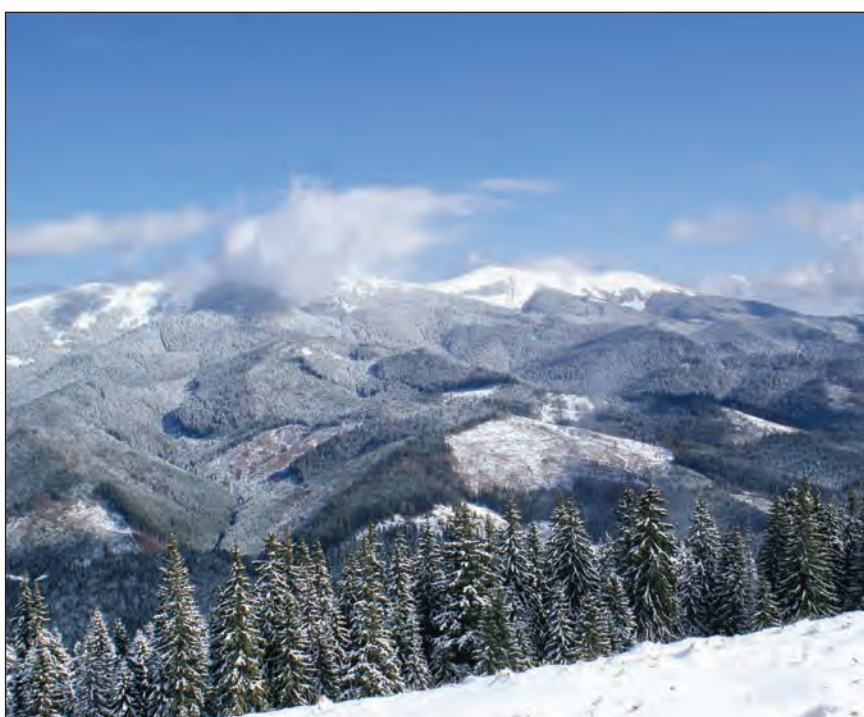
Горганські хребти мають переважно круті схили північної експозиції і більш пологі південні.

З кожним роком якість проведення рейдів поліпшується.

В останні роки в заповіднику відпрацьований чіткий порядок організації роботи служби державної охорони, який дозволяє на належному рівні оберігати заповідну територію.

Крім старих автомобілів УАЗ (33031 та 39094 «Фермер»), завдячуючи програмі уряду Німеччини «Підтримка природоохоронних територій в Україні», служба державної охорони заповідника має автомобіль «Renault Duster Life», 2 автомобілі «Toyota Hilux», мотоцикл «Honda XR150Ю», дрон середнього діапазону, 2 мостові камери «Nikon» із аксесуарами, камеру «Yealink UVC 30».

Над проблемними питаннями, які є в службі державної охорони в сфері логістики, працює адміністрація заповідника, Департамент природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міндовкілля України.

РЯТІВНИКИ ДОВКІЛЛЯ

ВІЗИТІВКА ЕКОЛОГА

*Сергій СУХАРЕВ,
доктор хімічних наук, професор,
завідувач кафедри екології
та охорони навколишнього середовища
Ужгородського національного університету*

Кафедра екології та охорони навколишнього середовища Ужгородського національного університету була створена на хімічному факультеті у 1993 році під назвою «кафедра хімічної технології та виробничої екології» (на чолі з кандидатом хімічних наук, доцентом П.І. Шманьком). Підставою для створення стали наукові розробки її співробітників (В.Ю. Галла, С.С. Буцко, В.М. Бузаш) у напрямку застосування екологічно безпечних технологій. З 1993 року вперше здійснювався набір студентів на навчання за спеціальністю «промислова екологія». У 2001 році кафедру очолив доктор хімічних наук, професор С.Ю. Чундак. Сучасну назву вона одержала у 2002 році. Саме за такою спеціальністю тут і проводилася підготовка студентів. Із 2020 року кафедру очолює доктор хімічних наук, професор С.М. Сухарев.

Сьогодні кафедра екології та охорони навколишнього середовища, яка входить до складу хімічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», є потужним колективом, що нараховує 7 штатних одиниць професорсько-викладацького складу та 6 – інженерного складу (А.М. Петканич – зав. лабораторіями, Ю.В. Попович – провідний інженер, А.М. Сиротинська – інженер I категорії, Я.В. Осійська – інженер I категорії, В.В. Ортікова – інженер I категорії, О.І. Симканич – інженер I категорії, кандидат хімічних наук, доцент). Наукову, навчально-методичну, виховну та організаційну роботу здійснюють доктор хімічних наук, професор С.М. Сухарев, доктор хімічних наук, професор, заслужений професор ДВНЗ «УжНУ» С.Ю. Чун-

дак, кандидат хімічних наук, доцент С.В. Галла-Бобик, кандидат хімічних наук, доцент Л.В. Трапезнікова, кандидат хімічних наук, доцент О.С. Глух, кандидат хімічних наук, доцент С.В. Делеган-Кокайко, кандидат хімічних наук, доцент Л.Ю. Роман та інженер кафедри – кандидат хімічних наук, доцент О.І. Симканич.

Навчальна та методична робота переважно спрямована на підготовку студентів за спеціальністю 101 – «Екологія», як першого (бакалаврського) освітнього рівня, так і другого – магістерського. Кафедрою організується та проводиться практика для студентів-екологів, причому протягом останніх кількох років – і за кордоном, зокрема на очисних спорудах у Словаччині та Польщі. Організатором закордонної практики зазвичай виступає доцент С.В. Делеган-Кокайко.

Професорсько-викладацьким складом підготовлено та видано понад 40 навчальних та навчально-методичних посібників з фахових дисциплін, у тому числі два з грифом МОН України, а саме «Техноекологія та охорона навколишнього середовища» та «Основи екології та охорони довкілля». Співробітники викладають як фахові дисципліни, так і дисципліни за вибором студентів. Частина навчальних дисциплін викладається іноземною мовою. Крім студентів-екологів, кафедра забезпечує навчання студентів інших спеціальностей хімічного, біологічного, медичного, інженерно-технічного та стоматологічного факультетів, включаючи іноземних студентів. Здійснюється підготовка кадрів вищої кваліфікації, з 2022 року проводиться набір на навчання в аспірантурі за спеціальністю 101 – «Екологія».

Наукова робота є невід'ємною складовою діяльності кафедри. У різні періоди її напрямки дещо відрізнялися. Спочатку була розробка екологічно безпечних технологій регенерації травильних розчинів гальванохімії на підприємствах України та ближнього зарубіжжя, а також переробка корисних копалин Закарпаття. Згодом – вдосконалення технологій очистки стічних вод та комплексної переробки рослинної сировини Закарпатської області, а також розробка біологічно активних добавок. Таким чином з'явився бальзам «Легенда Карпат», відзначений у номінації «Кращий вітчизняний товар року 2005», а також ряд фіточаїв. З часом акценти змістились у бік проведення радіоекологічних і хімічних моніторингових досліджень. Нині науковці займаються оцінкою екологічного стану природно-заповідних територій, якості поверхневих і підземних вод, в тому числі малих річок Закарпаття, оцінкою впливу антропогенних факторів на об'єкти довкілля тощо. Основні наукові дослідження проводяться за тематикою «Розробка та вдосконалення систем і методів моніторингу об'єктів довкілля в контексті екологічної безпеки» (номер державної реєстрації 0121U109776, науковий керівник – професор С.М. Сухарев). За роки діяльності кафедри її співробітниками опубліковано понад 350 наукових статей у фахових виданнях (у тому числі понад 50 – у виданнях, які індексуються міжнародними наукометричними базами Scopus і Web of

Science), підготовлено понад 20 патентів України на винахід та 4 наукові монографії. Патент України на винахід «Спосіб екстракційно-фотометричного визначення Хрому (III)» (автори С.М. Сухарев, О.Ю. Сухарева, С.Ю. Чундак, С.В. Делеган-Кокайко, А.М. Петканич) у всеукраїнському конкурсі «Винахід – 2012» став переможцем у номінації «Кращий винахід – 2012 у Закарпатській області».

Діяльність кафедри не обмежується науковою, навчально-методичною та виховною роботою. Сьогодні вона є відомим освітнім і пропагандистським центром екологічних знань, чому сприяє тісна співпраця як із громадськими організаціями, так і з міжнародними та українськими науковими фондами. Тільки протягом 2020-2021 років науковці організували і брали участь у кількох міжнародних і всеукраїнських заходах, які спрямовані на висвітлення екологічних проблем та привернення уваги населення до них. Молодіжний проект (аспірантки Е.І. Глюдзик) «Ужгороді! Дихай на повні груди», підтриманий Ужгородською міською радою, спрямований на оцінку стану повітря у центральній частині міста. Всі, кого цікавить ця болюча тема, можуть зайти на сайт громадського моніторингу повітря «Eco-City» (<https://eco-city.org.ua/?zoom=15&lat=48.6253981&lng=22.3029723&station=1162&random=9995509>) і у режимі реального часу (або із архіву) дізнатися про стан повітря довкола корпусу хімічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Доцент С.В. Делеган-Кокайко є координатором всеукраїнського проекту «Чисті пляжі разом!» в м. Ужгород, який підтримується громадською організацією «Всеукраїнський молодіжний рух «Let's do it Ukraine», Міністерством молоді та спорту України, Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державним водним агентством України, Українським державним центром позашкільної освіти, Національним еколого-натуралістичним центром, Управлінням екології та природних ресурсів КМДА. Протягом 2021 року було проведено кілька акцій по прибиранню пляжів, до якої широко залучалася студентська молодь.

Студенти з керівником практики (доцент С.В. Делеган-Кокайко – друга справа) на очисних спорудах у Словаччині; ужгородська делегація серед учасників семінару-тренінгу «Чорнобиль: проблеми, перспективи, технології захисту довкілля»

Професорсько-викладацький склад кафедри екології та охорони навколишнього середовища Ужгородського національного університету. 2021 р.

Доцент О.С. ГЛУХ під час лабораторних занять з наукових досліджень «Медична хімія» із студентами-іноземцями спеціальності «Стоматологія»; нагорода у номінації «Кращий вітчизняний товар року 2005»; презентація проєкту «Ужгород! Дихай на повні груди»; студенти-екологи на практиці зі своїм керівником – доцентом Л.В. ТРАПЕЗНИКОВОЮ (у центрі)

З 31 травня по 7 червня 2021 року проходив семінар-тренінг з міжнародною участю «Чорнобиль: проблеми, перспективи, технології захисту довкілля», присвячений вшануванню 35-річчя пам'яті жертв та постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС (у рамках Дня охорони навколишнього середовища). Співорганізатори: ДУ «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України», ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, Центр міждисциплінарних наукових досліджень Ужгородського національного університету, ГО «Міжнародний інститут міждисциплінарних інноваційних досліджень». Студенти-екологи та науково-педагогічні співробітники кафедри взяли активну участь у роботі семінару і відвідали Чорнобильську АЕС.

Кафедра залучена також до виконання міжнародних проєктів екологічного спрямування, що сприяє поглибленню співпраці з науковими та освітніми закордонними закладами, а також громадськими організаціями. Зокрема, проєкту «Низький рівень пластику від джерела до моря: комплексний план дій щодо ліквідації забруднення пластиком річок Тиса та Дунай» DTP3-620-2.1 (Tid(y) Up), який здійснюється в рамках Дунайської транснаціональної програми. У ньому беруть участь 10 партнерів із 6 країн Європи, серед них Угорщина, Болгарія, Румунія, Австрія, Сербія, Словаччина. Варто згадати й про тендер Міжнародного фонду «Відродження» щодо дослідження якості висвітлення екологічного контенту в українських ЗМІ «Довкілля: проблематика в публічному інформаційному просторі України 2019-2021». «Ініціатива з розвитку екологічної політики й адвокації в Україні» (Environmental Policy and Advocacy Initiative for Ukraine (EPAIU)) здійснюється за підтримки Швеції. Кафедра екології та охорони навколишнього середовища УжНУ є партнером в проєкті «NGOs und Kirche für Umweltbildung in Nationalparks» №285 / Церква та НУО задля екоосвіти в національних парках FKZ AZ30210076 / за співпраці Союзу охорони природи Німеччини (NABU) і за підтримки МЗС Німеччини (AA). Спільно з Кошицьким технічним університетом (Словаччина) та Університетом Аліканте (Іспанія) з 2022 року буде реалізовуватися проєкт у рамках «Erasmus+» під назвою «Support of higher education system in a context of climate change mitigation through regional-level of carbon footprint caused by a product, building and organization».

Таким чином, кафедра була і залишається провідним науковим і освітнім центром у галузі екології та охорони навколишнього середовища Закарпаття і бере активну участь у громадському житті.

Гора Говерла;
сугайник австрійський (*Doronicum austriacum* Jacq.)
та жеруха Опіца (*Cardamine Opizii*) на Свидовці

ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСОБЛИВО ЦІННИХ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДООХОРОНЦІ ОТРИМУЮТЬ МІЗЕРНУ ЗАРОБІТНУ ПЛАТУ

Команда Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування протягом 2020-2021 років проаналізувала стан впровадження законодавства у сфері збереження природно-заповідного фонду України (ПЗФ), оцінила проблеми управління установами ПЗФ та визначила пріоритетні завдання, які потребують невідкладного вирішення.

До першочергових віднесено питання підвищення ефективності управління та впорядкування оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду.

Об'єкти природно-заповідного фонду України, де функціонують спеціальні адміністрації, належать до сфери управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерства освіти і науки, Державного агентства лісових ресурсів, Національної академії наук, Національної академії аграрних наук, Державного управління справами. Цей фактор значною мірою впливає на формування структури спеціальних адміністрацій та укомплектування їх фаховими кадрами й рівнем оплати праці.

Загальні умови оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду України визначаються постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери», яка не в повній мірі відображає специфіку, зокрема, складних умов праці, пов'язану із збереженням в Україні особливо цінних природних об'єктів.

Тому працівники установ природно-заповідного фонду України, працюючи в екстремальних умовах, незважаючи на підвищення у поточному році рівня мінімальної заробітної плати, залишаються однією з найменш оплачуваних категорій працівників бюджетної сфери.

Так, зокрема, посадові оклади працівників служби державної охорони (майстрів з охорони природи та інспекторів природно-заповідного фонду) встановлюються відповідно до 6-8 тарифного розряду і становлять в середньому 4250 гривень, і є значно меншими від розміру мінімальної заробітної плати, яка згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік»

№ 1082-IX від 15.02.2020 року на 1 січня 2021 становить 6000 гривень. А посадові оклади провідних інженерів, фахівців, економістів, бухгалтерів встановлюються відповідно до 8-10 тарифного розряду і становлять в середньому 4650 гривень, що також є меншим від розміру мінімальної заробітної плати, навіть з урахуванням усіх надбавок та доплат. Тому для всіх цих категорій працівників виплачується доплата до рівня мінімальної заробітної плати, що нівелює будь-які стимулюючі виплати, а також доплату за роботу в гірських умовах, та унеможлиблює диференціацію заробітної плати працівників залежно від їх кваліфікації та досвіду роботи.

Крім того, великою є різниця в оплаті праці між працівниками установ природно-заповідного фонду, які знаходяться в підпорядкуванні різних відомств. Так, для керівників установ ПЗФ, які перебувають у підпорядкуванні Національної академії наук України, оплата праці здійснюється за 23 тарифним розрядом, натомість керівників установ ПЗФ, що підпорядковуються Міндовкілля та іншим відомствам, – максимум по 20 тарифному розряду.

У зв'язку із цим та з метою впорядкування оплати праці персоналу установ ПЗФ, робочі підгрупи Комітету Верховної Ради з питань екологічної політики та природокористування нещодавно детально опрацювали цю проблему і запропонували, на першому етапі реформування системи оплати праці працівників природоохоронної сфери, внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери», зокрема доповнити її розділом «Установи природно-заповідного фонду» із відповідним збільшення тарифних розрядів для працівників служби охорони та фахівців установ природно-заповідного фонду України.

Внесення цих змін сприятиме поліпшенню умов оплати праці працівників установ ПЗФ та залученню для збереження особливо цінних природних об'єктів України висококваліфікованих спеціалістів, запобігати плінності кадрів та підвищенню престижу роботи працівників галузі природно-заповідного фонду України.

Будемо сподіватись на підтримку цієї пропозиції в Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування й Кабінеті Міністрів України.

Федір ГАМОР,
модератор робочої підгрупи
«Особливості фінансування установ ПЗФ»
Комітету Верховної Ради України
з питань екологічної політики
та природокористування

Подалірій (*Iphiclides podalirius*);
самець ящірки прудкої (*Lacerta agilis*);
соня вовчок (*Glis glis*); канюк (*Buteo buteo*);
самець жука-олень (*Lucanus cervus*);
самець козулі європейської
(*Capreolus capreolus*)

РАВЛИК НА КОЛІІ, або ЯК ПРИШВИДШИТИ ДЕРЖАВНИЦЬКУ ДУМКУ І ВИКОНАВСЬКУ «ДИСЦИПЛІНУ»

ДЕЯКІ ПРОЄКТНІ ІДЕЇ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ РОБОТИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ УНІКАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ І КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА СПРИЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ КРАЮ В ГЕОГРАФІЧНОМУ ЦЕНТРІ ЄВРОПИ

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заслужений природоохоронець України,
м. Рахів

З метою збереження унікальних природних та культурних цінностей світового значення і для сприяння сталому розвитку в географічному центрі Європи органам влади, потенційним інвесторам та іншим зацікавленим сторонам пропонуються для розгляду опрацьовані нами проєктні ідеї: «Щодо проєктування та будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку»; «Щодо проєктування та будівництва сміттєпереробного заводу та реконструкцію очисних споруд у м. Рахів у верхів'ях транскордонної річки Тиса на українсько-румунському кордоні, в межах території Рахівського району Закарпатської області» та «Щодо проєктування та створення еко-етно парку «Рахів-Терентин» (зі створенням Музею гуцульської культури в м. Рахів й Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу на горі Терентин)» та «Щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги», обґрунтування яких додаються.

Ці проблеми ми уже неодноразово порушували в засобах масової інформації, соціальних мережах та зверненнях до керівників органів державної влади. А питання спорудження будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку включені до Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України 20 жовтня 2019 № 880.

Але, на жаль, як кажуть у народі, «віз і нині там».

Через це ми змушені в черговий раз привернути увагу до цих проблем всіх зацікавлених сторін. Отже:

ГАРЯЧА ТЕМА

1. «Щодо проєктування та будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку».

Кабінет Міністрів України постановою від 20 жовтня 2019 року № 880 затвердив Державну програму розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, у якій за напрямом «Екологічна безпека та природоохоронні заходи» передбачено будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку.

А відповідальними виконавцями будівництва цього об'єкта визначено Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України й Закарпатську облдержадміністрацію.

Будівництво Центру передбачається також вимогами статті 5 Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини та розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій».

Відповідно до Стратегії розвитку мережі навчальних центрів (візит-центрів), розробленої в Міжнародній академії охорони природи на острові Вільм (Німеччина, 2011 р.), для збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Центр проводитиме дослідження букових пралісів, буде поширювати знання про значення та цінності Всесвітньої природної спадщини, підвищуватиме

рівень екологічної освіченості управлінських та господарських кадрів, зокрема в сфері лісової екології, природоохоронної справи та сталого розвитку, пропагуватиме альтернативні джерела енергії, проводитиме міжнародні конференції та семінари із екологічних проблем тощо.

Міжнародний центр відіграватиме координуючу роль у мережі еколого-освітніх центрів, які паралельно мають створюватися в інших 18 країнах Європи, де розташовані частини об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (Німеччина, Італія, Іспанія, Румунія, Словаччина, Австрія, Україна та ін.).

Значна частина цього об'єкта Всесвітньої спадщини розташована в прикордонних районах повіту Марамуреш в Румунії (резервати «Grosii Tiblesului – Preluci», «Grosii Tiblesului – Izvoarele Nerei» та «StrTmbu Baiut»), Словаччини (національний парк «Полоніни» та охоронна область «Вігорлат»), Польщі (Бещадський парк народовий) та Закарпатської області України (Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки «Ужанський», «Синевир» та «Зачарований край»).

Проектована будівля центру має площу близько трьох тисяч квадратних метрів і міститиме готель на 50 місць, лабораторно-навчальні приміщення, бібліотеку, конференц-зал на 150 місць, їдальню, виставкові холи площею в 600 кв. м з інтерактивною експозицією букових пралісів, альтернативних джерел енергії, ілюстрації негативних кліматичних процесів тощо.

На будівництво Центру розроблена, за кошти Державного бюджету України, проектно-кошторисна документація. Загальна кошторисна вартість будівництва у цінах 2015

року – 32334192 гривень. Але фінансування на його будівництво ще не виділено (http://www.golos.com.ua/article/338559?fbclid=IwAR0qhs3FAtaQyfr8KH0I8zOi9xZod3FiD-W_qijXtmZq89qaG_U7DRQUMok).

2. «Щодо проєктування та будівництва сміттєпереробного заводу та реконструкцію очисних споруд у м. Рахів у верхів'ях транскордонної річки Тиса на українсько-румунському кордоні, в межах території Рахівського району Закарпатської області»

Річка Тиса є однією з найбільших приток Дунаю, водозбірний басейн якої формується у Карпатах, а її води протікають – через Україну, Румунію, Угорщину, Словаччину та Сербію – територією, що складає близько 157 тис. квадратних кілометрів.

Важливо наголосити, що 98 відсотків питної води Угорщина отримує із-за кордону, значну частину якої постачає Тиса, витоки якої знаходяться в унікальному екологічному та етнокультурному українському місті Рахів та Рахівському районі Закарпатської області.

Але саме на цій території через затяжну екологічну та соціально-економічну кризу в Україні, неспроможність місцевих бюджетів забезпечити створення ефективної системи збору та утилізації побутових та промислових відходів, відбувається її катастрофічне забруднення.

У центрі міста Рахів, безпосередньо на березі Тиси, протягом багатьох років утворилось величезне необлаштоване сміттєзвалище, яке періодично під час паводків зноситься у Тису.

Значне забруднення води відбувається також через аварійний стан міських очисних споруд та системи водозабезпечення й водовідведення, які збудовані ще за радянських часів, у 70-х роках минулого століття, і практично працюють тут не задовільно.

Як результат, береги Тиси від Рахова до Дунаю вкочуються різним непотребом, створюють жахливу картину безгосподарності в географічному центрі Європи, формують негативний імідж цьому унікальному краю, що є перешкодою для розвитку туризму та рекреації.

Крім того, до води, яку споживають сотні тисяч людей, котрі проживають уздовж течії Тиси, потрапляє значна кубомаса неочищених стоків та токсичних інфільтратів від необлаштованих сміттєзвалищ й життєдіяльності міста Рахів та інших населених пунктів.

Ця тема критично обговорюється у засобах масової інформації, викликає масове невдоволення прикордонного населення України, Румунії та Угорщини, формує негативний імідж для розвитку туризму в регіоні, створює санітарно-епідеміологічні загрози тощо.

Її ми теж неодноразово порушували перед органами місцевого самоврядування та в засобах масової інформації, розроблялись проєктні пропозиції щодо залучення для цих цілей іноземних інвестицій («Зоря Рахівщини», 5 травня 2007; <https://zakarpattya.net.ua/News/157149-Budapeshtkohoche-dopomohty-Rakhovu-vyrishyty-problemu-smittia-ta-ochysnykh-sporud-FOTO>) тощо.

За нашою ініціативою, в спеціальному дорученні Президента України від 2 квітня 2013 року № 1-1/749 та розпорядженні Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 819-р щодо сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів, які розташовані у зоні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні

Гора Терентин (м. Рахів) – ідеальна локація для розташування Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу; проєкт Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку (архітектор – С.Р. Гайдашук)

букові ліси Німеччини», зобов'язувались відповідні органи влади забезпечити «вирішення питань щодо збирання, складування та утилізації побутових відходів на територіях, прилеглих до території української частини...» в зоні розташування цього, світового значення, природного об'єкта.

Крім того, пунктом 6 Плану заходів щодо збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій», який затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р., № 892-р, теж доручено Закарпатській облдержадміністрації за участі органів місцевого самоврядування, Мінрегіону, Мінприроди, Держводагенству протягом 2019-2023 років забезпечити здійснення заходів із «збирання та видалення побутових відходів...».

Але, на жаль, ситуація і на далі залишається катастрофічною. Хоча, нарешті, вирішується питання щодо виділення земельної ділянки для проєктування та будівництва сміттєпереробного заводу на 100 тисяч тонн у рік, в межах Рахівського району (http://cbr.nature.org.ua/news/2021/nh_4.htm) та розроблено проєктно-кошторисну документацію на реконструкцію очисних споруд у місті Рахів.

Вирішення цієї міжнародної проблеми є актуальним також і в контексті нещодавнього звернення Президента Угорщини до Президента України, із питань забруднення Тиси.

3. «Щодо проєктування та створення екоетнопарку «Рахів-Терентин» (зі створенням Музею гуцульської культури в м. Рахів й Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу на горі Терентин)».

Ця ідея передбачає проєктування та створення еко-етно парку «Рахів – Терентин» із започаткуванням Музею гуцульської культури в м. Рахів й спорудженням Міжнародного всесезонного рекреаційного комплексу на схилах гори Терентин (1388 м н.р.м.), із можливістю облаштування тут довгих гірськолижних трас (понад 3000 м) різної складності та привабленням сюди близько 12000 туристів

щоденно (відповідна інвестиційна пропозиція декілька років тому назад уже розроблена консалтинговою компанією «POLTAVASKI» під керівництвом Антона Фалтінського).

Місто Рахів – розташоване у південно-східній частині Закарпатської області в гірській улоговині, на висотах 430-1200 м над рівнем моря, та є найвисокогірнішим містом в Україні.

Завдяки географічному розташуванню, унікальній природі і самобутній гуцульській культурі Рахів відомий як один із найпопулярніших туристично-рекреаційних центрів західної України. Він є столицею закарпатських гуцулів. Ще із часів Чехословаччини його величають «гуцульським Парижем».

У гостей міста великий інтерес викликають традиції, звичаї, обряди, якими здавна славився цей край.

Знову в пошані самобутній гуцульський одяг, на весіллях та гуляннях звучать барвисті коломийки, відновлюються і збагачуються новими рисами народні ремесла.

У Рахові достатньо розвинутою є туристично-рекреаційна інфраструктура, зокрема працює Музей екології гір та історії природокористування у Карпатах, існує мережа готелів, сільських «зелених» садиб, закладів громадського харчування тощо.

Далеко за межами України відомим є щорічний фестиваль «Гуцульська бриндзя», який вважається одним з найбільш колоритних фестивалів Закарпаття.

Букові праліси Карпатського біосферного заповідника, які оточують Рахів, та дерев'яні церкви Гуцульщини занесені до переліку об'єктів Всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО. А гуцульська бриндзя отримала сертифікат європейського географічного зазначення.

Рахів розташований на українсько-румунському прикордонні. Має пряме залізничне сполучення із містами Київ, Харків, Миколаїв та Одеса. Зараз опрацьовується питання щодо відкриття руху історичних пасажирських потягів до Румунії, Будапешта та Праги. Рахів стане ще одними залізничними воротами України до Євросоюзу.

З метою реалізації п'ятдесятирічної мрії інтелігенції цього краю нами опрацьовано проєктну ідею щодо створення в м. Рахів центру гуцульської культури, яка передбачає розмістити тут Музей історії та побуту Гуцульщини, інформаційно-туристичне бюро, виставкові та конференційні зали, навчально-методичні кабінети для діяльності Рахівського міського будинку наукової й дитячої та юнацької творчості, організації тут роботи студій гуцульської пісні,

хореографії та танців; гуцульських музичних інструментів; писанкарства, коренепластики та різьби по дереву; ліжницарства та гуцульського одягу; відео- та аудіозаписів тощо (http://cbr.nature.org.ua/news/2018/mus_n.htm).

А для створення на горі Терентин Міжнародного гірського всесезонного рекреаційного комплексу важливе значення матиме капітально збудована ще в довоєнний період автодорога й існуюча електролінія.

Важливо передбачити також прокладення до вершини гори гондольної дороги.

4. Щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги.

Насамперед нагадаємо, що під час серії нарад в Укрзалізниці, Рахівській райдержадміністрації та повітовій Раді румунського повіту Марамуреш в 2014 році нам вдалось не тільки домогтись відкриття руху потяга за маршрутом Київ-Рахів, але й отримати підтримку щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги (<https://zakarpattia.net.ua/News/126088-Poizd-Hoverla-spoluchenniam-Kyiv-%E2%80%93-Rakhiv-mozhe-prodovzhyt-marshrut-do-Rumunii-ROZShYRENO>).

Тоді було вирішено розглянути питання щодо вивчення можливостей відновлення руху історичного прямого пасажирського потяга (який їздив в дорадянські часи) за маршрутом Рахів – Будапешт – Братислава – Прага (через станції Валя-Вішеулуй – Сату-Маре – Дебрецен) та здійснити реконструкцію ділянки залізниці, із встановленням додаткових залізничних колій європейського стандарту (завширшки 1435 мм), на перегоні Рахів – Валя-Вішеулуй протяжністю близько 20 км (або встановлення пристрою «SUW-2000»).

Організація руху таких потягів може відкрити найкраще та найзручніше залізничне сполучення Києва, Львова та Чернівців із Трансільванією і столицями Угорщини, Словаччини, Австрії та Чехії. Крім того, тоді була зацікавленість й у відкритті сполучення за маршрутом Чернівці – Ужгород (через Рахів – Валя-Вішеулуй та Тересву).

Тому знову хочемо наголосити, що для реалізації цих проектів уже створено необхідні передумови. Так, підписано відповідні Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії в галузі залізничного транспорту (2004 р.) та про пункти пропуску через українсько-румунський державний кордон (2006 р.). Відповідно до цих Угод постановою Уряду України № 629 від 12.05.2004 року прикор-

донний перегін Берлибаш – Валя-Вішеулуй визначено для перетинання державного українсько-румунського кордону залізничним транспортом, а також передбачено, що рух українських транзитних потягів на ділянці залізниць Румунії (державний кордон – Валя-Вішеулуй – Сігету-Мармаціей – Кимпулунг-ла-Тіса – державний кордон) визначається угодою між залізницями обох держав.

Українську станцію Берлибаш та відповідно румунську станцію Валя-Вішеулуй визнано прикордонними станціями. А іншою постановою Кабінету Міністрів України № 1445 від 18.10.2006 року затверджено локацію Ділове-Валя-Вішеулуй пунктом пропуску через українсько-румунський державний кордон.

Хочемо вкотре переконати чиновників, що налагодження запропонованих маршрутів руху потягів відновить, поперше, історичну роль міста Рахова і Транскарпатської залізниці на цій ділянці як стратегічно важливих для України залізничних воріт до Європи.

По-друге, створить сприятливі умови для поїздок на відпочинок у Карпати для багатьох чеських, угорських та інших європейських туристів – любителів дикої гірської природи, історичних та культурних пам'яток Закарпаття, Галичини та Буковини.

По-третє, цей маршрут може стати особливо важливим для тисяч заробітчан із Західної України, які працюють в Чехії та інших європейських країнах.

Врешті можна з оптимізмом прогнозувати, що ці маршрути будуть рентабельними і матимуть достатньо високий рівень «заселеності» пасажирями. Але найголовніше: реалізація цього проекту активізує, в контексті підписання Україною Угоди про Асоціацію з Євросоюзом, поглиблення транскордонного співробітництва в Карпатському Єврорегіоні.

Крім того, безумовно, стимулюватиме туристичний бізнес та сталий розвиток прилеглих територій, а отже, позитивно впливатиме на переорієнтацію економіки Українських Карпат на екологічно безпечні види господарювання, зменшення вирубок лісів у горах, і в такий спосіб опосередковано сприятиме збереженню унікальних природних та культурних цінностей цього краю, зокрема букових пралісів Карпат, які є складовою частиною українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Дуже важливо також нагадати, що проблему відкриття руху пасажирських потягів через Рахів до Румунії, Будапешта, Праги та Ужгорода, за нашою ініціативою, детально обговорено та підписано відповідний Протокол на робочій нараді у Рахові 4 вересня 2014 року (<https://zakarpattia.net.ua/News/128559-Na-Zakarpatti-vidnovliat-pasazhyrskiperevezennia-zaliznytseiu-cherez-Rakhiv-do-ievropeiskykh-stolytsyta-Uzhhoroda>) за участі керівництва Укрзалізниці, румунської залізниці, угорських дипломатів, прикордонної та митної служби й органів місцевої влади та місцевого самоврядування.

У черговий раз звертаємось до органів державної влади України та зацікавлених сусідніх країн повернутись до розгляду цієї проектної ідеї (<https://www.youtube.com/watch?v=BD6g-ENnhfQ&list=PLqXETkmIHdhR8mddamyJ-YbKmMGhmJmy8&index=19>).

Запевняємо, що впровадження цих напрацювань могло би сприяти створенню обґрунтованого раніше «Екологічного Давосу» у центрі Європи («Голос України», 13 липня 2011 р.).

Занедбана ділянка Транскарпатської залізниці

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

ЗАХОДИ З НАГОДИ ДНЯ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ

2 лютого 2021 р. Щороку Карпатський біосферний заповідник відзначає цей день проведенням різноманітних заходів, тож 2021-ий не став винятком. Першу подію екоосвітняні організували для учнів 3-А класу Рахівської ЗОШ І-ІІІ ст. №2.

У межах заняття працівники природоохоронної установи зосередили увагу школярів на Рамсарських угіддях біосферного заповідника – Озірний-Бребенескул, печері «Дружба» та Долині нарцисів, які у 2019 році отримали сертифікати водно-болотних угідь міжнародного значення... Найбільш цікавою частиною заходу стало виготовлення паперової аплікації «Рибка». На завершення заняття зіграли в гру-руханку «Гірський струмок».

Наступним відбулось заняття зі школярами 1-4 класів групи продовженого дня Вільховатської ЗОШ І ступеня. Урок проводився з метою формування дбайливого ставлення до водно-болотних угідь, розвитку творчих здібностей учнів та навичок колективної роботи.

У ході екологічного заняття школярі спільно зробили колаж, який символізував високогірне водно-болотне угіддя. Розфарбували тварини і рослини, притаманні екосистемі Карпат. Завдання полягало у виокремленні тих видів, життєве середовище яких знаходиться безпосередньо в озері, або ж поза його межами. Озерце з гофропаперу діти прикрасили зеленими красунями – ялинами, які надійно захищатимуть спокій гладенького водного дзеркала від пронизливих гірських вітрів.

Кросворд «Водно-болотні угіддя» змусив дітей пригадати рослини, які зростають поблизу річок та озер нашого краю, і тварин, які мешкають в дикій природі.

До відзначення Всесвітнього дня водно-болотних угідь цьогоріч долучилися й працівники ПНДВ «Долина нарцисів» імені професора В.І. Комендаря. 1 лютого разом із школярами 2-4 класів Кірецької ЗОШ І ступеня та дошкільним навчальним закладом «Нарцис» було проведено екоурок, у межах якого дітям була представлена презентація водно-болотних угідь заповідника, зокрема «Долини нарцисів».

У формі гри маленьким слухачам розповіли, що таке фауна водно-болотних угідь. Дітки намалювали озеро і «оселили» в ньому та біля нього мешканців, типових для Долини нарцисів. Попередньо тварин, які залежать від «здоров'я» Долини нарцисів, школярі розмалювали власноруч.

Завершили цьогорічне відзначення Дня водно-болотних угідь працівники екоосвіти КБЗ у оригінальний спосіб. Вони разом з учнями Рахівської ЗОШ І-ІІІ ст. №1 та вчителем біології Оксаною Турок підготували короткий, але змістовний відеоролик про важливість водно-болотних угідь.

Зоряна ЛИПЧАК,
провідний фахівець відділу екоосвіти
Карпатського біосферного заповідника

РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ – ЕКОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

4 лютого 2021 р. Про це заявив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський під час публічного обговорення Національної економічної стратегії – 2030. На заході урядовці визначили перспективи української видобувної промисловості, обговорили питання інтеграції з європейськими ринками та скорочення викидів.

Роман Абрамовський наголосив на важливості реалізації природоохоронних пріоритетів у рамках приєднання України до Європейського зеленого курсу. Це і боротьба зі зміною клімату, запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення, управління відходами, збереження і відновлення біорізноманіття та розширення територій природно-заповідного фонду.

За словами Романа Абрамовського, екологічний підхід має бути головним і у сфері надрокористування. Міністр представив учасникам заходу досягнення у видобувній промисловості, бачення її розвитку та інвестиційні можливості.

«Галузь надрокористування має стати провідним сектором економіки України. Для цього Міндовкілля працює над дерегуляцією ринку у цій сфері та спрощенням доступу інвестора до інформації. Вже працюють електронні аукціони з продажу спеціальних дозволів на користування надрами, скоро на розгляд Верховної Ради України буде подано новий Кодекс про надра», – повідомив Роман Абрамовський.

• • •

Руслан СТРЕЛЕЦЬ: «МІСЦЕВА ВЛАДА МАЄ СТЕЖИТИ ЗА ЧИСТОТОЮ РІЧКИ ТИСА...»

19 лютого 2021 р. Червневі паводки у Карпатському регіоні не лише завдали значних збитків, але і вдарили по іміджу України. Значна кількість сміття водами Тиси була віднесена на території сусідніх держав. Щоб ситуація не повторювалась, важливо не допускати засмічення річки.

Про те, які обсяги засмічень виявлено та ліквідовано на місцях, плани заходів з прибирання берегів та строки їх виконання, а також задіяні ресурси та необхідну допомогу, говорили під час онлайн-зустрічі заступника Міністра

Екоурок проводять працівники ПНДВ «Долина нарцисів» імені професора В. Комендаря

захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця з представниками облдержадміністрацій, Держекоінспекції, Держводагентства та Басейнового управління водними ресурсами річки Тиса.

За даними БУВР річки Тиса, наразі під час обстежень виявляють нові сміттєві затори. Також спільно з працівниками територіальних органів ДЕІ обстежують заплави. Адже якщо рівень води в річці підніметься, сміття з берегів потрапить до основного русла.

З початку року у Закарпатській області спостерігалось 7 паводкових хвиль, які в нижніх ділянках перевищували ступінь захисту. За даними Українського гідрометеорологічного центру, понаднормова кількість опадів спричинила формування тало-дошових паводків у Карпатському регіоні. Річки Карпат є зоною потенційної небезпеки, оскільки гідрометеорологічна ситуація тут може різко змінюватись в короткий проміжок часу і значно ускладнитись при випадінні сильних дощів.

Щоб запобігти повторенню минулорічної ситуації, у рамках зустрічі прийнято рішення:

- облдержадміністрації щотижня інформуватимуть Міндовкілля про стан справ з очищенням заплів та русла річки від сміття;
- БУВР спільно з ДЕІ посилять роботу з обстеження території, у тому числі із застосуванням квадрокоптерів, та надаватимуть Міндовкілля відеоматеріали із найбільш шкідливих локацій засмічення;
- територіальні органи ДЕІ також перевірять вже надану інформацію щодо повної ліквідації засмічень в деяких регіонах та мають активізувати роботу з контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства в басейнах річок;
- органи місцевого самоврядування більш активно працюватимуть із ОТГ та громадськістю для підвищення рівня культури поводження з відходами.

«Законодавством визначено, що місцеві органи влади несуть відповідальність за поводження з відходами та ліквідацію несанкціонованих сміттєзвалищ. Міндовкілля зі свого боку готове долучатися та допомагати у пошуку шляхів вирішення наявних проблем. Наша спільна мета – не допустити повторення минулорічної ситуації, яка впливає на імідж України в очах сусідів. Ми верифікуємо всі дані, отримані від облдержадміністрацій та прийматимемо подальші рішення», – зазначив Руслан Стрільць.

• • •

Роман АБРАМОВСЬКИЙ: «МІНДОВКІЛЛЯ РОЗПОЧИНАЄ ВЕЛИКЕ ЗАЛІСНЕННЯ УКРАЇНИ ДО 2030 РОКУ»

21 березня 2021 р. У Всесвітній день лісів Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський оглянув плантації сіянців лісових порід та ознайомився з протипожежним моніторингом у Тетерівсько-моу лігості.

«Всесвітній день лісів, це ще і День їх захисту. Справді, в умовах кліматичних змін та адаптації до них ліси відіграють дуже важливу роль. Вони переробляють шкідливі викиди, зберігають водні ресурси та є середовищем існування безлічі рослин і тварин. Ми повинні берегти та

МИКОЛА ТАРАСЮК – ПЕРЕМОЖЕЦЬ ВІДБОРУ НА ПОСАДУ ДИРЕКТОРА КБЗ

1 квітня 2021 р. відбулося засідання постійної комісії з проведення конкурсного відбору керівників підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. На засіданні переможцем відбору на посаду директора Карпатського біосферного заповідника визначено Миколу Володимировича Тарасюка.

М.В. Тарасюк народився 1991 року, має дві вищі освіти. Навчався в Національному транспортному університеті (м. Київ), де здобув спеціальність: «Екологія та охорона навколишнього природного середовища», та у Сумському національному аграрному університеті (м. Суми), де отримав диплом магістра з менеджменту організації і адміністрування.

До призначення у Карпатський біосферний заповідник працював майстром-екологом на ПП «ВОДОСЕРВІС+», помічником-консультантом народного депутата України. Згодом трудився у Державній екологічній інспекції України, де обіймав посади від головного спеціаліста до начальника відділу – старшого державного інспектора України з охорони навколишнього природного середовища. Працював також головним консультантом секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування.

Нагороджений подякою та почесною грамотою Державної екологічної інспекції України, почесною грамотою Міністерства екології та природних ресурсів України.

Скріншот четвертого засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»

збільшувати їх. Міндовкілля приділяє багато уваги підготовці нормативної бази для збереження лісів. Торік Уряд заборонив майже всі суцільні рубки у високогірних лісах Карпат, аби зберегти «легені» Європи», – зазначив Роман Абрамовський.

Роман Абрамовський розповів про бачення Міндовкілля у сфері реформи лісової галузі: «Наразі Міндовкілля спільно з Держлісагентством напрацьовує план реформи галузі. Паралельно ми продовжуємо розвивати напрям продажу деревини на електронних аукціонах. Найближчим часом запрацює пілотний проект з продажу через такі аукціони обробленої деревини, яку виготовляють наші державні лісгоспи. Це створить конкурентні та прозорі умови на ринку».

За словами Міністра, збереження лісів, їхнього біорізноманіття, водно-болотних угідь – серед пріоритетів Міндовкілля.

«Для нас ліс, насамперед, екосистема, а вже потім ресурс. Втілюючи реформу лісового сектору, ми маємо показати позитивний результат, який відкине усі сумніви щодо якості та необхідності наших дій», – зауважив Роман Абрамовський.

• • •

ЗАСІДАННЯ СПІЛЬНОГО КОМІТЕТУ З УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

20 квітня 2021 р. відбулося чергове, вже четверте, засідання Спільного комітету з управління розширеного у 2017 р. об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Нагадаємо, що цей об'єкт є серійним і транснаціональним, який включає 78 складових частин на території 12 європейських країн загальною площею понад 92 тис. гектарів. В Україні знаходиться 15 кластерів, найбільша частка яких, як за кількістю, так і за площею, зосереджена на території Карпатського біосферного заповідника.

У роботі заходу взяло участь тридцять три експерти із 13 країн Європи. Україну на заході, за дорученням Міндовкілля, вже традиційно представляли працівники Карпатського біосферного заповідника, а саме автори цих рядків. Як і попереднє, дане засідання, у зв'язку з карантинними обмеженнями, проходило в онлайн-форматі з використанням платформи Zoom, а також програмного середовища Sh.do.

Порядок денний засідання містив низку важливих питань, серед яких ключовими були наступні:

1. Затвердження настанов із управління складовими частинами об'єкта спадщини та їх буферних зон. Це питання активно розглядалося впродовж останніх трьох років і викликало гострі дискусії. Врешті-решт вдалося досягнути консенсусу і документ було погоджено усіма країнами-учасницями.

Його центровим напрацюванням став поділ буферної зони на дві підзони – захисну і збереження ландшафтів. Перша з них призначається виключно для збереження об'єкта спадщини, де запроваджуватиметься особливий режим охорони, натомість друга підзона слугуватиме для вирішення ширшого кола завдань і передбачатиме певні види діяльності. Для КБЗ саме це рішення було найважливішим, оскільки менеджмент його буферної зони, загальна площа якої становить понад 31 тис. га, повинен враховувати необхідність підтримки на зазначеній території ведення населенням традиційного господарювання. Сподіваємося, що настанови будуть позитивно розглянуті Міжнародним союзом охорони природи (МСОП, або IUCN), після чого в стислі терміни затверджені на національному рівні.

2. Інформування про реалізацію низки міжнародних наукових і природоохоронних проєктів, які стосуються теми вивчення і збереження пралісів і старовікових лісів. Серед них Life Prognoses і Interreg Central Europe Beech Power. Обидва ці проєкти цікаві, зокрема, тим, що Карпатський біосферний заповідник бере в них безпосередню участь.

3. Розширення об'єкта спадщини. Цьому питанню був присвячений спільний виступ представника Швейцарії разом з австрійськими партнерами з Інституту ЕСО. Нагадаємо, що саме Швейцарія виступає лідером і координатором нового етапу розширення транснаціонального об'єкта спадщини, який об'єднує вісім країн нашого континенту.

Ця робота ведеться вже близько 5 років і підходить до свого логічного підсумку. Торік завершено підготовку номінаційного досьє, яке було передано на розгляд Комітету у справах Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та МСОП. Останній організував і провів польову експертну місію, яка завершилася буквально напередодні засідання. Таким чином, усі офіційні процедури завершено і розширення нашого об'єкта спадщини розглядатиметься уже на найближчій, 44-й сесії зазначеного вище Комітету.

4. Річний звіт Координаційного офісу об'єкта спадщини, який включав стислу інформацію про проведену роботу й досягнуті результати. Серед них, зокрема, підготовка періодичної спеціальної звітності, робота над брендом, забезпечення комунікацій на різних рівнях тощо.

Також на засіданні презентовано новий відеофільм про об'єкт Пан'європейської спадщини, який підготували австрійські колеги. Його можна проглянути в Ютуб, до речі, приємно, що використано й наші фотоматеріали.

І на завершення організатори зустрічі провели так званий «брейн шторм», що в перекладі означає «мозковий шторм»,

з метою швидкого напрацювання пропозицій щодо різних аспектів інформаційного просування об'єкта, зокрема через цифрові медіа з використанням новітніх платформ і технологій. Впевнені, що результати спільних зусиль сприятимуть не тільки пропагуванню ідей та цінностей Пан'європейського об'єкта спадщини, але й збереженню пралісів і старовікових лісів у всьому світі.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
заступник начальника відділу НДР
і міжнародної співпраці Карпатського
біосферного заповідника,
Ірина ЙОНАШ,
заступник начальника
відділу рекреації і сталого розвитку

• • •

УРЯД ЗАТВЕРДИВ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН ДІЙ З ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ДО 2025 РОКУ

18 травня 2021 р. Покращити стан довкілля, поліпшити якість життя і здоров'я українців, забезпечити екологічну безпеку – усе це можливо досягти, втіливши заходи Національного плану дій у найближчі 5 років.

План дій розроблений з метою реалізації Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року.

Роман Абрамовський: «Ухвалення Національного плану дій – стратегічний крок до впровадження європейських екологічних норм і стандартів, доброго стану довкілля та зменшення рівня забруднення повітря, води, землі. Команда Міндовкілля вже працює над його реалізацією. Важливо, що документ визначає механізми управління територіями Смарагдової мережі Європи на державному рівні та передбачає утворення органу влади з питань управління відходами».

Цілі Нацплану:

- Сформувати в суспільстві екологічні цінності і засади сталого споживання та виробництва.
- Забезпечити сталий розвиток природно-ресурсного потенціалу України.
- Інтегрувати екологічну політику в усі сфери соціально-економічного розвитку України.
- Знизити екологічні ризики для мінімізації їх впливу на екосистеми та здоров'я українців.
- Удосконалити та розвинути державну систему природоохоронного управління.

ЗАВДЯКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЛІСОВА ГАЛУЗЬ СТАНЕ СУЧАСНОЮ ТА ПРОЗОРОЮ

19 травня 2021 р. Про цифрову трансформацію у лісовій галузі у рамках Всеукраїнського форуму «Україна 30. Цифровізація» розповів заступник голови Держлісагентства з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Віктор Смаль.

Віктор Смаль: – Лісова галузь в Україні є прикладом консервативної системи, яка вимагає оновлення. Сьогодні команди Держлісагентства та Міндовкілля створюють прозоре та комфортне цифрове середовище у лісовій сфері та впроваджують сучасні рішення в роботу агентства.

Ми вже досягли перших результатів:

за допомогою сучасних технологій і досвіду європейських країн робоча група при Держлісагентстві дешифрує космічні знімки і створює карту актуального лісового покриву України. Це допоможе точно порахувати площі лісів.

Завершуємо створення першого Телеграм-бота Держлісагентства. Скоро кожен у кілька кліків зможе повідомити про незаконну рубку, полювання чи пожежу. Також громадськість зможе використовувати бот як засіб комунікації із агентством.

Вперше в історії України проведені електронні торги обробленою деревиною (пиломатеріалами). Тестовим майданчиком стала Львівська область. Ще одне нововведення – одночасна присутність на торгах резидентів та нерезидентів нашої держави.

Щороку в Україні видається 40 000 лісорубних квитків і 110 000 сертифікатів про походження лісоматеріалів. Для цих бізнес-процесів притаманні 2 речі: супроводження документацією у паперовому форматі та застарілі дозвільні процедури. Аби заощадити час та зменшити кількість паперів при наданні цих двох найбільших адмінпослуг галузі, ми завершуємо їх цифрову трансформацію та інтеграцію в державну систему «Дія».

Для контролю за рухом сировини ми розробили концепцію системи Електронного Обліку Деревини 2.0. Вона дозволить повністю взяти під контроль обіг деревини на ринку України. Ми зможемо прослідкувати кожен кубічний метр – від зрубаного дерева до перетинання ним кордону і до кожної випущеної одиниці продукції з дерева. Нова система дозволить перевіряти походження і історію будь-якої окремо взятої партії деревини незалежно від її стану. Ліс, який буде зрубаний за чорною схемою, не матиме електронного ідентифікатора у новому цифровому середовищі і вважатиметься незаконним.

Розробили концепцію створення Всеукраїнської мережі протипожежного захисту лісів із можливістю онлайн-моніторингу стану насаджень.

Усі інформаційні потоки об'єднуються у єдине цифрове поле – «Лісовий портал».

Симфонія карпатського лісу

ПРОЄКТНА ІДЕЯ ЩОДО БУДІВНИЦТВА СМІТТЄПЕРЕРОБНОГО ЗАВОДУ

19 травня 2021 р. Річка Тиса є однією з найбільших приток Дунаю, водозбірний басейн якої формується у Карпатах, а її води протікають через Україну, Румунію, Угорщину, Словаччину та Сербію, – територією, що складає близько 157 тис. квадратних кілометрів.

Важливо наголосити, що 98 відсотків питної води Угорщина отримує із-за кордону, значну частину якої постачає Тиса, витoki якої знаходяться в унікальному екологічному та етнокультурному українському місті Рахів та Рахівському районі Закарпатської області.

Але саме на цій території через затяжну екологічну та соціально-економічну кризу в Україні місцеві громади неспроможні забезпечити створення ефективної системи збору та утилізації побутових та промислових відходів, відбувається її катастрофічне забруднення.

У зв'язку із цим, 19 травня 2021 року, за ініціативи заступника директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора, голова Рахівської районної державної адміністрації Олександр Небила, голови Рахівської і Велико-Бичківської територіальних громад Віктор Медвідь та Олег Бурса, директор ДП «Велико-Бичківське лісомисливське господарство» Юрій Сойма, за участі представника земельпорядної служби, обстежили в природі одну із потенційно можливих земельних ділянок у межах Велико-Бичківської територіальної громади, яка може відповідати державним будівельним нормам для розміщення полігону побутових відходів та будівництва сміттєпереробного заводу для громад Рахівського району.

Вирішено на початках об'єднати зусилля Рахівської та Велико-Бичківської громад для підготовки відповідних матеріалів щодо відведення, згідно з чинним законодавством, цієї земельної ділянки та розробки проектно-кошторисної документації для будівництва тут полігону побутових відходів й у подальшому спорудження сміттєпереробного заводу.

До цієї роботи можуть приєднатися й інші зацікавлені громади.

Федір ГАМОР

• • •

ПРО БІОЛОГІЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ РОЗМАЇТТЯ

4 червня 2021 р., з нагоди відзначення Всесвітнього дня охорони навколишнього середовища, Українським центром культурних досліджень Міністерства культури та інформаційної політики України спільно із Карпатським біосферним заповідником, у рамках підписаного між ними Меморандуму про співпрацю, проведено міждисциплінарну онлайн-дискусію на тему «Біологічне та культурне розмаїття як основа для сталого розвитку».

Для участі в дискусії зареєструвалось понад 50 учасників із різних регіонів України.

Вітальним словом зібрання відкрила директор Українського центру культурних досліджень Ірина Френкель.

Очільники зацікавлених інституцій
під час обстеження ділянки для облаштування
сміттєпереробного заводу;
учасники міжнародного форуму
«Україна у Карпатському євро регіоні»

Під час дискусії науковці, екологи, освітяни, митці, працівники культури та природоохоронних установ порушили широке коло міждисциплінарних проблем, які знаходяться на перехресті тем культурного та біологічного розмаїття, традиційних знань, природи, екології, освіти, мистецтва та сталого розвитку громад.

Із доповідями виступили доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, членкиня Національної спілки краєзнавців України, заслужена працівниця культури України, завідувачка відділу нематеріальної культурної спадщини Українського центру культурних досліджень, ад'юнкт-професорка Вінницького інституту Міжнародної академії управління персоналом Наталя Морозова, доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри екології, природничих та математичних наук Вінницької академії неперервної освіти Олександр Мудрак, начальниця відділу екологічної освітньо-виховної роботи Карпатського біосферного заповідника Вікторія Бундзяк та художник, старший науковий співробітник лабораторії лісознавства Карпатського біосферного заповідника Руслан Глеб.

Відбулося обговорення доповідей, спікерами надawali відповіді на запитання учасників дискусії. Так, Ірина Щока із Європейського товариства дикої природи запропонувала, з метою сприяння регіональному розвитку та збереженню традицій, за прикладом пленеру художників, який нещодавно, у рамках міжнародної виставки «Дике мистецтво», пройшов на базі Національного природного парку «Синевир», проводити подібні заходи і в Карпатському біосферному заповіднику.

Учасникам дискусії презентовано також перше повідомлення щодо проведення в жовтні 2021 року міжнародної науково-практичної конференції «Природно-ресурсний та етнокультурний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку».

Модерувала онлайн-дискусією начальниця відділу з питань регіональної політики та координації реформи у сфері культури Українського центру культурних досліджень Ірина Каць.

Федір ГАМОР

ПОГЛИБЛЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПІВПРАЦІ

14-15 червня 2021 р. в Ужгороді, за ініціативи керівника Міжнародного інституту людини і глобалістики, виконавчого директора Закарпатського регіонального відділення Асоціації міст України (АМУ), кандидата фізико-математичних наук Олега Лукші, пройшов Міжнародний форум міжрегіонального та муніципального транскордонного співробітництва «Україна у Карпатському Єврорегіоні».

У його роботі взяло участь близько 130 представників органів державної влади та місцевого самоврядування, дипломатичних представництв, наукових установ, вищих навчальних закладів й громадських формувань із України, Угорщини, Словаччини, Польщі та Румунії.

Форум в атріумі обласної ради концертною програмою відкрив Закарпатський народний хор.

До учасників із вітальними словами звернулися голови Закарпатської обласної ради і обласної державної адміністрації Олексій Петров та Анатолій Полосков, генеральний секретар Асоціації європейських прикордонних регіонів (АЕВР) Мартін Гіллермо Рамірес, секретар Міжнародної асоціації «Карпатський Єврорегіон» Бригітта Ласло, повноважні представники Угорщини, Словаччини, Польщі та Румунії.

У рамках форуму, під час «круглого столу», обговорено широке коло актуальних проблем з активізації роботи Міжнародної асоціації «Карпатський Єврорегіон» як інституційної платформи для координації і реалізації операційних програм та ініціативних проєктів міжрегіонального та міжмуніципального транскордонного співробітництва.

Схвалено ряд важливих документів, в тому числі міжнародну угоду про утворення та діяльність відкритої транскордонної мережі «Форум громадянського суспільства Карпатського Єврорегіону».

Важливою подією стала також науково-практична конференція, присвячена пам'яті відомого вченого та державного діяча Сергія Устича на тему «Карпатський Єврорегіон:

підсумки та перспективи багатостороннього транскордонного співробітництва в умовах євроінтеграційного поступу України».

Відкрили конференцію ужгородський міський голова Богдан Андрійв та проректор Ужгородського національного університету, доктор політичних наук, професорка Мирослава Лендел.

На пленарних секціях «Історичні віхи, здобутки та досвід діяльності Карпатського Єврорегіону у 1993-2020 рр.» (модератор Мирослава Лендел), «Карпатський Єврорегіон у вимірах зовнішньої, безпекової та євроінтеграційної політики України через транскордонне співробітництво з країнами-сусідами ЄС» (модератор Світлана Митряєва), «Карпатський Єврорегіон як інституційна платформа координації і реалізації операційних програм та ініціативних проєктів міжрегіонального та міжмуніципального транскордонного співробітництва» (модератор Олег Лукша), «Розвиток прикордонної і транспортної інфраструктури у Карпатському регіоні (зокрема, на прикладі Проєкту МОВІ та ін.)» (модератор Наталія Носа-Пилипенко) заслухано та обговорено близько 70 доповідей і тематичних презентацій.

Так, генеральний секретар Асоціації європейських прикордонних регіонів (АЕВР) Мартін Гіллермо Рамірес говорив про роль Асоціації у зміцненні та розвитку євро-регіональних утворень як драйверів транскордонного співробітництва на східних кордонах ЄС, завідувач кафедри міжнародної політики Ужгородського національного університету, глава делегації України у Карпатському Єврорегіоні (2006-2009 рр.) Ален Панов детально зупинився на історичних аспектах та сучасних проблемах Карпатського Єврорегіону, голова Федерації роботодавців Закарпаття, член наглядової ради ПрАТ «Єврокар» Володимир Панов – про важливість Карпатського Єврорегіону як інструмента залучення прямих іноземних інвестицій, заступник начальника управління євро-регіональної співпраці Закарпатської ОДА Дмитро Мірошніков – про досвід та перспективи проєктних ініціатив, досліджень і розробок Інституту транскордонного співробітництва (м. Ужгород), секретар Міжнародної асоціації «Карпатський Єврорегіон» Бригітта Ласло – Березька обласна рада (Угорщина) – зупинилась на ролі стратегії розвитку Карпатського Єврорегіону до 2020 року та на наступні роки у його інституційному вдосконаленні, керівник національної частини Карпатського Єврорегіону – Румунія (м. Баю-Маре) Богдан Лазар – про дорожню карту зміцнення інституційної спроможності Карпатського Єврорегіону, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук Ярослав Жаліло проаналізував роль Карпатського Єврорегіону в євроінтеграційних процесах і транскордонному співробітництві українських регіонів, начальник управління містобудування і архітектури Закарпатської обласної державної адміністрації Микола Пігуляк акцентував увагу на особливостях координації просторового планування прикордонних територій Закарпаття із суміжними територіями у Карпатському Єврорегіоні, виконавчий директор Регіональної асоціації органів місцевого самоврядування «Закарпаття – за чисте довкілля» (с. Поляна) Володимир Суран – про збереження екосистем долини річки Тиса на прикордонних територіях України з Румунією, Угорщиною і Словаччиною: інфраструктурні аспекти тощо.

Виступаючи із доповіддю «Унікальні природні та культурні цінності Карпатського регіону та деякі аспекти транскордонної екологічної співпраці», заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України Федір Гамор наголосив, що Карпатська гірська система є унікальною скарбницею не тільки європейського, але й світового значення. Карпати поряд з Альпами і Балканами характеризуються найбільшою біологічною різноманітністю, потужним природно-ресурсним потенціалом, високим рівнем збереженості дикої природи та самобутнім культурним спадком.

Більша половина Карпат вкрита лісами, серед яких – найбільші в Європі ділянки букових пралісів, які становлять неймовірну цінність і служать притулком для великої кількості рослин та тварин і занесені, як єдиний природний об'єкт України, до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Популяції невлімової рисі, вовка та ведмедя не мають рівних у Європі. Величезна кількість рослин і тварин, більш ніж 40 видів чагарників та дерев складають основу цих екосистем.

Карпати служать домівною майже для 18 мільйонів чоловік, формують спосіб їх життя, визначають соціальну, економічну та культурну структуру великої кількості міст та сіл. Традиційні антропогенні ландшафти, що сформовані тисячоліттями, також мають величезну цінність для природи.

Але Карпати є одним з чи не найбільш екологічно вразливих регіонів Європи. У багатьох місцях тут продовжується безжалісна експлуатація природних багатств, зокрема вирубування лісів забороненими способами та добування корисних копалин. А це призводить до порушення природного балансу, деградації ландшафтів, зменшення ареалів, а іноді – й до зникнення багатьох видів рослин і тварин, великого відставання у соціально-економічному розвитку гірських поселень та до виникнення тут катастрофічних стихійних явищ.

Недавні паводки, що пройшли на Закарпатті, забруднення річок ціанідами та важкими металами з відстійників гірничих підприємств Румунії ще раз серйозно підтверджують це. А перехід до ринкової економіки, розвиток громадянського суспільства, посилення інтеграції із Західною

Європою, наближення кордонів Європейського Союзу посилюють загрози для екологічно вразливих Карпатських гір ззагалі і до Українських Карпат зокрема. Тому їх збереження має бути постійно на порядку денному по обидва боки кордонів.

Поворотним моментом, як і для майбутнього розвитку та збереження Карпатської природної серцевини Європи, стала прийнята у 2003 році, до речі, за ініціативою, сформованою на міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 30-річчя Карпатського біосферного заповідника «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (м. Рахів, 1998 р.), Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат й Протоколи до неї, які ратифіковані Верховною Радою України як закони України. Ці важливі документи, які передбачають правові механізми міжнародної співпраці Карпатських країн стосовно забезпечення інтегрованих підходів до управління земельними та водними ресурсами, збереження та сталого використання біологічного та ландшафтного різноманіття, територіального планування, забезпечення сталого розвитку сільського та лісового господарства, туризму і транспортної інфраструктури, промисловості та енергетики, мають служити правовими механізмами в діяльності й Асоціації «Карпатський Єврорегіон».

У розв'язанні цих важливих завдань чимала роль відводиться природоохоронним територіям та установам природно-заповідного фонду, які складають майже 16 відсотків площі Карпатського регіону.

Тому для поглиблення транскордонної екологічної співпраці нами запропоновано долучити до діяльності Асоціації «Карпатський Єврорегіон» Карпатську асоціацію заповідників і національних парків (ACANAP), до якої увійшло 16 природоохоронних науково-дослідних установ із України, Словаччини, Польщі, Угорщини та Румунії, активно використовувати можливості транс'європейського об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та прийняті з цього приводу акти Президента та Уряду України.

Федір ГАМОР

• • •

МІЖНАРОДНА «НІЧ КАЖАНІВ»

28 серпня 2021 р. на центральній садибі Карпатського біосферного заповідника відбулася акція, присвячена рукокрилим. Подію організували як частину світового заходу «Міжнародна ніч кажанів», яку природоохоронці влаштовують в останні вихідні серпня, щоб привернути увагу людей до проблем існування цих тварин та їх охорону.

Тому, підтримавши світову спільноту, КБЗ також організував «свято кажанів», на яке завітали одночасно близько 125 осіб (з них понад 100 – школярі).

Захід містив чимало компонентів – екологічні ігри, майстер-класи, квест, боді-арт, екочаювання з істивним «кажаннячим» декором. Але центральне місце займала ілюстрована розповідь про фауну рукокрилих світу та України. Діти і дорослі дізналися, чим харчуються кажани, де вони мешкають, як орієнтуються у просторі, яку користь приносять доквіллю і людині, що таке ехолокація, гібернація і ще багато цікавого.

«Ніч кажанів»
у Карпатському біосферному заповіднику

Наприкінці заходу діти та педагоги отримали подарунки – розмальовки, значки, календарі природи, робочі зошити, магніти та екологічні казки.

Значну частину друкованої продукції було надано заповіднику Інститутом еколого-релігійних студій (директор Олександр Бокотей). Ці матеріали виготовлені в рамках міжнародного проекту «Підвищення екологічної обізнаності в місцевих громадах шляхом спільного збереження кажанів у прикордонних регіонах Угорщини, Словаччини, Румунії та України».

Вікторія БУНДЗЯК,
начальниця відділу екологічної
освітньо-виховної роботи
Карпатського біосферного заповідника

• • •

ПРОБЛЕМИ ПЗФ УКРАЇНИ ОБГОВОРILI У НАДВІРНІЙ

16 вересня 2021 р., у місті Надвірна Івано-Франківської області, з нагоди відзначення 25-річчя Природного заповідника «Горгани», за участі директора Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуарда Арустамяна, керівників установ природно-заповідного фонду, науковців та представників громадськості, відбулася міжнародна науково-практична конференція «Основні проблеми і тенденції розвитку природоохоронних територій в Українських Карпатах».

На пленарних та секційних засіданнях обговорено не тільки питання функціонування Природного заповідника «Горгани», але й широке коло гострих проблем збереження природно-заповідного фонду України загалом.

Зокрема, виступаючи з доповіддю в онлайн-режимі на платформі ZOOM, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор детально зупинився на проблемах системної кризи в заповідній справі та на деяких аспектах вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду України.

Наголошено, що, на думку багатьох політиків, науковців та громадських діячів, проблеми збереження та розвитку природно-заповідного фонду загострюються, а управління ним переживає нині системну кризу.

Зривається виконання заходів щодо створення нових заповідників та національних природних парків, незадовільними залишаються питання фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ ПЗФ.

У зв'язку із цим команда Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування протягом 2020-2021 років проаналізувала стан впровадження законодавства у сфері збереження природно-заповідного фонду України (ПЗФ), оцінила проблеми управління установами ПЗФ та визначила пріоритетні завдання, які потребують невідкладного вирішення.

До першочергових віднесено питання підвищення ефективності управління установами ПЗФ, впорядкування оплати праці їх працівників та вдосконалення чинного природоохоронного законодавства.

Зліва направо: директор НПП «Синевир» Микола ДЕРБАК, директор Департаменту ПЗФ та земельних ресурсів Міндовкілля України Едуард АРУСТАМЯН, директор Карпатського біосферного заповідника Микола ТАРАСЮК під час міжнародної конференції в Угорщині

А робочі підгрупи цього Комітету запропонували на першому етапі реформування системи оплати праці працівників природоохоронної сфери внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери», зокрема доповнити її розділом «Установи природно-заповідного фонду» із відповідним збільшення тарифних розрядів для працівників служби охорони та фахівців установ природно-заповідного фонду України.

По-друге, запропоновано розробити та затвердити Державну програму України зі збереження та розвитку природно-заповідного фонду, у якій мають бути передбачені заходи зі створення та розширення територій та об'єктів, що особливо охороняються, визначити по роках, у розрізі найважливіших природоохоронних територій, плани з їх належного фінансування, матеріально-технічного оснащення та зміцнення системи заповідної справи професійними управлінськими кадрами.

По-третє, опрацьовано та запропоновано на розгляд ряд пропозицій щодо внесення змін до законів України «Про природно-заповідний фонд», «Земельного кодексу» та інших законодавчих актів.

Федір ГАМОР

• • •

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ В УГОРЩИНІ

28-30 вересня 2021 р. у місті Вишеграді (Угорщина) та в онлайн-режимі відбулася міжнародна конференція «Природоохоронні території – наріжні камені екологічних зв'язків у Карпатах та за їх межами». Подія відбувалася за підтримки Дунайської транснаціональної програми у рамках проекту «ConnectGREEN». Її організаторами виступили: Секретаріат Карпатської конвенції, WWF, Керівний комітет Карпатської мережі природоохоронних територій, Європейська асоціація CEEweb та приватний дослідний центр «Eurac Research».

Майстер-клас з виготовлення ляльки-мотанки «Пралісова берегинька»

У форумі, в складі української делегації, яку очолював директор Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міндовкілля Едуард Арустамян, брали участь керівники Карпатського біосферного заповідника Микола Тарасюк та НПП «Синевир» Микола Дербак.

Першого дня конференції було презентовано доповіді, які стосувалися нових екологічних розробок для Карпат у рамках проекту «ConnectGREEN». Нагадаємо, що його основною метою була охорона природних оселищ, збереження екологічної зв'язності та отримання знань щодо проектування екологічних коридорів із метою захисту природної спадщини.

На другий і третій дні конференції учасники з Чехії, Польщі, Румунії, Сербії, Італії, Австрії, Угорщини, Словаччини, Словенії та України взяли активну участь у чотирьох семінарах. Їх теми стосувалися ідентифікації та інтеграції у просторове планування екологічних коридорів, відновлення зв'язності природних оселищ тощо.

Родзинкою другого дня стала сесія «Нова ера для мережі природоохоронних територій Карпат», під час якої учасники конференції почули про цінні результати проекту Interreg Centralparks. Також від представників природоохоронних територій дізналися про найкращі практики управління заповідними територіями.

Протягом робочої поїздки учасники конференції з України та представники з різних країн ділилися найкращими практиками та досягненнями в контексті менеджменту природоохоронних територій. Зокрема, директор Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міндовкілля Едуард Арустамян виступив з доповіддю «Система природоохоронних територій в Українських Карпатах». Презентував цінності природоохоронних територій Українських Карпат. Наголосив на важливості форумів, які сприяють обміну кращими європейськими практиками щодо менеджменту природоохоронних територій Карпат.

«На завершення, я хотів би подякувати проекту «Підтримка природоохоронних територій в Україні», фінансованому урядом Німеччини, Франкфуртському зоологічному товариству та WWF-Україна за їхню рішучу підтримку розвитку мережі природоохоронних територій в Українських Карпатах. Переконали, що ми рухаємося в правильно-

му напрямку і Україна стане учасником нових міжнародних проектів щодо збереження екосистем Карпат», – наголосив доповідач.

У рамках спільної доповіді Міндовкілля «Передові практики управління природоохоронними територіями в Українських Карпатах» автор цих рядків представив досягнення Карпатського біосферного заповідника. Звернув увагу, що природоохоронна установа входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та Смарагдової мережі Європи. На території КБЗ охороняються найбільші у світі ділянки букових пралісів, які формують понад 20% території серійного транснаціонального об'єкта природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», три Рамсарські водно-болотні угіддя міжнародного значення, сім ділянок дикої природи, визначених Європейським товариством дикої природи, та багато інших цінних природних територій.

Висвітлив також актуальні питання природоохоронної, науково-дослідної, екоосвітньої, рекреаційної діяльності установи. А ще розповів про співпрацю з територіальними громадами. І наостанок додав, що Карпатський біосферний заповідник є вагомим бюджетоутворюючим установою, яка щороку сплачує лише земельного податку місцевим громадам на суму понад 1,15 млн євро. Частина цих коштів використовується для програм соціально-економічного розвитку, які установа реалізує спільно з територіальними громадами. Не оминув і питання створення транзитної території з метою наближення КБЗ до вимог біосферних резерватів.

Триденна конференція завершилася офіційним закриттям проекту «ConnectGREEN». Підсумки конференції підбили провідний координатор проекту Крістіан-Ремус Папп (WWF-Румунія) та голова Віденського офісу ЮНЕП – Секретаріат Карпатської конвенції Харальд Егерер.

Перед закриттям учасники узгодили Декларацію конференції, яка закликає Європейську Комісію, Європейський Парламент та національні уряди Дунай-Карпатського регіону сприяти ефективному управлінню екологічними коридорами, відновленню їх функціональності та зворотній фрагментації оселищ.

Микола ТАРАСЮК,
директор Карпатського біосферного заповідника

• • •

ПРАЛІСОВІ ДИВА І ЮНІ ЕКСКУРСОВОДИ

24 вересня 2021 р. у еколого-освітньому центрі КБЗ «Центр Європи» відбувся цікавий захід «Букові праліси Карпатського біосферного заповідника – наше спільне надбання». Програма заходу спрямована на поширення знань про об'єкт Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Учасниками заходу стали школярі 8-11 класів Діловецького загального закладу середньої освіти.

У першій половині дня школярі проводили екскурсії для відвідувачів. Для їх підготовки (як екскурсоводів) екопросвітники та заступник директора школи з виховної роботи О.І. Мендрешора провели цикл занять – «курси юних екскурсоводів».

Відтак на дітей чекала освітньо-розважальна програма, темою якої, звісно, стали карпатські праліси: майстер-клас з виготовлення ляльки-мотанки «Пралісова березинька»; квест «Пралісові дива», в якому змагалися дві команди; виготовлення художнього панно «Заповідний праліс» з природних матеріалів: сухих гілок, моху, листя та різноманітних плодів; проходження «Пралісового лабіринту»; рухлива екологічна естафета «Життєдайна вода для тису ягідного».

Ось в такій веселій та дружній атмосфері відбувалося знайомство місцевих школярів з буковими пралісами Карпат.
Зоряна ЛИПЧАК

• • •

НА БАЗІ КБЗ – ЮНАЦЬКІ СПОРТИВНІ ЗМАГАННЯ

14-15 жовтня 2021 р. відбувся перший відкритий кубок Закарпаття з літнього біатлону серед юнаків та дівчат 2008-2012 років народження. І приємно, що Карпатський біосферний заповідник запропонував юним спортсменам і спортсменкам своє ПНДВ як місце проведення змагань.

Суперництво традиційно складалося з перегонів на лижоролерах та роликах і стрільби лежачи. Вогневі змагання проходили на Хустському міському стадіоні «Карпати», бігові – на території «Долини нарцисів» імені професора В. Комендаря.

У суперництві взяли участь юні спортсмени з Києва, Волині, Івано-Франківська, Львова та Закарпаття.

Суддівська колегія на чолі із заслуженим тренером України Іриною Меркушиною визначилася з переможцями та призерами дводенних напружених змагань. І хоча Закарпатська регіональна федерація біатлону створена тільки рік тому, молода команда з Хуста продемонструвала високий рівень підготовки й зайняла призове місце.

Змагання залишили гарні спогади та емоції у серцях юних учасників та глядачів-вболівальників. Юні спортсмени вже готуються до нового біатлонного сезону, а ми раді їм допомогти на шляху до нових спортивних звершень.

Вікторія БУНДЗЯК

Відкритий кубок Закарпаття з літнього біатлону у ПНДВ Карпатського біосферного заповідника «Долина нарцисів» імені професора В. Комендаря

ДНІ ЗАХИСТУ ТВАРИН

Жовтень 2021 р. Екоосвітяни Карпатського біосферного заповідника традиційно проводять серію екологічних уроків, присвячених Всесвітньому дню захисту тварин та підготовці тварин до зимового періоду.

Цьогоріч зустрілися з учнями початкової школи Рахівського та Костилівського закладів загальної середньої освіти.

На уроках про тварин фахівці установи говорили зі школярами про історію започаткування Всесвітнього дня захисту тварин, права диких і домашніх тварин, причини їх охорони. Не забули згадати про рідкісні та зникаючі види лісових мешканців. Зі світлин мультимедійної презентації учні виділили рись, бурого ведмеда та дикого kota. Ці тварини потребують особливого захисту в Карпатах.

Наприкінці уроку на дітей чекали творчі завдання: кросворд «Хто мешкає у лісі?» та розмальовка-аплікація.

«Королевою свята» діти обрали звичайну мешканку карпатських лісів – білку звичайну. Її найчастіше можна зустріти у лісі, тож вона добре всім знайома. З легкістю та завзяттям розмалювали білку, а пишного хвоста прикрасили різнобарвним осіннім листям.

Про мігруючих птахів йшлося аж на шести заняттях зі школярами.

Допомогли візуалізувати пташок екоосвітянам на уроках мультимедійна презентація. Також малечі було цікаво подивитись відеоролик про те, як пернаті поведуться у природі та почути їхні голоси. Щоб краще закріпити отримані знання на уроці, працівники заповідника підготували для діток творчі завдання: розмальовки з різними видами перелітних птахів, аплікація «Лелека» та «Чапля». Також зіграли в екологічну гру «Відправ пташок у вирій», відгадували кросворд «Перелітні птахи».

Зоряна ЛИПЧАК

• • •

ОСОБЛИВА ЕКСКУРСІЯ

У жовтні 2021 р. Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах відвідали особливі діти – вихованці Рахівського міського центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю. Тож для діток з особливими потребами працівники заповідника влаштували особливу екскурсію.

Для юних гостей проведено пізнавальну екскурсію залами музею, під час якої вони дізналися про природу Карпат. Також побували в імпровізованій печері, познайомилися з лісовими мешканцями карпатських пралісів: куницею ліською, борсуком, тхором, кабаном, європейською козулею. А ще діти дізналися, як жили первісні люди, як колись сплавливали ліс по річках.

Особливе захоплення викликала фотосесія у гуцульських костюмах. Після ознайомлення з експозиціями гостям запропоновано гру «Хто живе у лісі?»: діти плескали в долоньки, почувши назву лісової тварини, і зберігали тишу, якщо звучала назва домашньої.

ТИМЧАСОВО ВИКОНУЮЧИМ ОБОВ'ЯЗКИ МІНІСТРА ПРИЗНАЧЕНИЙ РУСЛАН СТРІЛЕЦЬ

На своєму засіданні, 3 листопада 2021 року, Уряд України ухвалив відповідне рішення та поклав тимчасове виконання обов'язків Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України на заступника Міністра з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Руслана Стрільця.

Руслан Стрільць закінчив Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара за спеціальністю «Міжнародна економіка», Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ за спеціальністю «Правознавство», Придніпровську державну академію будівництва та архітектури за спеціальністю «Екологія та охорона навколишнього середовища» та Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

З 2007 року по 2019 рік працював у Дніпропетровській облдержадміністрації на посадах – від головного спеціаліста до директора департаменту екології та природних ресурсів.

Потім працював заступником директора Департаменту з питань управління відходами, екологічної безпеки та переходу до кругової економіки в Міністерстві енергетики та захисту довкілля України.

На завершення клеїли картинки про те, що побачили у музеї. Закінчивши відвідини, зробили спільне фото та кожен з учасників зібрав барвистий букетик з опалого осіннього листя.

Наталія КАЛЬБА,
фахівець Музею екології гір та історії
природокористування в Українських Карпатах
Карпатського біосферного заповідника

• • •

МІЖНАРОДНІ ЗАХОДИ В БРЮССЕЛІ

15-19 листопада 2021 р. Делегація Карпатського біосферного заповідника у складі директора Миколи Тарасюка, науковців Юрія Беркели та Василя Покин'ячереда, разом із представником Міндовкілля – директором Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Едуардом Арустам'яном, взяла участь у двох важливих заходах, які проходили в м. Брюссель (Бельгія) з 15 по 19 листопада 2021 р. Дистанційно українську делегацію підтримувала ще одна представниця заповідника – Ірина Йонаш, яка працювала в онлайн-форматі з використанням платформи Zoom. Перші два дні були присвячені зустрічі партнерів у рамках фінансованого ЄС міжнародного проекту LIFE, а решту часу – засіданню Спільного комітету з управління пан'європейським об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Міжнародний проект у рамках програми ЄС LIFE під назвою «Збереження старовікових лісів у Європі: природна спадщина, загальний опис, синтез та екосистемні послуги» ставить за мету посилення захисту пралісів та давніх лісів у Європі, опираючись на окремі території зазначеного вище об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Проект розрахований на 4 роки (2021-2024) і об'єднує 16 установ та організацій із восьми європейських країн. Серед них – університети, природоохоронні території, наукові заклади, громадські організації тощо. До країн-учасниць проекту належать Австрія, Болгарія, Словенія, Україна, Бельгія, Чехія, Німеччина та Італія, а координатором виступає Фонд Сонянського лісу (SOFO) із Бельгії. Україну в проекті представляє Карпатський біосферний заповідник, який охороняє найбільші на континенті ділянки прадавніх лісів. Даний проект є одночасно і науковим, і природоохоронним, і промоційним, оскільки передбачає розробку алгоритмів для дистанційної ідентифікації старовікових лісів, оцінку їх екосистемних послуг, а також розробку і впровадження комунікаційних стратегій із метою підвищення обізнаності населення щодо важливості та цінності старовікових лісів і пралісів. Кожен із цих напрямків відображений у трьох робочих пакетах, які є складовими частинами проекту.

Робоча зустріч у Брюсселі стосувалася, в першу чергу, огляду стану справ щодо реалізації згаданих робочих пакетів. Представники Карпатського біосферного заповідника представили інформацію про свої напрацювання та отримані результати в кожному з них і взяли активну участь в обговоренні питань, присвячених різноманітним аспектам звітування, яке включає наукову, технічну та фінансову

компоненту. Важливою складовою зустрічі було розроблення робочих планів на наступний рік і узгодження графіків їх реалізації.

Робота Спільного комітету з управління пан'європейським об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» розпочалася з екскурсії до єдиної бельгійської складової частини зазначеного вище об'єкта під назвою Сонянський ліс. Цікаво, що цей об'єкт знаходиться на територіях усіх трьох адміністративних одиниць Бельгії: Валлонії, Фландрії та столичного регіону Брюссель, де діють різні законодавства і власні уряди, що робить управління цією ділянкою вкрай непростим завданням. Ще однією цікавинкою екскурсії стало те, що вона була велосипедною і дехто з її учасників, зокрема один із авторів, мали нагоду вперше в житті покататися на електробайках. У процесі екскурсії її учасники не тільки познайомилися з цим унікальним об'єктом, його історією та методами управління, зокрема у контексті лісокористування, але й поспілкуватися з міністрами Валлонії та Фландрії, у компетенції яких він знаходиться.

Наступні два дні, а саме 18 і 19 листопада, робота комітету проходила в камеральних умовах. Вона розпочалася зі звіту Координаційного офісу пан'європейського об'єкта, який знаходиться саме в Бельгії. Працівники офісу проінформували присутніх про стан виконання робочого плану та ознайомили з останніми напрацюваннями. Велика увага була приділена результатам розгляду звіту щодо стану збереження спадщини (SOC – State of Conservation) та стану перевірки поданого на розгляд МСОП (IUCN) документа під назвою «Керівні настанови щодо менеджменту буферних зон об'єкта спадщини», а також роботі над підготовкою періодичної звітності. Крім того, бельгійські партнери озвучили питання щодо стану заходів з комунікації в рамках складових частин спадщини та повідомили про оновлення вебсайту та заплановані інформаційні кампанії.

Значне зацікавлення викликала презентація представників австрійської делегації, які поділилися власним досвідом роботи над останнім номінаційним досье з розширення об'єкта спадщини і модифікації його меж, яке успішно реалізовано цього року. Вони розповіли про ті виклики, з якими їм довелося зіткнутися в процесі роботи. Також австрійці наголосили на кількох уроках і порадах, які можуть бути вкрай важливими під час наступних розширень. Вони можуть стати особливо корисними для країн, які планують долучитися до пан'європейської спадщини в найближчому майбутньому. До речі, представники таких країн були запрошені до участі в цьому престижному заході, так само як і ті, що приєдналися під час розширення 2021 року. На засіданні відбулося офіційне представлення «новачків» і їх посвячення у пан'європейську сім'ю. У цьому контексті важливо зазначити, що на початку наступного року всі країни-учасниці (States-Parties) повинні підготувати листи погодження щодо наступного розширення нашого спільного об'єкта спадщини та включення нових учасників.

Наступні доповідачі коротко представили інформацію щодо найкращих практик проведення оцінки впливу на довкілля під час планування якихось масштабних інфраструктурних чи енергетичних новобудов поблизу території спадщини. Потім вони перейшли до огляду інформації щодо можливості реалізації міжнародних проєктів, дотичних до об'єкта, а саме LIFE PROGNOSSES, про який згадувало-

ся вище, та Interreg Central Europe Beech Power. В обох Карпатській біосферній заповідник фігурує в якості партнера.

Також учасники ознайомилися з презентацією Європейської Комісії про лісову стратегію ЄС і обговорили питання щодо важливості використання уніфікованої термінології в нормативних документах для уникнення непорозумінь.

Особливу увагу всіх присутніх привернуло актуальне питання про подальшу організацію роботи Координаційного офісу, повноваження якого завершуються у 2024 році, а також запровадження стабільного фінансування на основі внесків усіх країн-учасниць. У процесі жвавого обговорення цього питання учасники прийшли до висновку, що потрібно сформувати робочу групу з уповноважених представників всіх країн-учасниць щодо напрацювання відповідних пропозицій для представлення на розгляд на наступному засіданні Спільного комітету з управління.

На завершення першого дня роботи комітету було організовано засідання робочої групи за участі 5 країн (України, Іспанії, Італії, Німеччини та Румунії) для подання коментарів та роз'яснень у відповідь на зауваження МСОП щодо суцільних рубок на територіях буферних зон окремих складових частин об'єкта. У процесі обговорення українська сторона надала вичерпні пояснення і коментарі щодо ситуації в Україні.

Наступного, завершального дня учасники знову повернулися до питання забезпечення умов для тривалого і стабільного функціонування Координаційного офісу. У підсумку прийнято рішення про створення робочої групи з метою напрацювання відповідних пропозицій, яку очолила Німеччина. Результати її роботи будуть представлені наступного року на осінньому засіданні Спільного комітету з управління пан'європейським об'єктом, щоб мати достатньо часу для опрацювання всіх деталей. Про склад і графік зустрічей робочої групи буде повідомлено додатково.

Також учасникам засідання запропонували огляд європейських програм, у рамках яких можливо реалізовувати різноманітні проєкти, спрямовані на підтримку об'єкта спадщини. На жаль, практично всі вони розраховані на країни ЄС і можливості для участі України в них є доволі обмеженими.

Велосипедна екскурсія до бельгійської складової частини об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»

Далі робота перейшла в тематичні групи, які охопили такі напрямки як рекреація і туризм; освітні програми обміну студентами і дослідниками, збереження біорізноманіття, секвестр вуглецю тощо. Результатом їхньої діяльності буде напрацювання низки рекомендацій щодо поглиблених можливостей використання територій об'єкта спадщини у зазначеному вище контексті.

Наступною темою обговорення стало спільне лого пан'європейського об'єкта спадщини. Це питання планується винести на розгляд під час 45 сесії Комітету у справах Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у червні 2022 р. Також запропоновано провести адаптацію лого для кожної країни-учасниці. Зокрема, Координаційний офіс попросив надіслати переклад тексту лого на своїх національних мовах для його подальшої інтеграції.

І на завершення роботи Спільного комітету австрійська делегація підготувала приємний сюрприз для всіх учасників. Тривають зйомки фільму про нашу спільну спадщину, який планують представити вже наступного року – до 5 річниці створення пан'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

**Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ,
Юрій БЕРКЕЛА**

• • •

«КРУГЛИЙ СТИЛ» ІЗ ПРОБЛЕМ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ

23 листопада 2021 р. у прес-центрі «Укрінформ», в онлайн-режимі на платформі ZOOM, відбувся третій «Лісовий діалог», організований Офісом лісової сертифікації «FSC Україна».

Цей важливий природоохоронний захід присвячено обговоренню питань монетизації послуг екосистем, їх імплементації в систему інструментів державної екологічної та лісової політики, а також перспектив розвитку приватного ринку послуг екосистем у контексті досягнення цілей сталого розвитку.

Нагадаємо, що «FSC Україна» робить свій посильний внесок у реалізацію глобальної стратегії лісової сертифікації «FSC» на 2021-2026 роки, ініціюючи серію «круглих столів» під назвою «Лісові діалоги», метою яких є налагодження діалогу між різними зацікавленими сторонами у лісовій сфері заради досягнення цілей сталого розвитку. Адже довгострокова тенденція обмеження лісокористування та підвищення ролі лісів у вирішенні проблем змін клімату, зокрема, досягненні вуглецевої нейтральності та збереженні біорізноманіття, зумовлює необхідність змін у лісогосподарській та природоохоронній сферах.

Підтримку таких послуг екосистем, як збереження біорізноманіття, рекреація, накопичення вуглецю, водоохоронні функції лісів тощо слід розглядати як цілеспрямовану діяльність, а не побічний продукт традиційних практик лісогосподарування.

Відповідно актуальними стають питання монетизації послуг екосистем, їх імплементації в систему інструментів

Модератор «круглого столу» з проблем впровадження екосистемних послуг – ведучий аналітичної програми «Сьогодні» на телеканалі «Україна» Олег ПАНЮТА

державної екологічної та лісової політики, а також перспектив розвитку приватного ринку послуг екосистем.

Тому під час «круглого столу» на тему «Монетизація послуг екосистем в Україні: утопія чи недооцінені можливості досягнення цілей сталого розвитку» охарактеризовано питання послуг екосистем у контексті екологічної та лісової політики; розглянуто можливості монетизації послуг екосистем через зміни у підходах до фінансування та формування державного замовлення; проаналізовано потенціал приватного ринку послуг екосистем в Україні та обговорено роль і значення верифікації та сертифікації послуг екосистем.

Відкрив зібрання вступним словом директор «FSC Україна» Павло Кравець.

Модератором «круглого столу» виступив відомий український журналіст, автор та ведучий аналітичної програми «Сьогодні» на телеканалі «Україна» Олег Панюта.

У роботі «круглого столу» взяли участь представники майже ста державних органів, установ природно-заповідного фонду України, лісогосподарських підприємств, наукових та громадських організацій.

А в дискусії у форматі «Запитання і відповідь» виступили: професор кафедри екологічної економіки і бізнесу Національного лісотехнічного університету України, доктор економічних наук Ігор Соловій, директор Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуард Арустамян, голова Державного лісового агентства України Юрій Болоховець, директор Інституту лісівництва та декоративного садівництва Національного університету біоресурсів та природокористування Роман Василюшин, голова товариства лісівників України Юрій Марчук, керівник напрямку «Ліси» Всесвітнього фонду природи Андрій Блига, представник міжнародної компанії «Пепсі-Ко» Олександр Баркле, доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, заступник директора Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Анастасія Драпалюк, директор деревообробного підприємства «ВГСМ – меблеве підприємство», громадська діячка Ірина Мацєпура, менеджер Франфуртського зоологічного товариства Роксолана Петровська, директор Яворівського Національного природного парку Михайло Біляк та інші.

Варто також нагадати, що ЮНЕСКО вперше, у Мадридському плані дій для біосферних резерватів, схваленому в лютому 2008 року на Всесвітньому конгресі біосферних резерватів (Іспанія, Мадрид) (в його роботі я мав честь брати участь – Ф.Г.), наведено визначення та опис екосистемних послуг, які зараз отримують широке визнання в державному та приватному секторі й серед громадських організацій.

Тоді ж визначено чотири різних категорії послуг: підтримуючу (кругообіг поживних речовин, формування ґрунтів і виробництво первинної продукції), забезпечуючу (їжа, прісна вода, деревина і волокна, паливо), регулюючу (клімат, регулювання повеней і подолання захворювань, очистка води) і культурну (естетична, духовна, освітня та рекреаційна) функції.

А ідею біосферних резерватів в якості територій сталого розвитку запропоновано розглядати як спробу визначення та створення специфічного для конкретної території поєднання підтримуючих, забезпечуючих, регулюючих і культурних екосистемних послуг, що створюють умови для екологічного, економічного та соціального добробуту місцевих громад та зацікавлених сторін.

Тоді ж визначено, що активні та постійні консультації між науковими та дослідницькими співтовариствами, органами та інституціями, які розробляють політику і приймають рішення, здійснюють управління та використання природних ресурсів, й місцевими громадами в зоні діяльності біосферних резерватів, мають важливе значення для знаходження оптимальних рішень щодо надання та поєднання екосистемних послуг.

Тому, виступаючи в дискусії відносно монетизації екосистемних послуг, мною запропоновано, по-перше, розробити та затвердити в Кабінеті Міністрів України Методику оцінки вартості екосистемних послуг та порядок їх сплати користувачами, насамперед для особливо цінних природних об'єктів (наприклад, пралісів та природоохоронних територій), повести в цьому напрямку активну роз'яснювальну роботу тощо.

По-друге, ми привернули увагу учасників зібрання до ролі Лісової сертифікації (FSC) в збереженні лісових екосистем у Карпатах. Для нас це дуже важливо, бо ще у 2000 році Карпатський біосферний заповідник, спільно із Екологічним клубом «Карпати», управлінням лісового господарства Закарпатської області та Державним управлін-

ням екобезпеки в Закарпатській області, випустили ліфлет «Сертифікація лісового господарства – запорука сталого розвитку Карпатського регіону». Тоді ми наголошували, що сертифікація – шлях до збереження лісів.

Ми уже тоді чітко висловлювались, що зовсім припинити вирубування лісів неможливо, оскільки існує постійна потреба в деревині. Але можливо налагодити екологічно обґрунтоване і збалансоване використання лісів, яке має гарантувати збереження здорового довкілля.

Кваліфіковану оцінку екологічної спрямованості та безпеки регіональної системи лісокористування має надаватися у процесі Лісової сертифікації, результати якої підтверджуються відповідними сертифікатами. Але в подальшому формальна купівля таких сертифікатів (а вони дають право експорту деревини на європейські ринки), без дотримання екологічного законодавства, окремими лісогосподарськими підприємствами, на жаль, дискредитує цю чудову ідею.

Тому є великі очікування, що цікава та змістовна дискусія, яка пройшла за «круглим столом», сприятиме порозумінню у пошуках консенсусу із питань запровадження послуг екосистем в екологічній та лісовій політиці, вибору підходів до їх монетизації та дотримання існуючих високих вимог до проведення сертифікації лісів.

Федір ГАМОР

• • •

ОБМЕЖЕННЯ НА ОБІГ ПЛАСТИКОВИХ ПАКЕТІВ

30 листопада 2021 р. З 10 грудня ц.р. вводиться в дію Закон № 1489-IX «Про обмеження обігу пластикових пакетів на території України». А саме починає діяти перший етап обмежень.

Зокрема, у магазинах, супермаркетах, аптеках, закладах харчування та сфері надання послуг буде заборонено безоплатне розповсюдження пластикових пакетів. Окрім біорозкладних пакетів, а також надтонких пластикових пакетів, що є первинною упаковкою для свіжої риби, м'яса і продуктів із них, сипучих продуктів та льоду. До порушників цієї вимоги застосовуватимуться адміністративно-господарські санкції.

Мета такого рішення – запобігти утворенню пластикових відходів.

В.о. Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець: «Обмеження обігу пластикових пакетів на території України – це, у першу чергу, про запобігання утворенню відходів. Використання пластикових пакетів стане зваженим, а українці поступово звикнуть брати пакети лише за реальною потребою. А отже, менше продукуватиметься сміття, яке потім опиниться на звалищі, потрапить у довкілля. Практика, яка наразі запроваджується в Україні, не є новою. За аналогічними правилами живуть європейці, подібні обмеження встановили десятки країн світу. І ми також рухаємося цивілізованим шляхом».

За його словами, у Туреччині, лише за перший рік заборони пластикових пакетів, їх використання зменшилось на 75 відсотків. Це дозволило заощадити 150 тисяч тонн пластику. В Ірландії після введення податку лише за перший рік попит на пластикові пакети знизився на 90 відсотків.

Під час презентації віртуальних мандрівок об'єктами Карпатського біосферного заповідника та іншими територіями Рахівського району Закарпатської області

Насправді не існує безкоштовних пакетів. Ціна за пакети, які начебто можна взяти безкоштовно, закладається у вартість середнього чеку. Тож берете ви пакети в магазині чи ні, ви все одно за них сплачуєте. Відтепер будемо платити лише за те, що використовуємо.

В.о. Міністра також поінформував, що наступним кроком для України має стати обмеження обігу та виробництва пластикової продукції одноразового використання.

• • •

КБЗ – У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

9 грудня 2021 р. у будівлі Рахівської районної ради відбулася презентація віртуальних мандрівок об'єктами Карпатського біосферного заповідника та іншими територіями Рахівського району Закарпатської області. Подія мала на меті познакомити громадськість краю з інноваціями у туристичній галузі, зокрема результатом співпраці установи із всеукраїнським проектом «Virtual Ukraine» – оцифруванням туристичних магнітів КБЗ.

На презентацію завітали саме представники туризму району, а це: гіді, екскурсоводи, власники садиб... Присутніми були й голови Ясінянської та Богданської територіальних громад Андрій Делятинчук і Степан Мільчевич. Прийшли й працівники Рахівської міськради та інші зацікавлені у туризмі люди. А захід відбувся за участі голів Рахівських районних рад і адміністрації Діани Бабинець та Олександра Небили.

Тож після представлення присутніх директор Карпатського біосферного заповідника Микола Тарасюк привітав усіх у залі та надав слово для вітань очільникам району. Вони, натомість, подякували за запрошення і зауважили на важливості проекту для гірської Рахівщини.

Детальніше про користь та суть співпраці Карпатського біосферного заповідника з Всеукраїнським проектом «Virtual Ukraine» розповів Олександр Радиш.

– Всеукраїнський проєкт «Virtual Ukraine» займається оцифруванням туристичних магнітів України та популяризацією їх за допомогою сервісу переглядів онлайн-екскурсій, – пояснив п. Олександр, який є безпосередньо керівником проєкту. – «Віртуал Юкрейн» у форматі цифрової мапи

дає змогу переглядати онлайн-презентації культурно-історичних, інфраструктурних та промислових об'єктів, а також об'єктів індустрії гостинності на смартфоні, комп'ютері та в окулярах віртуальної реальності.

Також Олександр Радиш зауважив, що нині вони оцифрували більше 300 об'єктів, 67 громад, 37 районів та 9 областей України. Як виявилось, співпраця природоохоронної установи із «Virtual Ukraine» триває ще з літа й КБЗ став першим у Закарпатській області, де мандрівки нині доступні онлайн.

До речі, цікавий і той факт, що першою громадою на Закарпатті, яка вже оцифрована, є Ясінянська ТГ. Там можна побачити близько 20 об'єктів у віртуалі. Це, зокрема, церкви, місце падіння метеориту, озера, гори та інше. А от Богданська громада вже певні напрацювання на цій стежці, тож ймовірно вже незадовго онлайн можна буде побачити й туристичні родинки цієї долини.

Перегляди онлайн-екскурсій і туристичних магнітів КБЗ стало можливим завдяки спільній роботі Карпатського біосферного заповідника, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України й «Віртуал Юкрейн».

Нині віртуально відвідати можна десять об'єктів заповідника: Аеропанорама г. Говерла, Гори Близниці і Петрос, Карстова печера «Молочний камінь», Карстовий міст, Маршрути до водоспаду «Лихий» та Скель «Соколине бердо», Найбільший герб України, Полонина Скопеска, Центр Європи.

Варто зауважити, що на заході, організованому Карпатським біосферним заповідником, було ще й представлення друкованих віртуальних листівок. Їх цінність у тому, що у будь-якому інформаційному центрі Рахівщини, сканувавши QR-код, люди зможуть обрати собі маршрут.

Також під час події виступила заступниця начальника відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ Ірина Йонаш. Вона розповіла про туристично-рекреаційний потенціал природоохоронної установи та пошук нових можливостей. А ще під кінець зустрічі свої думки щодо презентованого проєкту висловили голови ОТГ Ясіня та Богдана, представниця Рахівської міськради Вікторія Губко й господарка Музею гуцульської бриндзи Ольга Шкуро (м. Рахів) та інші.

Андріана ЛЕЛЕ,
провідна редакторка
«Вісника Карпатського біосферного заповідника»

ФОТОКОНКУРС «ДЕРЕВ'ЯНА СПАДЩИНА ПРЕДКІВ»

Карпатський край багатий лісами. Тому традиційне житло та інші споруди збудовані тут саме з дерева. Особливо цінними є ті з них, які є свідками проминулих століть. Вони наділені особливою таємничістю та магією давнини, несуть у собі світогляд та вірування предків. Той факт, що вони збережені, є особливо цінним для нас – нащадків. Фотографування таких об'єктів надає можливість майбутнім поколінням знати і зберігати історію та культуру прапрадідів.

Саме з такою благородною метою Карпатський біосферний заповідник проводив історико-культурний фотоконкурс «Дерев'яна спадщина предків». Він тривав з 1 по 31 жовтня та був приурочений до відзначення 53-ї річниці з дня створення Карпатського заповідника (12 листопада). На конкурс надійшло понад 30 робіт. Учасниками стали мешканці Рахівщини, Тячівщини (Закарпатська область) та Рівненщини.

Роботи приймалися у трьох номінаціях:

- «Сакральна дерев'яна архітектура Карпат»;
- «Традиційне дерев'яне житло предків»;
- «Дерев'яні господарські приміщення та споруди».

У першій категорії найкращими визнано 2 світлини: «Дерев'яна Миколаївська церква, 1779 р.» Алли Вознюк (Рівненщина) та «Струківська церква» Володимира Михайлова (с. Костилівка, Рахівщина), у другій найбільшу кількість балів набрало фото «Дерев'яна хата» Мар'яни Костан (с. Богдан, Рахівщина). У третій номінації відзначено світлину Володимира Михайлова «Оборіг» (с. Костилівка).

Переможці конкурсу будуть нагороджені грамотами та подарунками від Карпатського біосферного заповідника.

Зоряна ЛІПЧАК

*Світлини Алли ВОЗНЮК
та Володимира МИХАЙЛОВА*

У ПРОСТОРИ-ЧАСІ

УКРАЇНЦІ ТА ЇХ ПОХОДЖЕННЯ

*Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук,
доцент,
Міністерство захисту
довкілля та природних
ресурсів України,
Державна екологічна
академія післядипломної
освіти та управління,
кафедра заповідної справи
та рекреаційної діяльності,
м. Київ*

У цій статті детально проаналізовано проблемні питання походження українського етносу, розкрито майже двохсотлітню історію їх вивчення.

У черговий раз порушена проблема свідчить про її актуальність для сьогодення теперішньої України та її народу, коли знову в українській історії постало питання про хиткість державної незалежності країни, а то й втрату не тільки суверенітету, але й національної ідентичності прадавнього українського народу.

Автором прослідковано (в рамках статті) упродовж еволюційного (історичного) шляху (розвитку життя) населеників теренів України тяглисть (безперервність) етногенетичних процесів, які відбувалися в сучасних її територіальних межах. Порушено питання про автотонність українського народу на його рідній землі. Такий розгляд не міг обминути і сусідні з Україною території, де жили, звідки приходили і куди мігрували наші прадавні пращури.

Сучасний етнічний геном (корінь) українців виводиться на основі письмових джерел та особливостей (фізичний антропологічний тип, говірки, одяг тощо) народів (племен, етносів, народностей), які більш-менш тривало проживали у територіальних межах сучасної України.

**Засторога
для сучасників:
«...гідка, засмічена
природа породжує
собі подібних
людей, применшує
вартість
їх характеру...»**

Однак за визначальну етнічну ознаку, що відрізняє один етнос від іншого (для українського народу зокрема) автор бере історичну пам'ять людей про свої споконвічні терени та їх насельників (пращурів), отой ідеалістичний Дух землі, який надає (повинен би надавати) її населенню життєву снагу та волю до боротьби за свою українську Державу.

З метою вирішення поставлених у статті проблемних питань автор у черговий раз закликає (пропонує) наскрізний (еволюційний) підхід, підключаючи для цього потенційні евристичні можливості цілої когорти споріднених наук (гуманітарного кола і не тільки), фанатично закоханих у свою справу науковців, молодих і маститих вчених.

Проблема етногенезу українців, і загалом слов'ян, місця знаходження їх прабатьківщини є однією з «свибородих» (з кінця XIX ст.) у стародавній історії України та наук, безпосередньо пов'язаних з нею. Над цією проблемою працювало кілька поколінь українських істориків, археологів, етнографів, антропологів: М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, В. Хвойка, М. Грушевський, Хв. Вовк, В. Петров, М. Брайчевський, М. Чубатий, Я. Дашкевич, П. Толочко, В. Баран, Л. Залізняк, С. Сегада та ін. На-

працювання в цій області опираються на потужне лінгвістичне підґрунтя, створене працями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова, О. Стрижака, Г. Півторака та інших вчених.

Сьогодні зазначена проблема далека від остаточного розв'язання. І коли буде розв'язана – справа часу. Бо наука, як відомо, відкриваючи, виясняючи певні, заплутані у вузол питання, порушує миттєво нові (О. Македонський розрубав цей «вузол», а вчені так не вмюють робити). Фізики це називають принципом невизначеності, сформульованим відомим їхнім теоретиком В. Гейзенбергом. Отже, роботи у науковців майбутніх поколінь не зменшаться (зокрема, відтворення мови, деталей життя, побуту, психології тощо попередніх поколінь – на теренах сучасної України).

Відомий чеський вчений, «корифей слов'янських старожитностей» Любор Нідерле розміщував прабатьківщину слов'ян на теренах України, у Лісостеповому Правобережжі, межиріччі Дніпра і Південного Бугу, на південь від Прип'яті. «Я не вагаючись стверджую, – заявляв він, – що серед згаданих Геродотом північних сусідів скіфів не тільки неври ... але і скіфи, іменовані орачами і землеробами ... були поза сумнівом слов'янами».

Його концепцію розвивали наш перший археолог, теж чех за національністю, Вікентій Хвойка, український «батько історії» Михайло Сергійович Грушевський та ін. Подібних поглядів дотримувались навіть провідні російські дореволюційні історики, зокрема С.М. Соловйов та В.О. Ключевський, які локалізували слов'янську прабатьківщину у Передкарпатті. Протягом післявоєнних десятиріч, і до нашого часу, відповідну концепцію поглиблювали В. Петров, М. Брайчевський, Б. Рибаків, Ю. Павленко, Л. Залізняк.

Крім зазначеної точки зору (Правобережний лісостеп України як прабатьківщина слов'ян), існують ще три головні, як мінімум, альтернативні концепції: дунайська, вісло-одерська (створили польські археологи і лінгвісти) і верхньодніпровська.

Цікавий і дискусійний погляд на походження слов'ян з берегів Дунаю. В українському пісенному фольклорі часто фігурує річка Дунай як міфологічний образ головної слов'янської ріки («Їхав козак за Дунай», «Тихо, тихо Дунай воду несе» тощо). Доля правди тут є. Але, як вважає відомий археолог Ю. Павленко, «ніяких доказів на користь того, що напередодні нової ери слов'яни займали Нижнє Подунав'я немає». Однак треба сказати, що там жили слов'яни пізніше (склавини спустились вниз по Дунаю, від середньої течії; анти прийшли туди з Поділля). Звідти (з Подунав'я), можливо, і пішла міфологізація Дунаю.

Тепер, якщо виходити з періодизації історії слов'ян, запропонованої Ю.В. Павленком у фундаментальній праці «Передісторія давніх русів у світовому контексті» (1994), то її починаємо з протослов'ян (третя чверть III тис. до н.е. – третя чверть II тис. до н.е.). Наступний період – праслов'яни (остання чверть II тис. до н.е. – третя чверть I тис. до н.е.; пізня бронза – ранній залізний вік).

Якщо «копати» ще глибше, то, використовуючи науковий метод ретроспекції («зверху донизу»), доведеться опускатися у неоліт. І не тільки! Пошуки першоджерел давніх русів, вважає Ю. Павленко, заодно українців, через протослов'ян виводять нас (по прямій етномовній лінії) на давніх індоєвропейців часів неоліту та мезоліту і далі до ностратичної мовної макроспільності верхньопалеолітичної доби, що існувала близько XX-XV тис. років до н.е.

Глибші в хронологічному плані розвідки на сучасному рівні розвитку науки нині практично неможливі. Навіть у найбільш приблизному гіпотетичному вигляді. Тому за найнижчий хронологічний репер нашого дослідження приймемо неоліт (новий кам'яний вік).

Так, відомий сучасний антрополог Сергій Сегеда вважає, що сукупність археологічних, лінгвістичних та антропологічних даних дає підстави розглядати широколицих носіїв дні-

про-донецької культурно-історичної спільності, які жили у часовому інтервалі приблизно 4,5 – 2,5 тис. років до н.е. (два тисячоліття), як давніх предків слов'ян.

Треба сказати, відносно широке лице – це, перш за все, ознака, що за доби неоліту та енеоліту була властива людності, що проживала на обширах, до яких входять терени сучасної України. Та й у переважній більшості сьогоднішніх українців обличчя відносно широке. Тобто ця ознака передалася нам у спадок від далеких неолітичних пращурів – низки культур дніпро-донецької історичної спільності.

На користь тези С. Сегеди про перших предків слов'ян (неоліт) свідчать висновки відомого археолога Дмитра Телегіна про безперервність (тяглість) етногенетичних процесів у південно-східній Польщі, на Волині (де знаходилося, на думку багатьох дослідників, «ядро» слов'янства), в Поліссі та на Поділлі від неолітичних часів аж до третьої чверті I тисячоліття, коли у цьому ареалі сформувалися давньослов'янські археологічні культури: празько-корчакська (склавени) і пенківська (анти).

Подібну думку щодо етногенетичної безперервності відстоюють і багато антропологів. Наприклад, вони простежують певну генетичну спадкоємність між мезолітичною, неолітичною та енеолітичною людністю Лівобережного Подніпров'я. Та й трипільці, попри їх міграції з території Балкансько-

го півострова, а то й Передньої Азії (як вважає, наприклад, Леонід Залізняка та ін.), не могли раптово зникнути (і зникнути) у лісостепу Дніпровського Правобережжя. Жодних підстав, вважає Сергій Сегеда, говорити про повну зміну населення в якийсь із історичних періодів у цьому регіоні України немає.

Сусідами трипільців на сході (Дніпровське Лівобережжя та басейн Сіверського Дінця) були племена середньостогівської культури (3,5-2,5 тис. років до н.е.). Назва цієї археологічної культури походить від скелі Середній Стіг на північному березі острова Хортиця. Саме середньостогівські племена першими у світі осіддали (приручили до верхової їзди) коня. Про це достеменно говорять розкопки, проведені Дмитром Телегіним. «Середньостогівці» частково асимілювали, частково витіснили своїх попередників (не без збройних конфліктів) у цьому регіоні – вище згадувані племена неолітичної дніпро-донецької культури. Відтак знову спостерігаємо етногенетичну спадкоємність в еволюційному розвитку населення на теренах України.

Археологічно перші поселення слов'ян (праслов'ян) у межах території теперішньої України фіксуються білогрудівською (Білогрудівський ліс поблизу села Піківець (Піківка) Уманського району на Черкащині; XII-IX ст. до н.е.) і чорноліською (Чорний ліс на Кропивничині;

Красвид з Трахтемирівського городища

Білогрудівський ліс (Черкаська обл.)

XI-VIII ст. до н.е.) культурами. Однак і вітчизняні, і зарубіжні археологи, дослідники першоджерел слов'ян (славісти) визнають першою (протослов'янською) археологічною культурою – тшинецько-комарівську, що сформувалася в ареалі племен шнурової кераміки епохи бронзи, у XVI ст. до н.е., та існувала впродовж п'яти наступних століть, охоплюючи смугу шириною до 400 км між річками Одрою (Польща) і Дніпром, куди входили терени Північної України, Прикарпаття, Верхня і Середня Наддністрянщина. (Назва цієї культури походить від могильника Тшинець у Польщі та села Комарове поблизу міста Галич у Прикарпатті.) Тобто маємо справу з модифікацією вище зазначеної автохтонної концепції Л.Н. Нідерле.

Археологічно праслов'янська чорноліська культура басейну Тясмина і верхів'їв Інгульця репрезентована невеликими (до 100 м у діаметрі) відкритими селищами на ескарпованих (з крутими схилами) мисах корінних берегів з глибокими яругами по боках, які максимально захищали місцевих насельників від прийшлих нападників. В окозві відомі й великі, добре укріплені (кількома лініями ровів, валів і стін) городища зі слідами постійного життя.

Найбільшим за розмірами і найбільш укріпленим було Чорноліське городище діаметром до 1,5 км. Водночас, воно було найбільш південним форпостом у системі оборони від войовничих степовиків (кіммерійців).

Однак центром тогочасного праслов'янського Потясминня (і всього праслов'янського масиву чорноліської культури) було Суботівське городище (через більш як 2,5 тис. років – рідинне гніздо гетьмана Хмельницького). На ньому знайдено клади коштовностей (прикрас) і престижної зброї (чудовий довгий сталевий меч з бронзовим руків'ям, який безумовно використовувався в кінному бою і належав комусь з місцевих праслов'янських військових вождів).

Загалом, поблизу Суботівського городища знайдені найбільші поховальні комплекси чорноліської культури (дерев'яні гробниці). І зрозуміло чому. Навколо городища існувала ціла система невеликих городищ-фортець: Залевка, Голов'ятино, Сокирне, Лубен-

ці, Вовчий Шпиль, Іван-город. Тут зосреджувалося численне праслов'янське населення. Нагадаємо – на межі II–I тисячоліть до н.е.

Воістину свята земля Потясминня (пізніше Чигиринська козацька земля – столиця гетьманської України). На коліна треба стати і цілувати її. Тут кров наших славних пращурів. Тут глибока (бездонна) історична пам'ять українського народу. Вона чекає дослідників – фанатично відданих патріотів, справжніх науковців, які відкриють ще багато невідомого, що таїться в ній.

З праслов'янами Поділля та Середнього Придніпров'я чорноліської культури, вважає Ю. Павленко, найбільш спорідненим в етномовному плані було населення периферії лужицької культурно-історичної спільності (Повіслення) останньої чверті II – першої половини I тис. до н.е., яке, як він припускає, було правенедами (першими, історично зафіксованими істориком Йорданом у VI ст., слов'янами).

Суботівське городище чорноліської культури (XI-VIII ст. до н.е.) як столиця-центр Потясминського праслов'янського масиву своїм історичним продовженням мало Мотронинське городище – вже як ранньоміський центр, столиця ранньодержавного утворення («князівства») праслов'янського часу. Поблизу південного в'їзду до городища (зі сторони степу) знаходилося чимало великих курганів (пограбованих і не досліджених), що вказує на місцезнаходження тут резиденції місцевих князів.

Тому можна говорити про існування в регіоні Потясминня окремого праслов'янського князівства, яке успадкувало домінуюче положення у лісостеповому праслов'янському світі від Потясминського об'єднання чорноліської доби. Цілком ймовірно, що місцевий князівський рід походив від вождів-володарів попередньої чорноліської доби, укріпленим центром яких було Суботівське городище.

А якщо глянути далі, у наступні історичні періоди – з округи Мотронинського городища, з розміщеного поряд Холодного Яру, у 1768 р. починалася Коліївщина, тут гайдамаки Максима Залізняка святили мечі перед повстанням. У роки громадянської війни на поч. XX ст. (1917–1922 рр.) – існувала Холодноярська республіка. Поряд з городищем знаходиться славнозвісний Мотронинський монастир.

Отже, Мотронинське городище (з розміщеним поряд Холодним Яром) – одне з тих місць, де закодована історична пам'ять українського народу, де вулканом б'є духовна енергія наших пращурів, де потужна біоенергетика. На сьогодні там найбільша в Україні комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Урочище Холодний Яр» (553 га). Однак це сакральне, святе для українців місце повинно вже давно мати статус національного природного парку, або історико-культурного заповідника.

Загалом, праслов'янський світ першої половини – середини I тис. до н.е. в регіоні Середнього Придніпров'я,

крім Потясминського ранньополітичного об'єднання (з Мотронинським городищем), становив цілу систему «вождівств-князівств» зі своїми городищами, зокрема у межах Канівського Поросся, Києва (Київщини), праслов'янське об'єднання на Ворсклі (Західне Більське городище). Праслов'яни населяли і лісостеповий басейн Південного Бугу (Східне Поділля) з його відомим (домінантним у цьому регіоні) і чи не найбільшим (площею до 1000 га) Немирівським городищем на Вінничині.

У районі околиць Києва відомі Хотівське і Ходосівське городища, розташовані недалеко знаного у давньоруські часи Вітечівського броду через Дніпро. Загалом, кургани на південь від Києва (Київщина), зокрема Переп'ятиха (в розкопках якої брав участь молодий Т. Шевченко), не поступалися Пороським чи Потясминським.

Центральним у Канівсько-Пороському районі було Трахтемирівське городище площею до 500 га. Воно виникло на поч. VI ст. до н.е. і проіснувало до кінця цього століття. Вражають своєю грандіозністю й інші городища цього району – Григоровське, Велике і Мале скіфські та ін. Тут також спостерігалась спадкоємність (тяглість) від чорноліської доби.

У Трахтемирові сконцентрована велика духовна енергія України-Руси, чи не вся її історія, життєвий досвід мало не всіх наших попередніх поколінь. На превеликий жаль, сучасний вигляд Трахтемирова наочно свідчить про злидений духовний стан та аморальне здоров'я сьогоденного нашого суспільства...

Кажу про це з гіркотою в душі. Якщо втрачимо Трахтемирів, як історичну місцевість, як українську святиню, – зникнемо як народ, як етнос. Трахтемирів став забутим Богом краєм. А був він у кращі часи першою козацькою столицею (до Чигирина, Батурина, Глухова). У Трахтемирові часто збирались козацькі ради, обирались полковники, українські гетьмани...

Треба сказати, що ідею розвитку, позбавленого перерв, чи не вперше проголосив В.В. Хвойка, протиставивши її міграціонізму, що панував в археології до нього (до слова, М. Грушевський був міграціоністом). Справ-

ді, слов'яни не чужинці і не пришельці (на теренах сучасної України). Так, В.П. Петров вказує, що археологічні культури, наприклад, Середнього Подніпров'я до неоліту включно не були привнесені ззовні, всі вони залишені слов'янами.

Однак зауважимо, що у формуванні нинішньої етнічної спільності українців (і заодно давньоруської, перш за все) повинні були взяти участь не лише слов'яни, а чимало інших народів, які долею випадку, чи природно-історичної закономірності, так чи інакше були пов'язані з етнічними землями сучасної України.

Якщо при розгляді питання походження українців, частково брати за основу власне виникнення фундаментального у вітчизняній історії етноніма «рос-рус», то необхідно вказати на наявність кількох версій його «народження».

Перша (звідки термін «рус») – північна, «норманська» (варязька). Дехто з молодих вчених, зокрема Сергій Наливайко («Етнічна історія Давньої України» (2007), достатньо обґрунтовано її відкидає як нелогічну (і заодно непатріотичну, надуману зі сторони). Деякі поважні вчені її підтримують, посилаючись на писемні середньовічні джерела, скандинавські імена перших руських князів (Аскольд), поховання конунга (Чернігівщина) і т.д. Зокрема, Костянтин Тищенко, Леонід Залізняк та ін. Це, так би мовити, «традиційне» наукове бачення проблемного питання. Мудрий час розсудить...

Друга версія – південна, сармато-іранська (звідки термін «рос»), третя – західна, кельтська (її, до речі, полюбляв О.С. Стрижак, але твердо не відстоював, як В.М. Тищенко). І, нарешті, четверта – змішана.

Щодо другої. Власне, у басейні красивої української річки Рось (Середнє Подніпров'я) від сарматського племені роксоланів місцеві слов'яни («зарубинці») у перші століття н.е. перейняли термін «рос». Вони асимілювали прийшлих сармат-роксоланів (білих аланів, від іран. рокс – білий, русявий, світловолосий), стали спочатку росомонами, а згодом і росами. З півночі від варяг (вважає офіційна наука) і полян прийшло нашарування (змішування через шлюби) терміну «рус».

У VI – VII ст. у межах Середнього Придніпров'я складається могутній слов'янський союз (переддержавна конфедерація), територія якого надовго ввійшла у пам'ять всіх східних слов'ян як «Руська земля». Вона стала відправною основою формування Київської (Давньої) Русі.

Однак вернемося до початків етнічної історії Давньої України, слов'янства (дискусії щодо «росів-русів» ще триватимуть). Отож, якщо брати дотичність ще чорноліської культури до майбутньої (за часовим інтервалом) «Руської землі», то Канівське Придніпров'я (включаючи Потясминня), як дніпровське ядро «Руської землі», буквально покрите пам'ятниками (городища) чорноліської культури.

Суботівське городище

Якщо глянути на південь від ареалу праслов'ян України (Правобережний Лісостеп і Прип'ятське Полісся), то у степах Північного Причорномор'я і Приазов'я масо вперше письмово зареєстрованих давньогрецьким істориком Геродотом (485-425 рр. до н.е.) іраномовних кіммерійців (IX-VII ст. до н.е.). «Батькові історії» (так його назвав великий Ціцерон) вони були відомі з розповідей тутешніх жителів (елліно-скіфів грецької факторії Ольвії – нині с. Парутине Очаківського району Миколаївської області, де він бував). Однак найдавніша згадка про кіммерійців у VIII ст. до н.е. все ж таки належить легендарному Гомеру, який у славнозвісній поемі «Одіссея» пише про «країну людей кіммерійських, хмарами й млою вповитих».

Кіммерійці були першими (вперше історично згадуваними) кочівниками (номадами) степів Північного Причорномор'я. Їхні воїни зображені на одній з етруських ваз, що зберігається у Ватикані. Більшість археологів вважають їх нащадками людності зрубної культури епохи пізньої бронзи (XV-XIII ст. до н.е.), підкреслюючи цим безперервність етногенезу на наших землях.

Відомий український вчений, мовознавець-ономаст (ономастика – наука про назви) Олексій Сильвестрович Стрижак пов'язував чимало іранських гідронімів басейну Дніпра зі «зрубниками». Саме вони назвали загадкову річку на Полтавщині – Ворсклю, а також загалом в Україні – Сейм, Удай, Сула, Сура, Домоцькань, Есмань тощо.

У VII ст. до н.е. причорноморські степи заселили численні скіфські народи, які у IV-III ст. були витіснені племенами сарматів (язиги, аорси, алани, роксолани, росомони тощо). Майже всі дослідники, крім Віктора Петрова (який вважав скіфську мову пов'язану з фракійцями і балтами, тобто як окремішню), приймають скіфів за іраномовний народ (про це перш за все говорять прізвища їхніх царів, починаючи з міфічного Колакساء – родоначальника скіфів; іранське «ксай» – цар). Скіфами їх називали греки, а самі себе вони звали сколотами (самоназва, за О. Стрижаком).

Відомо, що скіфи походять з просторів Центральної і Середньої Азії (Закаспій, Приаралля). Звідти їх витіснили племена массагетів (за Ге-

родотом). У Північному Передкавказзі (VII ст. до н.е.) вони створили «царство Ашкюза» (там і знаходяться найбільш величні їхні кургани), а у VI ст. до н.е. під тиском сарматів (савроматів) заселили степи Північного Причорномор'я.

Крім усього, існує автохтонна (місцева) теорія походження скіфів. Також палеоантропология говорить, що скіфи – типові європеоїди! На думку Т. Кондукторової, скіфи Степової України за рисами фізичної будови доволі однорідні в антропологічному плані і дуже близькі до своїх попередників – носіїв зрубної культури. Відтак знову – неперервність (тяглість) етнічних процесів на просторах сучасної України.

Схожих поглядів дотримується й антрополог Валерій Алексеев, вважаючи, що скіфи «сформувались в епоху бронзи... у надрах населення зрубної культури».

Лісостеп України у скіфські часи, по обидва боки Дніпра, заселяли праслов'яни: на Правобережжі – скіфи-орачі, на Лівобережжі – скіфи-землероби. Субстратом їх формування була людність доби бронзи. Це племена вище зазначеної протослов'янської тшинецько-комарівської культури. Етно-генетичні процеси і тут, як бачимо, мають причинно-наслідковий, безперервний характер.

Третій період передісторії слов'ян (Ю. Павленко, 1994) – давні слов'яни (остання чверть I тис. до н.е. – середина I тис. н.е.), починається зарубинець-

кою археологічною культурою Середнього Придніпров'я (III ст. до н.е. – II ст. н.е.).

На Батуриній горі, що біля зниклого села Зарубинці (літописне місце Заруб), археологами розкопаний зарубинецький могильник. Достеменно доказано, що люди цієї матеріальної культури на рубежі ер належали до давніх слов'ян.

У цей період на півдні сучасної України, крім сарматів (III ст. до н.е. – III ст. н.е.), які змінили скіфів, жили германці – готи («держави Германаріха», IV ст.), проходили орди номадів (гуни, авари, булгари). Пізніше (IX-XIII ст.) тут кочували печеніги і половці, проходили кочові орди угрів (мадярів).

На лісостеповому Правобережжі (з центром на Поділлі) з IV по VII ст. (остання згадка – 602 р., Феофілакт Сімокатта) мешкали анти (М.С. Грушевський вважав їх першими українцями). Разом з іншими племенами східних слов'ян (спали, пали-поляни) вони творили першу на той час військово-політичну конфедерацію. Етимологія їх назви і досі невідома, хоча висловлюються припущення щодо її східного (іранського) походження.

Нагадаю, що згадуваний готський історик VI ст. Йордан у своїй «Гетиці» («Про походження та діяння гетів», 551 р.) писав про слов'янські племена венедів, склавинів і антів. Склавинів він розміщував у верхній частині басейну Дністра, до р. Прут, а то й Дунаю (західніше антів). Венеди (вене-

Залишки підземного ходу від старовинного Свято-Троїцького («Мотринного») монастиря; панорама північно-західної частини Мотринського городища

ти, венди) жили у басейні середньої і нижньої течії р. Вісли (Вістули), доходючи до Венедської затоки (Гданська бухта Балтійського моря).

Важливе місце у формуванні українського етносу посідає черняхівська культура (II – V ст. н.е.), що охоплювала в основному Лісостеп і заходила на півдні Правобережної України до чорноморських берегів. На географічній карті вона представлена перш за все двома великими згустками пам'ятників, перший, примітно, знаходився у басейні р. Рось, другий – у Придністров'ї. Відомий археолог В. Баран на теренах України виділяє лісостеповий варіант черняхівської культури, який М. Брайчевський ідентифікує з антами.

Черняхівці жили в часи матеріального благополуччя. Розквіт їхньої культури припадає на III-IV ст. н.е. Вони вирощували і торгували збіжжям з Римом (у черняхівських скарбах знайдено багато римських монет, срібних динарів). Черняхівці вперше винайшли (чи запозичили) гончарний круг. Їх керамічний посуд – другий після трипільського на теренах України за художніми якостями.

Пам'ятаю, коли вперше побачив у Переяслав-Хмельницькому «музеї під відкритим небом» (скансені) приземкуваті черняхівські хатки, виникла асоціація з нашими, українськими, сільськими хатами-мазанками (тільки черняхівські менш об'ємні).

Західні вчені (польські, надто німецькі археологи), щоб догодити своєму національному «Я», говорять про

готську (германську) основу формування черняхівської культури як найважливішу. Однак нині переважає більшість археологів, зокрема вітчизняних (В.Д. Баран), настоюють на більш складній (багатоетнічній) структурі цієї культури. Крім готів, її склали давні слов'яни, даки, гети, пізні скіфи з Нижнього Подніпров'я, сармати. Час підкаже і, можливо, розставить, як мовиться, все на свої місця.

Проте знову ж таки звернемося до палеоантропології. Так, уже згадуваний і цитований поважний вчений С. Сеґеда говорить, що черепи з черняхівських могильників (шляхом порівняльних краніологічних досліджень) середньої Наддніпряниці (Журавського, Черняхівського, Ромашківського та ін.) за багатьма ознаками схожі на черепи, виявлені в давньоруських, полянських некрополях цього ж регіону. І доповнює, що властиві цій групі черняхівської людності ознаки були притаманні також пізнім скіфам Нижнього Подніпров'я. І що тут скажеш? Всі ми від одного кореня. Історичним підтвердженням сказаному служать слова того ж Йордана у його «Гетиці»: «венети (слов'яни) походять від одного кореня».

Знаєте, дивлюся на багато скульптурних реконструкцій відомих палеоантропологів Михайла Герасимова, Галини Лебединської та ін. і бачу в них сучасників (на вулицях Києва, серед студентів тощо). Звісно, між русичами і «черняхівцями» часовий відтинок у шість століть, а зі скіфами і то більше (ціле тисячоліття), не кажучи вже про нас – українців. Але зміни в антропо-

логії людини (зокрема, у будові скелета) не такі вже динамічні. А що говорити про генетичну складову. Вона, воістину, майже незмінна!

На руїнах черняхівської культури у другій половині V ст. постали дві безперечно слов'янські культури – пражко-корчакська (від м. Прага, Чехія і с. Корчак на Тетереві, Житомирщина) і пенківська (від с. Пенківка, Черкащина). Треба сказати, що замість пенківської культури М.Ю Брайчевський виділяє пастирську археологічну культуру (Пастирське городище у верхів'ях Інгульця), ідентифікуючи її з антами. Пізніше (VIII ст.) Пастирське городище стало племінним центром літописних уличів.

А як щодо зникнення черняхівської культури (чи є аналогії з трипільською? – знищення останньої племенами «шнуровиків»). Офіційно вважалося (і вважається), що винні у всьому тюркомовні гуни, Велике переселення народів; IV–V ст. Однак таку думку не всі дослідники розділяють, зокрема В.П. Петров.

Празько-корчакська археологічна культура ідентифікується зі склавинами, а пенківська багатьма археологами (у першу чергу – В. Седов) з антами. Анти (іран. *ant* означає край, кінець) населяли обшири сучасної України від Дунаю на північний схід до Дніпра і навіть до Сіверського Дінця, південніше Прип'яті і Десни. Це було велике міжплеменне об'єднання, ядро якого, як уже зазначалося, розміщувалося у лісостепу Східного Поділля (Вінничина).

А де ж край, на якому, як і українці, жили прашури-анти? Українці, зрозуміло, на краю з Диким (Половецьким) полем (де половці, самоназва – кумани, жили майже двісті років). Анти, можливо, на краю з іраномовним світом? У 1085 р., у зв'язку з загибеллю переяславського князя Бориса Глібовича у битві з половцями на р. Альта (в районі сучасного Борисполя), літописець писав: «О нем же У(О)краина много постана». Щодо антив якихось (подібних) свідчень ми не маємо.

Стосовно назв «Україна», «українці» можлива й друга версія (більш правдоподібна). У XII ст., після Володимира Мономаха, центр Давньої Русі перемістився на північний схід – у Ростов, Суздаль, Володимир (зловісний Андрій Боголюбський), а Київ, втрапивши своє минуле монопольне становище, опинився на периферії Русі (територіально і політично).

Та вернемося до антив. Історично відомі перекази про їхні військові (переможні) сутички з готами і про підлий вчинок готського вожака Вінітарія з династії Амалів (сина Германаріха, внука Гіберіха), який, щоб підірвати сили антив, запросив на бенкет їхнього вождя Божа з синами і 70 представників військової знаті, а потім розп'яв їх усіх на дерев'яних хрестах (щоб тероризувати місцеве населення – дивіться, і з вами таке буде). Місце розп'яття – немов десь на півдні Київщини.

У середині VI ст. (557 р.) на землі антив вдерлася тюркська орда аварів (у давньоруському літописі – обри; в І. Франка є приповідка, щоб лякати дітей: «Обри, обри, сховайся добре!»), які жорстоко нищили (вкзалачальнику Апсіху) антське плем'я (а пізніше, десь у 20-30 роки VII ст., і слов'ян дулібів з їхнім племінним центром у Зимному на Волині). Літописець говорить: коли обру заманеться кудись їхати, то замість коней він наказував запрягти у віз жінок дулібських і так їздив по окрузі. Історична доля їх (аварів) покарала. Великий Карл, король франків, розбив їх вщент (800 р.). Літопис з цього приводу зазначав «зникли ако обри», не лишивши після себе жодного (добраго) сліду.

Нам не відомо – чи анти (дуліби) не були готові до війни з кочівниками, чи напад аварів був для них несподіваним, але якась паралель тут явно спостерігається з навалою монголо-татарської орди на давніх русичів у XIII ст. Після розгрому решта антив перейшла Дунай і осіла у Візантії (Приходнюк, 1969). Остання згадка про антив візантійськими хроністами (Феофілакт Сімокатта), як зазначалося, датується 602 р.

Однак, не можна гадати, що народ антив (як раніше – трипільці, черняхівці) зникає зовсім. Пізніше (VII–X ст.) нащадки антив проживали на лівому боці Дніпра. Це було населення волинців-

ської (VII–VIII ст.) і роменської (VIII–IX ст.) археологічних культур, які займали басейни Сейму, Сули, Псла, Ворскли. Тобто етногенетична тяглість не переривалася.

Нагадаємо, що (крім М.С. Грушевського) антив прашурами українців вважали археологи-слависти М.Ю. Брайчевський (як було зазначено вище) та О.М. Приходнюк (щоправда, під цією назвою вони вбачали всіх слов'ян на схід від Дністра, куди входили і склавини Прикарпаття та Волині).

Друга група давніх слов'ян – склавини (середина, третя чверть I тис. н.е.), населяли простори від Дунаю (як було зазначено – за Йорданом) до Верхнього Придністров'я і, навіть, Полісся. Від них (празько-корчакська культура, V–VII ст.) простежується неперервний розвиток (тяглість) через лука-райковецьку археологічну культуру (VIII–IX ст.), яка ідентифікується вже з літописними слов'янами (бужани, волиняни, древліяни), до історичних русичів Південної Русі й далі до українців

Отож, вертаючись до теми статті, походження українського етносу варто розглядати за наскрізним вектором, в еволюційній площині, тобто на основі фундаментального вчення еволюціонізму. Таким чином, попередній висновок – нашими прашурами могли бути всі ті народи (етноси, археологічні культури, культурно-історичні спільності), які більш-менш тривало проживали (осіли землероби) і проходили (номади) нинішніми етнічними територіями України.

Чи доцільно уподібнювати етнос (народ, націю, народність) етнокультурному (соціальному) організму, що має конкретні (історично визначені) «дати» (роки, століття) народження і смерті? Що таке організм? – Біологічна категорія (тварина, рослина, бактерія). Людина – біосоціум. В еволюційному вимірі вона, звісно, на 99,9 відсотків – біологічна істота, а решта – соціум (мізерний час – 5-6 тис. років, порівняно з часом від австралопітека, 8-5 млн. років тому).

Існують наукові визначення поняття етносу. Однак, як на мене, воно перш за все – територіальне (географічне) і часове (історичне – змінюється з часом і в часі), тобто просторово-часове. А далі – психологічне, ментальне, господарсько-побутове тощо. І в такому ракурсі його треба розглядати (більш детально на розумінні цього поняття зупинимося нижче).

Річка Рось біля села Сухолісен

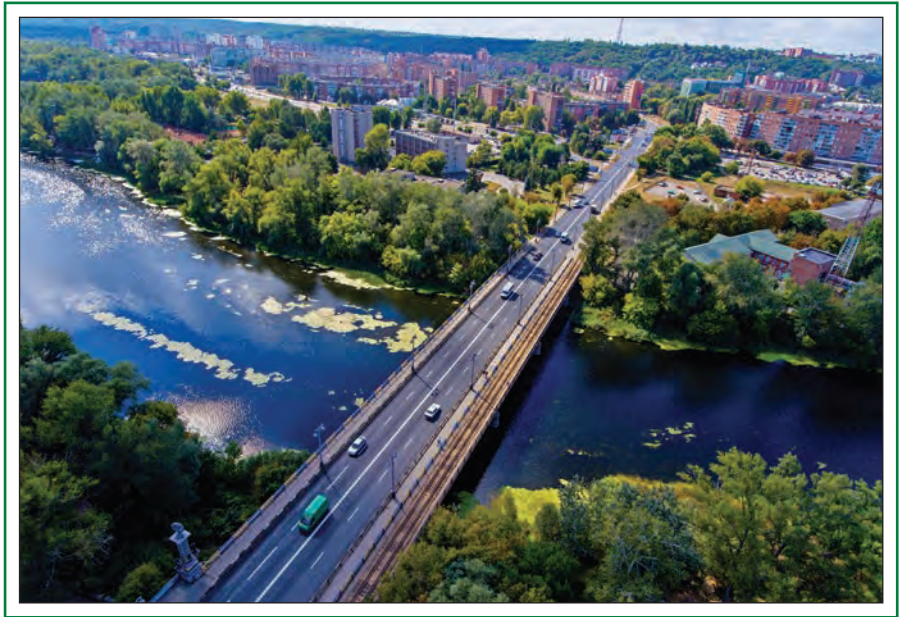
У цьому контексті С. Сегеда, як антрополог, свого часу писав: «Антропологічну історію українців, як і інших європейських народів, можна порівняти з генним потоком через століття, до якого час від часу вливались струмки, струмочки, а то й ріки». Тобто, образно кажучи, хто тут (на теренах сучасної України) тільки не жив, чия тільки кров не тече в жилах сучасних українців (звісно, треба виділяти основних пращурів).

На думку приходять не раз цитовані автором слова відомого публіциста, прогресивного критика, основоположника вітчизняної топоніміки М. Надєждіна стосовно Північного Причорномор'я: «Північна околиця Чорноморського басейну, цей величезний... простір... напоєний пам'яттю всіх віків, витоптаний слідами всіх народів».

Навіть, якщо глянути на карту археологічних культур, приміром епохи енеоліту-бронзи, то побачимо наскільки строкатим є склад археологічних культур, поширених на теренах України у ті часи. А це свідчить про неоднорідність етнічного складу тодішньої людності (і відповідно крові сучасних українців). Так, у «мідно-бронзовий вік» тут мешкали індоєвропейці (IV-III тис. років тому), серед яких виокремлювалися індоарійці, індоіранці, протослов'яни, протобалти, протофракійці, а також протофіні.

Так що «баняк кухні народів» («плавильний казан» – за єврейським романістом Ізраєлем Цангвілом) кипів, клекотів віками, у ньому варився ще тоді (енеоліт-бронза) український етнос. Назви такого (українського), зазвичай, тоді й не було (і не могло бути), але ембріон його (окрема, індивідуальна, сім'я, родова і територіальна, або сусідська общини, плем'я), як зародок дитини у тілі матері (від рибоподоби), розвивався, проходив свій еволюційний шлях. Та й назви народів (етноніми), місцевостей (топоніми) у нинішніх межах України постійно мінялись і, можливо, ще поміняються...

Тобто, можна знову ж таки «фігурно» сказати, повторюючи слова мудреців минулого, що теперішнє – це сума всього минулого. Іншими словами – наша (кожної людини) нинішня фотографія – це поєднання всіх світлин, зроблених на життєвій стежі від народження дитини до цього часу.

Міст через річку Воросклу (м. Полтава)

Цікавим у даному контексті є погляд на етнічний (український) ландшафт, або краєвид. В історичній площині (XVI – перша пол. XX ст.) його не можна уявити без хат-мазанок під солом'яною крівлею. А хіба не такою (розписаною зовні і всередині, переважно червоними, коричневими барвами) була трипільська хата? Яскраво та емоційно описує її видатний науковець В.П. Петров у праці «Походження українського народу» (1992).

Український етнічний ландшафт психологічно виразно, символічно віддзеркалюється в емоційно забарвленому менталітеті нашого народу. Характерними рисами, наприклад, зовнішнього вигляду (фізіономії) традиційних ландшафтів українського села, що породили загалом емоційність, романтичність (меланхолійність) психологічного складу українців, можна назвати мальовничість (живописність), пересіченість рельєфу, пісенне багатолосся місцевої орнітофауни, які всотувалися в українську натуру дитини змалку і практично реалізувалися в подальшому житті українця (-ки), зокрема, у барвистому національному костомі (особливо гуцулів), оздобленні (обов'язковість квітників) сільських садиб, в українських народних піснях (фольклорі) і т.д.

Переважання в українській ментальності емоційності над раціональністю визначає і характер конфігурації місцевого ландшафту. Старим

українським селам не властива прямокутна мережа вулиць і стежок. Корінна причина – в емоційній ментальності етнічного українця. Йому приємніше мешкати в ландшафті, де можна мріяти, фантазувати, заглибитися в себе.

Так, для прикладу, Слобідська Україна здавна славилася своїми розлогими лісостеповими і степовими ландшафтно-природними місцевостями. Серед історично-географічних регіонів ще кілька століть тому (на середньовічній мапі) Слобожанщина була барвистим природно-етнографічним краєм на сході Лівобережної України, запилені дороги якої «босоніж» сходив наш перший філософ-інтелектуал – Григорій Савович Сковорода. Це був край неймовірної краси природи сільських місцевостей (із золотавими соняшниками і плетеними тинами біля побілених з призьбами хат), самобутніх народних звичаїв і традицій, теплої житейського побуту. Тутешні сільські пейзажі гармонійно доповнювалися дерев'яними хрещатими церквами. Це були неповторної архітектури, з пластикою українського бароко, церкви, на масивних зрубках яких високо до неба здіймалися мініатюрні маківки бань.

Старі козацькі села на Слобожанщині розташовані в умовах плоского рельєфу. Не так як у Середньому Придніпров'ї, чи деінде він пересічений і визначає конфігурацію села. Та попри всю гомогенність слобідського ланд-

шафту, хати у ньому розмішені на різній відстані одна від одної, стежки і доріжки, що їх зв'язують, звивисті і десь губляться, садочки розкидані по селу без усякої «геометрії». Весь ландшафт виглядає ірраціонально, але дуже романтично. І причина всьому цьому – буйна фантазія і романтичність української ментальності.

У контексті вище сказаного нагадаємо визначення етносу за Л.М. Гумільовим, як найбільш близьке до питань, які нами порушуються: «етнос – це явище географічне, завжди зв'язане з ландшафтом, який уміщує і годув адаптований до нього народ». І вчений робить висновок: «...так як ландшафти землі різноманітні, різні й етноси». Це, так би мовити, розгляд питання у просторовій (горизонтальній) площині.

Тільки треба зробити тут суттєве уточнення. Оскільки антропогенізація сучасної природи (нівечення її людиною) нівелює ландшафти, тому, звісно, уподібнює вона етоногенетичні процеси і, відповідно, їх результат – етноси. Якщо коротко: **гідка, засмічена природа породжує собі подібних людей, применшує вартість їх характеру, і заодно знецінює етносу.** Але це питання (сучасна «кухня народів») заслуговує окремої розмови...

У чому ж тоді відмінності поняття, наприклад, нації (українська нація сьогодні – існує вона чи ні?) від етносу? – «Нація» – більш практичне поняття, «етнос» – більше науковий термін

(і поняття). Нація, як об'єктивна реальність, може включати різні етноси (з переважанням одного – елітного, корінного). Етнос становить собою відносно однорідну людську спільноту (популяцію) і може входити до складу нації (включаючи, і на правах автономії). Вважається, що нації появились з розвитком капіталістичних (хвалених) ринкових відносин Заходу. Загалом, питання співвідношення понять етносу і нації є доволі складним, запутаним (особливо у теперішній час) і потребує окремишнього, знову ж таки, розгляду.

Окрім поняття етносу, існують його функціональні похідні: субетнос (політики, воляниани) і суперетнос (євреї, цигани). Питання їхнього походження також мають глибоко історичні коріння. Наприклад, як утворилися українські субетноси: гуцули, бойки, лемки тощо? Ясна річ, природне ландшафтне різноманіття відіграло в їх формуванні немалу роль. Субетноси – це місцеві (регіональні) відмінності етносу, що виникли протягом тривалого історичного процесу відповідно до певних ландшафтних умов.

Науково доведено, що ідентифікація етносу (субетносу) зі своєю землею відбувається передусім у суб'єктивній, глибоко підсвідомій сфері. Л.М. Гумільов (те, що він був російським шовіністом я знаю, але як науковцю відмовити йому у блиску думки не можу) розумів розвиток етносу та біосфери як взаємозумовлений процес. З природ-

ним розвитком він пов'язував менталітет нації. Нація (етнос) і природне оточення, в якому проходив етоногенез, для нього були поняттями єдиними і нероздільними. Етнос у людини – те саме, що прайд у левів, – зазначав вчений. Це форма існування виду *Homo sapiens sapiens*.

Тобто, можна говорити про окрему теорію «віддзеркалення ландшафту», у розробку якої, здається, найбільший початковий вклад вніс саме Микола Гумільов. Гранично коротко про її зміст: кожний етнос, народність (як і окрема людина – її характер, поведінка, духовна культура тощо) є відображенням природно-історичних умов (історичного ландшафту), в яких вони виникли, формувались, проживали. Буйна та розкішна українська природа, відповідно, і сформувала поетичний, романтичний, глибоко духовний характер українця (у часі – недалекого минулого). Знищуючи (антропогенізуючи) нині нашу живописну природу, ми тим самим збіднюємо себе (менталітет), наших дітей. Наяву спостерігаємо системну інтелектуальну і моральну кризу суспільства (не тільки в Україні), його одноманітність (інакше «згортання різноманіття»), духовну слабкість і т.д.

Тепер – про народний побутовий одяг. Вивчаючи український національний одяг, етонографи дійшли висновку, що його витoki сягають сивої давнини. Навіть не часів Київської Русі, а набагато раніше –

Цитадель Батуринської фортеці

давньослов'янського часу. Коріння українського національного одягу походить від одягу племінних об'єднань VIII-IX ст., а це людинність лука-райковецької археологічної культури, епоха (як було зазначено) літописних слов'ян – дулібів, волинян, бужан, полян і т.д. А, якщо по-правді, то, здається, треба дивитися ще глибше. Про це говорить відомий Мартинівський скарб VI-VII ст. на Канівщині, де танцюючі у присядки срібні чоловічки одягнені у вишиванки!

Однак офіційна етнографія за репер бере Київську Русь, де у народному костюмі простої людинності вже простежуються риси українського традиційного вбрання. Особливо це стосується одягу селянок: довга вишита сорочка, плахта, постолі, вінець у дівчат і намітка у жінок. За київськими літописами, русичі носили кожухи, свити, опанчі, сорочки, які у пізньому середньовіччі були невід'ємною частиною українського національного костюма.

І найважливіше – мова, як найсуттєвіша ознака народу (етнос, народності, нації). Народ – носій мови і творець історії. Історична доля мови залежить від історичної долі народу. Є мова – існує народ, зникає мова – зникає, вироджується народ (його перейменовують, як і країну загалом). Якою мовою говорили русичі у стародавньому Києві та в Південній Русі і чи була давньоруська мова? Якою була говірка антів, яких М.С. Грушевський, повторює, називає першими українцями? Хто відновить мову кіммерійців, скіфів, сарматів (зіпсована скіфська) і, можливо, трипільців? Як і стародавніх хаттів, хетів, лівійців? Чи вони зникли назавжди? Ні! Це питання науки майбутнього. І вона з цим завданням впорається.

Наприклад, щодо мови у Київській Русі. Л.Л. Залізник твердить, що такої мови, як і давньоруської народності, не було. В. Седов, відомий російський історик, вважає, що вона була тільки у містах, як осередках формування давньоруської народності. Що тут можна сказати?

Київська (Давня) Русь існувала як держава (чи не найбільша держава тогочасної Європи, імперія). Відповідно, вона повинна була мати й мову як атрибут (ознаку) будь-якої держави. Тільки яку?

Офіційною (державною, літературною, церковною) була церковнослов'янська (староболгарська) мова. Але простий народ, відповідно до своєї місцевості, говорив на місцевих діалектах. А в містах, де часто жили і бували купці, тобто як у мобільних осередках держави, мова загальнооруська була (більш зрозуміла і подібна), нею спілкувалися на базарах, ярмарках. Тому, як на мене, у цьому сенсі В. Седов має рацію.

Порівняємо мовну ситуацію у Давньоруській державі з сьогоднішньою в Україні. Мова у нас державна – українська, але у столиці – Києві – багато людей (може, поки що) не хочуть відмовлятися від російської. Подібне у Харкові, Одесі і т.д. Все залежить від часу, тривалості існування державності. Київська Русь, як держава, існувала майже чотири століття. Але цього виявилось замало, щоб сформувалася справжня, з усіма характерними (лінгвістичними) ознаками, справді державна мова (включаючи простонародну).

Сучасні лінгвісти відзначають наявність багатьох визначальних для української мови особливостей, наприклад, ще у мові людинності Південної Русі XI ст. Вони доходять висновку, що на народному рівні (як ми вже говорили) давньоруської мови ніколи не було, а існували близькосторідні не східнослов'янські діалекти.

Цікаво, якщо брати «початки», то відомий російський мовознавець О.М. Трубочов вважає, що найбільш докорінно слов'янськими є праслов'янські діалекти Київщини, точніше її правобережної частини та польських районів.

Отож, як попередній висновок (недарма на початку статті ми почали з історичної періодизації життя наших пращурів – слов'ян). Щоб зрозуміти звідки ми і якого роду, потрібний комплексний (міждисциплінарний) науковий підхід. Тут знадобляться напрацювання вчених багатьох наук – історії, археології, антропології, етнології, порівняльно-історичного мовознавства, етнографії, фольклористики, мистецтвознавства, ландшафтознавства, історичної географії тощо.

Всі вони працюють над проблемою-проблем: визначення життєвого шляху українського етносу. Вважається, що вік етносу – це час безперервного (тяглого) етнокультурного розвитку на його етнічних землях (де проживали люди з етнічною самосвідомістю, історичною пам'яттю).

У такому випадку я постійно задаю собі питання: А як же бути з сучасними турками, які прийшли на півострів Мала Азія з просторів сучасної Туркменії, будучи торками (відомими і на Русі, в басейні Росі, а пізніше звані чорними клобуками, бо носили чорні ковпаки, як головний убір). Далі нинішні турки стали огузами і вже як сельджуки завоювали Східну Римську імперію – Візантію. У 1453 р. оттоманський султан Мехмед II Завойовник (правив – 1451–1481 рр.) взяв облогою столицю імперії Константинополь і створив ісламську, пізніше (вже його наступники) світову державу. У ті часи турки вже стали зватися османами (султан Осман – засновник Оттоманської імперії). Теперішнє населення Туреччини – це ті ж турки (що й у «Запорожці за Дунаєм» Гулака-Артемовського), з якими на чайках ходили воювати (і добряче били) українські козаки (відомий Сулейман II навздогін їм піднімав усю Високу Порту)? З якими воював О. Суворов?

Мала Азія (частково Передня), де жили фінікійці (західне узбережжя), а до них – хатти, хети, лувійці, палайці, каппадокійці, карійці тощо, де існували численні давні держави: Фрігія, Лідія, Мідія – запитує себе – це етнічні землі турків і чи мають вони на них історичне і моральне право? Чи це землі, завойовані грубою силою (щоправда – риторичне питання, бо стародавні народи, що їх населяли, давно вже зникли з історичної арени).

У цьому контексті процитує слова Арнольда Тойнбі з його праці «Дослідження історії» (1995), в яких недвозначно говориться, що груба сила завойовників не раз (рано чи пізно) приводила світових правителів до розвалу ними ж награваного, завойованого. На зміну цій дикій, немудрій силі прийшла християнська благодать, смирення і навіть відмова від радості земних благ. Адже всі вони (великі правителі, знову ж таки – рано чи пізно) помирали, залишаючи в історії кривавий слід.

Тільки дивно, чому мати Мнемоз(с)іна та її донька, муза історії Клію й досі приділяють їм (цим правителям) цілі свої сторінки (навіть томи – приклад Томаса Карлейля у його культурі героїв, «Герої, культ героїв і героїчне в історії»). А треба було б про них говорити як можна менше (вони цього не вартують).

Ольвія – найвеличніший античний поліс Причорномор'я

Так само, чому повелося (у культурі), що багато уваги приділяється діянням королів, царів, замість (хоча б віртуально) цінити і славити простих людей, їх героїв, захисників простого народу (що палили панські палати). Приклад такого прославлення простого народу, його лицарів (Палій, Гамалія, Трясило) маємо у Тараса Григоровича Шевченка. І народ висловив йому всесвітню шану та подяку найбільшою кількістю пам'ятників на всіх земних континентах.

А тепер слова Арнольда Дж. Тойнбі: «Християни відмовилися визнати авторитет меча, і кінець кінцем християнський дух мучеництва здобув перемогу над бруталною силою зброї». Це пророчі слова. Але чи властиво нинішньому світові їх усвідомити? Чи буде Земля подібною до холодного і червоного Марса?

Подібне до вище згаданих турків-османів можна сказати про сьогоденні угорців, які, будучи уграми (фінами), як кочовики (номади) прийшли з холодного Приуралля (теперішня Башкирія) у Паннонію (Середнє Подунав'я, Альфьольд). І як, тільки дивуєшся (де Приуралля і де Середня Європа), вони знали, що тут райська родюча земля і божий (комфортний) клімат (що їх гнало – паша для худоби, чи тиснули в спину інші кочовики)?

А була тут (до них – пізніших мадярів) ще у V ст. до н.е. столиця (з дерев'яними хоробами) гунської держави Аттілі (помер у власному ліжку, захлинувшись кров'ю з горла і носа, у 453 р. до н.е.; після «нічийної» перемоги 451 р. до н.е. на Каталаунських полях, за 150 км на схід від Парижа, у Шампані). Пізніше, через тисячу років на місці сучасної Угорщини існував горезвісний аварський каганат (до 796 р.). Тут жили кельти у I ст. до н.е. (цілий «Кельтський Пояс» Європи – з північного заходу на південний схід). Тут існувала слов'янська «Країна Само», жили слов'яни – склаве(и)ни.

На заселені східними слов'янами землі у Нижньому Подунав'ї (хто тут тільки не бував: гети, фракійці, трери, бастарни тощо), (жили тут і наші пращури – анти) у 637 р. із Заволжя привів кочових болгар їх вождь Аспарух.

Я знову порушую питання: землі родючої Паннонії – це етнічні землі теперішніх угорців (рос. – венгры, тюрк. – мадяри). А землі родючого і теплого Придунав'я (де хотів оселитися ще перший слов'янський князь Кий у V ст. н.е., а пізніше – зробити своєю столицею у Переяславці наш Хоробрий Святослав) – це етнічні землі пізніше південних слов'ян, вже болгар? Яка ж кров тече у їх жилах?

І знову ж таки: Мала Азія (Анатолія), де поховані кістки багатьох її у минулому (історично значимих, починаючи зі згадуваних хаттів) населеників, де земля просочена кров'ю наших українців-невільників – це, знову ж таки, етнічні землі турків?

Доходимо висновку: етнос – це не тільки найважливіші його етнічні визначальні ознаки – мова, культура, поведінка, менталітет і т.д.. Це, насамперед, історична доля, історична територія, земля, яка його породила, де лежать (покояться) кістки і де кров його (етнічних) пращурів. Не даремно скіфський вождь Іданфірс відповів перському цареві Дарію з династії Ахеменідів – на вимогу військової сутички (у скіфо-перській війні 514 р. до н.е., описаній Геродотом): «Знайдеши могили батьків наших і тоді побачиш, що буде!».

Кричуще наголошую: **історія народу – це історія його рідної, прабатьківської землі!**

А якщо ще глибше, «у дно, у суть, у корінь речі», як говорив поет Богдан-Ігор Антонич, то «супер-ознакою» етносу (народу) є його історична пам'ять. Чи пам'ятає він своїх предків – бать-

ків, дідів (пращурів), своє генеалогічне древо, їхні діяння, їхню історію? Тобто – чиїх батьків ми діти? Чи славить він їх, чи осквернив і забув. Тоді – погибель етнічна, духовна смерть цілого народу.

Як відшукати початкову точку відліку життєвого шляху етносу? І чи існує вона взагалі як історично визначений, конкретний час, як наукове поняття? – Мабуть, Ні. Бо етнос – це категорія надісторична, навіть ширше – еволюційна. Сучасне, теперішнє, як було вже зазначено, включає все минуле, до якого буває важко, а то й неможливо повернутися, а повернення є небезпечним (допустимо, у сні, спогадах). Підтвердженням цьому є екологічний закон незворотності еволюції бельгійського палеонтолога Л. Долло (1857-1931, «Закони еволюції»). Наша сьогодення фотографія (світлина), повторюю сказане вище, включає всі фото (починаючи з родильного дому). Дві-три наші фотографії (в юності, зрілому віці, у старості) виказують, що зображені на них особи – це, м'яко кажучи, трохи різні люди в одному імені, прізвищі.

Так само й етноси (народи) у різний часовий відтинок свого життя (еволюції) неоднакові за названими вище етнічними ознаками (мовою, культурою, територією). Етнос – це просторово-часове утворення. Він повинен мати свою, споконвіків заселену, етнічну територію, а не покинуту (де залишив і забув своїх покійних батьків, дідів, загалом, пращурів), залишатися вірним їм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П. В поисках предков. Антропология и история / В.П. Алексеев. Москва: Советская Россия. 1972. 303 с.
2. Артамонов М.И. К вопросу о происхождении скифов / М.И. Артамонов. ВДИ. 1950. № 2. С. 37-47.
3. Археология Украинской ССР. В 3-х томах. Том 1. Первобытная археология / С.С. Березанская, В.А. Круц, Д.Я. Телегин и др. Киев: Наукова думка. 1985. 568 с.
4. Археология Украинской ССР. В 3-х томах. Том 2. Скифо-сарматская и античная археология / С.Д. Крыжицкий, А.С. Русяева, Е.В. Черненко и др. Киев: Наукова думка. 1986. 592 с.
5. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І. Багалій. Харків: Дельта, 1993. 255 с.
6. Баран В.Д. Черняхівська культура: За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу / В.Д. Баран. Київ: Наукова думка. 1981. 286 с.
7. Березяк, Віктор. Атлантида: сторінки прадавньої української історії / Віктор Березяк. Київ: «Науковий світ». 2012. 208 с.
8. Брайчевський М.Ю. Про походження українського народу / М.Ю. Брайчевський // Матеріали до української етнології. Київ. 1995. Вип. 1 (4). С. 72-82.
9. Гетьман В.І. Трахтемирів: біль і совість України / В.І. Гетьман // Дзеркало неділі. № 1. 2004. С. 15.
10. Гетьман В.І. Етнос як географічне явище / В.І. Гетьман // Етнічна історія народів світу: Збірник наукових праць. Вип. 42. Київ: 2014. 226 с. С. 11-18.
11. Гетьман В.І. Національні природні парки Лісостепу і Степу України / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2020. 283 с.
12. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. / М.Д. Гродзинський. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2005. Т. 2. 503 с.
13. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський. Київ. Наукова думка. 1991 (Пам'ятки іст. думки України). Т.1: До початку XI віку. 736 с.
14. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. Москва: Айрис-пресс. 2005. 560 с.
15. Гумилев Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н. Гумилев. Москва: АСТ «Хранитель». 2007. 431 с.
16. Залізняк Л.Л. Стародавня історія України / Л.Л. Залізняк. 2-ге вид. доповн. Київ: Темпора. 2019. 640 с., іл.
17. Кондукторова Т.С. Антропология населения Украины мезолита, неолита и эпохи бронзы / Т.С. Кондукторова. Москва: Наука. 1973. 126 с.
18. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Моногр. / П.П. Кононенко. Київ: МАУП; Міленіум. 2006. 358 с.: іл.
19. Мартынов А.И. История и палеоантропология скифо-сибирского мира / А.И. Мартынов, В.П. Алексеев. Кемерово: Кемеровский гос. ун-т. 1986. 243 с.
20. Мосенкіс Ю.Л. Мова трипільської культури (джерела. Методи. Результати реконструкції) / Ю.Л. Мосенкіс. Київ. НДІПІАМ. 2001. 163 с.
21. Наливайко, Сергій. Етнічна історія Давньої України / С. Наливайко. Київ: Євшан-зілля. 2007. 624 с.
22. Ніколаєва Т. Народний одяг / Т. Ніколаєва, Є. Щербій // Культура і побут населення України. Київ. 1991. С. 94-110.
23. Німчук В.В. Про походження українських діалектів / В.В. Німчук // Україна: Наука і культура. Київ. 1993. Вип. 26-27. С. 233-250.
24. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті / Ю.В. Павленко. Київ: Фенікс. 1994. 400 с., з іл.
25. Петров В.П. Етногенез слов'ян / В.П. Петров. Київ: 1972. 172 с.
26. Петров В.П. Походження українського народу / В.П. Петров // Розвідки. У 3-х томах. Т. 2. Київ: Темпора. 2013. 576 с. С. 1001-1050.
27. Петров В.П. Давні слов'яни та їх походження / В.П. Петров // Розвідки. У 3-х томах. Т. 3. Київ: Темпора. 2013. 536 с. С. 1290-1301.
28. Петров В.П. Письменные источники о гуннах, антах и готах / В.П. Петров // Розвідки. У 3-х томах. Т. 3. Київ: Темпора. 2013. 536 с. С. 1436-1444.
29. Півторак Г.П. Українці: Звідки ми і наша мова / Г.П. Півторак. Київ: Наукова думка. 1993. 125 с.
30. Півторак Г.П. Коли ж виникла українська мова? / Г.П. Півторак // Історія української мови. Київ: Наукова думка. 1996.
31. Сегада, Сергій. У пошуках предків. Антропология та етнічна історія України / Сергій Сегада. Київ: Наш час. Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 2013. 432 с. (Сер. «Невідома Україна»).
32. Сегада С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект / Сергій Сегада. Київ: Вид-во ім. О. Телеги. 2001. 255 с.
33. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В. Седов. Москва. Наука. 1979. 159 с.
34. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII в.в. / В.В. Седов // Археология СССР. Москва. Наука. 1982. 326 с.
35. Седов В.В. Древнерусская народность / В.В. Седов. Москва. Наука. 1999. 316 с.
36. Словник гідронімів України. Київ: Наукова думка. 1979. 782 с.
37. Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви (Сліди народів на карті УРСР) / О.С. Стрижак. Київ: Наукова думка. 1967. 127 с.
38. Телегин Д.Я. Никольский могильник эпохи неолита-меди в Надпорожье / Д.Я. Телегин. КСИА АН УССР. 1961. Вип. 11. С. 20-26.
39. Телегин Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді / Д.Я. Телегин. Київ: Наук. думка. 1973. 168 с.
40. Телегин Д.Я. Неолитические могильники мариупольского типа / Д.Я. Телегин. Киев: Наук. думка. 1991. 92 с.
41. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії / Арнольд Дж. Тойнбі. Київ: 1995. Т. 1. 615 с.
42. Niederle L. Slovanske Starozitnosti. Praha. 1906-1925.

ГАЛИЧИНА – ЗЕМЛЯ СОЛІ

РЕТРОСПЕКЦІЇ

ІСТОРІЯ ВИДОБУТКУ ТА ВИРОБНИЦТВА «БІЛОГО ЗОЛОТА» – ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО НАШИХ ДНІВ

*Василь ДЯКІВ,
кандидат геологічних наук,
доцент, кафедра екологічної
та інженерної геології
і гідрогеології
Львівського національного
університету
імені Івана Франка;
Науковий центр ТзОВ
«Інститут «ГІРХІМПРОМ»,
м. Львів*

Історично територія західної частини України та південно-східної частини Польщі має назву «Галичина». Відповідно побутують назви Західна та Східна Галичина.

Як відомо, грецькою мовою слово сіль звучить як «гальс». Саме тому назва столиці середньовічної Галичини, міста Галича, як і згаданої історичної області України та Польщі, має означену назву. Тобто, першопричиною тут слід вважати мінерал галіт – NaCl... Сіль із геологічної точки зору – це сукупність водорозчинних мінералів, які утворились із морської води шляхом її концентрування до стану насиченого розчину – ропи та кристалізації із неї твердого осаду, так званого евапориту, евапоритових відкладів чи евапоритової формації – геологічні терміни, які охоплюють асоціацію таких мінеральних видів, як галіт (NaCl), сильвін (KCl), бішофіт ($MgCl_2 \cdot 6H_2O$), епсоміт ($MgSO_4 \cdot 7H_2O$), ангідрит ($CaSO_4$) або гіпс ($CaSO_4 \cdot 2H_2O$), кальцит ($CaCO_3$).

Якщо експериментально випарувати середньостатистичну морську воду та отримати 100 м товщу евапоритів, то,

як показали Borchert & Muir 1964 [1], у їхньому розрізі виявиться 78 м галіту, 3,3 м сильвіну, 9,4 м бішофіту, 5,7 м епсоміту та 3,6 м гіпсу або ангідриту.

Звичайно мінеральний склад евапоритів не обмежується лише цими мінералами – до прикладу, у прикарпатських калійно-магнієвих родовищах найбільш поширеними є каїніт ($KMg[SO_4]Cl \cdot 3H_2O$) та лангбейніт ($K_2Mg_2[SO_4]_3$), але такі співвідношення вказують на хімічний склад морської води.

У свідомості наших пращурів, які жили сотні та тисячі років тому, сіль була «білим золотом», адже людина, яка тривалий час перебувала на «безсолевій дієті», могла мати суттєві проблеми зі здоров'ям, аж до зневоднення організму та навіть смерті: сіль виводиться з тіла людини із потом та сечею, саме з такої причини людський організм потребує постійного поповнення цією природною хімічною сполукою – хлористим натрієм, речовиною, яка за важливістю – на другому місці після прісної води...

Якщо у прибережних районах проблему солі можна було вирішити випарюванням морської води, то на відстані кілька сотень та тисячі кілометрів від моря, на внутрішньоконтинентальних теренах суходолу такий варіант не випадав: річкові та озерні води зазвичай є прісними та не містять хлоридно-натрієвої солі. Багато тисячоліть саме ця обставина була обмежуючим чинником у розселенні людей...

У той же час особливості клімату та геологічної будови Європейського континенту дозволяють виділити три «солеві зони»: Балтійсько-Північно-морську (Брикетну), Карпатську (викопних солей та роп прогину) та Середземноморську (випарну, евапоритову).

Але якщо Балтійсько-Північно-морська (Брикетна) та Середземноморська (евапоритова) «солеві зо-

Галицький (Старостинський)
замок – осідок галицьких князів

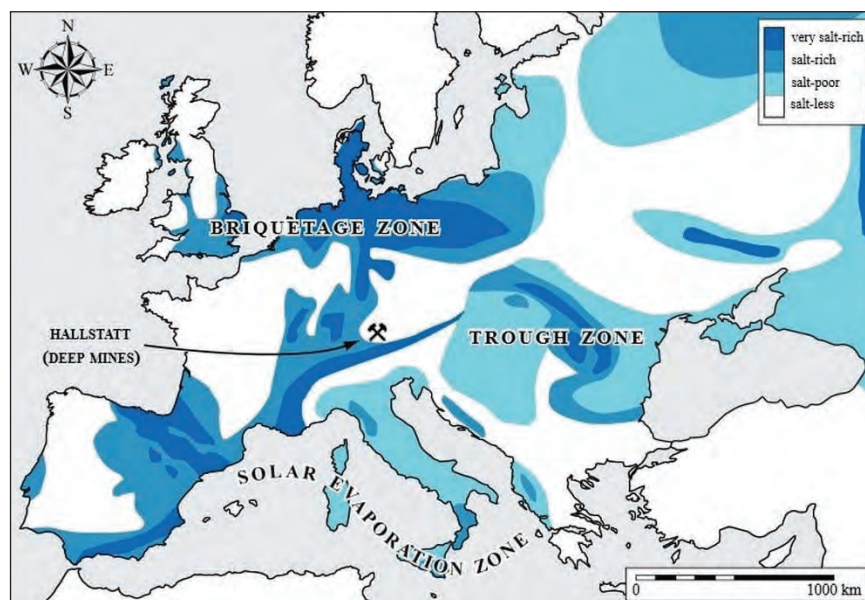
ни» накладаються на прибережні морські води, з яких можна випарювати сіль, особливо на півдні Європи, то Карпатська соляна провінція загалом та особливо Галичина і її східна частина стали, на думку А. Гадлінга, по суті «клондайком» для видобутку кам'яної солі і ропи, а також виварювання солі як у доісторичні часи, так і середньовіччі, і навіть у XIX та XX століттях, де виявлена найбільша у Європі щільність копалень та солеварень.

Якщо нафту вважали «чорним золотом» у XIX та XX століттях, і навіть у першій половині XXI століття, то для другої половини століття, у якому ми нині живемо, така назва за прогнозами не передбачається, адже людство вже знаходить більш прогресивні технології, завдяки яким у найближчі десятиліття, напевно, нафта перестане бути «золотом»...

Більш ймовірним є те, що новим «золотом» людство в недалекому майбутньому оберере... звичайну чисту прісну воду, яка разом із «білим золотом» – харчовою сіллю, в силу незамінності цих ресурсів для фізіологічних потреб, будуть необхідні людській популяції завжди. Адже життя в умовах дефіциту води чи її неналежної якості, а також на «безсольовій дієті» за жодних умов не стане «солідним», а тому друга назва солі хлоридно-натрієвого складу – «біле золото» – буде актуальною повсякчас. Історія заселення, видобутку ропи та виварювання солі у Східній Галичині є тому вагомим підтвердженням...

Заселення Прикарпаття – багатівіковий процес, який мав свою специфіку, визначальними є особливості геологічної будови та гідрогеологічних умов. Саме майже повсюдне близькоповерхнє залягання покладів кам'яної солі в межах внутрішньої зони Передкарпатського прогину та горизонту високонасиченої соляної ропи над ними, запаси яких постійно поновлювались за рахунок інфільтрації атмосферних опадів та перетоків з вищезалягаючого горизонту прісних ґрунтових вод, дозволили людям ще у сиву давнину знаходити соляні джерела, копати різні за глибиною соляні криниці та навіть видобувати сіль...

Як писав у свій час відомий діяч «Руської Трійці», український поет, етнограф, історик, співавтор сла-

Історичні межі Східної та Західної Галичини на території західної частини України та південно-східної частини Польщі; три «сольові зони», виділені за особливостями клімату та геологічної будови Європейського континенту: Балтійсько-Північно-морська (Брикетна), Карпатська (викопних солей та роп прогину) і Середземноморська (випарна, евапоритова)

Солевиварювальні заводи (саліни) у Косові та Ланчині

нозвісної «Русалки Дністрової» Яків Головацький (1878 р.): «Соляні джерела (Галичини), які так рясно б'ють на північному схилі (Карпатських) гір, без зусиль доставляючи сіль, напевне, ще з давніх часів приваблювали до себе жителів, котрі, поселившись тут, дожили цим даром природи»...

1907 року у селі Старуня виявлено добре збережені залишки вимерлих тварин-велетнів льодовикового періоду – мамонта та шерстистого носорога. Очевидно їхньому збереженню посприяло озокеритово-нафтове багно з солоною водою, у яке свого часу вони потрапили та законсервувалися.

Напевно, природні солонці притягували до себе диких тварин (мамонтів, печерних ведмедів, шерстистих носорогів тощо), а також мисливців тих далеких часів. Мисливці часто використовували місця з солоними болотами, джерелами для організації засідок... Вони добре знали, що фізіологічна потреба притягувала тварин до джерел солі, незважаючи на небезпеку.

Недалеко від місць полювання мисливці намагалися селитись, тобто облаштовувати місця постійного проживання.

Підтвердженням тому можуть служити дані археологічних вишукувань, які проводилися в районі Старуні в 1975-1982, 1985 та 2005-2007 роках і показали, що неподалік від знахідок плейстоценових ссавців виявлено 17 пунктів, в яких зафіксовано 30 поселень давньої людини. Найдавніші поселення людини тут датуються 40-20 тис. років тому і належать до доби палеоліту (Старуня IV, VI, VII, X, Молодьків I).

У цих пунктах знайдені типові крем'яні вироби для того часу (скребла, різці, ножі, нуклеуси) та фауністичні рештки.

Крім того, на уже згаданих стоянках, які є багатощаровими, та в інших пунктах встановлено поселення людини більш пізніх епох, зокрема мезоліту (IX-IV тисячоліття до н.е.), енеоліту, доби бронзи (III-II тисячоліття до н.е.), раннього заліза (X-VII століття до н.е.).

Таким чином, дані археологічних досліджень, під час яких на обмеженій території було виявлено кілька десятків археологічних пам'яток, декілька тисяч знахідок різних предметів, та встановлена практично безперервна заселеність її, дозволяють стверджувати, що Карпатська «солева зона» загалом, Передкарпатський соленосний басейн в цілому, та особливо Східна Галичина приваблювали людей на всіх етапах історії, очевидно, через достаток природних ресурсів, сприятливий клімат, але насамперед через особливості геологічної будови та гідрогеологічних умов, майже повсюдне близькоповерхнє залягання покладів кам'яної солі та горизонту високонасиченої соляної ропи над ними.

Можливо, первісна людина такі місця облюбовувала не тільки через вигідні умови для полювання, але й багаті запаси тут фауни і флори, необхідні для їжі, достатню кількість прісної води, наявність соляної ропи, безмежні запаси для того часу деревини, в тому числі і хвойної, яку вигідно було використовувати для розведення вогнищ.

Рівночасно природні виходи на поверхню нафти і горючого газу, які трапилися поряд, могли випадково спала-

хувати і протягом тривалого часу горіти; це сприймалось первісною людиною за надприродні сили. Такі локації ставали місцями поклоніння, а також служили джерелом для поширення вогню. Для цих же цілей могли використовувати наші давні предки і озокерит, на який можна було натрапити біля Старуні в урвищах, де оголювалися воротищенські відклади. Тут викопували вони соляні криниці (див. стор. 69).

Можливо, до початку виварювання солі ропу набирали в берестяні козубки, ставили на сонце, щоб випарувалась волога, й отримували сіль.

Із початком виварювання солі одним із найважливіших пристроїв була примітивна панва.

Пізніше люди навчилися випарювати із ропи кухонну сіль на перших мануфактурах, які називали банями, жупами, солеварнями чи салінами із чітким розподілом обов'язків працівників – копачів соляних криниць, жупників (видобувачів ропи), солеварів (зваричів, виварювальників), заготовлювачів деревини, розтопників (вогневиків), сушників, ковалів, теслярів, мулярів, боднарів, менеджерів, реалізаторів готової продукції, вантажників, підсобних робітників, охоронців (гайдуків). На таких підприємствах видобуту з соляних криниць ропу нагрівали в металевих посудинах на вогні й збирали сіль, що виступала на краях.

Така технологія була незмінною упродовж середньовіччя та практично до наших днів на Дрогобицькій солеварні. Поглибшали тільки соляні криниці й змінився спосіб сушіння солі та транспортування. Сіль добували або

у вигляді мінералу (галіт, як правило, в умовах Передкарпаття забруднений глиною), або у вигляді соляного розчину – ропи. Виварна сіль переважно натоптувалась у спеціальні форми, схожі на відерце – топки, – так транспортувалась (найкраще по воді, але це не скрізь було можливо) на різні відстані. Від відстаней залежала й ціна солі, в яку входили всілякі митні збори.

Зокрема відомо, що вже у XIII столітті головним джерелом поповнення князівської скарбниці Данила Галицького були доходи із «соляного мита». А соляні джерела та криниці Прикарпаття знаходились на чіткому обліку. На базі соляної ропи працювали чисельні перші солевипарювальні цехи – бані, жупи, солеварні, саліни.

Так виникали поселення: Старуня, Уторопи, Пістинь, Печеніжин, Березів, Маркова, Росільна, Солець та інші, де діяли примітивні солеварні, які й подарували подальший розвиток цим населеним пунктам. Бані, жупи, солеварні, саліни з'явилися у багатьох містах і містечках Передкарпаття, зокрема у Косові.

Виробничий процес на Косівській саліні у першій половині XX століття відбувався наступним чином: дві помпи канадського виробництва по трубах діаметром 101,4 мм помпували із шиб до збірника ропу (солянку). У збірнику ропи відбувалось відстоювання для осадження глинистих частинок. Після освітлення ропи її трубами діаметром 127 мм і завдовжки 834 м подавали до парилень [3].

У варильнях були встановлені три панви, кожна площею 88 кв. метрів. У цих велетенських посудинах і виварювали сіль, спалюючи під ними заготовлені дрова. Їх постачали державні косівське, шешорівське та яблунівське лісництва, а також управа приватних лісів у Пістині. За рік спалювали близько 4 тисяч тонн дров.

Кожну із панв обслуговувала бригада, яку звали «кір» і яка складалася з п'яти осіб: старшого зварича, зварича, вогневіка і двох сушаків. Виварену сіль сушили на сушницях, пакували в мішки по 50 кг і складували. Постійно на складі був запас у середньому 300 тонн. Зі складу кінними підводами сіль возили до залізничної станції в Заболотові. Транспортуванням було зайнято багато возів і людей.

Старунська соляна криниця – сучасний стан

Відомо, що в 1929 р. Косівська жупа виробила майже 5213 тонн солі, тобто 5 млн. 213 тис. кілограмів. Для цього використали 173665 гектолітрів солянки, якої йшло 3 літри на виробництво 1 кг солі. Продуктивність праці була досить високою: на підприємстві працювало тільки 57 робітників, з них 10 кваліфікованих.

У Польщі існувала державна монополія на сіль. Тому всю косівську сіль закуповувала держава за ціною 70 злотих за тону, а продавала по 285 злотих 30 грошів за тону. Отже, на кожній тонні державна скарбниця мала прибуток 215 злотих 30 грошів, або понад 400%.

Аналогічна технологія була і на інших солеварнях Галичини – у Делятині, Ланчині, Долині, Болехові, Дрогобичі, Стебнику, Добромилі та інших, де завдяки соляним джерелам невеликі населені пункти перетворились на центри солеваріння із потужними заводами, які завдяки доходам від продажу солі розбудовувались у різних архітектурних стилях (XVIII-XX ст.).

Саме завдяки прадавньому промислу названі вище міста, збудовані на міцному соляному фундаменті, проіснували до нашого часу. Галицька сіль сприяла заселенню краю, осіlosti його мешканців. Туди, де були соляні криниці, після знищення міст і сіл люди повертались охочіше, бо знали, що сіль дасть їм можливість усе відбудувати заново. Подібно відроджувались міста на перехресті торгових шляхів. Земля виснажувалась, натомість сіль була невичерпною. Влада тримала монополію на видобуток і продаж солі й постійно полювала на нелегальних солеварів. Щоб охоронити Великий Соляний шлях в Західну Європу, виникла перша держава – Галицько-Волинське князівство.

На жаль, сьогодні із десятків та сотень солеварень на теренах Східної Галичини діючою залишилась тільки одна – Дрогобицька [4, 5, 6, 7], яка працює за традиційною середньовічною технологією та є справді свідком багатьох історичних епох.

Дрогобицька солеварня:
стара будова шахти;
Оксана БУНДА – гідрогеолог,
технолог та екскурсовод біля
«Королівського шурфа № 1»,
з якого відпомповують ропу та
починається виробничий процес;
останньою технологічною
операцією є пакування солі
та її відвантаження споживачам

Дрогобицька солеварня – остання галицька «саліна», діюче підприємство, що безперервно працює з 1250 р., не змінюючи технології видобутку сировини та виробництва готової продукції. В останні 10 років підприємство тримається на плаву винятково на ентузіазмі своїх працівників, насамперед таких як гідрогеолог, технолог та екскурсовод – Оксана Бунда [7].

Відпомповану ропу із «Королівського шурфа № 1» подають до розсолотвірювача на відстоювання з метою осадження глинистих частинок. Для випарювання солі освітлена ропа потрапляє у ємності для виварювання солі, які підігріваються дровами.

Виварювання солі за середньовічною технологією потребує постійного перемішування та вилучення (згрібання) кристалізованого осадку.

Останньою технологічною операцією на Дрогобицькій солеварні є пакування солі та її відвантаження споживачам.

Причиною занепаду галицьких солеварювальних заводів було те, що ще за радянських часів їх переведено із дров на газ. Пізніше відбулося укрупнення підприємств, зокрема у 1980 році об'єднано Болехівський і Долинський солезаводи в солекомбінат. І хоч деякий час цей солекомбінат ретельно виконував державний план і взяті зобов'язання, та згодом солеваріння як в Долині, так і Болехові та низці інших міст стало занепадати.

Після проголошення незалежності України зруйновано схему реалізації готової продукції. Росія, куди відправляли більшу її частину, відмовилася від прикарпатської солі. Були спроби експортувати продукцію в Чехію, Німеччину. Приїжджали навіть представники західних торгівельних компаній, їм дуже сподобалася високоякісна вивар-

на сіль Передкарпаття, але великі митні побори дуже її здорожчували і до мовленості не було досягнуто.

Якщо раніше існувала чітка рознарядка щодо реалізації продукції, то, починаючи із 90-х років, солеварі самі змушені були шукати споживачів. Доводилося міняти сіль на продукти, меблі тощо. Дійшло до того, що в 1996 році вже не вистачало коштів на оплату за газ, який становив майже 70 відсотків собівартості, та на зарплату робітникам. Стискали зашморг і непомірні податки та внески в різні фонди. До того ж ціна на продукцію стала мізерною. Все це призвело до занепаду солеварювальних підприємств Галичини, крім вже згаданого Дрогобицького солеварювального заводу, який вижив завдяки ентузіазму колективу.

Окрім того, долинські, болехівські та інші прикарпатські солеварі не витримали конкуренції із солекомбінатом в Артемівську, де добувають кам'яну сіль і затрати на її виробництво значно менші. Хоча слід зазначити, що якість артемівської кам'яної солі значно поступається виварювальній солі з Галичини.

Чи відродиться ще солеваріння в Передкарпатті за технологією Дрогобицького солеварювального заводу, сьогодні сказати важко, але усі геологічні передумови для цього є: у надрах Галичини залягають практично невичерпні потужні запаси солей, які оцінюються у десятки мільярдів тонн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Borchert H. Salt deposits: the origin, metamorphism and deformation of evaporites / H. Borchert, R. Muir // London; Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1964. – 338 p
2. Harding A. Salt in Prehistoric Europe / A. Hardin // Published by Sidestone Press, Leiden. – 2013. – 162 p. [Режим доступу у мережі Інтернет: <https://www.sidestone.com/openaccess/9789088902017.pdf>]

Солевиварювальні заводи (саліни) у Болехові і Стебнику

3. Сельський В. К. Солі Івано-Франківщини та історія їх видобутку / В.К. Сельський // Вісник Прикарпатського національного університету. Сер. Біол. – 2011. – Вип. 15. – С. 142 – 178.

4. Батюк Т.В. Соляні жупи Дрогобицького староства у XVI – XVIII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник ДДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 130 – 138. [Режим доступу у мережі Інтернет: https://chtyvo.org.ua/authors/Batiuk_Taras/Soliani_zhupy_Drohobytskoho_starostva_u_XVI_XVIII_st.pdf]

5. Петрик В., Петрик А. Дрогобицька жупа (солеварня) в світлі історичних та архітектурноархеологічних досліджень // Фортеця: збірник заповідника «Густань»: на пошану Михайла Рожка. – Л., 2009. – Кн. 1. – С. 475–489. [Режим доступу у мережі Інтернет: https://shron1.chtyvo.org.ua/Petryk_Vasyl/Drohobytska_Zhupa_Solevarnia_u_svitli_istorychnykh_ta_arkhitekturno-arkheolohichnykh_doslidzhen.pdf]

6. Реквієм за галицькою сільню [Режим доступу у мережі Інтернет: https://zaxid.net/rekviyem_zhagalitskoyu_sillyu_n1243792]

7. Біле золото. Як у Дрогобичі видобувають сіль у середньовічний спосіб [Режим доступу у мережі Інтернет: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/12/14/7201096/>]

8. Косів [Режим доступу у мережі Інтернет: <https://www.karpaty.info/ua/uk/if/ks/kosiv/#gallery-6>]

9. Ланчин був потужним центром солеваріння [Режим доступу у мережі Інтернет: <https://lanchynska-gromada.gov.ua/news/1573809480/>]

10. Кінець соляної Долини [Режим доступу у мережі Інтернет: <https://zbruc.eu/node/11014>]

11. Урочище Саліна – соляні шахти та їх історія [Режим доступу у мережі Інтернет: <http://dobromyl.org/2011/11/urochyshe-salina-solyani-shahty-ta-yih-isto/>].

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СПРАВІ ОХОРОНИ ПРИРОДИ

*Ярослав ДОВГАНІЧ,
завідувач зоологічної
лабораторії Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів*

За останні двадцять років на нашій планеті зникло більше половини останніх незайманих тропічних лісів. Половина водно-болотних угідь світу і 10 відсотків коралових рифів були зруйновані. Більшість рифів, які ще залишилися, знаходяться під безпосередньою загрозою. Для багатьох країн об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і національні парки є останніми бастионами захисту цих життєво важливих оселищ.

На жаль, незаконна вирубка лісів, розчищення земель, видобуток корисних копалин і браконьєрство в дикій природі знищують національні парки, особливо в країнах, що розвиваються, де ресурсів для забезпечення дотримання законодавства про охорону природи не вистачає. Без фінансування багато національних парків у цих країнах будуть знищені перш ніж ними зможуть користуватися як місцеві, так і зарубіжні відвідувачі. Будуть втрачені не тільки їхня вражаюча краса і біорізноманіття, але і екосистемні послуги, які вони надають: чиста вода, зв'язування і зберігання вуглецю, чисте повітря тощо.

Але, на щастя, існують міжнародні організації, які надають практичну допомогу у збереженні природи країнам, що розвиваються. Однією з таких організацій є фонд Глобальна Охорона (Global Conservation). Незважаючи на виклики, з якими людство зіткнулося у зв'язку з глобальною пандемією, ця міжнародна організація продовжує свою надзвичайно важливу роботу щодо захисту дикої природи і національних парків нашої планети, що знаходяться під загрозою зникнення через зростаюче вирубування лісів і браконьєрство.

За підтримки великих інвесторів, таких як Фонд Гордона і Бетті Мур, Фонд Леонардо Ді Капріо і Фонд сім'ї Доусонів, Фонд Глобальна Охорона працює над захистом критично зникаючих видів і їх оселищ як в наземних, так і в морських парках. Глобальна Охорона розробила систему за назвою «Глобальний захист парків» (Global Park Defense), яка допомагає припинити незаконну діяльність в об'єктах Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і національних парках у країнах, що розвиваються. У системі «Глобальний захист парків» застосовуються новітні технології, зокрема системи супутникового моніторингу, геоінформаційні системи, веб-камери і фотопастилки для наземного спостереження, дрони для повітряного спостереження, патрульна система SMART, ретранслятори і системи наземного зв'язку, ґрунтові датчики (UGS) та ін. Ця система зараз розгорнута в 12 національних парках світу, що охоплюють понад 4,8 мільйона гектарів незайманих лісів і багатих оселищ дикої природи. Система «Глобальний захист парків» допомагає країнам, що розвиваються, ефективно боротися із загрозами природним скарбам.

Проекти фонду Глобальна Охорона охоплюють п'ять континентів і орієнтовані на найбільш незаймані екосистеми, які знаходяться під найбільшою загрозою на нашій планеті. Серед них Екосистема Лейзера на Суматрі (Індонезія), яка є останнім місцем на Землі, де в дикій природі живуть азіатські носороги, тигри, слони і орангутанги; кубинський національний парк Джардінес-де-ла-Рейна, який охороняє одну з останніх непорушених морських екосистем з великою кількістю популяції риб в Карибському басейні; національний парк Сьєрра-дель-Дівісор, який завершує коридор тропічних лісів для зникаючих амазонських видів у Перу.

Нещодавно виконавчий директор фонду Глобальна Охорона Джеффри Морган звернувся до адміністрації Карпатського біосферного заповідника з пропозицією запровадити в заповіднику патрульну систему SMART. Чому така солідна міжнародна організація звернула увагу на українську природоохоронну установу?

Перш за все тому, що Карпатський біосферний заповідник володіє багатьма природними коштовностями світового масштабу. Так, на його території збереглися найбільші у світі ділянки букових пралісів, які мають величезну наукову і природоохоронну цінність. Завдяки пралісам заповідник включено до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та до об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Крім того, деякі водно-болотні ділянки заповідника мають статус Рамсарських угідь. За збереження природних цінностей Рада Європи 4 рази нагороджувала заповідник Європейським дипломом.

На території заповідника надзвичайно багате біорізноманіття. Тільки тварин тут відмічено понад 3,5 тис. видів, з яких 284 занесені у різноманітні національні і міжнародні «червоні» списки. На території заповідника мешкає також понад 20 ендемічних видів і підвидів тварин, які мають дуже обмежене поширення на Землі.

Щоб усе це зберегти, потрібні немалі кошти, яких в Україні бракує. Тому Фонд Глобальна Охорона вирішив надати допомогу Карпатському біосферному заповіднику. Для початку фонд виділив заповіднику 10 тисяч доларів на придбання обладнання, необхідного для запровадження патрульної системи SMART, а також організував навчання для служби охорони заповідника. В чому суть патрульної системи SMART?

Ключові компоненти системи «Глобальний захист парків», створеної для охорони заповідних територій (супутники, ретранслятори, дрони, фотопастки, ґрунтові датники); заняття зі службою державної охорони Карпатського біосферного заповідника з вивчення системи SMART проводить експерт міжнародної організації Глобальна Охорона Жувльєн ГОДФРІ; командний центр патрульної системи SMART в одному з національних парків Африки

Збіг із англійським словом smart (розумний) – тільки позірний. Насправді – це абревіатура, яка означає «Інструмент для просторового моніторингу і звітування» (Spatial Monitoring and Reporting Tool). Отже, мова йде про контроль і моніторинг на території, яка потребує особливої охорони, з можливістю накопичувати і аналізувати одержані дані.

Як ця система працює? Кожна патрульна група оснащується смартфоном, на якому інстальоване програмне забезпечення SMART. Вирушаючи у рейд, патрульна група реєструється на смартфоні, вказуючи склад групи, керівника групи, тип патрулювання, спосіб патрулювання (піший чи з транспортом). Протягом рейду патрульна група фіксує виявлені порушення (робиться фото порушення, вказується тип порушення, кількість порушників, вчинені групою дії тощо). Програма записує увесь маршрут патрулювання, зокрема реєструє географічні координати кожного порушення. Дані патрулювання пересилаються на сервер командного центру, де зберігаються, обробляються та аналізуються.

Крім того, у місцях найбільших загроз для природи заповідника встановлюються фотопастки та ґрунтові датники, які автоматично фіксують порушення і надсилають сигнали на сервер командного центру.

На основі отриманих даних відділ служби державної охорони може організувати швидке реагування на порушення, розшукувати порушників за фото, одержаними з фотопасток, виявляти критичні зони, які вимагають посиленої охорони, вдосконалювати охорону заповідних екосистем.

Система SMART також дозволяє вести моніторинг природних процесів, які відбуваються в заповіднику, реєструвати спостереження видів тварин або слідів їх перебування. І всі ці дані разом з фото і координатами місця спостереження в електронній формі передаються на сервер командного пункту, де зберігаються, обробляються і аналізуються. Таким чином, програма SMART є чудовим знярядом і для моніторингу за програмою «Літопису природи», яку виконує заповідник.

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ПАВОДКАМИ І ПОСУХАМИ – ПРОЄКТ FloodUZH

**PARTNERSHIP
WITHOUT BORDERS**

*Олег КИСІЛЬ,
начальник Басейнового
управління водних ресурсів
річки Тиса,
м. Ужгород*

ТРАНСКОРДОННИЙ ПРОЄКТ В БАСЕЙНІ РІЧКИ УЖ

Басейн річки Уж охоплює територію України та Словаччини, утворюючи транскордонний водозбір площею 2750 км². Річка Уж бере початок у горах на північному заході Закарпаття: на висоті 970 м н.р.м. два потічки Уж та Ужок зливаються в єдину річку, яка спочатку тече в міжгірній улоговині, а біля міста Ужгорода виходить на рівнинну територію. Загальна довжина річки в Україні і Словаччині становить 133 км, а в межах України – 107 км і площа басейну в Україні – 1970 км². Основні притоки в Україні: р. Люта (довжина 47,5 км), р. Тур'я (довжина 49,3 км).

Характерним режимом басейну р. Уж і одночасно проблемою для спільного басейну є часті паводки, які трапляються в будь-який час, формують швидке затоплення території басейну і завдають значних збитків населенню та господарству обох країн.

Водночас з паводками нижня частина басейну зазнає сьогодні впливу ще одного стихійного лиха – аномальної нестачі води (маловоддя) протягом тривалого періоду, що призводить до зміни водного режиму і негативного впливу на довкілля, поширення інвазійних видів та погіршення якості води.

Ці виклики вимагають спільних і гармонізованих дій від водогосподарських організацій, місцевих органів влади та громад, що проживають у транскордонному басейні р. Уж. Відповідаючи на ці виклики, українські і словацькі фахівці водного господарства разом розробили проєкт з метою використання сучасних інформаційних і структурних технологій для управління паводковими ризиками та засухами у спільному транскордонному басейні р. Уж.

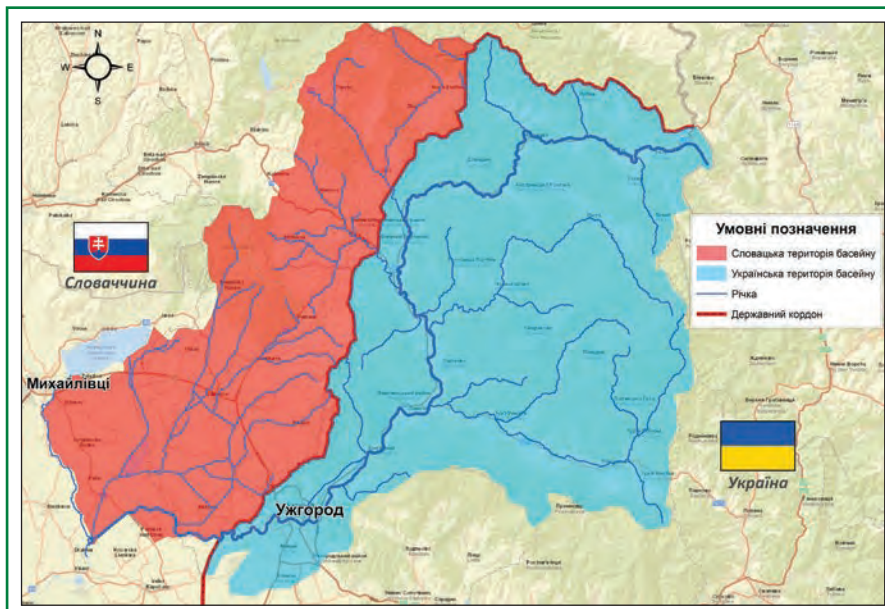
29 серпня 2019 року Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса (БУВР Тиси) та Міністерство закордонних справ і торгівлі Угорщини, як керівний Орган управління Програми транскордонного співробітництва Європейського Інструмента Сусідства Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020, підписали грантовий до-

говір №HUSKROUA/1702/8.1/0005 для впровадження проєкту «Спільні заходи із попередження природних катастроф у транскордонному басейні р. Уж (FloodUZH)». Проєкт впроваджується за партнерства Словацького водогосподарського управління, Ужгородського міжрайонного управління водного господарства, Управління міжнародного співробітництва та інновацій Ужгородської міської ради та ГО «Екосфера».

ЧОМУ САМЕ ПАВОДКИ СТВОРЮЮТЬ ЗАГРОЗИ?

Паводки різної інтенсивності є звичайним явищем для басейну р. Уж. Вони формуються атмосферними опадами, які часто трапляються в гірській та передгірній місцевості, за умови, що

Територія проєкту

сума опадів перевищує 20 мм за добу. За інтенсивних злив, під час яких випадає понад 100 мм опадів, паводки набувають катастрофічного характеру. Тоді рівні води на гірських ділянках піднімаються на 2-4 м, на передгірних – на 5-6 м, а на рівнині – на 6-9 м. Одночасно відбувається швидке скидання паводкових вод з гірських водотоків до річкових долин, де відбувається масштабне затоплення площ. Значні похили місцевості зумовлюють саме швидкоплинні паводки, під час яких підйом рівнів води досягає 1,5-2,5 м за 3-4 години.

Басейн р. Уж зазнав катастрофічних паводків у 1992, 1998, 2001, 2005, 2008, 2010, 2016 роках. Останній паводок, який за своєю інтенсивністю та руйнівною силою можна віднести до катастрофічного, відбувся у травні 2019 року. Під час цього потужного зливого паводку за дві доби на Закарпатті випало близько 120 мм опадів (місячна норма). Левова частка дощу пройшла по території басейну р. Уж. У притоці Ужа – р. Тур'я поблизу с. Тур'я Пасіка було зафіксовано перевищення історичного максимуму підйому води – 349,8 см відносно нуля посту, до цього найвищий рівень води тут фіксувався під час катастрофічного паводку в 1998 році – 348 см. Perezволожений ґрунт, повні русла Ужа і приток спричинили надзвичайні ситуації: локальні селі і зсуви, вихід річок із берегів і підтоплення населених пунктів. У зоні особливого ризику знаходилися села Турянської долини, а також села Ужгородського району нижче по течії Ужа. У більшості населених пунктів немає захисних споруд, через особливості гірського ландшафту тут відсутні заплави, що посилює ризик підтоплення. Під загрозою часткового підтоплення були міста Перечин та Ужгород (правобережжя). У межах Ужгорода підйом води очікувався вище рівня паводка 1992 року, коли значна частина правобережжя була залита водою, а деякі старі будинки обвалилися. Загалом Ужгород лихо обійшло, а от на Перечинщині велика вода наробила чималого шкоди. Були затоплені угіддя, підвали,

**Підписання грантового договору;
робоча зустріч українських
і словацьких експертів;
маловоддя на річці Уж
(м. Ужгород)**

Воркшоп з учнями про важливість річкових екосистем

будинки, навіть дорога державного значення. За підсумками, цей паводок завдав збитків Перечинщині на 200 мільйонів гривень.

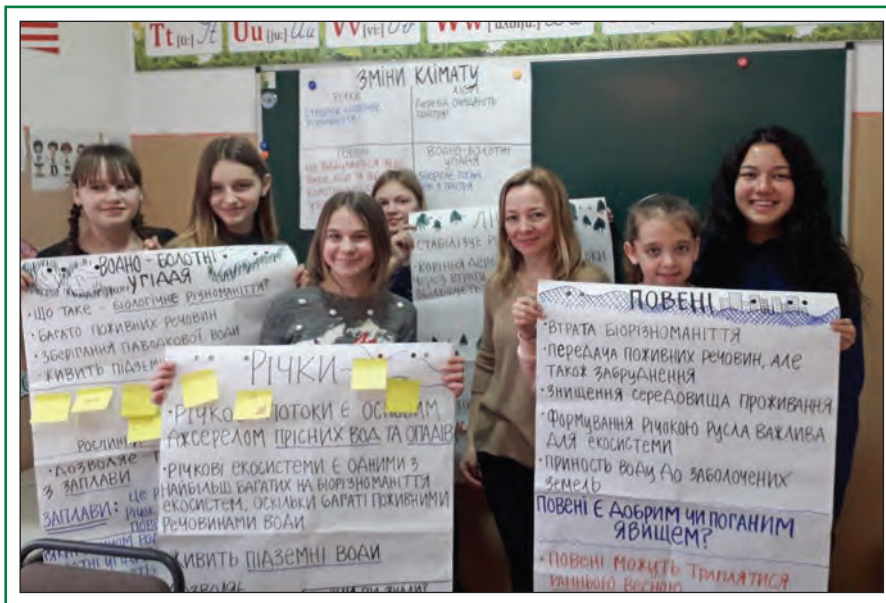
«СПІЛЬНИЙ БАСЕЙН – ЄДИНИЙ ПІДХІД»

Принцип «Спільний басейн – єдиний підхід» став ключовим для вирішення викликів на території спільного водозбору в рамках проекту FloodUZH. Заходи проекту відповідають вимогам сучасної європейської водної політики, зокрема, Водної і Паводкової Рамкових директив ЄС, основні положення яких Україна зобов'язалася виконати в рамках підписаної у листопаді 2014 року Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Діяльність проекту спланована таким чином, що партнери проекту, в першу чергу, водогосподарські організації обох країн, використовують басейновий принцип для вирішення проблем управління водними ресурсами та паводками у басейні р. Уж із широким залученням зацікавлених сторін (органів місцевого самоуправління, громадських організацій) та використанням сучасних цифрових технологій, моделювання.

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЗАТОПЛЕННЯ

У листопаді 2019 року відбулася стартова конференція проекту FloodUZH, у якій взяли участь представники Закарпатської ОДА, Ужгородської РДА, Ужгородської міської ради, Управління ДСНС у Закарпатській області, партнери проекту, представники природоохоронних, наукових та інших зацікавлених організацій, масмедіа. На прес-конференції того ж дня і влада, і громадські організації схвально відгукнулися про початок реалізації важливого для краю проекту, пообіцяли підтримку і активну участь місцеві органи влади і партнерські організації.

Діяльність проекту розпочалася з процесу отримання точних даних про басейн р. Уж (гідрологічні, топогеодезичні дані, ортофотоплани і в результаті – цифрова модель рельєфу). Фахівці відділу комплексного проектування

БУВР Тиси провели інженерно-вишуквальні роботи вздовж річки Уж та її головної притоки – річки Тур'я. Також у рамках проекту придбано і використовується сучасне гідрометричне обладнання – акустичний доплерівський профілограф швидкості течії ADCP RiverRay, який є важливим інструментом для моніторингу проходження та прогнозування паводків.

Ці актуальні дані про басейн р. Уж було використано для наступного етапу – створення двовимірної гідродинамічної моделі розвитку паводкової ситуації, побудови різних сценаріїв розвитку паводкової ситуації, враховуючи особливості та потреби даного річкового басейну. За результатами моделювання та аналізу багатьох статистичних даних буде виготовлено карти загроз затоплення для басейну р. Уж та карти ризиків затоплення для міста Ужгород. З цієї метою Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса підготувало і провело публічні закупівлі на основні роботи у проекті – виготовлення цифрової моделі рельєфу (DTM/ЦМР) для басейну річки Уж, розробку зон затоплення для басейну р. Уж та зон ризику для м. Ужгород. Зараз отримано попередні результати картування, які проходять узгодження зі словацьким партнером, а тоді будуть передані зацікавленим організаціям та надані для ознайомлення громадськості.

На основі цих матеріалів будуть розроблені нормативні документи для управління паводковими ризиками в басейні р. Уж. Вперше картування загроз

і ризиків затоплення в рамках проекту буде виконуватися за новою національною методикою, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України у 2018 році, яка враховує вимоги Директиви 2007/60/ЄС про оцінку та управління ризиками затоплення. Це означає, що в проекті будуть розроблені карти і документи для безпеки жителів басейну р. Уж (Великобережнський, Перечинський та Ужгородський райони до 2020 р.) та м. Ужгород, на основі тих же стандартів і підходів, яких дотримуються наразі в країнах Європейського Союзу.

ЧИ МОЖНА НАПОВНИТИ РІЧКУ УЖ ВЛІТКУ ХОЧА Б У МЕЖАХ МІСТА УЖГОРОД?

Наслідки зміни клімату сьогодні стали відчутними у всіх куточках світу, а особливо у великих містах. Міське середовище створює особливий мікроклімат, адже тут переважають штучні поверхні (асфальт, бетон) над природними (водойми, газони). Як наслідок, міста перенагріваються, спостерігається забруднення та зменшення вологості повітря. Всі ці фактори спричиняють додатковий дискомфорт для жителів міста.

Як вислід спостереження науковців, внаслідок зміни клімату спостерігаються певні тенденції: періоди маловоддя збільшуються, в той же час збільшується частота і амплітуда паводків. Падіння рівня поверхневих та ґрунтових вод протягом останніх 10 ро-

ків спостерігається по усіх Карпатах і Ужгород не є винятком. Вже роками у літню спеку змілілий до краю Уж неприємно дивує мешканців та гостей міста. Через критично низький рівень води річка сильно заростає водною рослинністю.

«Блакитні зони» – новий термін в урбаністиці, що виник за аналогією «зелених зон» у містах, таких життєво необхідних для комфортного, якісного та здорового проживання їхніх мешканців. Блакитні зони міста включають в себе водойми, розташовані у межах міста – річки, ставки, водосховища, стариці. Для міського ландшафту наявність водойм є щастям – і з естетичної точки зору, і з рекреаційної, і з екологічної. Водойми, або блакитні зони, у містах – це ті депо вологи, які здатні якісно та позитивно впливати на мікроклімат у місті. Це особливо важливо влітку, коли температури високі і це критично для певних груп населення. Водойми ж пом'якшують мікроклімат міста й збирають довкола себе містян і туристів у спекотні дні.

Для вирішення проблеми маловоддя, з метою обводнення р. Уж у період низької водності, у рамках проекту заплановано дослідити гідравлічний режим р. Уж, провести необхідні дослідження та розрахунки, математичне і фізичне моделювання функціонування регулюючої споруди, на основі яких буде виготовлено проектні матеріали для будівництва споруди на р. Уж у межах міста Ужгород. Пропонується влаштування регулюючої споруди, яка буде функціонувати в двох режимах – при паводках опускатися на дно річки, а у період маловоддя створюватиме підпір на 1-1,5 м, при цьому необхідною умовою є, щоб вода переливалася через споруду. Попередні розрахунки показують, що таке технічне рішення буде відчутно на відстані декількох кілометрів вище споруди, і це дозволить покращити водно-екологічну ситуацію вздовж р. Уж, а також збільшити можливості для рекреаційного та туристичного розвитку міста Ужгород, створення водного туристич-

Проведення лідарної аерофотозйомки в басейні річки Уж; запланована підпірна споруда; топогеодезичні вимірювання русла

ного шляху тощо. Регулююча споруда також буде забезпечувати обводнення староріччя і водойми в зоні Боздоського парку. Для цього проектно-кошторисна документація передбачає розчистку водойми і староріччя, реконструкцію мостового переходу, будівництво регулюючих споруд, облаштування пішохідних і велосипедних доріжок тощо. В рамках проекту заплановано винятково науково-дослідницькі, вишукувальні і проектні роботи, в тому числі проектну документацію для будівництва регулюючої споруди, вона буде також містити узгоджені зі словацькою стороною правила експлуатації.

Наразі завершується розробка техніко-економічного обґрунтування (ТЕО) проекту «Будівництво регулюючої споруди на р. Уж, у м. Ужгород (район Боздоського парку)», і попередні результати ТЕО були представлені 8 жовтня 2021 р. на прес-конференції БУВР Тиса, де присутні мали змогу отримати детальну інформацію про запроєктовані технічні рішення для вирішення проблеми маловоддя і поліпшення водно-екологічного режиму в межах міста Ужгород, ознайомитися з характеристиками гідротехнічних споруд і отримати відповіді на численні запитання.

В основі розробки ТЕО використано значний обсяг досліджень, аерофотозйомку, гідрологічні розрахунки: як може поводити себе Уж, комп'ютерне математичне моделювання, в угорській лабораторії проводилося фізичне моделювання проходження паводка в межах міста з визначенням глибин та інших параметрів.

Згідно з ТЕО в м. Ужгород планується встановити рухому, регулюючу споруду, як і зазначено вище, яка підніматиметься в період маловоддя і дозволить підвищити рівень води в річці, а також опускатиметься на дно під час високого рівня води. Також будуть захищені від паводків всі набережні міста, зроблено берегоукріплення, заводнюватиметься старе русло Ужа в Боздоському парку. Водообмін у випадку підняття мобільної дамби буде постійним – і в руслі Ужа, і в зоні парку, тобто вода буде проточною і не застоюватиметься. Для захисту міста від повені на набережних, як варіант, передбачені мобільні алюмінієві конструкції, які встановлюватимуть лише під час підготовки до пропуску високого рівня води; моніторинг, який проводиться по-

стійно, дає змогу розпочати це щонайменше за 8 годин.

У ТЕО передбачено виділення черг подальшого проектування та будівництва об'єктів: гідровузол підпірних споруд на р. Уж, паркова зона (територія Боздоського парку) і захист набережних р. Уж від високих паводків. Комплекс цих споруд забезпечить обводнення русла річки в межах міста на протязі 2,5 км і дасть можливість покращити екологічну ситуацію, а в зоні парку Боздос – відновити рекреаційний ставок і обводнити староріччя річки Уж.

БІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЕКООСВІТА

Частина заходів проекту передбачає проведення екологічних досліджень, зокрема будуть проведені дослідження біорізноманіття в басейні р. Уж, з фокусом на ужгородську ділянку. Маловоддя, яке спостерігається останніми роками, має негативний вплив, зокрема появу нетипових інвазійних видів, і буде досліджено вплив регулюючої споруди на довкілля.

Також проектом передбачено проведення освітньої роботи зі школярами та інформаційні заходи для громадськості міста з тим, щоб жителі отримали вичерпну інформацію про споруду, її вплив та вигоди для населення.

Громадська організація «Екосфера», партнер проекту, розпочала і впроваджує Програму з вивчення річкової екосистеми для молоді середнього шкільного віку м. Ужгорода. Освітня програма складається не лише з цікавих інтерактивних занять та ігор, але і прогулянок вздовж річки, спостережень за птахами, фотографування прибережних рослин, тварин. Екоактивісти планують відзняти з дітьми відеоролики про життя річки, які розкажуть, наскільки важливою є річка у формуванні клімату, для біорізноманіття та для людей.

На словацькій території проекту проводиться моделювання та картування ризиків затоплення на прикордонній ділянці р. Уж (Лекаровце), уточнення впливу запроєктованих гірських смостей на зниження паводку.

30 червня 2020 року заходи проекту були представлені для обговорення зацікавленим організаціям під час проведення чергового засідання Басейнової ради річки Тиса, яке пройшло в форматі онлайн у конференц-залі БУВР Тиса.

Діяльність проекту була підтримана учасниками засідання, в якому взяли участь члени Басейнової ради річки Тиса, представники влади, зокрема міської ради м. Ужгород, науковці, громадськість та представники засобів масової інформації.

Отже, основними результатами проекту є карти загроз і ризиків паводків для басейну р. Уж і м. Ужгород, на основі яких будуть розроблені матеріали для покращення управління паводковими ризиками; розробка і затвердження ТЕО будівництва регулюючої споруди на р. Уж, у м. Ужгород; розробка робочого проекту комплексу споруд у м. Ужгород і проведення державної експертизи. Ці всі роботи в майбутньому дають можливість пошуку інвестицій, як за рахунок державного і місцевого бюджетів, так і програм транскордонного співробітництва. Ці заходи є малими, але реальними кроками в адаптації до кліматичних змін у місті Ужгород і в басейні р. Уж. У майбутньому бажано, особливо в басейнах гірських річок, передбачати регулюючі споруди (перепади), які б затримували воду у меженний період, тим самим давали можливість поповнити ґрунтові і підземні води, що зменшило б шкоду від посух, і одночасно не ускладнювали пропуск паводків.

У результаті виконання запланованих заходів проект забезпечить узгоджені дії країн спільного річкового басейну, що сприятиме покращенню управління паводковими ризиками відповідно до законодавства ЄС, зокрема, забезпечить зменшення паводкових ризиків шляхом створення оновлених та надійних даних спільного басейну, програмних інструментів для моделювання паводкової ситуації і розробки заходів щодо мінімізації шкідливих наслідків паводків.

При підготовці статті використано матеріали з Інтернет-джерел:

1. Проект LOC-CLIM-ACT. Поточна та очікувана зміна клімату, її впливи та наслідки на території Закарпаття (<https://ucn.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/presentation-zakarpattia.pdf>)

2. Радіо Свобода. Зміни клімату на Закарпатті: проблема є, але її можна мінімізувати (<https://www.radiosvoboda.org/a/25168584.html>)

3. «Закарпаття онлайн», РМЕО Екосфера. Ужгород: Вода дощу повинна залишатись у місті (<https://zakarpattia.net.ua/News/159058-Uzhhorod-Voda-doshchupovynna-zalyshatys-u-misti>).

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В УМОВАХ ЗМІНИ КЛІМАТУ:

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА, РОЛЬ І МІСЦЕ СПІЛЬНОТ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНВЕНЦІЙ ЮНЕСКО

*Валентина ДЕМ'ЯН,
начальник відділу
науково-координаційної
діяльності та інформації
Національної академії
мистецтв України,
національний експерт
з питань НКС,
заступник директора
ГО «Центр розвитку
«Демократія через культуру»
(акредитація ЮНЕСКО 2019 р.),
м. Київ*

Останніми роками концепція історичної та культурної спадщини дедалі доповнювалась, удосконалювалась і розширювалась. Міжнародна хартія з охорони та реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія 1964 р.), присвячена «охороні й реставрації нерухомих пам'яток», хоч і визнає «духовні надбання минувшини», має за основну мету охорону архітектурної спадщини [4]. Втім, досить швидко це поняття, введене в міжнародний дискурс, набуває ширшого звучання – питання охорони охоплюють народну архітектуру, промислову і рукотворну спадщину. Поруч із дослідженням історичних пам'яток садово-паркового мистецтва вводиться поняття «культурний ландшафт», як взаємопроникнення культури і природи. Протягом останніх 30-40 років розвивається новий погляд, в основі якого лежить антропологічний підхід до спадщини, розглядаючи її як соціальний ансамбль багатьох різних, склад-

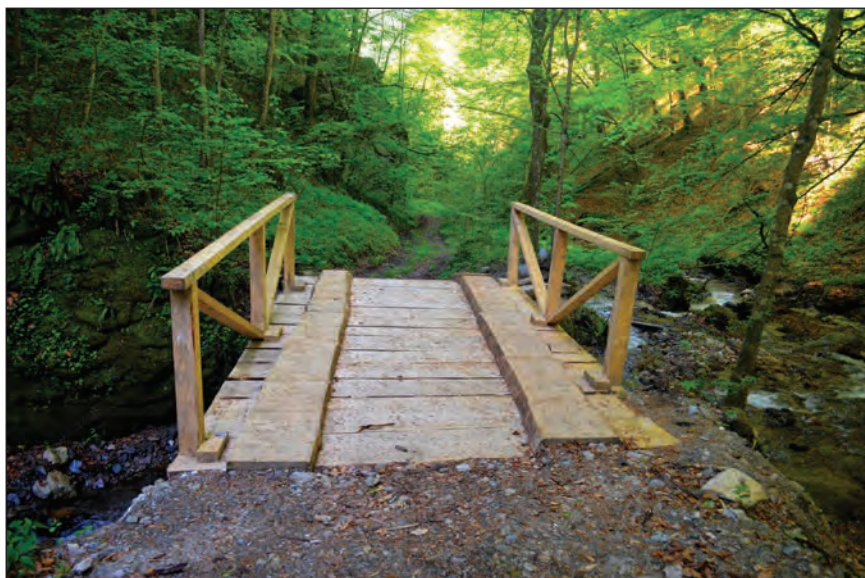
них та взаємодоповнюючих проявів, увага акцентується на розмаїтті людської творчості та культурних проявів. На передній план виходять такі питання, як ідентифікація, етичні цінності, соціальні звичаї, вірування чи міфи, що пов'язані з нематеріальною культурною спадщиною, а отже, багато проблем, що стосуються архітектурних чи містобудівних споруд, збереження природних ландшафтів розглядаються через людину як невід'ємні складові її ідентичності.

Актуальний останніми десятиліттями комплексний підхід до культурної спадщини розглянемо на прикладі Карпатського біосферного заповідника, роблячи наголос на нематеріальній культурній спадщині як джерелі культурної самобутності, творчості й різноманітності. Розглядаючи два приклади – мова та система харчування, триматимемо на думці ширше визначення: нематеріальна культурна спадщина означає ті звичаї, форми пока-

зу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їхньої історії і формує у них почуття самобутності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини.

Новизна цієї статті полягає в тому, що вперше в національному культурологічному дискурсі на прикладі Карпатського біосферного заповідника, як природного середовища, занесеного до списку Всесвітньої культурної спадщини людства, що має на своїй території об'єкти, віднесені до водноболотних угідь, а також заселені

території з місцевим населенням; спосіб життя якого сформувався завдяки природному середовищу, розглянемо тему взаємозв'язку конвенцій ЮНЕСКО як важливого чинника у дослідженнях нематеріальної культурної спадщини. Приділимо увагу також питанням зміни клімату та впливу цих незворотних процесів не лише на біорозмаїття, а й на нематеріальну культурну спадщину, яка може зазнати змін, аж до ризику знищення.

Якщо звернутися до історії теми, варто нагадати, що 12 травня 1954 року Україна стала членом Організації Об'єднаних Націй з питань освіти та культури (далі ЮНЕСКО). Наша держава приєдналася до низки конвенцій, а саме: Всесвітньої конвенції про авторське право (1952 р.); Конвенції про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протоколів до неї (1954 р., 1999 р.); Конвенції про міжнародний обмін виданнями (1958 р.); Конвенції про обмін офіційними виданнями та урядовими документами між державами (1958 р.); Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.); Конвенції про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах регіону Європи (1979 р.); Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.); Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (1971 р.); Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (Конвенція про фонограми) (1971 р.); Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (1997 р.); Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.); Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.); Конвенції про боротьбу із допінгом у спорті (2005 р.); Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005 р.). У розрізі нашої статті будемо звертатися до трьох ратифікованих Україною документів – Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (далі Конвенція 2003 р.) [1], Конвенції

про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.) (далі Конвенція 1972 р.) [2], Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (далі Рамсарська конвенція 1971 р.) [3]. Україна має один об'єкт, внесений до списку ЮНЕСКО як природний об'єкт: «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» [8]. Низка об'єктів, а саме: Озірний-Бребенескул, Печера «Дружба» і «Долина нарцисів» імені професора В. Комендаря, розміщені на території Карпатського біосферного заповідника, мають міжнародне значення, що підпадає під дію Рамсарської конвенції [3]. Отже, склалася ситуація, коли можемо говорити про реальний взаємозв'язок конвенцій в конкретному місці, де тісно переплелися зобов'язання держави – на національному рівні та рівні місцевої влади, а з другого боку, права та обов'язки місцевої громади, яка виступає однією з головних зацікавлених і дійових сторін у цьому процесі.

Розглянемо основні точки перетину конвенцій, що багато в чому мають визначати політику з охорони та розвитку території та територіальної громади. Відповідно до Конвенції 2003 року, «до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку» [1]; в Преамбулі Конвенції 1972 року сказано: «беручи до уваги, що деякі цінності культурної і природної спадщини становлять значний інтерес, що вимагає їх збереження як частини всесвітньої спадщини всього людства» [2], а Рамсарська конвенція визнає «взаємозалежність Людини та її навколишнього середовища» [3]. Як бачимо, положення, важливі для окремого документа, є взаємодоповнюючими й вимагають дотримання їх сукупно. Людина живе в певному природному і культурному середовищі, її життя взаємопов'язане з цим середовищем, культура спільноти формувалася під впливом природного середовища, зміна клімату напряму впливає на природне і культурне середовище, а отже, на нематеріальну культурну спадщину (далі НКС), яка тут склалася та існує.

Завдання зацікавлених організацій – докласти максимум зусиль для уповільнення процесу зміни клімату. Таким чином, основним інструментом розгляду взаємозв'язку цілей і завдань різних конвенцій ЮНЕСКО (в даному разі, трьох вище згаданих) є антропоцентричний (або людиноцентричний) підхід, про який ішлося.

Дедалі більше впродовж останнього часу людство на різних рівнях і в різних формах акцентує увагу на змінах, що відбувається в навколишньому середовищі. Ці зміни, пов'язані, переважно, з діяльністю та життям людини, впливають на стан природи, існування рослин, тварин, а також на саму людину, її нематеріальну культурну спадщину. Міжнародне суспільство шляхом різних заходів, таких як форуми на міжурядовому рівні, намагається розв'язати питання зміни клімату або пом'якшити наслідки цього процесу. Не винятком є та спільнота науковців, експертів, дослідників і представників громад та неурядових організацій, які працюють у царині НКС.

У 2020 році відбувся Всесвітній форум нематеріальної культурної спадщини (далі Форум), в якому взяли участь, як слухачі, представники української офіційно акредитованої в ЮНЕСКО організації «Центр розвитку «Демократія через культуру». Провідною темою Форуму була «Людина, природа та нематеріальна культурна спадщина», власне, ті питання, які розглядаються в контексті міжнародної науково-практичної конференції «Природно-ресурсний та етнокультурний транскордонний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку».

Якнайкраще ідею Форуму окреслили в передньому слові директор Національного центру нематеріальної культурної спадщини Кореї Со Кі Чхе та генеральний директор Міжнародного інформаційно-мережевого центру з питань нематеріальної культурної спадщини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні під егідою ЮНЕСКО Ким Кі Х'юн КЕУМ, зокрема зазначивши: «Природа і культура, що їх ми сприймали як належне, насправді є спадщиною і ресурсами, які ми повинні цінувати і зберігати для майбутніх поколінь. Ідея сталого розвитку вимагає оцінки того, що ми сприймаємо як належне. Всесвітній форум нематеріальної культурної

спадщини покликаний проаналізувати культурну та екологічну сталість нематеріальної культурної спадщини. Тому тема «Людина, природа та нематеріальна культурна спадщина» дає можливість переоцінити важливість і роль нематеріальної культурної спадщини перед загрозою зміни клімату та екологічної кризи».

Якщо стисло викласти окремі думки Форуму, що безпосередньо стосуються нашої теми, можемо сказати, що нематеріальна культурна спадщина – це знання і практики, які стосуються природи та всесвіту, накопичені завдяки взаємодії між людиною і природою. Процес практики та передачі нематеріальної культурної спадщини зміцнює ідентичність спільноти та почуття приналежності. Це впливає на наші цінності та ставлення до природи, такі як знання про флору і фауну, традиційні системи лікування та космологію. Сьогодні вже загально відомо, що окремі форми та прояви нематеріальної культурної спадщини перебувають під загрозою зникнення через зміну клімату, постійне вирубування лісів та опустелювання. З іншого боку, справедливо і те, що зростає роль нематеріальної культурної спадщини як альтернативи згуртування та сталості громади та підвищення екологічної стійкості в розпал кризи.

Саме тому одним із дуже важливих напрямків діяльності Карпатського біосферного заповідника може стати охорона нематеріальної культурної спадщини через взаємозв'язок підходів, визначених у конвенціях ЮНЕСКО, власне, нерозривний зв'язок між природою і людиною. Інвентаризація НКС на території біосферного заповідника допоможе зрозуміти, як зміна клімату може загрожувати втратою елементів НКС, поряд із втратою біорізноманіття, зростанням кількості природних лих. Адже знання і практики, що стосуються природи та всесвіту – це знання, які стосуються місцевої флори та фауни, традиційних агротехнічних прийомів, системи лікування, сезонних ритуалів, обрядів, космології, усних традицій та виразів – усього того, що передавалося в громаді від покоління до покоління. Як зазначив Ернесто Оттон, заступник Генерального директора ЮНЕСКО з питань культури: «Жива спадщина постійно розвивається та змінюється. Це лежить в основі нашої ідентичнос-

ті і формує нас такими, якими ми є, що ми цінуємо, як ми бачимо і діємо в сучасному світі. У сучасну епоху антропоцену охорона нематеріальної культурної спадщини ніколи не була такою важливою, як нині. Багато нематеріальних культурних надбань безпосередньо пов'язані з природним середовищем. Скажімо, в Кенії група народів міджікенда надає духовне та культурне значення священним лісам, які називаються «кая». У лісах кая сховані поховання та святині, необхідні для проведення ритуалів, які племена міджікенда виконують, щоб забезпечити щедрий врожай, міцне здоров'я і добробут сьогодні й на майбутні покоління. Такі практики, знання та ритуали тисячоліттями визначали взаємодію людей з природним середовищем».

Власне, особливе ставлення до лісів, природного середовища століттями формувалося і в Україні, таким же воно є і для спільнот, груп та громад, які мешкають на території Карпатського біосферного заповідника, оскільки їхні уявлення про світ, взаємовідношення «природа-людина», знання про рослини, ягоди, плоди, які дає ліс, складають частину їх культури харчування, а ведення домашнього господарства напряму залежить від природних умов, скажімо, традиційний випас овець. Цінними є не лише знання та практики про природу і всесвіт, дуже важливим є виховання на їх основі особливого ставлення до природи, навколишнього середовища. Тому охорона нематеріальної культурної спадщини набуватиме вагомого значення в найближчі роки, сприяючи прищепленню відповідальної поведінки у ставленні до природного середовища.

Аналізуючи загрози, які несе зміна клімату, зокрема, впливаючи на різні аспекти нашого буденного життя, зупинимось на двох важливих аспектах.

По-перше, це взаємозв'язок мови та природного середовища. Зрозуміло, ми чітко бачимо такий зв'язок, коли йдеться про традиційну кухню, яка пов'язана з природним середовищем, наприклад, зникнення певного виду риби може призвести до втрати всієї страви, яка є корисною і поживною для здоров'я людини, або зникнення лісу може напряму впливати на наше здоров'я і наше життя. Ми рідко коли замислюємося, якою

мірою залежить наша мова, усна народна творчість від зміни навколишнього середовища, зникнення певних видів рослин, тварин, навіть краєвидів. Відштовхуючись від того, що «нематеріальна культурна спадщина», як її визначено у викладеному вище пункті 1 Конвенції ЮНЕСКО, «проявляється, *inter alia*, у таких галузях: а) усних традицій та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини» [1], зупинимось на тому, як зміна клімату може торкнутися цього аспекту НКС. Професор права Оттавського університету (Канада) Чіді Отгванам, який тривалий час займається питаннями інтелектуальної власності, технологій та інновацій, біотехнології, сільськогосподарського права, продовольчої безпеки, традиційних знань та розвитку, зазначає: «Поряд з усними традиціями та виразами мова визнається найважливішим засобом для прояву НКС. Це брама до культури людей, систем цінностей і світоглядів. Мовне різноманіття співвідносне з іншими формами розмаїття, включаючи біологічне, видове та екологічне різноманіття» [5]. У своїй статті, спираючись на міжнародні документи та наукові дослідження, автор зазначає, що мови – йдеться, переважно, але не виключно, про мови корінних народів – усні, багаті поетичними образами і, як правило, відповідають екологічним, географічним, культурним і релігійним особливостям корінних народів, не кажучи вже про їхню етику стосунків з природою. Таке твердження для нас є важливим, оскільки мова, уявлення про світ, звичаї, обряди, спосіб господарювання спільнот, громад, які мешкають на території Карпатського біосферного заповідника, сформувався під впливом навколишнього середовища: «[для] корінних народів мови не лише визначають їхнє походження чи приналежність до спільноти, вони також несуть етичні цінності своїх предків – системи знань корінних народів, які роблять їх єдиним цілим із землею, і є вирішальними для їхнього виживання...» [6] Як було сказано, мова ілюструє наш світогляд, уявлення про світ, той глибокий взаємозв'язок з природою, зокрема з рослинами, комахами, тваринами, рослинністю, порами року тощо. Як важливий аспект НКС, мо-

ви корінних народів у своїй сюжетній сутності відіграють важливу роль у сприянні стійкому довкіллю та екологічній етиці.

Другий аспект, який ми розглянемо, це – традиційна кухня, що включає в себе поняття культури вирощування, приготування та споживання. Харчова спадщина є потужним джерелом ідентичності, вона виходить за вузькі рамки продуктів, включаючи процес приготування, середовище, традиційні знання з техніки виробництва, звичаї та ритуали споживання, передачу стародавньої мудрості. НКС, що стосується традиційної кухні, має свою специфіку в біосферному заповіднику: традиційні знання та практики, які стосуються вирощування продуктів харчування, випасання худоби, збирання ягід грибів тощо, сказати, еко-агрокультура, або щоденна діяльність, має бути суголосною з правилами життя в природоохоронній зоні. З іншого боку, наші традиційні знання, що формувалися в місцевому середовищі, можуть стати важливим чинником для охорони як природної, так і нематеріальної спадщини. Зокрема, йдеться про бажання і можливість місцевої спільноти внести продовольчу спадщину до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Інвентаризація/дослідження створить модель сталого розвитку периферійних гірських районів, засновану на збереженні та оцінці культурної продовольчої спадщини простору Карпатського біосферного заповідника та на прийнятті інноваційних інструментів маркетингу та управління. Зважаючи на те, що об'єкт «Букві праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» об'єднує кілька країн, таке дослідження може продемонструвати спільні культурні цінності, виражені в харчовій спадщині. Протягом століть життя в цих районах зі складними природними умовами, обмеженими сільськогосподарськими угіддями та розосередженими поселеннями вимагало від громад розвивати, використовуючи сучасну термінологію, «спецстратегії» створення засобів існування, які підтримували шляхом передачі знань і навичок наступним поколінням. Громади виробляють продукти і споживають локально, сезонно мігруючи з нижніх у верхні ра-

йони і назад, займаючись землеробством, раціонально використовуючи природні ресурси, прагнучи до самозабезпечення, дбайливо користуючись матеріальними благами. Посвідчення самодостатності з відкритістю до інших культур і здатність враховувати інновації з інших областей сформувало неповторний ландшафт і сприяло розвитку надзвичайної харчової спадщини в районах, розміщених на території Карпатського біосферного заповідника.

Таким чином, ми розглянули лише два напрямки, які демонструють багату спадщину, тісно пов'язані між собою, а саме: природну та нематеріальну культурну спадщину, обидві ці форми напряму впливають на життя і творчість людини, зміна клімату веде до несприятливих наслідків, що загрожують як природній, так і нематеріальній культурній спадщині. Нематеріальна спадщина, включаючи знання, цінності та звичаї, пов'язані з докільням, забезпечує еволюцію та адаптацію природних ресурсів для більш дбайливого використання. Нематеріальна спадщина – це жива спадщина, жива культура, яка змінюється відповідно до екологічних, соціальних та культурних умов, вона визначає ці умови і безпосередньо залежить від них. Вона цінна і крихка, вимагаючи уважного і дбайливого ставлення, і водночас міцна та інструментальна, насажуючи на ефективні рішення і підказуючи такі рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
2. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
3. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text
4. Міжнародна хартія з охорони реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія 1964 р.) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text
5. Chidi Oguamanam Mitigating 'Nature Deficit' – Indigenous Languages and Oral Literature.
6. Courier 2019-1, online <https://en.unesco.org/courier/2019-1/indigenoulanguages-knowledge-and-hope>

У Чорногорі – найвищому хребті українських Східних Карпат – Піп-Іван є третьою за висотою горою, вищими від якої є лише Говерла (2061 м н.р.м.) та Бребенескул (2035 м). Але саме вона залишається однією з найбільш легендарних вершин Українських Карпат.

Географічні координати гори Піп-Іван, або Чорної Гори, такі: 48° 2' 49.9" північної широти та 24° 37' 45.5" східної довготи. Висоту її за різними даними і на різних картах подають від 2020 до 2028 м над рівнем моря. На найвідоміших сучасних картах (Krukar, Troll, 2010, 2013; Гутиряк, 2017) ця характеристика складає 2028 м н.р.м.

ДОІСТОРИЧНІ ЧАСИ

До появи перших дослідників, які розпочали пошуки на межі XVIII і XIX ст., гора Піп-Іван була мало знаною серед науковців.

Проте серед істориків та археологів Івано-Франківська, зокрема з Інституту історії та археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, існує гіпотеза, що в доісторичні часи Піп-Іван, а також розташовані поряд гора Смотрич та скелястий гребінь на чорногірському хребті, який тамтешні мешканці називають Поганим Місцем, були язичницькими святилищами, про що є згадки в трактатах арабських мислителів (Томенчук, 1985; Кугутяк, Томенчук, 2010, 2011). Ця гіпотеза ще потребує підтвердження вагомими аргументами.

Як зауважують історики, «... до Чорної Гори була прикута увага дослідників з давніх-давен. Ще в 30–40-х роках X століття «арабський Геродот», учений-енциклопедист Абуль-Хасан Алі ібн Хусейн, відомий під іменем аль-Масуді, у своїй праці «Золоті копальні і розсипи самоцвітів», або «Золоті луки» в розділі LXVI «Опис будівель, шанованих слов'янами» повідомляє про три найбільші язичницькі храми слов'янського світу, один з яких знаходився на Чорній Горі...»[5].

*Юрій НЕСТЕРУК,
доктор біології,
м. Львів,
Україна*

*Януш ГУДОВСКИ,
доктор габітульований,
професор,
Вища школа економіки
та інновацій,
м. Люблін,
Польща*

НОВІТНЯ ДОБА

Серед дослідників, які залишили свої писемні джерела про південно-східну частину Чорногори і зокрема Піп-Іван та його околиці, першим був відомий геолог, географ, ботанік і мандрівник Бальтазар Гакетт. У 1791–1793 рр. він подорожував давнім пастушим (торговим) шляхом через Карпати – а саме долиною Чорного Черемоша. Б. Гакетт зі своїми супутниками зробили 1–2-денне сходження на Чорногору: за його описом місцевості можна зробити висновок, що вони побували в околицях гори Піп-Іван (яку згадують під назвою Чорна Гора) та озера Чуреп. Цю мандрівку Б. Гакетт увіковічнив у 3 томі чотиритомної праці своїх дорожніх нотаток «Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpaten» (у перекладі: «Нові природничо-політичні подорожі в 1788–1795 рр. через Дакські та Сарматські або ж Північні Карпати») (Nasquet, 1794).

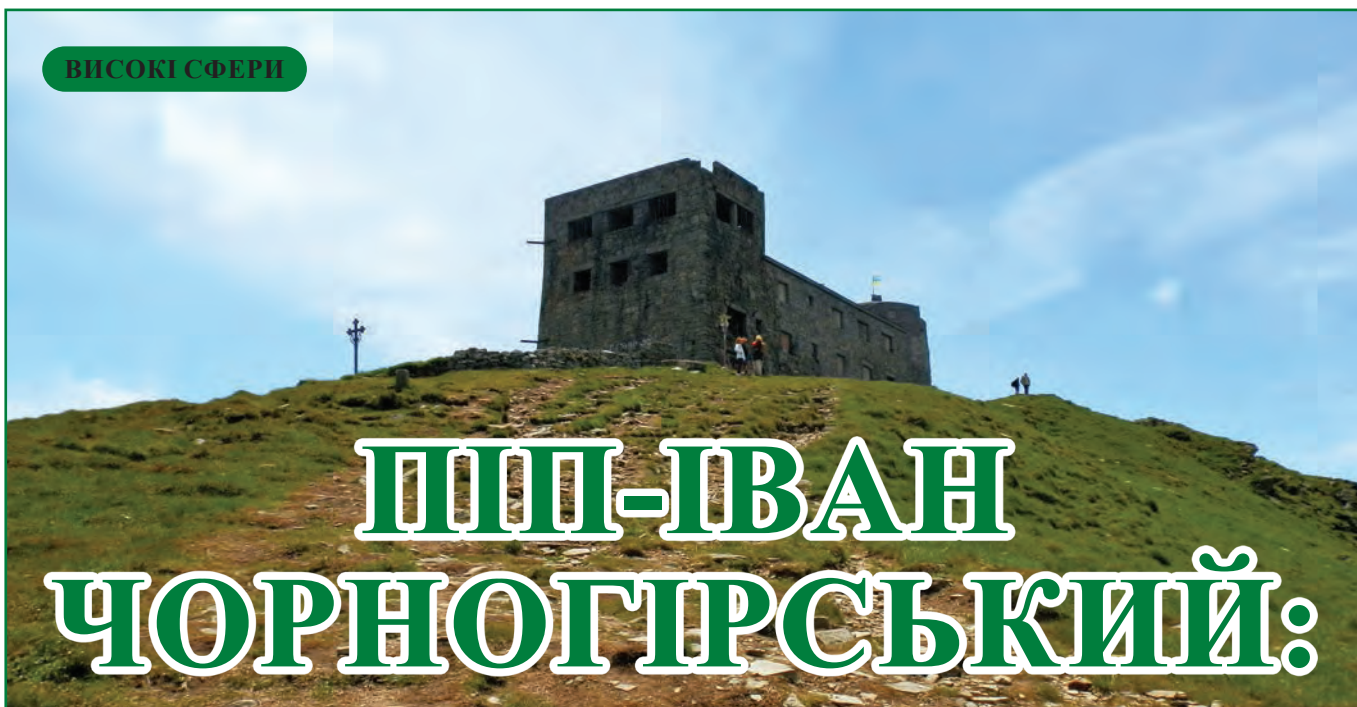
У другій половині XIX століття і до початку Першої світової війни на схилах Піп-Івана та в його око-

лицях побували багато дослідників – польських, угорських, німецьких, австрійських. Інформацію з цієї частини Східних Карпат подавали географ і ботанік Антоні Реман (Rehmann, 1868, Rehman, 1873), геолог і ботанік Гуго Запалович (Zapałowicz, 1881, 1882, 1889), флорист Франц Гербіх (Herbich, 1860, 1861, 1866), угорський ботанік Лайош Вагнер (Wagner, 1876) та багато інших.

У липні 1882 р. відомий польський геолог і флорист Г. Запалович здійснив разом з кількома попутниками – місцевими гуцулами – пішу і на конях мандрівку від Чорногори – через Піп-Іван, Мармароський масив – до гір Роднянських (на території Румунії).

У часи Першої світової війни по головному хребту Чорногори, в тому числі і через гору Піп-Іван, проходила лінія запеклих боїв між австрійською та російською арміями. До цих часів належить так звана «дорога Маскенсена», коли за вказівкою австрійського командування був укріплений давній путь через Карпати – від с. Шибенний через гору Рого і в долину Соколеу і далі до села Поляни (сучасна назва – Poenile de sub-Munte), що знаходиться в долині р. Вішеу.

ВИСОКІ СФЕРИ

ПІП-ІВАН ЧОРНОГІРСЬКИЙ:

ПРИРОДНІ, ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Після розвалу Австро-Угорської імперії у 1916 р. гора Піп-Іван стала кордонною, через яку у 1920–1938 рр. проходив чехословацько-польський кордон, а в 1938–1939 рр. – після анексії Закарпаття Угорщиною – угорсько-польський кордон. Неподалік, на відстані 15 км південніше, знаходиться г. Стіг з відомим триангуляційним знаком, де у міжвоєнний період сходилися кордони Польщі, Чехословаччини і Румунії.

У 20–30 роках XIX століття, за часів II Речі Посполитої, Чорногора й, зокрема, її південне закінчення з горою Піп-Іван стала цілком багатьох польських дослідників. Тоді у середовищі польських діячів охорони природи зароджується план створення перших у II Речі Посполитій національних парків (Parków Narodowych). У тодішній науковій літературі багато писали про створення Чорногірського парку народowego у верхній частині басейну Прута, з перспективою його продовження і на південну частину Чорногори. Однак, мало відомим залишається той факт, що на міжнародному конгресі вчених Польщі, Чехословаччини і Румунії 1929 р. в Кракові було запропоновано створити трilaterальний національний парк в районі

Піп-Івана в Чорногорі, Чивчина і Стога, який фактично мав охопити найцінніші і мало знищені господарською діяльністю гірські екосистеми на межі Чорногори, Чивчинських гір і Мармароського масиву. В аргументах за його створення основною ціллю була охорона гірської фауни.

Проте здійснити цей задум не вдалося через початок Другої світової війни у 1939 р. Лише у радянський час, а саме у 1968 р., східні і південно-східні схили Піп-Івана і прилеглих гір увійшли як один із кластерів до новоствореного Карпатського державного заповідника. Ця територія отримала статус заповідного лісництва із повною забороною проведення на цій території господарської діяльності: вирубки лісу, випасання корів та овець на полонинах.

У 1980 р. на великій частині північно-східного макросхилу Чорногори був створений перший в Україні Карпатський національний природний парк (КНПП).

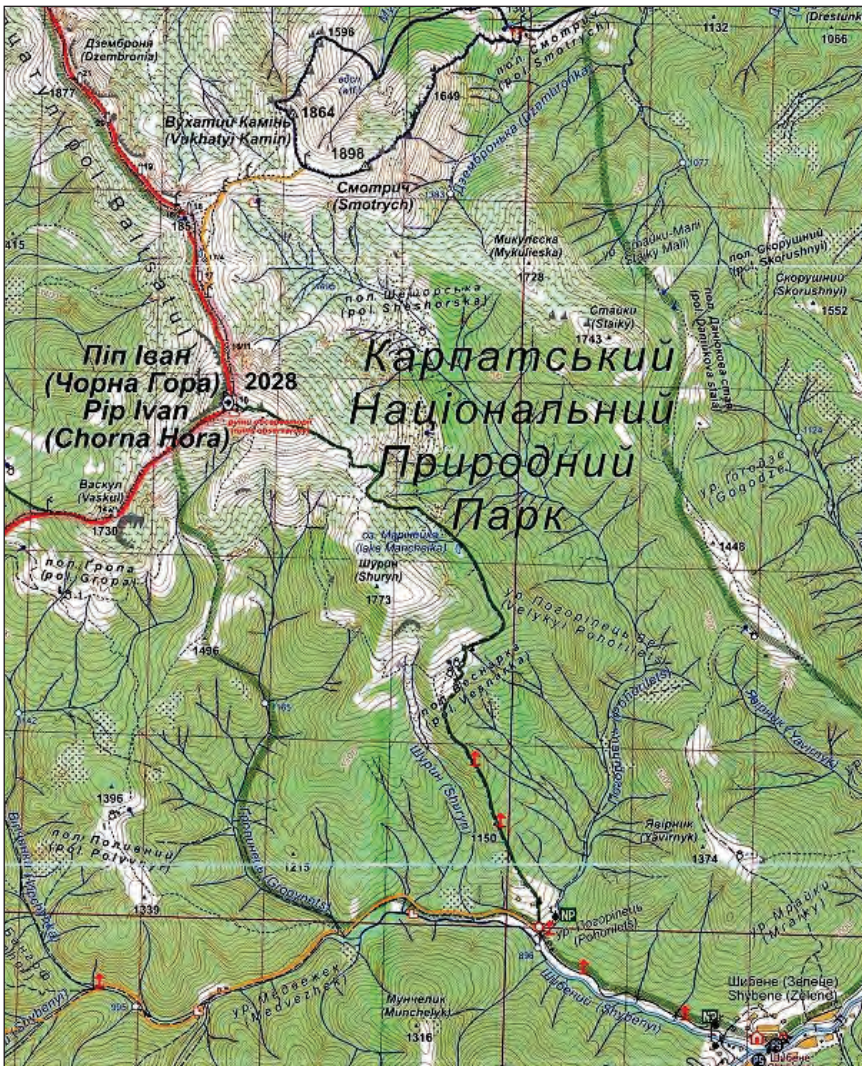
У південно-східній частині Чорногори, а саме в районі г. Піп-Іван, Стотрич на ін., розташовані два природоохоронних науково-дослідних відділення (далі – ПОНДВ) КНПП – Високогірне (площа – 2049 га), а схід-

ніше від нього – Чорногірське (площа – 2328 га). Східні і південні схили гори Піп-Іван, разом із більшою частиною прилеглої долини потоку Погорілець, у тому числі унікальною екосистемою давньольодовикового кару, згідно із сучасним функціональним зонуванням КНПП, знаходяться в заповідній зоні.

Високогірне ПОНДВ, до якого входить і східний сектор гори Піп-Іван, дуже добре збережене. Це підтверджується функціональним зонуванням, де найбільші площі мають статус заповідної зони (1746,1 га або 85,2%) і зони регульованої рекреації (298,7 га або 14,6%). Окремі полонини (Тропа і Веснарка) на правах господарської зони (3,5 га або 0,17%) віддані в оренду місцевим громадам для проведення полонинського господарювання, а саме випасу корів та овець і виготовлення традиційних молочних продуктів. І практично відсутня зона стаціонарної рекреації (0,7 га або 0,03% площі усього ПОНДВ) (Яворський, 2009). У Високогірному ПОНДВ найбільше лісів (83,5%) знаходиться у заповідній зоні, 16,5% – в зоні регульованої рекреації.

Як зауважувалося вище, серед заповідних лісництв Карпатського національного природного парку Висо-

когірне ПОНДВ нині за охоронними показниками є дуже добре збереженим. Протягом 40 років заповідання спостерігаємо поступове відновлення мозаїчної структури смуги криволісся, яка була сильно пошкоджена внаслідок тривалого (протягом кількох століть) періоду випасання на схилах гори Піп-Іван.

Це є результатом найбільшої недоступності Високогірного лісництва процесам глобалізації. Два анклави, як згадувалося вище, – полонини Гропа і Веснарка – віддані для сезонного випасу місцевим громадам, що є чудовим зразком світової практики надання місцевому населенню частини території національного парку для проведення традиційних форм господарювання.

Протягом тривалого часу територія Високогірного ПОНДВ була мало відвідуваною туристами. Проте, з початком робіт по відновленню обсерваторії на г. Піп-Іван, сюди збільшився

Усі шляхи ведуть до обсерваторії; фрагмент південно-східної частини високогір'я Чорногори з горою Піп-Іван Чорногірський (джерело: Чорногора: туристична карта ..., 2017); титульна сторінка збірника тез доповідей, виголошених на міжнародному конгресі вчених Польщі, Чехословаччини та Румунії щодо співробітництва в галузі охорони природи у прикордонних територіях. 13–14 грудня 1929 р., м. Краків

потік туристів, особливо у літні місяці. Найбільш масовий маршрут пролягає північною межею (між г. Смотрич та головним хребтом Черногори) і північно-західною межею (саме підйом на г. Піп-Іван) Високогірного ПОНДВ і його заповідної зони. Останні обстеження дають привід до наукових розробок для проведення протиерозійних заходів уздовж стежки: г. Смотрич – сідло між Смотричем і головним хребтом (біля розвалин давнього притулку у верхів'ї потоку Погорілець) – головний хребет – вершина г. Піп-Іван.

ПРОЦВІТАННЯ І ЗАНЕПАД

Про найзагадковішу монументальну споруду України, якою є обсерваторія на г. Піп-Іван у Черногорі, вже багато написано. Про історію її діяльності та потребу відбудови, варіанти новітнього використання – чимало публікацій в польських та українських джерелах, у тому числі й на шпальтах журналу «Зелені Карпати» (Корсунь, 1994; Нестерук, 1995 та ін.).

Історія будівництва та функціонування обсерваторії на горі Піп-Іван відома до найменших подробиць. Її досліджували польські вчені – Л. Зайдлер (Zajdler, 1938), Ян Гадомські (Gadomski, 1938 a, b), Єжи М. Крейнер (Kreiner, 1989, 1992, 2013), Марек Ольшаньські і Лешек Рymarовіч (Olszański, Rymarowicz, 1993), Януш Сьлендзінські (Śledziński, 1997), Єжи М. Крейнер і Лешек Рymarовіч (Kreiner, Rymarowicz, 1992; Rymarowicz, Kreiner, 2012, 2014). Особливо велика увага обсерваторії надавалася Товариством Карпатським з Варшави, зокрема на сторінках часопису «Płaj» – [Плаї] (Midowicz, 1988, 2012; Kowalik., 1997 a, b; Nesteruk, 1997; Rymarowicz, Kreiner, 2012; Rymarowicz, Wielocha, 2012).

Задум побудувати цю величуну монументальну споруду мав двоїсту ціль: спостереження за польотами літаків на крайньому південному сході тодішньої Речі Посполитої у буремні 30-ті роки ХХ століття (основне призначення й, відповідно, джерело фінансування – від Ліги Протиповітряної і Протихімічної Оборони [Liga Obrony Powietrznej i Przeciwwgazowej – LOPP].

Місце для неї було вибрано на крайній в масиві Черногори вершині з висотою понад 2000 м, звідки

добре проглядався навколишній повітряний простір. Водночас ця споруда була дуже доречною як приміщення для прикордонників й охорони польсько-чехословацького кордону. Будувати таку інженерно складну й вартісну споруду для одного-двох функціональних призначень – не вигідно й нерентабельно. Тому ухвалено розмістити у ній також надсучасні обсерваторію та метеостанцію. У Черногорі в той час вже проводили метеорологічні спостереження на полонині Пожижевській, але це була метеостанція не державного значення, а відомча ботанічно-рільнича дослідна станція, окрім цього, спостереження проводили лише протягом вегетаційного періоду. Ще сучасниками будівництва обсерваторії було зауважено, що проєкт архітекторів К. Марчевського та Й. Погоського дуже гармонійно вписувався в навколишній гірський ландшафт й гарно доповнював цю місцевість.

Кошти для цього проєкту знайшлися досить швидко. Будівництво породило в місцевих мешканців багато різних легенд, вони приписували цій споруді таємниче значення (Gudowski, 1997). За злого волею історії, повноцінне функціонування астрономічно-метеорологічної обсерваторії було у часі коротшим, ніж безпосереднє її будівництво, не говорячи вже про підготовчі роботи. Зазначимо, що будівництво тривало близько двох років – від літа 1936 р. до 28 липня 1938 р., а саме функціонування й проведення наукових досліджень – від липня 1938 до 17 вересня 1939 р. Було ухвалено надати цьому науковому осередку імені маршалка Сейму Юзефа Пілсудського.

Уже під час діяльності обсерваторії у 1938–1939 рр. було зауважено, що в цьому регіоні період безхмарного неба є значно коротшим, ніж того б хотілося для постійних геліографічних досліджень.

Від початку Другої світової війни й до першого десятиліття ХХІ ст. наукові кола в тодішньому СРСР, а пізніше – і в незалежній Україні намагалися розробити концепцію відбудови й наступного функціонування давньої астрономічно-метеорологічної обсерваторії на горі Піп-Іван. За попередніх спроб потенційних інвесторів відлякувало, насамперед, розташування споруди на такій поважній висоті, віддале-

ність від цивілізації, відсутність задовільної дороги... Затрати потребували кругленької суми.

Однак у вересні 2009 р. проєкт відбудови обсерваторії внесено в «Дорожню карту співробітництва України і Польщі». Тоді ж була підписана угода про співпрацю між Прикарпатським університетом імені Василя Стефаника та Інститутом східних студій Варшавського університету. Й ці дві установи стали промоторами наступної відбудови обсерваторії. Кошти на це кожного року виділяє Міністерство культури і національної спадщини Республіки Польща [Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP Polski].

Від 2017 р. у приміщенні обсерваторії знаходиться пункт Гірської пошуково-рятувальної групи «Явірник» (Піп-Іван) Управління ДСНС України в Івано-Франківській області. Відновлення споруди триває повільніше, ніж очікувалося. У 2021 р., вперше від 1939 р., був включений обігрів споруди, звичайно, з метою пробного тестування.

Кожного року на темпи відновлювальних робіт негативно впливають погодні умови, які характерні для високогір'я Черногори. Дорога важкої прохідності, від ур. Погорілець до вершини Піп-Іван, періодично зазнає пошкодження унаслідок зливових дощів, й це також є стримуючим фактором. Поступово обсерваторія набуває свого первісного вигляду.

P.S. СТОСОВНО ВІДБУДОВИ

Відновлювати чи не відновлювати? Це мученицьке запитання ставлять собі напевно усі, хто цікавиться новітньою історією гори Піп-Іван у Черногорі й процесом відбудови відомої обсерваторії. При відновленні обсерваторії одразу виникає ряд запитань, серед яких найбільш вагомими є наступні:

1. Для чого потрібні потужна організаційна робота, затрати величезних коштів, які щороку витрачають на відбудову давньої астрономічно-метеорологічної обсерваторії на горі Піп-Іван?

2. Яке майбутнє обсерваторії? Які можливі реальні чи гіпотетичні напрями використання відновленої споруди? Чи не станеться так, що вона стане мало кому потрібною?

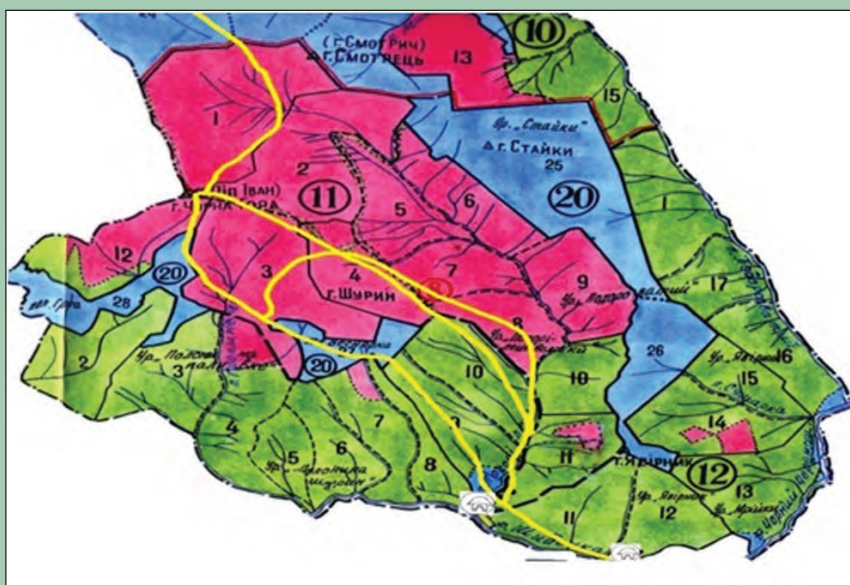

**СПИСОК ВИДІВ І ПІДВИДІВ СУДИННИХ РОСЛИН,
ЯКІ РОСЛИ ЧИ РОСТУТЬ НА Г. ПП-ІВАН ЧОРНОГІРСЬКИЙ (за авторами статті)**

№ п/п	Українська назва	Латинська назва	Причина раритетності	Присутність у Червоних книгах та Червоних списках і категоріях загрози		
				Міжнародні червоні списки	Червона книга України, 2009	Для Чорногори
1	Баранець звичайний, плаун-баранець	<i>Huperzia selago</i> (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.	Релікт третинний		H	LR
2	Плаун колючий, п. річний	<i>Lycopodium annotinum</i> L.	Релікт третинний		H	LR
3	Діфазіаструм альпійський, плаун альпійський	<i>Diphasiastrum alpinum</i> (L.) J.Holub	Релікт третинний		P	VU
4	Плаунок плауноподібний	<i>Selaginella selaginoides</i> (L.) Beauv. ex Schrank et C.F.P.Mart.	Релікт третинний		P	CR
5	Гронянка півмісяцева	<i>Botrychium lunaria</i> (L.) Swartz	Релікт третинний		B	VU
6	Гронянка ромашколиста	<i>Botrychium matricariifolium</i> (Retz.) A.Braun ex Koch	Релікт третинний	Bern, Carp 2003 EN	3	CR
7	Гронянка багатороздільна	<i>Botrychium multifidum</i> (S.G. Gmelin) Rupr.	Релікт третинний	Bern, Carp 2003 EN	3	CR
8	Асплений сколопендровий, листовик сколопендровий	<i>Polystichum lonchitis</i> (L.) Roth	Релікт третинний			NT
9	Верба трав'яна	<i>Salix herbacea</i> L.	Релікт гляціальний	Carp 2003 VU	P	EN
10	Верба туполиста	<i>Salix retusa</i> L.	Рідкісність природна	Carp 2003 VU	P	EN
11	Верба Китайбелева	<i>Salix kitaibeliana</i> Willd.	Ендемік Карпат			NT
12	Верба двоколірна	<i>Salix bicolor</i> L.	Релікт гляціальний	Carp 2003 VU		VU
13	Верба списоподібна	<i>Salix hastata</i> L.	Релікт гляціальний			VU
14	Роговик роговиковий, діходон роговиковий	<i>Cerastium cerastioides</i> (L.) Britton	Релікт гляціальний		P	EN
15	Смілка поникла сумнівна	<i>Silene nutans</i> L. subsp. <i>dubia</i> (Herbich) Zapal.	Ендемік Сх і Пд Карпат	Eur 1991 I, Natura 2000, Eur 2001 VU, Carp 2003 VU		VU
16	Гвоздика картузіанська субальпійська, г. карпатська	<i>Dianthus carthusianorum</i> L. subsp. <i>subalpinum</i> (Rehmann) Májovsky	Ендемік Сх і Пд Карпат			NT
17	Аконіт молдавський Госта	<i>Aconitum moldavicum</i> Hacq. ex Reichenb. subsp. <i>hosteanum</i> (Schur) Ascherson et Graebner	Субендемік Сх та Пд Карпат і Поділля			NT
18	Аконіт міцний	<i>Aconitum firmum</i> Reichenb. subsp. <i>firmum</i>	Ендемік Карпат	IUCN 1998 V		CR
19	Анемона нарцисолиста, а. нарцисоцвіта	<i>Anemone narcissifolia</i> L. (<i>Anemone narcissiflora</i> L.)	Рідкісність природна		B	LR
20	Сон білий, с. Щерфеля	<i>Pulsatilla alba</i> Reichenb.	Рідкісність природна		P	LR

Схема

функціонального зонування
Високогірного (позначене
більшим колом із цифрою 11)
і Чорногірського (цифра 20)
ПОНДВ Карпатського
національного природного
парку в районі г. Піп-
Іван Чорногірський
(із картосхеми зонування
території КНПП, фрагмент).
Червоним кольором позначена
заповідна зона, зеленим –
зона регульованої рекреації,
синім – господарська зона

21	Ломиніс альпійський, атрагена альпійська	<i>Clematis alpina</i> (L.) Miller	Рідкісність природна			NT
22	Жовтець Кладна	<i>Ranunculus kladnii</i> Schur	Ендемік Сх Карпат			EN
23	Жовтець Малиновського	<i>Ranunculus malinovskii</i> A.Jelen. et Derv.-Sokol.	Ендемік Сх Карпат	Eur 1991 R, Carp 2003 VU		CR
24	Жовтець карпатський	<i>Ranunculus carpathicus</i> Herbieh	Ендемік Сх і Пд Карпат	Eur 2001 VU		NT
25	Жовтець тора, ж. тагранський	<i>Ranunculus thora</i> L.	Рідкісність природна	Carp 2003 VU	P	NT
26	Молодило гірське	<i>Sempervivum montanum</i> L.	Рідкісність природна	Eur 1991 I, Eur 2001 VU	P	CR
27	Родіола рожева, золотий корінь	<i>Rhodiola rosea</i> L.	Релікт гляціальний		B	EN
28	Ломикамінь зірчастий альпійський	<i>Saxifraga stellaris</i> L. subsp. <i>alpigena</i> Temesy	Рідкісність природна			VU
29	Ломикамінь мохоподібний	<i>Saxifraga bryoides</i> L.	Рідкісність природна	Natura2000	P	CR
30	Ломикамінь карпатський	<i>Saxifraga carpatica</i> Sternb.	Субендемік Карпат і Балканів		P	EN
31	Ломикамінь висхідний	<i>Saxifraga adscendens</i> L.	Рідкісність природна			CR
32	Жовтяниця альпійська	<i>Chrysosplenium alpinum</i> Schur	Ендемік Сх та Пд Карпат			LR
33	Порічки скельні, п. карпатські	<i>Ribes petraeum</i> Wulfen, <i>R. carpathicum</i> Schult.	Ендемік Карпат			EN
34	Дріада восьмипелюсткова	<i>Dryas octopetala</i> L.	Релікт гляціальний	Natura2000	P	CR
35	Перстач болотний, вовче тіло болотне	<i>Potentilla palustris</i> (L.) Scop.	Релікт третинний	Carp 2003 VU		CR
36	Льон багаторічний позапазушний	<i>Linum perenne</i> L. subsp. <i>extraaxillare</i> (Kit.) Nyman	Субендемік Карпат і Балканів			NT
37	Плеуросперм австрійський	<i>Pleurospermum austriacum</i> (L.) Hoffm.	Рідкісність природна			NT

Продовження див. на 92-95 стор.

Українсько-польська зустріч ініціаторів відбудови обсерваторії на Піп-Івані на чолі з ректором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професором Ігорем ЦЕПЕНДОЮ і директором студій Східної Європи Варшавського університету доктором Яном МАЛІЦЬКИМ (липень 2015 р.); туристи на головному хребті Чорногори (маршрут Говерла – Піп-Іван)

3. У порівнянні з реаліями 30-х років ХХ ст., використання обсерваторії протиповітряними силами, напевно, нікого вже не цікавитиме? Зрештою, як і використання споруди для прикордонного наряду, як це було у 30-их роках минулого століття.

4. Чи відновлення обсерваторії й подальше зростання популярності гори Піп-Іван не створить непотрібний ажіотаж серед туристів і це, в свою чергу, не призведе до негативного впливу на навколишнє середовище? Протягом останнього часу спостерігаємо зацікавлення горою Піп-Іван для проведення різних заходів – хресних ходів, театральних вистав, планових туристичних акцій великими групами людей.

Від самого початку новітніх спроб відродити обсерваторію на горі Піп-Іван у середовищі польських науковців, у тому числі й на шпальтах часопису «Ріаж», точилися предметні дискусії стосовно доцільності цієї справи. Польські експерти у 90-х роках ХХ ст. зазначали, що, незважаючи на тривалий час запустіння, несприятливі погодні умови, кам'яні конструкції давньої споруди збереглися у досить прийнятному стані. Свого часу професор Варшавської Політехніки Януш Слендзінські наводив незаперечні аргументи, що відбудована обсерваторія може і повинна стати міжнародним науковим центром у галузі астрономії, геофізики, геодезії, метеорології та

інших наук. Але для цього потрібно заздалегідь визначити її майбутніх користувачів.

Пізніше в колах українських експертів зародилася гіпотеза, що використання будинку давньої обсерваторії як наукового центру неможливе з причини кругленької суми на постійну експлуатацію й обслуговування. Йшлося про те, що частину будинку потрібно віддати інвесторам туристичного готельного бізнесу.

Сьогодні це питання є відкритим. Майбутні пріоритети, очевидно, будуть окреслені тоді, коли відбудова самої споруди знаходитиметься на кінцевій стадії.

Супротивники відбудови давньої обсерваторії на горі Піп-Іван безспівставно апелювали тим, що сама споруда знаходиться у заповідній зоні КНПП. Справді, від північного сходу і сходу до обсерваторії прилягає територія Високогірного ПОНДВ КНПП із статусом заповідної зони. Найбільше відвідуваний туристичний маршрут пролягає північною і західною межею цього заповідного кластера. При дотриманні культури поведінки проходження цим маршрутом не повинне мати суттєвого впливу на заповідну територію.

Тепер – про шляхи доступу до обсерваторії. Як вдалося дізнатися з архівних матеріалів, у 30-х роках минулого століття транспортування необхідних матеріалів і спорядження відбувалося дорогою, яка була прокладена лівим схилом долини потоку Погорілець до

відомого у той час туристичного притулку, розташованого поряд із сідлом між головним хребтом Чорногори і г. Смотрич (у місцевих мешканців і туристів уцілілі фундаменти притулку мають назву «квадрат»), а далі по згадуваній вже стежці по північному схилу гори Піп-Іван. У майбутньому цей маршрут, очевидно, стане основним на противагу експлуатованій зараз дорозі від ур. Погорілець (від місця впадіння Погорілець в потік Шибений – через оз. Марічейка і на гору Піп-Іван). Справа у тому, що від озера Марічейка і до вершини Піп-Івана ця серпантинна дорога проходить заповідною зоною Високогірного ПОНДВ, тому необхідно в найближчі роки змінити основну дорогу на гору Піп-Іван, щоб не знищити заповідний кластер на його східному і південно-східному схилі і схилах Шурина (Гропи).

Як бачимо, збільшення рекреаційного навантаження на маршруті с. Дземброня – г. Смотрич – г. Піп-Іван призвело до нових проявів площинної ерозії. Особливо це помітно в альпійському поясі, безпосередньо на підйомі на вершину гори Піп-Іван. Необхідно укріпити цю стежку природним матеріалом, а саме – плитами пісковика.

Після відновлення споруди давньої обсерваторії та розмежування різних функцій цього наукового (а цілком можливо, й туристично-рекреаційного центру) необхідне удосконалення просторової структури у при-

вершинному секторі гори Піп-Іван, щоб процес відбудови обсерваторії не призвів до знищення екосистеми на її схилах.

ФЛОРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ГОРИ ПІП-ІВАН

Гора Піп-Іван на фоні гірського масиву Чорногора відзначається багатим флористичним різноманіттям. За нашими підрахунками, тут росте приблизно 600 видів судинних рослин.

З часів перших досліджень (Herbich, 1860, 1861, 1866; Rehmann, 1868, Rehman, 1873, Zapałowicz, 1881, 1882, 1889) маємо вдосталь інформації про зростання на вершині та схилах гори Піп-Іван великої кількості загрожених і рідкісних видів рослин, багато з яких є реліктами, ендеміками, рідкісними рослинами карпатського високогір'я з причин своєї біології чи хорології. Велика частина видів, що поширені у високогір'ях Середньої та Південної Європи, на горі Піп-Іван знаходяться на крайній північно-східній межі свого поширення.

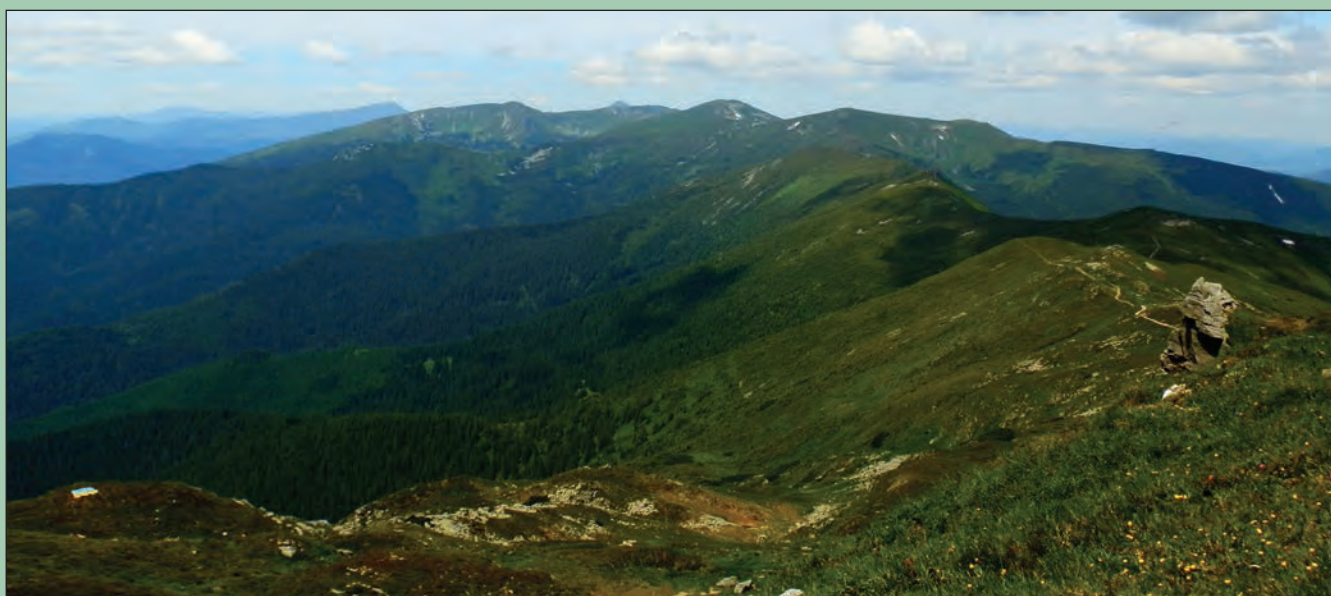
У міжвоєнний період в Чорногорі були проведені численні дослідження чорногірської флори, проте пріоритетною була північна і західна частини Чорногори – з огляду на існуючі в той час науково-дослідні осередки: хата Грегора – на полонині Менчул Квасівський і ботанічно-рільнична дослідна станція – на полонині Пожижевській. Із міжвоєнного періоду маємо обмаль досліджень із південної частини Чорногори (напр., Б. Павловського – із г. Смотрич й долини Чорного Черемоша, низки чехословацьких дослідників із долини Білої Тиси і деякі інші).

Післявоєнними дослідженнями вдалося не лише підтвердити давні флористичні знахідки з другої половини XIX ст. – початку XX ст., а також із міжвоєнного періоду, але й зробити низку цікавих флористичних відкриттів.

Стежкова ерозія на північному маршруті: с. Дземброня – г. Смотрич – г. Піп-Іван; давньольодовиковий котел Погорільця із популяцією товстянки звичайної двоколірної

Вид з гори Піп-Іван на головний хребет Черногори

38	Дягель лікарський	<i>Angelica archangelica</i> L.	Рідкісність природна	Eur 2001 VU		EN
39	Борщівник європейський трансільванський, б. пальчастий	<i>Heracleum sphondylium</i> L. subsp. <i>transilvanicum</i> (Schur) Brummitt	Ендемік Сх Карпат			NT
40	Грушанка карпатська	<i>Pyrola carpatica</i> J. Holub et Křisa	Ендемік Карпат			CR
41	Рододендрон миртолистий, р. Кочі, р. східнокарпатський	<i>Rhododendron myrtifolium</i> Schott et Kotschy	Субендемік Східних та Південних Карпат і Балканів		H	LR
42	Наскельниця лежача	<i>Loiseleuria procumbens</i> (L.) Desv.	Релікт гляціальний	Carp 2003 EN	P	NT
43	Журавлина дрібноплода	<i>Vaccinium microcarpum</i> (Turcz. ex Rupr.) Schmalh.	Рідкісність природна	Carp 2003 EN	B	CR
44	Первоцвіт високий полонинський	<i>Primula elatior</i> (L.) Hill subsp. <i>poloninensis</i> (Domin) Dostál	Ендемік Сх та Пд Карпат	Eur 1991 EN		LR
45	Первоцвіт дрібний	<i>Primula minima</i> L.	Рідкісність природна		P	NT
46	Тирлич жовтий	<i>Gentiana lutea</i> L.	Релікт третинний	Carp 2003 EN	B	EN
47	Тирлич крапчастий	<i>Gentiana punctata</i> L.	Рідкісність природна	Carp 2003 EN	B	NT
48	Тирлич роздільний, т. піренейський	<i>Gentiana laciniata</i> Kit.	Ендемік Сх Карпат		P	NT
49	Тирлич безстебллий, т. вирізаний, т. Коха	<i>Gentiana acaulis</i> L.	Рідкісність природна		P	NT
50	Сверція альпійська	<i>Swertia</i> subsp. <i>alpestris</i> (Baumg. ex Fuss) Simonk.	Рідкісність природна	Eur 2001 VU	B	VU
51	Сверція крапчаста	<i>Swertia punctata</i> Baumg.	Субендемік Сх та Пд Карпат і Балканів			EN

52	Медунка Філярського	<i>Pulmonaria filarszkyana</i> Jáv.	Ендемік Сх Карпат	Eur 1991 V		NT
53	Вероніка альпійська	<i>Veronica alpina</i> L.	Релікт гляціальний			NT
54	Вероніка безлиста	<i>Veronica aphylla</i> L.	Рідкісність природна		P	DD
55	Вероніка Баумгартена	<i>Veronica baumgartenii</i> Roemer et Schultes	Субендемік Сх та Пд Карпат і Балканів			LR
56	Перестріч Гербіха	<i>Melampyrum herbichii</i> Wołoszczak	Субендемік Карпат і Судетів			VU
57	Перестріч скельний	<i>Melampyrum saxosum</i> Baumg.	Ендемік Сх та Пд Карпат			VU
58	Тоція альпійська карпатська	<i>Tozzia alpina</i> L. subsp. <i>carpatica</i> (Wołoszczak) Pawł. et Jas.	Субендемік Карпат і Балканів	Eur 2001 VU		VU
59	Бартсія альпійська	<i>Bartsia alpina</i> L.	Релікт гляціальний			VU
60	Шолудивник Гакетта	<i>Pedicularis hacquetii</i> Graf	Рідкісність природна			NT
61	Товстянка альпійська	<i>Pinguicula alpina</i> L.	Релікт гляціальний		P	NT
62	Товстянка звичайна типова	<i>Pinguicula vulgaris</i> L. subsp. <i>vulgaris</i>	Рідкісність природна	Natura2000, Carp 2003 EN	B	NT
63	Товстянка звичайна двоколірна	<i>Pinguicula vulgaris</i> L. subsp. <i>bicolor</i> Wołoszczak	Рідкісність природна		3	CR
64	Скабіоза блискуча бородата, с. матова	<i>Scabiosa lucida</i> Vill. subsp. <i>barbata</i> E.I.Nyárády	Ендемік Сх і Пд Карпат			LR
65	Дзвоники ріпакоподібні	<i>Campanula serrata</i> (Kit.) Hendrych	Субендемік Карпат і Балканів			NT
66	Дзвоники круглолисті Кладна	<i>Campanula</i> <i>rotundifolia</i> L. subsp. <i>kladniana</i> (Schur) T.Tacik	Субендемік Карпат і Судетів		P	LR
67	Деревій гостролопатеувий Шура	<i>Achillea oxyloba</i> (DC.) Schultz Bip. subsp. <i>schurii</i> (Schultz Bip.) Heimerl	Ендемік Сх і Пд Карпат	IUCN 1998 R	P	CR
68	Деревій язиколистий	<i>Achillea lingulata</i> Waldst. et Kit.	Субендемік Карпат і Балканів		P	VU
69	Королиця звичайна альпійська, к. Раціборського	<i>Leucanthemum vulgare</i> Lam. subsp. <i>alpicola</i> (Grelli) Á. et D. Löve (<i>Leucanthemum raciborskii</i> M. Pop et Chrshan.)	Ендемік Сх і Пд Карпат			LR
70	Арніка гірська	<i>Arnica montana</i> L.	Рідкісність природна	Natura2000		LR
71	Сугайник карпатський	<i>Doronicum carpaticum</i> (Griseb. et Schenk) Nyman	Ендемік Сх і Пд Карпат			NT
72	Сугарник штирійський	<i>Doronicum styriacum</i> (Vill.) Dalla Torre	Рідкісність природна		P	EN
73	Жовтозілля чубкове	<i>Senecio papposus</i> (Reichenb.) Less.	Рідкісність природна			VU

74	Жовтозілля бротанолісте карпатське	<i>Senecio abrotanifolius</i> L. subsp. <i>carpathicus</i> (Herbich) Nyman	Субендемік Карпат і Балканів		P	NT
75	Будяк Кернера	<i>Carduus kernerii</i> Simonkai	Ендемік Сх і Пд Карпат			LR
76	Волошка фрігійська карпатська	<i>Centaurea phrygia</i> L. subsp. <i>carpatica</i> (Porc.) Dostál	Ендемік Сх Карпат	IUCN 1998 R		LR
77	Волошка мarmароська	<i>Centaurea marmarosiensis</i> (Jáv.) Czerep.	Ендемік Сх Карпат			LR
78	Лілія лісова	<i>Lilium martagon</i> L.	Рідкісність природна		H	NT
79	Цибуля переможна	<i>Allium victorialis</i> L.	Рідкісність природна			LR
80	Шафран Гейфеля, ш. весняний	<i>Crocus heuffelianus</i> Herbert	Субендемік Карпат і Балканів		H	LR
81	Косарики черепитчасті	<i>Gladiolus imbricatus</i> L.	Рідкісність природна		B	LR
82	Ситник трилусковий	<i>Juncus triglumis</i> L.	Релікт гляціальний	Natura2000, Carp 2003 VU		NT
83	Ситник каштановий	<i>Juncus castaneus</i> Smith.	Релікт гляціальний	Carp 2003 VU		NT
84	Костриця різноколірна	<i>Festuca versicolor</i> Tausch	Ендемік Карпат			EN
85	Костриця Порціуса	<i>Festuca porcii</i> Hackel	Субендемік Карпат і Балканів		B	NT

Природодослідник Юрій НЕСТЕРУК під час вивчення рідкісних рослин гори Піп-Іван

86	Тонконіг гранітний відмінний, т. Дейла	<i>Poa granitica</i> Br.-Bl. subsp. <i>disparilis</i> E.I. Nyárády	Ендемік Сх і Пд Карпат	Bern, IUCN 1998 I		NT
87	Белардіохлоа фіолетова	<i>Bellardiochloa violacea</i> (Bellardi) Chiov.	Рідкісність природна	Natura2000	P	NT
88	Мітлиця скельна	<i>Agrostis rupestris</i> All.	Рідкісність природна		3	DD
89	Осока волосоподібна	<i>Carex capillaris</i> L.	Рідкісність природна			EN
90	Осока темно-бура	<i>Carex fuliginosa</i> Schkuhr	Рідкісність природна	Eur 2001 VU	P	EN
91	Осока двоколірна	<i>Carex bicolor</i> All.	Рідкісність природна	Carp 2003 VU	3	EN
92	Осока Бігелова дакська	<i>Carex bigelovii</i> Torrey ex Schwein. subsp. <i>dacica</i> (Heuffel) Egorova	Рідкісність природна			EN
93	Осока Бігелова жорстка	<i>Carex bigelovii</i> Torrey ex Schwein. subsp. <i>rigida</i> Schultze-Motel	Рідкісність природна	Eur 2001 VU		EN
94	Осока мало квіткова	<i>Carex pauciflora</i> Lightf.	Рідкісність природна	Natura2000	B	NT
95	Коручка болотна	<i>Epipactis palustris</i> (L.) Crantz	Рідкісність природна	CITES	B	NT
96	Гніздівка звичайна	<i>Neottia nidus-avis</i> (L.) L.C.M.Richard	Рідкісність природна	Natura2000, CITES	H	NT
97	Зозуліні сльози серцелисті	<i>Listera cordata</i> (L.) R. Br.	Рідкісність природна	CITES	B	NT
98	Любка дволиста	<i>Platanthera bifolia</i> (L.) L.c.M. Richard	Рідкісність природна	Natura2000, CITES	H	NT
99	Билинець комариний	<i>Gymnadenia conopsea</i> (L.) R. Br. in Aiton	Рідкісність природна	CITES	B	LR
100	Псевдорхіс білуватий	<i>Pseudorchis albida</i> (L.) Á. et D.Löve	Рідкісність природна	Natura2000, CITES	B	NT
101	Язичок зелений	<i>Coeloglossum viride</i> (L.) Hartman	Рідкісність природна	CITES	P	NT
102	Пальчатокорінник серценосний	<i>Dactylorhiza cordigera</i> (Fries) Soó	Рідкісність природна		B	NT
103	Пальчатокорінник плямистий	<i>Dactylorhiza maculata</i> (L.) Soó	Рідкісність природна	CITES	B	NT
104	Траунштейнера куляста	<i>Traunsteinera globosa</i> (L.) Reichenb.	Рідкісність природна	CITES	B	NT

Скорочення до таблиці.

Міжнародні червоні списки:

Bern – Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – К.: Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.; IUCN 1998 – Walter K.S. & Gillett H.J. [eds]. 1997 IUCN Red List of Threatened Plants ... 1998. – lxiv + 862 p.; EUR 1991 – European Red List of Globally Threatened Animals and Plants. – United Nations, New York, 1991. – 154 p.; NATURA 2000 – European Red List of Vascular Plants ... 2000. – 130 p.; EUR 2001 – Convention on the conservation of European Wildlife and Natural Habitats ..., 2001. – 56 p.; CARP 2003 – Tassenkevich L. Vascular Plants ..., 2003. – P. 6-19.; CITES – Convention of international trade in endangered species of wild fauna and flora..., 2012. – 46 p.

Категорії загрози для рослин флори Чорногори з міжнародних червоних списків: IUCN 1998: R – рідкісні, V – вразливі, I – невизначені; EUR 1991: EN – загрожені, V – вразливі, R – рідкісні, I – невизначені; EUR 2001: VU – вразливі; CARP 2003: EN – загрожені, VU – вразливі.

Категорії загрози для Червоної книги України 2009: 3 – зникаючі, B – вразливі, P – рідкісні, H – невизначені.

Категорії загрози для Чорногори (за IUCN, 2001&2012): CR (critically endangered) – критично загрожені; EN (endangered) – загрожені; VU (vulnerable) – вразливі; LR (lower risk) – менше загрожені; NT – Near Threatened – близькі до загрози; DD (data deficient) – із недостатньою інформацією.

Слід згадати унікальні флористичні знахідки з гори Піп-Іван. Тут знаходяться поодинокі для території України місця зростання дріади восьмипелюсткової *Dryas octopetala* L. (одна з двох збережених до нашого часу мікропопуляцій в Чорногорі, уперше знайдена Г. Запаловичем у 1880 р.) (Zapałowicz, 1889), ломикаменя висхідного *Saxifraga adscendens* L. (також перша знахідка – у Г. Запаловича) (Zapałowicz, 1889), грушанки карпатської *Pyrola carpatica* Holub et Krisa (виявлена К.А. Малиновським) (Малиновський, 1980), товстянки звичайної двоколірної *Pinguicula vulgaris* L. subsp. *bicolor* Wołoszczak (єдине місце зростання цього підвиду в Карпатах. Цю унікальну популяцію ендемічного підвиду, який відомий ще із Волино-Подільської височини та південно-східної Польщі, виявив у 1932 р. український дослідник Г.В. Козій (Kozij, 1936).

На горі Піп-Іван, за нашими найскромнішими підрахунками, росте щонайменше 55 видів і підвидів, які занесені до Червоної книги України (2009), а також понад 100 таксонів, які знаходяться під великим ступенем загрози й були занесені до списку рідкісних і зникаючих рослин Чорногорі (Судинні рослини. Нестерук, 2014).

ВИСНОВКИ

Гора Піп-Іван є надзвичайно цікавим природним комплексом Чорногорі – найвищої частини українських Східних Карпат. Природні та слаботрансформовані природні комплекси є еталоном карпатської природи. Компоненти неживої і живої природи віддавна були об'єктом зацікавлення природознавців – геологів, географів, ботаніків та зоологів, діячів природоохоронної діяльності. Від кінця 20-х років ХХ століття робилися спроби охорони цієї частини Карпат шляхом створення резервату високого статусу.

Навколо вершини гори Піп-Іван
росте багато рідкісних рослин;
сугайник штирійський
Doronicum styriacum (Vill.)
Dalla Torre

Побудова у 30-х роках ХХ ст. Астрономічно-метеорологічної обсерваторії на вершині г. Піп-Іван сприяла розгортанню різнопланових наукових досліджень. Після тривалого часового проміжку відбувається відновлення давньої споруди обсерваторії з перспективою відновлення наукових досліджень. Обсерваторія розташована на найбільш висунутій на північний схід ланці системи гір Середньої та Східної Європи, на межі із широкою рівнинною територією. Буде великою помилкою нашого покоління, якщо будинок давньої обсерваторії перетвориться в руїни у повному розумінні цього слова й пропаде титанічна праця корінних мешканців цих гір – гуцулів, а науковці втратять унікальну можливість проведення стаціонарних спостережень на висоті понад 2000 м н.р.м. Вершина гори Піп-Іван Чорногірський є дуже вдалим місцем для створення в недалекому майбутньому високогірної дослідної станції, аналоги якої є у всіх гірських системах Європи.

Із південного сходу і сходу до вершини гори Піп-Іван Чорногірський прилягає заповідне Високогірне природоохоронне науково-дослідне відділення КНПП, неподалік – у північно-західному напрямку – знаходиться Чорногірський масив Карпатського біосферного заповідника (КБЗ). Обсерваторія на горі Піп-Іван повинна бути поліфункціональним центром не лише для науково-дослідних інститутів Національної академії наук України, КНПП і КБЗ, інших установ та вузів України, але й міжнародних наукових інституцій.

Про те, що звести споруду для наукових досліджень на такій значній висоті непросто, свідчить той факт, що ряд розвинутіших країни Європи, маючи гірські системи висотою понад 2000 м, покищо не спромоглися на подібну станцію.

Виклики глобалізації для природного середовища останнього десятиліття порушують перед науковцями природничих спеціальностей нові завдання.

У Чорногорі протягом останніх десятиліть бачимо зміщення угору смуг висотної поясності. Цей процес спостерігаємо не лише на заповідних територіях, де припинена гос-

подарська діяльність або ж її обсяги значно скоротилися, але й поза ними. Зазначений процес переважна більшість науковців приписують глобальному потеплінню. Чорногора як гірський регіон, який мало був захоплений процесом глобалізації, може бути ідеальним дослідним полігоном для вивчення таких сукцесій рослинного покриву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Високогірне природоохоронне науково-дослідне відділення <http://cnnp.if.ua/holovna/terytoriia/12-consscidep/32-highmountais-sci-dep>
2. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – К.: Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.
3. Корсунь А. «Білий слон» на Чорногорі // Зелені Карпати. – 1994, № 1–2. – С. 23-26.
4. Кугутяк М., Томенчук Б. Дземброя / Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури. У 2-х томах. За ред. М. Кугутюка. Т. 1: Сакральна спадщина Гуцульщини. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2011. – С. 134-183.
5. Кугутяк М., Томенчук Б. Чорногорське святилище // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2010. – Вип. 2. – С. 96-114.
6. Нестерук Ю. Тягнеться наука до вершин: Науково-дослідні станції у Чорногорі // Зелені Карпати. – 1995, № 3–4. – С. 62-63.
7. Нестерук Ю. Раритетне флористичне різноманіття Чорногори (Українські Східні Карпати): історія досліджень, сучасний стан, охорона // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2014. – 12. – С. 33-46.
8. Слободян М.П. Проект ведення природоохоронного господарства та природоохоронний опис охоронної зони заповідного Високогірного лісництва Карпатського державного природного парку на полонинах держземфонду колгоспу «Верховина» м. Рахова Закарпатської області. Площа 430 га. Природоохоронне обстеження 1981 року. – Львівське відділення Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН України. – Львів, 1982. – 85 с. (рукопис).
9. Територіальні відділення Карпатського НПП <http://cnnp.if.ua/holovna/terytoriia>

10. Томенчук Б. Чорногора в історії давніх слов'ян. Жовтень. – 1985, № 11. – С. 99-102.

11. Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я.П. Дідух. – К.: Глобал-консалтинг, 2009. – 912 с.

12. Чорногора = Chornohora: турист. карта: мережа марков. пішохід. маршрутів / [ред. В. Гутиряк]. – Масштаб: 1:50 000. – Стрий: Укрпол, 2017.

13. Яворський А. Функціональне зонування території Карпатського національного природного парку // Наук. записки. – 2009, № 1. – С. 201-205.

14. Compte rendu du Congrès Scientifique des représentants de la Roumanie, la Tchécoslovaquie et la Pologne, touchant la protection de la nature sur les terrains limitrophes des trois états, tenu à Cracovie le 13 et 14 Décembre 1929. Édition du Conseil National Pour la Protection de la Nature en Pologne. – Kraków, 1930. – 62 p.

15. Convention of international trade in endangered species of wild fauna and flora. Appendices I, II and III. valid from 3 April 2012. – Geneva, Switzerland: International Environment House, 2012. – 46 p.

16. Convention on the conservation of European Wildlife and Natural Habitats, 2001. European National Red Lists of Threatened Vascular Plants. – Strasbourg: Council of Europe, 2011. – 56 p.

17. European Red List of Globally Threatened. Animals and Plants, 1991. – Strasbourg, United Nations, New York, – 154 p.

18. European Red List of Vascular Plants, 2011 / Bilz M., Kell S.P., Maxted N. and Lansdown R.V. – Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2011. – 130 p.

19. Gadomski J. Budowa pierwszego w Polsce wysokogórskiego Obserwatorium im. Marszałka J. Piłsudskiego w Czarnohorze // Urania. – 1938a, N 1 (58). – S. 1-4.

20. G[adomski] J. Otwatcie Obserwatorium L.O.P.P. im. Marszałka J. Piłsudskiego na Czarnohorze // Urania. – 1938b. – 16, N 4 (61). – S. 71.

21. Gudowski J. Ukrainische Beskidy Wschodnie: Monografia krajoznawcza. T. 2 (cz. 1). – Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Dialog», 1997. – 132 s.

22. Hacquet B. Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpaten. – Dritter Teil. – 1794. – 247 s.

23. Herlich F. Ueber die Verbreitung in Galizien und der Bukowina wildwachsenden Pflanzen // Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien. – 1861. – 11. – S. 33-70.

24. Herlich F. Przyczynek do geografii roślin w Galicyi // Roczn. c. k. Tow. nauk. krak. – 1866. – T. 33. – S. 1-63.

25. Herlich F. Beiträge zur Flora Galiziens // Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien. – 1860. – 10. – S. 607-634.

26. Kowalik T. Powrót obserwatorium? // Płaj: almanach karpacki. – 1997 a. – T. 14. – S. 53-56.

27. Kowalik T. Ukraińsko-polskie patrzenie w niebo. Rozmowa z prof. Januszem Śledzińskim // Płaj: almanach karpacki. – 1997b. – T. 14. – S. 63-66.

28. Kreiner J.M., Dzieje Obserwatorium Meteorologiczno-Astronomicznego na Popie Iwanie // Urania. – 1989. – T. 60, N 4. – S. 98-108.

29. Kreiner J.M. Dzieje Obserwatorium Meteorologiczno-Astronomicznego na Popie Iwanie – post scriptum // Urania. – 1992, N 2 (602). – S. 49-53.

30. Kreiner J.M. Górskie obserwatoria astronomiczne w przedwojennej Polsce (historia i stan współczesny) // Prace Komisji historii nauki PAU. – 2013. – T. 12. – S. 17-30.

31. Kozij G. Zapiski florystyczne z Karpat Pokuckich // Kosmos. – 1936. – T. 61. – S. 515-523.

32. Kreiner J.M., Rymarowicz L. Obserwatorium Meteorologiczno-Astronomiczne im. Marszałka Józefa Piłsudskiego na Popie Iwanie (2022 m) // Przegląd Geofizyczny. – 1992, N 1/2. – S. 77-85.

33. Midowicz W. O Białym Słoniu na Czarnohorze // Płaj. – 1988. – T. 2. – S. 103-112.

34. Midowicz W. Twierdza nauki imienia Wielkiego Marszałka // Płaj: almanach karpacki. – 2012. – T. 45. – S. 8-14.

35. Nesteruk J. Czy zostanie odbudowane obserwatorium na Popie Iwanie? // Płaj: almanach karpacki. – 1997. – T. 14. – S. 45-52.

36. Olszański M., Rymarowicz L. Powroty w Czarnohorze. – Pruszków: Rewasz, 1993. – 254 s.

37. Rehmann A. Botanische Fragmente aus Galizien // Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien. – 1868. – T. 18. – S. 479-506.

38. Rehman A. Materiały do flory Wschodnich Karpat, zebrane w r. 1871 i 1872 // Spraw. Komis. Fyzyogr. – 1873. – T. 7. – S. 1-39.

39. Rymarowicz L., Kreiner J.M. Działalność naukowo-badawcza Obserwatorium na Pop Iwanie // Płaj: almanach karpacki. – 2012. – N 45. – S. 43-55.

40. Rymarowicz L., Wielocha A. Tajemnica Pop Iwana albo drugie życie Obserwatorium // Płaj: almanach karpacki. – 2012. – T. 45. – S. 13-36.

41. Rymarowicz L., Kreiner J.M. Biały Słoń – nowy rozdział czy déjà vu? // Urania. – 2014, N 1. – S. 14-20.

42. Śledziński J. Badania na szczycie // Geodeta. – 1997, N 5 (24). – S. 5-8.

43. Tassenkevich L. Vascular Plants / Witkowski Z. J. (ed.), Carpathian List of Endangered Species. – Vienna, Austria & Kraków, Poland, 2003. – P. 6-19.

44. W.P. Konkurs na gmach Obserwatorium Meteorologicznego im. Marszałka J. Piłsudskiego w Czarnohorze // Architektura i budownictwo. – 1935, N 12. – S. 388-393.

45. Wagner L. A megye növényzetének ismertetése / Sziládyi I. (ed.) Máramaros vármegye egyetemes leírása. – 6. – Budapest, 1876. – O. 153-210.

46. Walter K.S. & Gillett H.J. [eds]. 1997 IUCN Red List of Threatened Plants. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 1998. – lxiv + 862 p.

47. Witkowski W. Trasy przeżyte przez autorów poszczególnych tekstów / Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników. Wybór tekstów z lat 1795–1939. – Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Dialog», 2001. – S. [227].

48. Zajdler L. Obserwatorium astronomiczne w Czarnohorze // Przyroda i technika. – 1938, N 2. – S. 74-78.

49. Zapałowicz H. Z Czarnohory do Alp Rodneńskich // Pam. Tow-wa Tatr. – 1881. – T. 6. – S. 74-85.

50. Zapałowicz H. Przyczynek do roślinności Czarnej Hóry, Czywczyna i Alp Rodneńskich // Spraw. Komis. Fyzyogr. – 1882. – T. 16. – S. 64-78.

51. Zapałowicz H. Roślinna szata gór Pokucko-Marmaroskich // Spraw. Komis. Fyzyogr. – 1889. – T. 24. – S. 1-390.

*Ірина ЙОНАШ,
заступник начальника
відділу рекреації
та сталого розвитку
Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів*

З 22 по 27 серпня 2021 р., на території Карпатського біосферного заповідника тривав візит групи студентів німецьких вузів на чолі з професором др. Отто Фолькером. Професор Фолькер очолює відділ ботаніки, розділ ліхенології (лишайники) та бріології (мохи) відомого Музею природничої історії Зенкенберга, м. Гьорліц, що нараховує двісті років колекційної та дослідницької історії. Хоча сам музей та науково-дослідний інститут при ньому не є навчальними закладами, проте науковці установи ведуть викладацьку діяльність в ряді провідних вузів Німеччини та організують профільні навчальні програми та стажувальні практики для своїх студентів. Саме в рамках організації практичного знайомства з питаннями співіснування людини і природи і був організований візит у КБЗ студентів спеціальності «Природоохоронні установи та ландшафтне планування». Наших гостей цікавила можливість відвідання як культурних ландшафтів (там, де люди ведуть активну господарську діяльність), так і пралісів (як зразка розвитку природи без людського втручання).

З урахуванням всіх побажань гостей, фахівці відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ Ірина Йонаш, Марія Брикун та Іван Беркела (за підтримки працівників ПНД-відділень та з допомогою заступника начальника відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Василя Покиньчереда) підготували надзвичайно насичену та цікаву програму практики. Вона поділялася на дві логічні частини: 1) знайомство з культурними ландшафтами та способами ведення традиційного господарювання;

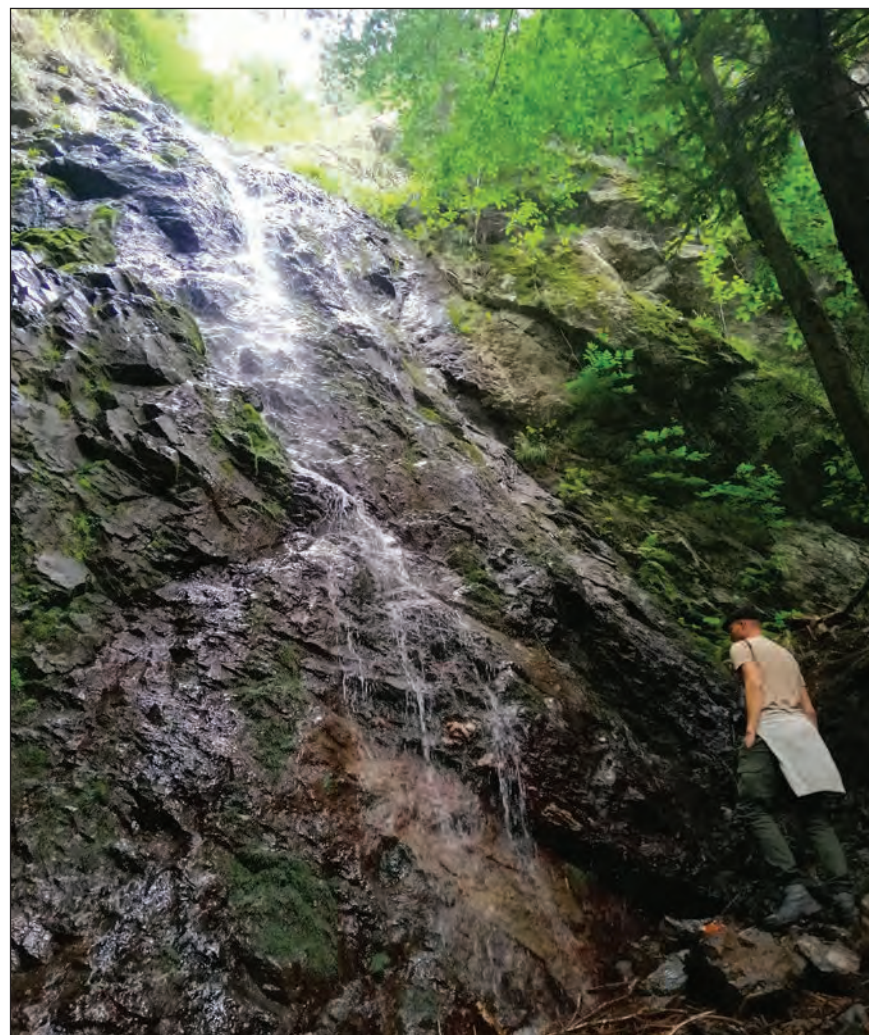
ВІЗИТ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ТА ЗАПОЧАТКУВАННЯ НОВОЇ СПІВПРАЦІ

**Культурні ландшафти:
німецька студентка біля
традиційної копиці;
за спиною – панорама вершин
Свидовецького
та Чорногірського хребтів;
біля водоспаду Лихий**

2) відвідання пралісів та природних лісів, де людське втручання зведено до мінімуму.

Розпочалася програма пішохідним маршрутом по території Рахів-Берлибаського ПНД-відділення – від центральної садиби КБЗ, гірським схилом до виходу на хребет в районі полонини Вибіщина – для демонстрації території зони антропогенних ландшафтів, де ведеться традиційне господарювання (випаси, сінокоси, заготівля дров, присадибні ділянки і городи). Гостям було надзвичайно цікаво спостерігати за побутом горян, адже в Німеччині таке можна побачити лише в музеях та реконструкціях біосферних резерватів. Також всіх заворожили чудові красиви навколишніх гірських хребтів, з видами на вершини Свидовецького та Чорногірського масивів. Студенти отримали

надзвичайно цінний досвід та відзначили, що хоча культурні ландшафти і були створені людьми, проте догляд за ними відіграє надзвичайно важливу роль для збереження біорізноманіття. Особливу подяку хочеться висловити інспектору відділення М.І. Годинку, який врахував всі побажання наших гостей і познайомив з найцікавішими, найвіддаленішими та найунікальнішими закутками території Рахів-Берлибаського ПНДВ;

- наступного дня гості відвідали Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, який розповідає про різні аспекти та особливості історії формування природи Карпат та їхнього впливу на природокористування і культурний розвиток місцевого населення;

- надзвичайно захоплюючим видався візит у полонинське господарство Богданської територіальної громади «Лемський» (Чорногірське ПНД-відділення). Особливість високогірних умов, а також багатовікові традиції роблять даний вид господарювання цікавим та унікальним. Гості мали можливість познайомитися з побутом вівчарів та з процесом виготовлення овечого сиру та вурди, також всі долучилися до збору грибів і ягід, брали участь у приготуванні традиційних гуцуль-

ських страв на вогні для польового обіду. Працівники відділу підготували для дегустації традиційну гуцульську кулешу з мачанкою на бриндзі та грибами, зібраними власноруч. Всім також прийшлося до смаку овечий сир та вурда, придбані у вівчарів.

Друга частина програми передбачала знайомство з природними «родзинками» нашої установи – буковими пралісами, які входять до пан'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»:

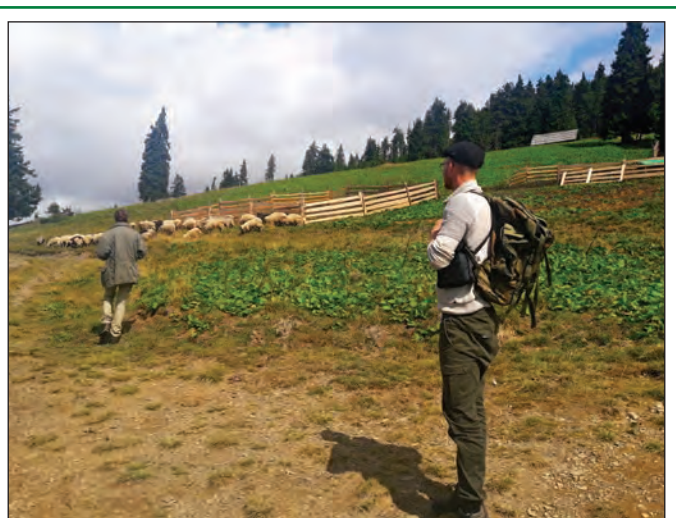
- для початку було організовано відвідання території Чорногірського ПНД-відділення по маршруту, що проходить територією букових пралісів – від ур. Перемичка до ур. Товстий Грунь. Учасники отримали базову інформацію про територію та історію її охорони, про спільні наукові проекти та програми досліджень, які тут проводяться, та їхні результати, а також мали можливість насолодитися краєвидами природних лісів;

- відтак знайомство з пралісами продовжилося в іншій частині установи – на території Трибушанського ПНД-відділення КБЗ, по маршруту до водоспаду Лихий, що починається від форелевого господарства установи.

Насамкінець наші гості отримали можливість спостерігати за проведенням екоосвітнього заходу, присвяченого рукокрилим, що проходив у рамках акції «Міжнародна ніч кажанів». Це стало гарним завершенням візиту, а також цікавим прикладом різнобічної діяльності КБЗ.

Цей візит мав важливе значення для навчального процесу, оскільки дав можливість наочно побачити студентам культурні та природні ландшафти і порівняти екологічні процеси й впливи, які відбуваються як у місцях проведення інтенсивного господарювання, так і за відсутності людського втручання.

Також під час візиту проведено зустріч з керівництвом КБЗ з метою підготовки Меморандуму про співпрацю між Карпатським біосферним заповідником та Музеєм природничої історії Зенкенберга, м. Гьорліц. Було окреслено коло дотичних напрямків, а також обговорено можливі теми для реалізації спільних проектів. Крім того, досягнуто домовленостей щодо можливості укладання угод про співпрацю з вузами, студенти яких згодом зможуть приїздити до КБЗ для проходження подібних екскурсій та практичних навчань і проведення досліджень.

Професор Отто Ф.ОЛЬКЕР і студент спеціальності «Природоохоронні установи та ландшафтне планування» під час відвідин полонинського господарства Лемський (Богданська територіальна громада); знайомство з карпатською вівцею і дегустація традиційних гуцульських страв

МАГІЯ ГІНЗУРИ

Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальниця редакційно-видавничого
відділу наукових
та науково-популярних видань
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів;
Євгенія МЕЛЕШ,
студентка Ужгородського
національного університету

Тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.) – рідкісна високогірна рослина роду тирлич, родини тирличеві. Латинська назва роду *Gentiana* L. походить від імені іллірійського царя Гентіуса, який, як вказував Пліній Старший, вперше використав кореневище рослини для лікування чуми ще в 167 році до н.е. [4].

Gentiana lutea – реліктовий середньо-південноєвропейсько-малоазійський високогірний вид. Зростає у субальпійському та альпійському поясах. В Українських Карпатах проходить північно-східна межа ареалу виду [23].

Тирлич жовтий, а по-гуцульському гінзура (або джиджура) – це багаторічна трав'яниста рослина до 120 см заввишки, з широкоеліптичними листками; верхні – стеблообгортні, з серцеподібною основою; нижні – звужені в короткий черешок. Чашечка плівчата, дво-, п'ятизубчаста, з одного боку майже до основи надрізана. Віночок із п'ятьма шістьма лопатями, в кілька разів довшими за трубочку, жовтий. Плід – коробочка [16]. Підземна частина представлена вертикальним кореневищем – каудексом. У генеративних рослин каудекс «багатоголовий». Загалом коренева система дорослих особин складається із додаткових коренів та їх відгалужень. Функціонально вони диференційовані на товсті багаторічні запасуючі корені й на тонші, які на ранніх етапах розвитку виконують всисну, а пізніше тільки провідну функцію [19].

Гінзура в Українських Карпатах відома як цінна лікарська та декоративна рослина. З лікувальною метою використовуються кореневища і корені рослини, які містять різноманітні за хімічною структурою біологічно активні речовини. Фармакологічні властивості сировини визначаються наявністю гірких глікозидів: генціопікріна та амарогенціна.

Застосовують тирлич жовтий для збудження апетиту й поліпшення діяльності органів травлення при ахілії, відрижці, здутті, печії, відсутності апетиту, після виснажли-

вих хвороб, при подагрі й артритах, як жовчогінний і антигельмінтозний засіб тощо [2; 6; 17]. Гіркі глікозиди викликають посилену перистальтику [1, 3], препарати тирличу також підсилюють скорочення серця [8; 9].

У народній медицині тирлич жовтий вживають при хворобах шлунка, селезінки, печінки, при золотусі, жовтяниці, кашлі, гарячці, при дизентерії й цинзі й, крім того, рослину застосовують у стоматології [22; 24]. З коренів джиджури гуцули робили навіть вино, яким лікували легеневі хвороби [22]. А настоянка рослини відома як ефективний загальнозміцнювальний засіб, навіть при туберкульозі легень [8]. Водні витяжки із підземних частин тирличу корисні при ревматоїдних і обмінно-дистрофічних хворобах суглобів і як жарознижувальна речовина при простудних хворобах. Зовнішньо відвар коренів використовують при гнійних ранах і виразках, а настоянку – при гніздовій алопеції [20; 21]. У літературі є також дані про застосування рослини навіть при злоякісних виразках [20]. Натомість передозування препаратами тирличу жовтого викликає побічні ефекти: блювання, погіршення діяльності органів травлення та ін. [18].

Узагальнюючи дані різних авторів, можемо відзначити, що тирлич жовтий має широке застосування у народній медицині, але найчастіше – при хворобах шлунково-кишкового

тракту. У науковій медицині України він практично не застосовується, у зв'язку з тим, що в нашій країні немає культурних плантацій, які б забезпечили потреби фармакопеї.

Останнім часом запаси тирличу жовтого в Українських Карпатах зменшуються, що загрожує повним зникненням цієї рослини. У горян-гуцулів виробилися вікові традиції збирання кореневищ тирличу жовтого на свято Івандель у фазі масового цвітіння. Виникли навіть чаклунські обряди в період, коли вони змушені були займатися самолікуванням з елементами знахарства. З одного боку, потрібно зберегти старовинні традиції наших предків, а з іншого – вміло проводити роботу з тими, що впливають на зменшення ареалу та кількості особин тирличу жовтого [11]. Важливим є піднесення екологічної культури й формування екологічної свідомості населення гірських районів. Особливо наголошувати місцевим жителям про тирлич жовтий не як «панацею» від усіх хвороб, а лише як лікарську рослину, що збуджує апетит і покращує діяльність органів травлення [7]. Тепер в аптеках є широкий асортимент альтернативних ліків для боротьби з внутрішніми захворюваннями, особливо в області черевної порожнини. Слід звернути увагу на сприяння розмноженню тирличу жовтого для відновлення його природного ареалу. А необхідні для медицини лікарські рослини потрібно вирощувати в культурі, як це робиться у Швейцарії та інших західноєвропейських країнах.

Для формування екологічної культури молоді та збереження рідкісних видів важливо здійснювати систематичну природоохоронну роботу [12]. Ми підготували методичні розробки для екологічних гуртків щодо охорони рідкісних видів роду тирлич [10]. Також необхідно систематично виготовляти інформаційні матеріали, а у школах, будинках культури проводити позашкільні заходи, присвячені тирличам та іншим рідкісним рослинам. Для збереження генофонду досліджуваних популяцій актуально розробити систему їх охорони, дотримуючись наукових принципів.

Важливо наголосити, що *Gentiana lutea* в Українських Карпатах знаходиться на північно-східній межі свого ареалу. Завдяки лікарським властивостям і декоративним якос-

тям вид є рідкісним у межах всього ареалу в Українських Карпатах. Основними чинниками регресивних змін популяції *Gentiana lutea* є випас худоби та масове викопування для приготування ліків, одна з причин рідкості – повільний ріст рослини. Рослину включено до Червоної книги України як вразливий вид [23].

Тирлич жовтий представлений в природно-заповідному фонді, зокрема зростає у Карпатському біосферному заповіднику та в Національному природному парку «Синевир» [5]. Охороняється в Апшиньському (Свидовець) і Тавпиширківському (Горгани) заказниках загальнодержавного значення [15].

З метою збереження виду *ex situ* нами ще у 1997 році було закладено дослідну ділянку в с. Видричка (близько 500 м н.р.м.). Рослина росла на дослідній ділянці впродовж чотирьох років. Згодом, у 2001 році саджанці було знищено повневіми водами р. Біла Тиса. Експеримент по вирощуванню рослини ми продовжили у 2006 році. Дослідну ділянку облаштували в селі Богдан (близько 550 м н.р.м.). Насіння *Gentiana lutea* було зібране на полонині Рогнеска (близько 1550 м н.р.м.) та висіяне в середині жовтня на глибину 0,5-1 см в кількості тисяча штук. Здатність до проростання становила 60% [14]. Успішний багаторічний досвід вирощування *Gentiana lutea* на дослідній ділянці свідчить, що вид можна вирощувати в культурі без додаткових агротехнічних методів підтримки.

З метою відновлення природних популяцій тирличу жовтого слід проводити його реінтродукцію після попереднього вирощування рослин в культурі до дво-трирічного віку [13]. Для отримання вихідного матеріалу для реінтродукційних робіт виду найбільш ефективним є насіннєве розмноження свіжозібраним насінням. При вирощуванні *Gentiana lutea* краще висівати насіння восени (під зиму). Спосіб вирощування є технологічно простим, не потребує великих матеріальних витрат. Тому широке його застосування дасть можливість не лише зберегти цінний вид роду *Gentiana*, а й збільшити його чисельність.

**Тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.)
у всій красі і величі**

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмелевский А.А. Лекарственные растения. – М.: Высшая школа, 1990. – 544 с.
2. Гладун Я.Д. Поширення і запаси найважливіших лікарських рослин у Закарпатській області // Укр. ботан. журн., 1986. – Т. 43, № 4. – 94 с.
3. Гродзінський А.М. Лікарські рослини // Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1992. – 543 с.
4. Заверуха Б.В., Андриенко Т.Л., Протопопова В.В. Охраняемые растения Украины. – Киев: Наукова думка, 1983. – 176 с.
5. Зиман С.М., Тюх Ю.Ю. Рідкісні рослини флори НПП «Синевир» // Фіторизноманіття Карпат: сучасний стан, охорона та відтворення: міжнар. наук. конф., присвяченої 15-річчю МНДІ УжНУ (11-13 вересня 2008 р.): матеріали конф., 2008. – IX. – С. 63–67.
6. Кархут В.В. Ліки навколо нас. – Київ: Здоров'я, 1978. – 368 с.
7. Комендар В.І. Лікарські рослини Карпат. – Ужгород: Карпати, 1971. – 247 с.
8. Мамчур Ф.І. Довідник з фітотерапії. – К.: Здоров'я, 1986. – 280 с.
9. Мамчур Ф.І. Цілюще зело. – К.: Здоров'я, 1993. – 208 с.
10. Москалюк Б.І. Охорона високогірних видів роду тирлич в Українських Карпатах // Біологія, 2007. – Т. 168, № 12. – С. 35–36.
11. Москалюк Б.І. Проблема охорони високогірних видів роду *Gentiana* L. в Українських Карпатах // Актуальні проблеми ботаніки та екології: міжнар. конф. молодих учених-ботаніків (17-20 вересня 2007 р.): матеріали допов. – Київ, 2007. – С. 158–160.
12. Москалюк Б.І. Формирование экологической культуры молодежи // Урбэкоосистемы: проблемы и перспективы развития: IV междунар. науч.-практ. конф. (Ишим, 2009): материалы доклад. – Ишим, 2009. – С. 369–370.
13. Москалюк Б.І. Введення в культуру *Gentiana lutea* L. в Українських Карпатах // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. Біологія, 2009. – № 25. – С. 113–116.
14. Москалюк Б.І. Сучасний стан популяцій високогірних видів роду *Gentiana* L. та наукові основи їх охорони в Українських Карпатах: автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.05 / Нац. ботан. сад ім. М.М. Гришка, НАН України. – К., 2010. – 20 с.
15. Нестерук Ю. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки. – Львів: Бак, 2003. – 520 с.
16. Определитель высших растений Украины / [отв. ред. Ю.Н. Прокудин]. – Киев: Фитосоциоцентр, 1999. – 548 с.
17. Попов О.П. Лікарські рослини в народній медицині. – Москва, 1966. – 335 с.
18. Преображенський В. Сучасна енциклопедія лікарських рослин. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2005. – 544 с.
19. Прокопів А.І., Волгін С.А. Возрастные изменения анатомического строения *Gentiana asclepiadea* и *Gentiana lutea* (*Gentianaceae*) // Ботан. журн., 1991. – Т. 76, № 11. – С. 1472–1481.
20. Растительные ресурсы СССР: Цветковые растения, их химический состав, использование. – Л.: Наука, 1990. – 328 с.
21. Складарський Л.Я., Губанов І.А. Лекарственные растения в быту. – М.: Россельхозиздат, 1986. – 272 с.
22. Терлецький В.К. Дивовижне у світі рослин. – Київ: Урожай, 1990. – 208 с.
23. Червона книга України. Рослинний світ / [відп. ред. Я.П. Дідух]. – К.: Глобалконсалпінг, 2009. – 900 с.
24. Черкес А.И. Справочник по фармакотерапии. – Киев, 1952. – 356 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ УНІКАЛЬНОЇ РОСЛИННОСТІ ВИСОКОГІРНОГО ОЗЕРА АПШИНЕЦЬ

У високогір'ї Українських Карпат є низка невеликих, але унікальних за складом флори й рослинності озер і озерець, що виникли у льодовикових карах і є залишками польодовикового періоду. Одне з них – озеро Апшинець, яке у народі ще називають «Трояска».

У вересні 2021 року співробітниками біологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» та науковцями КБЗ було здійснено експедицію на Свидовецький масив з метою дослідження рослинності озер. В експедиції взяли участь завідувач кафедри ботаніки Ужгородського національного університету, доктор біологічних наук, професор Л.М. Фельбаба-Клушина та завідувач ботанічної лабораторії КБЗ, кандидат біологічних наук М.І. Волощук. Вони ведуть моніторингові дослідження цих екосистем з 2003 року.

Про озеро Апшинець:

- знаходиться на Свидовецькому гірському масиві, на схилах гори Трояска в урочищі Апшинець, на висоті 1492 м н.р.м.;
- гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Природоохоронний статус надано відповідно до рішення Закарпатського облвиконкому № 253 від 23.02.1984 року на площі 2,6 га;
- підпорядковане Чорнотисянській сільській раді, а після адмінреформи – Ясінянській ОТГ;
- водне дзеркало озера Апшинець становить 1,2 га, видовженої форми, 124 м довжини і 95 м ширини;
- глибина у найглибшому місці – 3,3 м.

Під час проведених польових досліджень зроблено геоботанічні описи водної, повітряно-водної, болотної та приджерельної рослинності:

- підтверджено місця зростання дев'яти рідкісних реліктових видів рослин, що занесені до міжнародних, національних і регіональних червоних списків, зокрема: селягінелли плауноподібної, баранця звичайного, ситника трироздільного, осоки дрібноквіткової, шейцерії болотної тощо. Сьогодні екосистема озера Апшинець – це одна з небагатьох «гарячих точок» на карті України з великою кількістю созофітів, що характеризуються дуже вузькою екологічною амплітудою, а відповідно мають дуже малу кількість локалітетів не лише в Україні, але й у Європі в цілому. Тому їхні популяції та угруповання, у яких вони ростуть, потребують пильної охорони і моніторингу їх стану. У КБЗ така робота ведеться безперервно, а її результати періодично друкуються у науковій літературі співробітниками наукової лабораторії разом з науковцями як ДВНЗ «УжНУ», так й інших наукових установ України.

- Таким чином, науковцями зроблено геоботанічні описи, фотознімки видів та угруповань для поповнення Літопису природи КБЗ, для поповнення бази даних геоботанічних описів.

- Надано оцінку сучасного негативного впливу людини на екосистему озера Апшинець. Зафіксовано місця, де відмічається руйнування та витоπτування природної рослинності навколо озера внаслідок заїзду ква-

Сумна констатація. Перлина високогір'я – Свидовець. Тут «процвітає» масовий неорганізований пішохідний туризм, облаштовуються наметові табори, палахкотять вогнища. В останні роки сюди виторувано автомобільну ґрунтову дорогу...

дроциклів, мотоциклів і автомобілів. На Свидівці, і на Апшинці зокрема, «процвітає» масовий неорганізований пішохідний туризм, тут влаштовують наметові табори, розкладають вогнища... Найбільшу загрозу становить прокладена в останні роки автомобільна ґрунтова дорога до озера, яка уможливила доступ до нього широкому колу осіб.

Для чого нам потрібно зберігати водно-болотні угіддя?

- Болотна, повітряно-водна та лучно-болотна рослинність високогір'я характеризується наявністю у їх складі значного відсотку сфагнових та інших мохів, які здатні затримувати від 30 до 90% опадів, що позитивно впливає на формування поверхневого та підземного стоків, випереджає формування селевих потоків, зсувів, повеней, запобігає водній ерозії ґрунтів тощо.

- Якість нашої питної води напряму залежить від екологічного стану високогірних озер і боліт, де беруть початок гірські струмки і потоки, що формують річку Тиса. Саме тому збереження екосистем високогірних озер – невід'ємна частина збереження не лише біорізноманіття, але й найціннішого природного ресурсу – води!

Микола ВОЛОЩУК,
кандидат біологічних наук,
завідувач ботанічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

Озеро Апшинець і його околиці

ФОНД YVES ROCHER І ЙОГО ПРЕМІЯ «ЗЕМЛЯ ЖІНОК 2021» В УКРАЇНІ

Чудового весняного дня відбулася надзвичайно хвилююча та приємна подія! Фонд Yves Rocher нагородив кандидата біологічних наук, заступника директора з наукової роботи Національного природного парку «Гуцульщина», заступника голови ГО «Спадщина Гуцульщини» Марію Пасайлюк і премією «Земля жінок 2021» в Україні за проєкт «Відтворення рідкісного, їстівного, лікувального гриба *Polyporus umbellatus*»!

Фонд Yves Rocher – це експерт рослинної косметики з Франції, що здатен заповнити серце жінки з будь-якої закутини світу (<https://www.facebook.com/yvesrocherua> <https://www.yves-rocher.ua/>).

Премія «Земля Жінок» — це один з проєктів Фонду Yves Rocher, метою якого є підтримка жінок у їх боротьбі за збереження довкілля. Програма допомагає жінкам-засновницям екопроєктів бути почутими, а також надає грошові дотації на подальший розвиток їхніх ініціатив.

Проєкт «Відтворення рідкісного, їстівного, лікувального гриба *Polyporus umbellatus*» реалізується на території Косівщини громадською організацією «Спадщина Гуцульщини» за сприяння Національного природного парку «Гуцульщина».

Що передбачає цей проєкт?

У його рамках запрограмовано збереження та відтворення у природі гриба *Polyporus umbellatus* (на Косівщині його називають: баранячі роги, бараняча голова, гливи, хоч це і не зовсім вірно) завдяки наступним крокам:

1. Нарощування посівного міцелію (грибниці) баранячих рогів у кількості, достатній для винесення у природу (1000 л).

2. Винесення у природу посівного міцелію із дотриманням вимог авторської технології re-situ (250 локалітетів).

3. Моніторинг закладених ділянок на предмет виявлення плодоношення гриба.

4. Інформаційний супровід проєкту (буклети відповідної тематики, книга для дітей «Пригоди дивного гриба», семінари, майстер-класи «Гриби Червоної книги України та їх охорона», «Як вирощувати гриби», залучення до відтворення грибів у природі різновікових категорій населення, прищеплення відповідальності за збереження біорізноманіття, в тому числі грибів).

Що дасть проєкт громадам та природі?

1. Завдяки вирощуванню плодівих тіл рідкісного гриба *Polyporus umbellatus* у природі знизиться імовірність його знищення, збільшиться кількість локалітетів (250 проти 6 відомих місцезростань сьогодні). Це зменшить загрозу знищення виду на території Косівщини.

2. Завдяки концепції «Гриби на грядці» (проводитимуться семінари, тренінги, частково грибниця буде передана населенню) збільшиться кількість місцезростань гриба, в тому числі неподалік від людських осель.

3. Завдяки особливості методики вирощування грибниці (потребує опалого листя та тирси) відбуватиметься утилізація рослинних решток не шкідливим для природи способом. Отже, поменшає викид шкідливих речовин у атмосферу, що трапляється через розповсюджену ганебну практику спалювання сухого листя та тирси населенням.

4. У регіоні розвиватиметься новий напрям рекреаційних послуг – фунгітеррапевтичні маршрути, на яких відвідувачі матимуть змогу ознайомитися із унікальними і цінними видами грибів у місці їх зростання.

5. Можливість комерціалізації ідеї завдяки вирощуванню міцелію *Polyporus umbellatus* і, в подальшому, продажу грибниці та/або плодівих тіл гриба чи склероціїв, що є фінансово перспективним.

6. Перспективу виходу продукту на світовий ринок завдяки затребуваності *Polyporus umbellatus* у східній медицині і популярності вживання в їжу в світі загалом.

7. Еко-просвітницькі заходи: семінари і буклети для дорослих, випуск у світ книги для дітей, яку ілюструватимуть вихованці Косівської дитячої школи мистецтв. Таким чином, буде поінформоване широке коло осіб щодо важливості природоохоронних заходів. Окрім цього, знизиться імовірність знищення / збирання плодівих тіл грибів *Polyporus umbellatus* на місці закладених у рамках проєкту ділянок.

Проєкт стартує в другій половині 2021 року із закупівлі необхідної тари та компонентів субстратів. А також в цей період розпочинаємо роботу над текстом книги для дітей та її ілюструванням. Оскільки вирощування міцелію в лабораторії – дещо тривалий процес, то про всі наступні кроки в рамках проєкту будемо інформувати в газеті «Гуцульський край», на сторінках Facebook ГО «Спадщина Гуцульщини», Національного природного парку «Гуцульщина» та на особистій сторінці Марії Пасайлюк.

Національний природний парк «Гуцульщина»,
ГО «Спадщина Гуцульщини»,
м. Косів
Івано-Франківської області

На фото: Марія ПАСАЙЛЮК
під час церемонії вручення
премії «Земля жінок 2021»

Юрій ПОПОВИЧ,
провідний інженер зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

ЩОДЕННИК ОРНІТОЛОГА

НАВЧИМО ЛІТАТИ ПТАШКУ...

Сойка звичайна – лісовий птах родини воронових, розмір дорослої особини становить близько 34 см. Має яскраве та пухке оперення – на грудях і спині коричнево-рожеве, на крилах чорно-сині смужки, хвіст чорний. Від дзьоба до шиї тягнуться широкі чорні «вуса». На голові, коли птах хвилюється, пір'їнки настовбурчуються і утворюють невеликий чубчик. Зустрічається в Європі, Малій Азії та на Далекому Сході, в Україні – осілий вид. Найчастіше оселяється в листяних і мішаних лісах та, пристосовуючись до нових умов, з'являється на околицях міст та сіл.

Статевозрілими ці птахи стають після першого року життя. З настанням весни створюють пари. Вже у квітні починають спільне облаштування гнізда. Поки один з птахів відлітає за гілками, інший укладає свій «будівельний матеріал» у майбутню оселю. Кладку з 5-7 зеленуватих з буро-сірими плямами яєць висиджують спільно протягом 16-17 діб. Новонароджені пташенята швидко підрастають та через 3 тижні покидають гніздо, але тримаються батьків до осені.

Всесідни сойки харчуються як рослинною, так і тваринною їжею. Вони залюбки поїдають черв'ячків та різних комах, інколи руйнують гнізда дрібних пташок, смакуючи яйцями чи навіть пучків'яками. З рослинного харчу особливо люблять жолуді та букові горішки, якими восени запасуються на зиму. За один раз сойка може перенести в дзьобі, в унікальному під'язиковому мішку, до 12 жолудів! Її «комори» з припасами вагою до 4-5 кг найчастіше приховані під корінням дерев, в тріщинах кори або під шаром опалого листа.

Сойка – доволі галасливий птах. Як справжній «полицейський лісу», своїм гучним і не дуже приємним криком першою сповіщає лісових жителів про можливу небезпеку. Часто вправляєється в мистецтві пародії, імітуючи звуки

інших птахів та домашніх тварин, за що і отримала прізвисько «пересмішниця». Замовкають сойки тільки у період гніздування, та особливо тихо поведуться, коли намагаються вкрати чи сховати їжу.

Унікальним способом сойка бореться з паразитами, вона сідає на мурашник і працюючі мурашки вбивають їх своєю кислотою.

Зазвичай у дикій природі сойка може прожити 5-7 років, в неволі – до 20. Головними ворогами цих пернатих вважаються куниці, пугачі та яструби. Сойка, як і інші птахи, потребує нашої турботи та охорони, перебуває під захистом Бернської конвенції.

...19 травня 2021 р. у м. Рахів місцева жителька Євгенія Мищик знайшла пташеня сойки звичайної, яке стрибало по тротуару на узбіччі дороги та в будь-яку мить могло потрапити під колеса автомобіля, чи стати жертвою котів... Батьки сойки не з'являлися, то щоб не сталося лиха, забрала пташину додому, а наступного дня передала в зоологічну лабораторію Карпатського біосферного заповідника. Так під наглядом автора цих рядків і розпочалося «наукове» життя сойки, яку згодом названо Богданчиком.

У будень пташеня розкошувало у зоологічній лабораторії, а на вихідні дні, щоб не залишалось без догляду забирало його до власного дому. Спочатку сойченя харчувалося неохоче, інколи доводилося і силоміць підгодовувати, та згодом, махаючи крилами та з криком схожим на «кря-кря», самостійно почало брати з рук їжу. Щодня Богданчика виносили на прогулянку, вчили шукати їжу та літати. Перші спроби були не зовсім вдалі, попервах пташеня могло пролетіти тільки декілька метрів, не вміло правильно приземлятися. Приємно було спостерігати за водними процедурами птаха, який охоче купався, а потім причепурювався, чистячи пір'я. Неодноразово сойченям прихо-

дили милуватися школярі, знайомилися з ним та фотографувалися на згадку. Було прочитано ряд лекцій, з яких дітки дізнавалися, як поводитися з пташенятами, які випадають з гнізда, інші цікаві факти з життя сойок.

Через місяць птах став схожим на дорослого та перетворився на справжнього красеня, навчився добре літати, самостійно харчуватися. Перестав дозволяти брати себе в руки. Настав час випускати його на волю. Таку почесну місію було надано його найголовнішій рятівниці – Євгенії, яка і зробила це в урочищі Підділ, у володіннях Рахів-Берлибаського природоохоронного науково-дослідного відділення Карпатського біосферного заповідника. На превелике здивування його працівників, наступного ранку птах повернувся, та ще близько 3 місяців жив на території центральної садиби. Деякий час для підгодівлі та водних процедур залітав в зоологічну лабораторію та відгукувалася на мій клич, згодом тільки часто з'являвся на підвіконнях адміністративних приміщень з надією чимось поласувати. Якщо вікно було відчинене, міг залетіти і поцупити залишену без нагляду їжу. А якось трапилася кумедна історія: поцупив ключі від охоронця і тому довелося за ним бігти та чекати, коли пташина їх випустить з дзьоба.

Наразі більше не з'являється. Найімовірніше, що подорослішавши, вирішив приєднатися до інших сойок, які в цей період перестають вести прихований спосіб життя та наближаються поближче до людських осель. Хочеться щиро вірити, що в нього все гаразд і наша спільна допомога – не даремна! Богданчик подарував дорослим і дітям багато позитивних емоцій та прищепив ще більшу любов до птахів!

Фоторозповідь про порятунок сойки звичайної див. на 108-109 стор.

БРАТИ МЕНШІ

ЩОБ СОЙКА СТАЛА НА КРИЛО...

Світлини Юрія ПОПОВИЧА та Олега БОРИКА

8

11

9

12

10

13

14

3, 5, 7, 9, 10, 12. Найкращий друг і порадник сойки, «інструктор» з пташиних польотів – провідний інженер зоологічної лабораторії Карпатського біосферного заповідника Юрій ПОПОВИЧ – під час виконання непростої місії;

1, 4, 8, 11. Пташеня сойки за дбайливого догляду зростало на очах;

2, 6, 13. Сойка – чудовий позер. Селфі з найголовнішою рятівницею Євгенією МИЩИК, провідним інженером Олегом БОРИКОМ, юною натуралісткою Ангеліною ПОПОВИЧ; 3, 7, 14. Перната красуня – улюблениця дітей

ЗБЕРІГАТИ

ПРИРОДНИЧІ СКАРБНИЦІ

І ПРИМНОЖУВАТИ

Наукова, методична та природоохоронна діяльність Зоологічного музею Ужгородського національного університету

Арпад КРОН,
Олег ЛУГОВОЙ,
співробітники музею

Більш ніж за півстолітню історію існування Зоологічного музею Ужгородського національного університету кілька разів змінювалося місце розташування, кількісний склад працівників, керівництво закладу, регіону та навіть статус країни, але його роль і досі залишається незмінною. За допомогою кадрового та матеріального потенціалу музею активно вписується в культуру та господарське життя країни і, в першу чергу, у вирішення природоохоронних проблем, пов'язаних зі збереженням фауни і екологічною освітою населення.

Зоологічний музей УжНУ відчинив свої двері у грудні 1945 року стараннями декана і завідувача кафедри біоології біологічного факультету УжДУ І.Г. Роголя. Організаторами були тодішній завідувачий кафедрою зоології доцент І.І. Колюшев та перший директор музею – К.Г. Нестеренко. Формування експозиції почалося з передачі в розпорядження музею експонатів біологічних кабінетів колишніх Ужгородської, Мукачівської та Берегівської гімназій. До провідних вузів і наукових зоологічних установ країни були розіслані листи із проханням допомогти матеріалами. Колекції ставали у пригоді студентам-біологам, допомагали оволодівати основами систематики хребетних та безхребетних тварин, вивчати їх поширення (зоогеографію) тощо. У грудні 2021 року Зоологічний музей УжНУ святкуватиме 76 років своєї діяльності. Детальні відомості про заснування і розвиток цього університетського підрозділу (включно 2004 року) детально викладені в публікаціях кандидата

біологічних наук, завідувача кафедри ентомології та збереження біорізноманіття В.Г. Рошка та завідувача Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка І.В. Шидловського.

Слід відзначити, що на початковому етапі розвитку зоомузею в його штаті деякий час працювали такі знакові фігури для Закарпаття, як славетний художник Й.Й. Бокшай, відомий натураліст, а також першокласний таксидерміст А.А. Грабар. Колекція хижих птахів, зібрана А.А. Грабарем, зберігається у музеї з 50-х років ХХ століття, у експозиції представлено 215 зразків. Колекцію повністю описано і представлено у відповідному каталозі (Потіш Л., Потіш Н., 2006).

Як стверджує В.Г. Рошко (2004), Зоологічний музей УжНУ був і залишається своєрідною кузницею університетських зоологічних кадрів. Матеріал для дисертацій багатьох пошуковувачів первинно зібраний у період їх роботи в якості співробітників зоомузею. Назвемо хоча б такі дослідження, як

«Эколого-фаунистический очерк пилльщикова и рогахостова Закарпатской области» І.І. Бокотей (1961), «Жуки – листоеды (Chrysomelidae) Закарпаття» А.А. Зубенка (1970), «Водные жесткокрылые Украинских Карпат» А.Ю. Мателешка (1998), «Водно-болотні птахи Паннонської низовини (2000)» Л.А. Потіша. Всі вони згодом стали співробітниками природничих кафедр університету. Під час праці в зоомузеї В.І. Пономарчук виконала і захистила кандидатську дисертацію «Эколого-фаунистический обзор жулиц (Coleoptera, Carabidae) Закарпатской области» (1964) і потім продовжила наукову і педагогічну діяльність в одному з вузів Прикарпаття. О.М. Бокотей захистив дисертацію «Особенности екологии диких бджолиных Украинских Карпат» у 2005 році і завідував зоомузеєм до 2018 р. У 2020 дисертацію на тему «Аутекологічні особливості *Sciurus vulgaris* в умовах синантропізації рослинного покриву Південно-Західного макросхилу Українських Карпат» захистила наша колега Ю.Е. Войнарович.

Працюючи над докторськими і кандидатськими дисертаціями, а також при написанні наукових монографій і статей, фондovими колекціями користувалися як зоологи Ужгородського університету – Ю.І. Крочко (кажани), Н.В. Куруц (комахоїдні), А.В. Корчинський (гризуни) та ін. – так і приїжджі фахівці, зокрема Ф.І. Страутман (Львів), Л.А. Портенко (С. Петербург).

Збори польових наукових і експозиційних матеріалів Карпатського регіону здійснювалися під час експедицій співробітниками зоомузею. Варто згадати комплексну експедицію в район колись озерно-болотистого, а пізніше осушеного Чорного Мочара між містами Мукачево та Берегово. За підсумками цього багатоденного виїзду були проведені моніторингові спостереження та зібраний зоологічний матеріал, в подальшому обнародований у статті «Птиці урочища Черный Мочар». Після її публікації (1968) учасник експедиції В.С. Талпош вирішив всерйоз зайнятися вивченням орнітофауни Закарпатської рівнини. Згодом, вже будучи викладачем Тернопільського педагогічного інституту, захистив кандидатську дисертацію на тему «Птиці Закарпатской низменности» (1969). Необхідно додати, що в 1992 році зоомузей організував повторну експедицію на Чорний Мочар, що дозволило простежити зміни орнітофауни за 30-річний період. Вони зафіксовані в статті О.Є. Лугового і Ю.І. Мателешка (1993) «Сучасні зміни орнітофауни урочища Чорний Мочар».

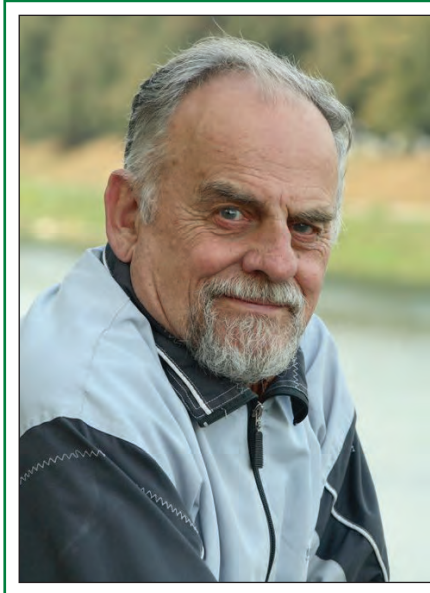
У 2019-му співробітники зоологічного музею УжНУ взяли участь (як співорганізатори) у V міжнародній конференції «Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку», що була присвячена 100-річчю заснування Зоологічного музею УАН. Представлено доповідь «Колекція ссавців Українських Карпат в експозиції Зоомузею Ужгородського національного університету», яку презентував завідувач Арпад Крон, а згодом цю тему висвітлено в праці «Колекція ссавців (Mammalia) Зоологічного музею Ужгородського національного університету» (2019).

Таким чином, зоомузей УжНУ в тій чи іншій мірі причетний до наявних знань про фауну Східних Карпат і, особливо, про фауну їх південно-західних макросхилів з прилеглої Закарпатською низовиною басейну р. Тиса.

Колекції фауни;
корпус Ужгородського національного університету,
в якому розташований зоомузей

Співпраця із Закарпатським обласним еколого-натуралістичним центром (ЗОЕНЦ) (зокрема створення з ініціативи Зоологічного музею УжНУ літніх орнітологічних таборів для школярів – про них детально розповідається в методичці «Організація і робота школьного орнітологічного лагера на Закарпатті») дозволила зафіксувати зміни, які відбулися в складі орнітофауни долини р. Уж з часів дослідження цього району професором Л.А. Портенком в 1950 році, що також відображено в науковій статті колективу авторів «Гнездова фауна птахів течення р. Уж» (Луговой, 1993; Луговой и др., 1993). Такі ініціативи поклали початок добрій традиції проведення моніторингових робіт спільно з вихованцями ЗОЕНЦ, а в подальшому – розширення спостережень серед інших груп тварин та біологічних об'єктів загалом.

На базі наших зоологічних колекцій для керівників шкільних зоогуртків видано методичний посібник «Орнітологічні екскурсії в Карпатах» (Луговой, 1995). Особливу увагу приділено організації первинних спостережень у природних заповідниках і національних парках Закарпаття. Колективом авторів підготовлений довідник «Спостереження природних явищ у Східних Карпатах (Порадник для робітників лісової охорони заповідників та національних природних парків)», а з урахуванням того, що заповідні території краю межують з подібними установами за кордоном України, додатково напрацьовано видозмі-

нений і доповнений його англійськомовний варіант (Луговой, 2009).

Нагромаджені зоомузеєм УжНУ орнітологічні збірки дозволили Л.А. Потіш та Н.І. Потіш провести аналіз, систематизувати дані і скласти каталоги «Птахи (експозиційна колекція)» (2006) і «Птахи (фондова колекція)» (2013), які допомагають збагнути, чим багата музейна колекція пернатих, на що можна опиратися при вивченні птахів краю і якими видами ці колекції потрібно доповнити.

Окремо варто зазначити про навчально-методичні розробки, що розраховані не тільки на студентів Ужгородського університету, шкільну молодь, а також на працівників заповідних територій краю. Ось деякі з них: «Тваринний світ зоогеографічних областей суходолу в залах Зоомузею Ужгородського національного університету» (Бокотей та ін., 2009), «Заповідні території та об'єкти Карпатського регіону» (Рене Матлович, Бокотей, Луговой, 2009), «Німецько-українсько-російсько-латинський словник видів назв ссавців Європи», «Німецько-українсько-російсько-латинський словник видів назв птахів України» (Рене Матлович та ін., 2009).

На базі зоологічного музею також здійснюються природоохоронні заходи зі збереження кажанів, відбуваються виїзди для обліку земноводних у період їхньої активної міграції, обліки різних груп птахів та ін. (Зізда, 2012, Луговой, 2007, 2009, 2010). Систематично проводиться також просвітницька робота посередництвом ЗМІ (телеба-

чення, радіо, газети), висвітлюються зміни у складі раритетної фауни, зокрема через списки тварин, що виставлені на сайті «Раритетна фауна Карпат» (www.lucanus.org.ua). Наші співробітники беруть участь в організації «круглих столів» на природоохоронній тематику, щороку роздають сотні інформаційних буклетів про зоомузеї на регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференціях, фахових школах та читаннях. Слід виокремити участь у щорічній міжнародній конференції «Ужгородські ентомологічні читання», конференції молодих вчених та студентів, професорсько-викладацького складу УжНУ, щорічній міжнародній теріологічній школі-семінарі та ін.

Активно співпрацюємо, зокрема, з Ужанським національним природним парком. Зібраний зоологічний матеріал сприяв проведенню первинної інвентаризації наземних хребетних тварин установи. Матеріали цих досліджень відображені в книгах «Літопису парку». А в результаті виконання державної договірної теми були проведені інтенсивні спостереження в Ужгородському аеропорту та розроблено рекомендації, що дозволяють зменшити ризик небезпечних зіткнень літальних апаратів з птахами (Луговой, 1995).

Таким чином, Зоологічний музей Ужгородського національного університету вносить помітний вклад у збереження культурно-історичної та наукової спадщини України, долучається до нових світових надбань і прямує у руслі сучасного контексту концепції сталого розвитку.

**Відомий український орнітолог
О.Є. ЛУГОВОЙ (1930-2016)
чимало зробив для розвитку
Зоомузееу УжНУ;
співробітники музею
Олег ЛУГОВОЙ та Арпад КРОН
під час моніторингу довкілля**

ЛІТЕРАТУРА

1. Бокотей О.М., Луговой О.О., Крон А.А. Вивчення тваринного світу зоогеографічних областей суходолу в залах Зоологічного музею УжНУ (методичний посібник для студентів географічного, біологічного та хімічного факультетів). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – 30 с.

2. Бокотей А.Н., Луговой А.Е., Луговой О.А. 2008. Зоомузей Ужгородського університету як учебна база разнопрофільних спеціалістів. *Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність*. Мат-ли наук. конф. Друкарт, Чернівці, 166–171.

3. Зізда Ю., Крон А., Маркович М. Тимчасова жива колекція вечірниць руді (*Nyctalus noctula*) як метод збереження популяції // *Сучасні аспекти природничої музеології*: Мат-ли II міжнар. наук.-практ. конф. (11–13 вересня 2012 р., Київ – Канів). – Київ, 2012. – С. 88–89.

4. Зубенко А.А. Жуки-листоеды (Coleoptera, Chrysomelidae) Закарпаття: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. биол. наук: спец. 03.097 «зоология», 1970. – 17 с.

5. Крон А., Луговой О., Зізда Ю. Зоологічний музей Ужгородського національного університету як освітньо-наукова база // *Зоологічні колекції та музеї: збірник наукових праць* / За ред. І. Загороднюка; Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2014 – С. 121–124.

6. Крон А., Луговой О. Зоологічний музей Ужгородського університету як освітньо-наукова база: вчора і сьогодні. *Природничі музеї: роль в освіті та науці: Матеріали IV Міжнародної наукової конференції / Національний науково-природничий музей НАН України; за ред. І. Загороднюка. – Київ, 2015. – Ч. 2. С. 130-132.*

7. Бокотей И.И. Эколого-фаунистический очерк пилильчиков и рогахвостов Закарпатской области (1961).

8. Луговой А.Е. Орнитологическая обстановка на Ужгородском аэродроме // *Беркут* 4, 1995. 1/2: 76-84.

9. Луговой А.Е. Орнитологические экскурсии в Карпатах: справочник-пособие для учителей и руководителей натуралистических кружков / А.Е. Луговой; ил. О.А. Лугового. – К. : [б. в.], 1995. – 72 с.

10. Луговой А.Е., Боднар В.В., Геревич О.В., Грицак В.М., Кузьма В.Ю., Мателешко О.Ю., Мателешко Ю.И., Олексик Т.Х., Покритюк В.Л., Покритюк Л.Л., Потіш Л.А., Цапулич О.Т. Гнездовая фауна птиц течения р. Уж / Матеріали конференції «Фауна Східних Карпат». – Ужгород. – 1993. – С.122-125.

11. Луговой А.Е., Бокотей О.М., Луговой О.А., Біланич М.М., Бедей О.М. Спостереження природних явищ у Східних Карпатах. Науково-популярний poradnik для працівників лісової охорони заповідників та національних природних парків. Вид-во «Приватна друкарня Романа Повча», Ужгород, 2009. – 136 с.

12. Луговой А.Е., Геревич А.В. Организация и работа школьного орнитологического лагеря на Закарпатье. – У.: УВВК, Патент, 1993, – 14 с.

13. Луговой О.А. Роль зоомузеев в деле повышения природоохранных знаний охотников (на примере зоомузеев УжНУ) // *Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку*: 36. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (27–29.11.2007 р., Житомир). – Житомир, 2007. – Том 2. – С. 258–259.

14. Луговой О.А., Крон А.А. Особенности охраны видового разнообразия животных Закарпатской области Украины // *Проблемы сохранения биологического разнообразия и использования биологических ресурсов: Матеріали Міжнарод. научно-практ. конф. і Х зоол. конф.* / Под ред. М.Е. Никифорова – Минск: ООО «Мэджик», ИП Вараксин, 2009. – Часть 2. – С. 453–455.

15. Луговой А.Е., Потіш Л.А. Современное состояние популяции и численности черного аиста в Закарпатской области // *Беркут*, 2004. – Т. 13. – Вып. 1. – С. 62-66.

16. Луговой А.Е., Мателешко Ю.И. Новые изменения в фауне и населении птиц

уручища Черный Мочар (Закарпатская область) // *Праці Укр. орнітол. тов.* – Київ, 1996. – Т. 1. – С. 30-35.

17. Мателешко А.Ю. Водные жесткокрылые (Coleoptera: Haliplidae, Noteridae, Dytiscidae, Gyrinidae, Hydraenidae, Hydrophilidae) Украинских Карпат: автореферат диссертации кандидата биологических наук: 03.00.09. – Киев, 1998. – 25 с.

18. Пономарчук В.І. «Эколого-фаунистический обзор жуков (Coleoptera, Carabidae) Закарпатской области» Автореф. дис. к.б.н. Ужгород. – 1964. – 16 с.

19. Пономарчук В.І. «Эколого-фаунистический обзор жуков (Coleoptera, Carabidae) Закарпатской области» (1964)

20. Потіш Л.А., Потіш Н.І. Каталог коллекций Зоологического музея ДВНЗ «УжНУ». – Птахи (фондова колекція). – Ужгород. – Видавництво УжНУ «Говерла». – 2013. – 84 с.

21. Потіш Л.А., Потіш Н.І. Каталог коллекций Зоологического музея УжНУ. Птахи (экспозиційна колекція). – Ужгород. – 2006. – 64 с.

22. Луговой О.А. Роль зоомузеев в деле повышения природоохранных знаний охотников (на примере зоомузеев УжНУ) // *Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку*: 36. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (27–29.11.2007 р., Житомир). – Житомир, 2007. – Том 2. – С. 258–259.

23. Потіш Л.А. Водно-болотні птахи Паннонської низовини: дис... канд. біол. наук: 03.00.08 / Ужгородський держ. ун-т. Біологічний факультет. Кафедра зоології. – Ужгород, 2000. – 155 с.

24. Рене Матлович, Боднар О.М., Бокотей О.М., Крон А.А., Луговой О.О. Німецько-українсько-російсько-латинський словник видових назв птахів Європи. Українсько-німецько-російсько-латинський словник видових назв птахів Європи (методичний посібник для філологів-германістів, а також для студентів біологічних та географічних спеціальностей). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – 40 с.

25. Рене Матлович, Бокотей О.М., Луговой А.Е. Заповідні території Карпатського регіону (методичний посібник для студентів географічного, біологічного та хімічного факультетів). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – 26 с.

26. Рене Матлович, Боднар О.М., Бокотей О.М., Крон А.А., Луговой О.О. Німецько-українсько-російсько-латинський словник видових назв ссавців Європи. Українсько-німецько-російсько-латинський словник видових назв ссавців Європи (методичний посібник для філологів-германістів, а також для студентів біологічних та географічних спеціальностей). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – 20 с.

27. Рошко В.Г. Історія біологічного факультету Ужгородського національного університету. Мистецька лінія, 2004. Ужгород, 1–140.

28. Талпош В.С. Птицы Закарпатской низменности. – Автореферат диссертации канд. биол. наук. – Киев, 1969. – 22 с

29. Шидловський І.В. 2012. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. За ред. Й.В. Царика. ЛНУ ім. Івана Франка, Львів, 1–112. (Серія «Біологічні студії»).

30. Крон А., О. Lugovoy, Vc. Roshko, V.G. Roshko, Vl. Roshko. 2019. The mammal collection (Mammalia) of the Zoological Museum of Uzhhorod National University. *Therologia Ukrainica*, 18: 57–64.

МАРМАРОСЬКІ АЛЬПИ І «ВАШКОВА ХАТА»

*Микола ВОЛОЩУК,
кандидат біологічних наук,
завідувач ботанічної лабораторії
Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів*

Мармароські або Рахівські гори: один з наймальовничіших, диких і важкодоступних гірських масивів Карпат, вершинам якого притаманний типово альпійський рельєф. Потужні скельні виходи, глибокі долини, дрімучі праліси, гострі стрімкі вершини, чисті потоки, високогірні озера, квітучі полонини, різко розчленовані схили, численні обриви, значні перепади висот дуже нагадують Альпи. Цей гірський хребет зараз розділяє Україну і Румунію, оскільки по ньому пролягає кордон між цими країнами.

Чому Рахівські гори називають Мармароськими Альпами? Так «охрестили» їх ще австрійські колоністи, вихідці з гірських регіонів Альп, що за часів Австрійської імперії були переселені у Східні Карпати для розвитку лісової промисловості (XVII-XVIII ст.). Принаймні, так розповідають місцеві мешканці.

Кажуть, що 200-300 років тому про дикі праліси та велику чисельність мисливських тварин у Мармароському гірському масиві ходили легенди. Тому сюди часто приїздили поважні титуловані мисливці з усієї Європи. Для них влаштовували полювання, будували лісові будинки, прокладали стежки, які до сьогоднішнього дня називають «баронками»... Одна з них вела до Ялинського водоспаду. Цей водоспад також має назву Ковгать, що в перекладі з угорської («Kőhátı vizesés») – водоспад кам'яної загати. Назву «Ковгать» зазначено на угорській туристичній листівці 1910 року.

У 1895 році була побудована Транс-карпатська залізниця, що з'єднала цей край з іншими регіонами Австро-Угорщини. Почали курсувати прямі потяги від Ясіня (Kőrösmező) до Будапешта, Праги, Відня... Потягом сюди приїздили багато туристів, для яких на гірських масивах Черногори, Свидівця, Мармарошу почали будувати туристичні будинки.

Після розпаду імперії Габсбургів Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини. У той час, в 1920-их роках, житель міста Праги Едвард Ваш побудував туристичний притулок під вершиною гори Піп-Іван Мармароський, на полонині Лисичий. Він знаходився на висоті 1560 м н.р.м. і називався «Вашікова гірська хата Поп-Іван». Будівля мала 12 кімнат, кухню, ресторан і численні підсобні приміщення. Для відвідувачів готували традиційні страви місцевої кухні. Відомо, що найбільше туристів приймав цей притулок у зимовий період. Для катання на лижах було влаштовано гірськолижний витяг.

У чехословацькій пресі широко рекламували цей маршрут, завдяки чому приїжджала велика кількість гостей, особливо з міста Прага. Потягом «Ясіня-Прага» вони доїжджали до станції Требушани-Білий Потік. Щоденно його зустрічав управитель туристичного притулку, місцевий житель – Йовшко Пушкар. Від станції Требушани до «Вашікової хати» – 18 км по лісовій дорозі вздовж гірської річки Білий Потік. Управитель організував транспортування кореспонденції, продуктів і відвідувачів. Для перевезень останніх часто застосовували гужовий транспорт місцевих жителів, які, таким чином, мали добрий заробіток. Особливо часто для поїздок по лісових дорогах до притулку використовували двоколісний віз.

На шляху від залізничної станції туристи зупинялися відпочити біля гірської пасіки і пилорами, яку приводило у рух водяне колесо на річці Білий

Потік. Відвідували рибник в урочищі Галаштів («Halastov» – угор.). Також цікавою «родзинкою» для відвідувачів була дерев'яна гать (кляуза), за допомогою якої в минулому річкою Білий Потік сплавляли ліс...

У літній період на високогірних полонинах Мармароського масиву випасали худобу. Є дані, що на Лисичому жителі села Требушани розпочали пасти понад 300 років тому. Молочні вироби (сир, вурда, бриндзя...) доставляли з високогір'я до залізничної станції Требушани і потягом «Ясіня-Прага» відправляли до найбільших міст, де молочні продукти з Карпат високо цінувалися (що, знову ж таки, дозволяло місцевим жителям мати добрий заробіток). Чехословацький уряд на чолі з Томашем Масариком приділяв значну увагу розвитку місцевої сироварної галузі, видавалися безвідсоткові кредити, що йшли на придбання обладнання, як і гірської породистої домашньої худоби з Австрії, Швейцарії.

У той час цю територію активно відвідують вчені-природолюби, які на ночівлю часто зупинялися у туристичному притулку «Вашікова хата». Серед чеських вчених, що займалися вивченням унікальних природних комплексів Мармароського гірського масиву, зокрема буково-ялицево-смерекових пралісів, високогірних полонин у 1930-х роках, були Мілош Дейл і Алоїз Златнік.

Мілош Дейл у 1940 році написав наукову монографію, присвячену рослинам, ґрунтам і клімату гори Піп-Іван Мармароський. Алоїз Златнік своїми дослідженнями у 1926-1936 роках науково обґрунтував необхідність заповідання букових, мішаних природних лісів, пралісів, у тому числі і Мармароського масиву.

Після Другої світової війни Закарпаття увійшло до складу СРСР. Тривалий час вихід на вершини Мармароського масиву був закритий для відвідувачів і дослідників, оскільки по хребту

встановлено Державний кордон з Румунією. Відвідування дозволялося тільки за спеціальними пропусками.

Будівля залишилася без господаря, використовувалася тільки для ночівлі пастухів та мисливців. У 1960-х роках пожежею повністю знищена, залишилися тільки кам'яні залишки фундаменту.

Мармароський гірський масив, як мисливське угіддя австрійської знаті, був під посиленою охороною ще понад 200-300 років тому. Існували значні лісові ділянки, де будь-яка господарська діяльність повністю заборонялася. Вперше унікальні куточки збереженої дикої природи отримали спеціальний природоохоронний статус ще у 1907 році (за часів Австро-Угорщини).

У добу, коли територія входила до складу СРСР, її відвідували такі відомі вчені, як Костянтин Малиновський, Степан Стойко, Василь Комендар, Володимир Крічфалушій, Іван Вайнагіт та інші. У 1990 і 1997 роках частину території Мармароського масиву включено до складу Карпатського біосферного заповідника. У 2007 році букові праліси Мармароського масиву площею 2244 га увійшли до об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Буківі праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

І досі збережена природа цього унікального заповідного масиву вабить туристів і дослідників докільця з усього світу. Розроблені спеціальні промарковані туристичні маршрути.

Є багато вчених і активістів, які висловлюють думку про відновлення туристичного притулку «Вашікова хата». Цікавою є пропозиція Тимура Бедернічека (Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАНУ) відновити будівлю як науково-дослідну станцію ім. Мілоша Дейла із вивчення впливу кліматичних змін на високогірні екосистеми в Карпатах.

У того, хто хоч раз побував на вершинах Мармароських Альп, виникає непереборне бажання відвідати ці унікальні заповідні куточки бодай ще раз.

Будівництво туристичного притулку «Вашікова хата», (20-і рр. XX ст.); на лижах; чеський вчений Мілош Дейл у пралісі Мармароського масиву, 1930-і роки

ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЖУРАВНЕНСЬКОЇ ГРОМАДИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Павло РОМАНІВ,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму,
географічний факультет
Львівського національного
університету
імені Івана Франка*

Важливими аспектами у розумінні поняття «потенціал» є ресурсний та системний підходи, оскільки саме різні види ресурсів та їх взаємозв'язок лежать в основі існування та ефективного функціонування будь-якої системи, у тім числі територіальної. Представники ресурсного підходу розглядають потенціал як сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів. Відповідно до системного підходу, основою потенціалу є системна сукупність засобів праці, предметів праці, працівників різних рівнів та галузей. У цьому контексті для потенціалу туристичного не достатньо лише ресурсів, а потрібна ще ідея, розробка, втілення, тобто мобілізація ресурсів, розуміння їх як таких, що приваблюють туристів, рекреантів, котрі у свою чергу, відвідуючи територію, створюють мультиплікативний ефект для її розвитку: соціального, економічного, інфраструктурного тощо. Існують також різні види потенціалів, а саме: економічний, виробничий, трудовий та ресурсний. Видова диференціація потенціалів лежить в основі розуміння туристичного продукту території як комплексної одиниці, на формування котрої впливають наявність усіх видів потенціалу.

Для багатьох територіальних громад в Україні одним із пріоритетних напрямків розвитку є туризм. На їх територіях розташовані різноманітні об'єкти, вони переважно є у власності держави, що створює певні проблеми

їхньої залученості у туризм як «магнітів». Одним із таких об'єктів є Журавненський дитячий протитуберкульозний санаторій (палац, парк, селитебна, лікувально-профілактична, спортивно-оздоровча інфраструктура), що може стати таким «магнітом», проте держава має на нього інші плани, про що згодом.

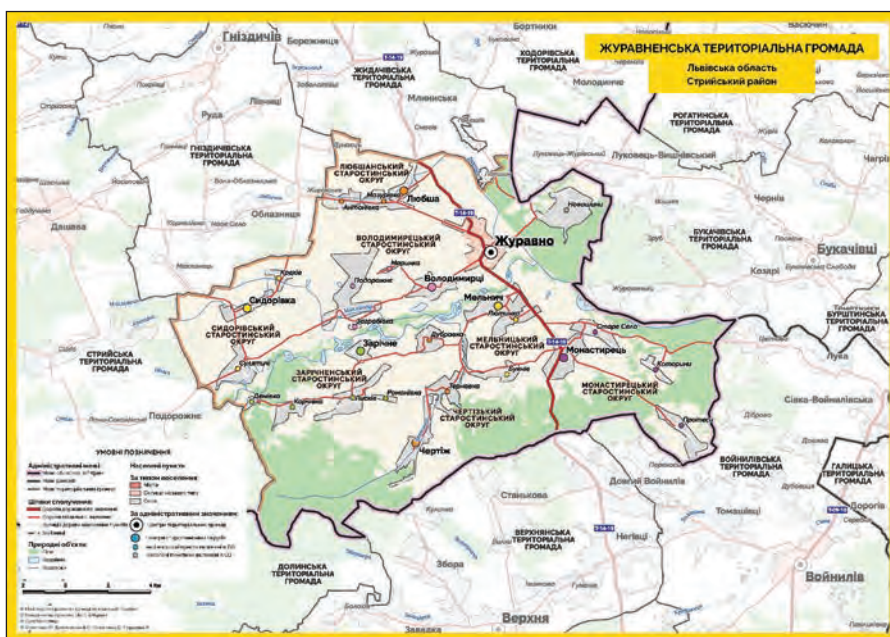
Отож, розглянемо потенціал Журавненської громади на предмет її туристично-рекреаційного загосподарювання.

Об'єднана територіальна громада утворена шляхом приєднання семи сільських рад: Володимирецької (села Володимирці, Заграбівка, Маринка, Подорожне), Заріченської (села Зарічне, Демівка, Корчівка, Лисків, Романівка), Любшанської (села Любша, Антонівка, Мазурівка), Мельницької (Мельнич, Буянів, Лютинка), Монастирської (села Монастирець, Которини, Протеси, Старе Село), Сидорівської (села Сидорів-

ка, Крехів, Сулятичі), Чертізької (села Чертіж, Дубравка, Тернавка) до Журавненської селищної ради із адміністративним центром у селищі Журавно.

Територія Журавненської громади складає 281,0 км², охоплює 27 населених пунктів. Станом на 1 січня 2021 року Журавненська територіальна громада нараховує 11 965 (з них: міське 3 410 осіб, сільське 8 555 осіб) жителів.

Територія громади з точки зору функціональної складової адміністративного району, адміністративної області, країни є тим елементом, котрий може самостійно визначати пріоритети свого розвитку задля досягнення необхідних стратегічних ефектів: екологічного, економічного, соціального. Така самостійність передбачається децентралізацією і її наслідками на різних рівнях адміністрування та управління. Для більшості територіальних громад туристично-рекреаційна діяльність є пріоритетом у силу

Географічне розташування Журавненської територіальної громади Львівської області

Центральна площа селища Журавно; колишній палац Чарторийських; ратуша

наявних ресурсів природно-географічного, історико-культурного, біо-соціального, подієвого генезису. Журавненська територіальна громада у цьому сенсі не є винятком, а швидше, може бути яскравим прикладом. У попередніх публікаціях ми висвітлювали аспекти ресурсно-інфраструктурного та функціонального характеру потенціалу розвитку туристично-рекреаційної діяльності [3; 4; 5]. Проте зараз у контексті адміністративно-територіальної реформи постає питання: як розвивати туризм, звідки брати ресурси для його розвитку, алгоритм дій, пріоритетність, можливість об'єднання заради ефективності тощо. Громада мусить зрозуміти, що таке туристичний продукт (як територіальна, економічна категорія), для кого він створюється, користь від його створення.

У загальному вигляді складові туристичного потенціалу територіальної громади представляємо у вигляді схеми (див. стор. 118).

Основним, а часто єдиним елементом туристичного продукту є пропоновані туристам блага й послуги з відповідними властивостями та якістю, які мають задовольнити їхні рекреаційно-відпочинкові потреби. При цьому виділяють три основні групи цих благ і послуг (туристичний продукт *sensu stricto*), за польським дослідником Б. Влодарчиком [7] – туристичний простір, котрий асоціюється з мотивами, якими переймаються туристи під час здійснення певної діяльності. Туристичний простір належить до географічних особливостей місцевості, яку відвідують туристи:

1) блага й послуги, для яких чинником створення попиту є винятково туризм (переїзди, розміщення, послуги екскурсиводів тощо);

2) блага й послуги, купівля яких здійснюється у зв'язку з туристичною діяльністю, але які становлять тільки певну заміну споживання в іншому часі та в іншому місці (наприклад, спеціальний одяг, взуття, інвентар);

3) блага й послуги, які задовольняють потреби як туристів, так і місцевих жителів (зв'язок, охорона здоров'я тощо).

До складу туристичного продукту, який розглядають у ширшому розумінні (*sensu largo*), окрім благ і послуг, що надають туристам, входить багато інших елементів, наприклад:

- туристичні цінності (предмет), до яких організатор туризму не має жодних прав власності, але у специфічний спосіб пропонує їх туристам;
- зручності (послуга) – існуюча туристична та паратуристична інфраструктура;
- задум (ідея) туристичного продукту;
- образ місця відпочинку, функціонування у загальній свідомості стереотипів на цю тему, просторове розміщення, локалізація;
- організація, тобто спосіб підготовки і проведення «споживання» туристичного продукту (див. схему унизу).

Тобто, окрім туристичних активів, територія повинна володіти певним функціоналом географічного, соціально-економічного, інфраструктурного, управлінсько-комунікативного характеру.

Очевидним є той факт, що територія дослідження володіє цими елементами. Ось деякі аргументи.

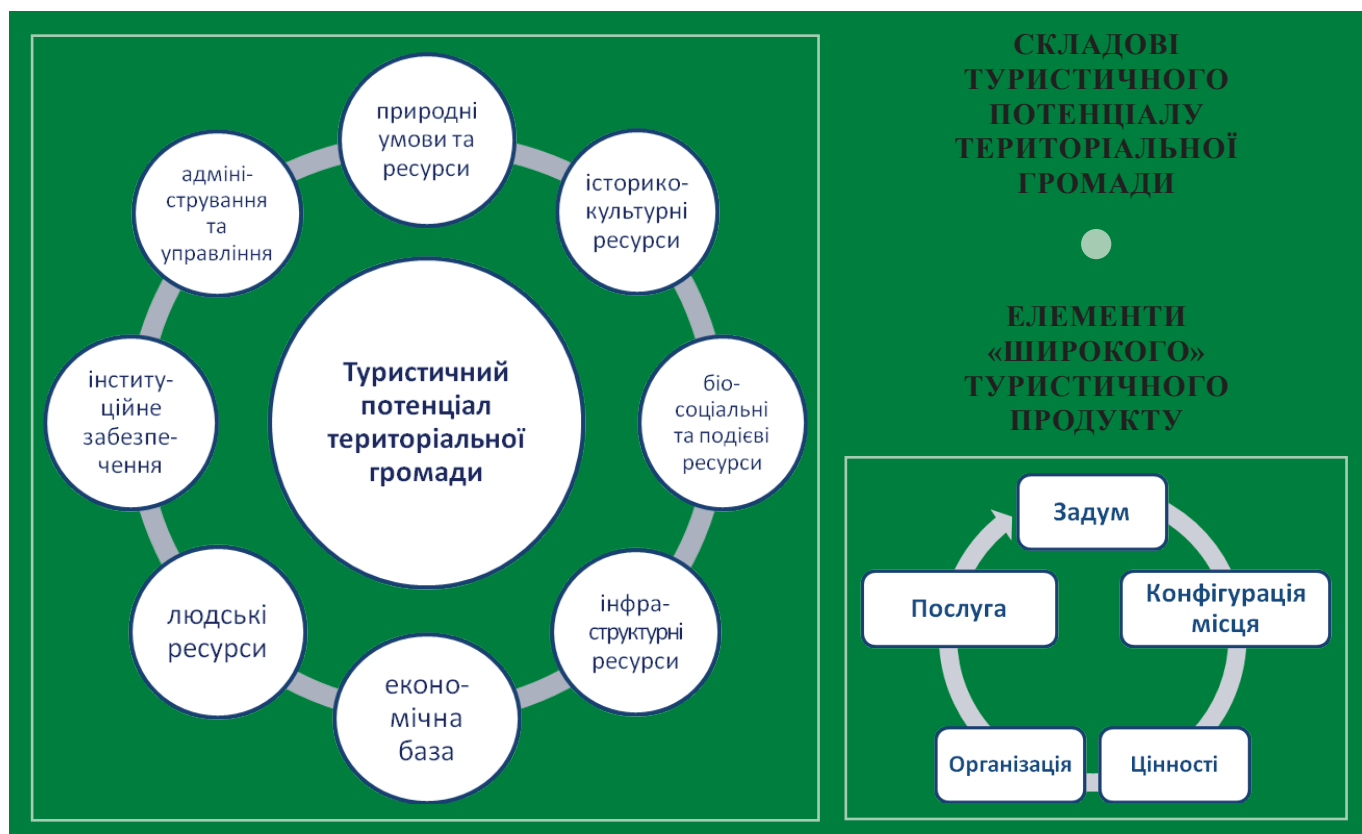
Задум. Ідея формування територіального туристичного продукту ґрунтується на головно водно-туристичній складовій, історико-культурній складовій, екологічній складовій, рекреаційно-оздоровчій складовій території громади. У майбутньому це відобразатиметься у різновидовій диференціації туристичного продукту, а також у форматі комплексного пізнавально-туристичного продукту, залучаючи до його формування різні туристські ресурси.

Конфігурація місця. Територія громади має відносно зручне транспортно-географічне положення. Журавно як центр громади існує в свідомості споживача як історичне містечко (поблизу якого видобувають всевітньо відомий гіпс-алебастр, з ратушею, санаторієм) на берегах Дністра та Свічі. Територія громади десятиліттями приваблює рибалок-любителів, що також має стати ресурсом для організації активної рекреації.

Цінності – це все, що може виявитися як туристично-рекреаційні ресурси: водні (р. Дністер, Свіча, Подороженський кар'єр, озерно-ставкові комплекси), геоморфологічні (урочище Бакоцино), біотичні, історико-культурні ресурси (палац Скішських-Чарторийських, дерев'яні церкви...), біосоціальний ресурс (батьківщина батька польської літератури Миколая Рея).

Організація. Формування туристичного продукту – це не одномоментне явище, що потребує адміністративно-управлінських та організаційних зусиль. В управлінській структурі діє відділ освіти, культури, молоді, спорту, туризму та охорони культурної спадщини Журавненської селищної ради [2]. Зараз у громаді існує проблема адміністративно-організаційного характеру. **Дитячий протитуберкульозний санаторій «Журавно» планують перепрофілювати у психоневрологічний диспансер. Таке рішення прийняли депутати Львівської обласної ради. Мешканці Журавно створили петицію, аби зберегти дитячий санаторій, оскільки вважають, що таке перепрофілювання не сприятиме відновленню території санаторію для потреб рекреації та туризму.**

Послуга (зручності). Кінцевою функціональною метою туристичного продукту є послуга (комплекс послуг) території та її елементів. Територія Журавненської громади має потенціал для організації послуг туристичних: заклади розміщення (для цього придатна територія дитячого протитуберкульозного санаторію), заклади харчування, потенціал організації ботокемпінгів для потреб ту-

Місце впадіння р. Свіча у р. Дністер, на задньому плані – урочище Бакоцино; купально-пляжний сезон на р. Свіча

ристів-водників, потенціал створення мережі агросадіб, облаштування маршрутів історичного, активно-туристичного характеру з відповідною інфраструктурою.

Вважаємо територію громади унікальною у сенсі положення для організації **водного туризму**, локальних заходів навчального **спортивно-туристичного** характеру, **купально-пляжного** відпочинку на р. Свіча, Дністер. Територія багата на об'єкти історико-культурної та природно-географічної спадщини, що дозволить урізноманітнити програми перебування туристів-водників і не тільки. Своїми особливостями вирізняється рельєф, клімат, рослинність, наявність та унікальність водних об'єктів, історико-культурна складова.

Між смт Журавно і с. Новошино розташована г. Бакоцино, яка піднімається на 335 м над рівнем моря. Це найвище підняття лівого берега Дністра. Схили Бакоцино більш стрімкі, місцями зустрічаються урвища. Гора складена пісковиками і своїм виглядом дуже нагадує обриси Карпат. Це відроги Опілля, що опускаються до заплавної долини р. Дністер на лівому березі. Вони формують ландшафтну унікальність території, що є на межі Передкарпаття та Опілля, даруючи неповторну різноманітність.

Інша частина регіону – правобережжя Дністра – займає частину Верхньо-Дністрової рівнини Передкарпаття, яка простягається до впадіння в р. Дністер р. Свічі та називається Стрийсько-Жидачівською низовиною, яка має рівнинний характер, місцями заболочена. Висоти її утворені наносами рік Стрий і Свіча. Переважаючи висоти 200-250 м.

У цілому для території дослідження характерна відносно м'яка зима, тривала волога весна, нежарке літо, тепла і досить суха осінь.

Для потреб організації водного туризму важливими є гідрологічні особливості території. Розподіл стоку впродовж року нерівномірний. Більша його частина припадає на весняно-літній період. Витрати води

залежать від запасів снігу, тривалості сніготанення і кількості опадів. Максимальний стік найбільш ймовірний в травні-серпні, що зумовлено особливостями випадання опадів. Найбільші витрати води в осінньо-зимовий період.

На території району серед поверхневих вод, окрім річок, виділяються також озера, в основному залишкового походження, які утворилися на старих руслах рік. Це так звані озера-стариці. У більшості з них низини заболочені. Найбільші: Журавнівське, Млиніське, Смогівське. В долині р. Стрий (Тейсарів – Іванівці) розкинулася велика кількість маленьких заболочених озер стічного типу. Їхнє цільове призначення є комплексне, що сприяє рекреаційній діяльності, або риборозведенню, що потенційно може впливати на розвиток активної рекреації, спортивної риболовлі тощо.

Унікальним природним (природно-техногенним) об'єктом вважаємо найбільший і найглибший кар'єр в Західній Україні в с. Подорожнє, котрий має 95 метрів завглибшки, довжиною близько 3 700 м. Площа складає близько 420 га. Водойма має потенціал як для водного туризму, так і для організації спортивної риболовлі, рекреаційно-відпочинкової інфраструктури тощо. Однак існує проблема завершення рекультивційних робіт.

Загалом, ресурси природно-географічного та історико-культурного генезису території Журавненської ОТГ різноманітні та актуально і потенційно придатні для розвитку екологічного, спортивно-оздоровчого (водного, пішохідного, велосипедного), сільського зеленого, агротуризму, рекреаційно-оздоровчого, історико-культурного, подієвого туризму. Проте, питання розвитку туризму потребує колаборації усіх учасників процесу. Якщо говорити про державні об'єкти у громадах, та їхній розвиток – вирішення цієї проблеми є доволі складним. І тут потрібне розуміння на всіх рівнях: як державному, так і місцевому. Проте якщо це не стратегічні державні об'єкти, то їх потрібно передавати громадам, думаючи про субвенції на їхній розвиток. Треба вчитися діалогу і стимулювати питання розвитку в кожному окремому випадку залучення туристів без шкоди цьому об'єкту [6].

Подальші дослідження у цій сфері повинні спиратися на імплементацію досвіду як українського, так і закордонного, вивчення ступеня розуміння державних та місцевих органів влади, бізнесу та місцевого населення до об'єднання зусиль, формування алгоритму дій громади задля розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах екологічності, економічності ефективності та доцільності, соціальної спрямованості та адресності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Децентралізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>. Дата звернення 18.11.2021 р.
2. Офіційний сайт Журавненської громади. – Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zhuravnenska-gromada.gov.ua/>. Дата звернення 17.11.2021 р.
3. Романів П.В. Аналіз можливостей розвитку туристичної діяльності у Жидачівському районі Львівської області // Географія та туризм: Наук. Зб. / Ред. кол.: Любичева О.О. (гол. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПК, 2018. – Вип. 43 – 194 с. С. 112-121.
4. Романів П. Інвестиційна привабливість Жидачівського району Львівської області як туристичної дестинації / П.В. Романів. – Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2019. – 425 с. С. 75-83.
5. Романів П. Потенціал Жидачівського району Львівської області як туристичної дестинації / П. Романів // Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2019, №№1-4 – Рахів – С. 90-97.
6. Український кризовий медіа-центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uacrisis.org/uk/121021-korotki-pidsumky-dyskusiyi>.
7. The Phenomenology of Tourism Space. Available from: https://www.researchgate.net/publication/276431851_The_Phenomenology_of_Tourism_Space [accessed Nov 18 2021].

*Іван БЕРКЕЛА,
провідний фахівець
відділу рекреації
та сталого розвитку
Карпатського
біосферного заповідника,
голова Рахівського районного
товариства ВО «Гуцульщина»*

Цього літа бард-плєнер-табір «Муза Карпат», який був започаткований у 2015 році, проводився двічі (з 5 по 10 липня; з 12 по 22 серпня). Обидва заходи відбулися в мальовничому селі Богдан на базі приватної садиби «Олеся». Їх організатор – Рахівське районне товариство Всеукраїнського об'єднання «Гуцульщина», співорганізатор – Карпатський біосферний заповідник. Учасниками «Музи Карпат-2021» стали близько 60 мандрівників з Харкова, Хмельницького, Білої Церкви, Крижополья, Кам'янського, Вінниці, Дніпра, Києва, Запоріжжя, Сум, Івано-Франківська, Мелітополя, Фастова, Вишгорода, Бучі та Великого Бичкова (Закарпаття). Серед них були музиканти, художники, фотографи, поети та звичайні глядачі.

Бард-плєнер-табір був задуманий для популяризації гірського краю та для спілкування й обміну досвідом між творчими людьми.

Почесним гостем «Музи Карпат» традиційно став народний артист України Володимир Смотровель, автор і керівник монотеатру «Кут» (м. Хмельницький). Він провів творчу зустріч з учасниками табору та показав одну зі своїх вистав – «Кутівські історії».

Загалом, творчі зустрічі проводилися щодня. Під час перебування на Рахівщині гості пізнали багато цікавих місць. Екскурсії для них розробили та організували працівники відділу рекреації та сталого розвитку Карпатського біосферного заповідника. Піднялися на г. Борщевицю та найвищу вершину українських Карпат – г. Говерла, відвідали водоспади, а також полонину Лемський, де познайомилися з традиційним полонинським господарством.

ОДА КАРПАТАМ

БАРД-ПЛЕНЕР-ТАБІР «МУЗА КАРПАТ-2021»

Кожен день був насиченим та сповненим нових вражень, особливо для містян, яким навіть простий виїзд на природу видається справжньою подією. На пам'ять про чудові дні гостям було подаровано друковану продукцію заповідника, а саме випуски всеукраїнського екологічного журналу «Зелені Карпати» та буклети. Отож поїхали додому з багажем нових вражень та знань про гірський край.

Відгуки учасників пленер-табору засвідчують, що такі події окрилюють та надихають творити. Ось декілька з них.

Олена ГРИЦЮК:

– Коли я вперше, ще в Чернігові, дізналася про бард-пленер-табір «Муза Карпат», подумала: це простір саме для мене і таких, як я. Це так чудово творчим людям побути разом там, де подбали про їхній побут, умови для натхнення, творчості і спілкування!

Господарі (Іван Беркела, газдиня-чарівниця Тетяна Степанівна, адреналіновий ас-водій Мишко, старанна Марина, гламурна укротителька гірських доріг Леся і всі, хто про нас дбав) «подарували» нам Говерлу, піддали тортурам смачною їжею гуцульської кухні на живому вогні, змили втому водоспадом Білої Тиси, напоїли квасною мінеральною водою, організували концерти, перегляд старовинних фотографій про сплав лісу бокорашами, посиденьки, театральну виставу, екскурсію у дивовижний унікальний музей різьбярства...

Говерлу скорено!;
«мистецька» ватра під час
відкриття бард-пленер-табору
«Муза Карпат-2021»
(садиба «Олеся», с. Богдан)

Я наподорожувалася, наспівалася, наспілкувалася, насмакувалася, намалювалася, познайомилася і подружилася! А основне – енергетика, містика, міфологія, історія і сучасність Гуцульщини. Я на цьому запалі вже тиждень живу і енергія, і післямак ще тривають...

Світлана ЄФРЕМОВА:

– Бард-плер-табір «Муза Карпат», що був організований головою Рахівського районного товариства Всеукраїнського об'єднання «Гуцульщина», фахівцем відділу рекреації та сталого розвитку Карпатського біосферного заповідника Іваном Беркелю, став для нас найяскравішою подією цього літа. П'ять днів у творчій та гостинній атмосфері пройшли неймовірно цікаво та були наповнені дивовижними враженнями. Тепла зустріч у Рахові, прибуття у затишну садибу «Олеся», мальовнича місцевість, дружнє спілкування, неймовірно смачні гуцульські страви від господині садиби Тетяни Степанівни і, звичайно ж, вечір-знайомство, під час якого всі мешканці табору перетворилися на персонажів чарівної карпатської казки. А далі... далі почалася захоплююча п'ятиденна програма, в якій були: сходження на Борщевицю, екскурсія до Географічного суходільного центру Європи в селі Ділове, незабутня фотосесія на найвищому хитальному мості,

відвідування форелевого господарства та підйом до водоспаду Лихий у Карпатському біосферному заповіднику. Окремо варто сказати про святкування Івана Купала: збирання гірських квітів, плетіння дівчатами вінків, танці навколо ватри – це було не просто знайомство з карпатськими традиціями та звичаями, а повне занурення у захоплююче дійство. Тим паче, що все це відбувалося після професійного майстер-класу від Івана Беркелі з приготування бограчу, смак якого перевищив усі очікування. Ну і, звичайно ж, найголовнішою та незабутньою подією стало підкорення Говерли, під час якого ми всі відчули себе справжньою командою. А як не згадати про чудові творчі вечори, що були наповнені бардівськими піснями, поезією та театральними виставами! Ми дуже вдячні усім організаторам «Музи Карпат» за те, що вони зібрали на ось такий плер творчих людей з різних куточків країни, подарували нам своє тепло, неймовірну енергетику, радість спілкування у чудовій атмосфері, що наповнена справжнім гуцульським колоритом, щирістю та гостинністю. Завдяки вашій любові до рідного краю ми закохалися у Карпати, по-справжньому та назавжди.

Ось рядки, які подарувало мені знайомство з дивовижною карпатською природою.

Світлана ЄФРЕМОВА

***

*Дивись!.. Дивуйся!.. Вся оця краса,
повір, з любов'ю створена
для тебе.*

*Одаїчне неохватне справжнє небо
і трав гірських бурштинова роса.*

*Це шепотіння вітру та струмків,
яскраві, величезні, теплі зорі...*

*Від того, що усе таке прозоре,
світлішатимуть очі та думки.*

*І, ніби намальовані, хребти,
кристаль води, а в ньому,
як в люстерці,*

*блакить в обіймах зелені, щоб ти
відчув, запам'ятав, зберіг у серці*

*ую красоту, яку дарує Бог,
усе тепло, яке дарують люди –
щоб, у душі будуючи споруди,
разом долати шлях за кроком крок,*

*щоб вірити у друзів і добро,
щоб бачити і велич, і дрібниці...*

*Твій всесвіт –
це солодкий смак суніці,
де рими колисатиме перо.*

Рядочок за рядочком...

*Знов і знов
тобі насняться
лагідні Карпати...*

*І ти ще довго будеш відчувати
натхнення, світло,
мир, тепло, любов.*

**Обід на полонині Лемський;
учасники бард-пенер-табору
Тетяна КУГАЙ та Наталія
ЖУРАВЛЬОВА (м. Київ);
Юлія БРОВАРНА з донькою ЮЛІСЮ
(м. Вінниця), Олександр МЕЛЬНИК
та Світлана ЄФРЕМОВА (м. Харків)**

Юлія БРОВАРНА:

– Це відчуття, що тобі знову 14 і ти поїхав з табору іншою людиною, бо в ці кілька днів закапсульовано літо – довге, нескінченне, бредберівське. Тримаю цей стан поки для себе, щоб потім чекати-чекати наступної зустрічі.

Світлана КРАВЕЦЬ:

– Щиро дякуємо Івану Беркелі та Карпатському біосферному заповіднику за чудову організацію бард-пенер-табору «Муза Карпат – 2021»! Це було феєрично та надзвичайно! Окрема подяка за подарунки – буклети і номери журналу «Зелені Карпати». Ми здобули цінні знання про природу та збагатилися духовно! У Білу Церкву на Київщині повертаюся окриленою...

Олександр МЕЛЬНИК:

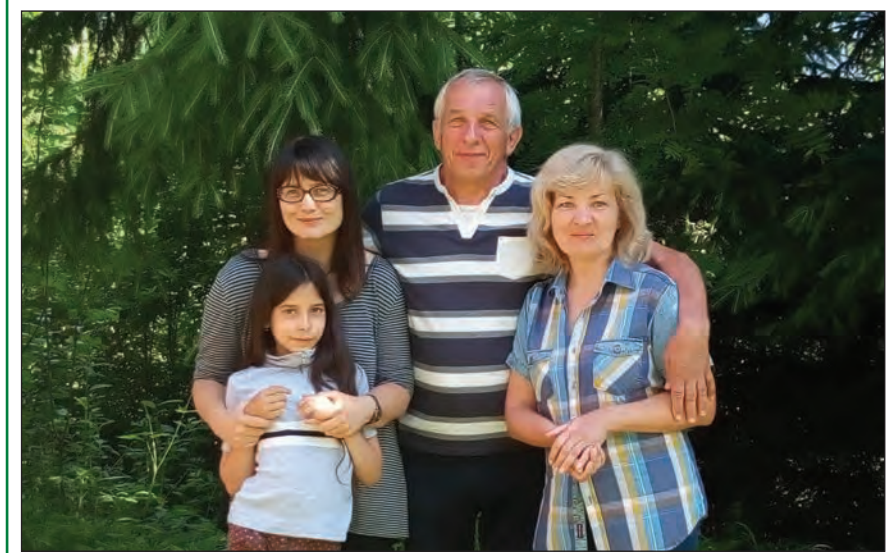
– Щиро дякуємо за подаровану казку, яка зостанеться в наших душах на все життя!

Тетяна КУГАЙ:

– Перебування в таборі «Муза Карпат» було надзвичайно яскравим, веселим та плідним, з точки зору дружнього спілкування та творчості. Прекрасні красиви величних Карпат зі смереками, гірськими бистрими річками, водоспадами, дерев'яні старі хатки, свіже, чисте повітря та джерельна водичка... Немає слів, які зможуть описати всю цю красу! А цікаві подорожі до водоспадів, на полонини, дерев'яної церкви в Ясінях – шедевра української архітектури! Ми вставали дуже рано, бо хотіли ввібрати в себе всі барви сходу сонця – робили ранкові вправи, пили свіже молоко та малювали... Малювали, як завжди, з натхненням, від сходу до заходу сонця, перериваючись тільки на їжу та сон.

Подорожі, які організував для нас невтомний та веселий пан Іван, заслуговують окремих рядків.

З найяскравішого. Полонина. Це щось неможливо прекрасне та неосяжне. Гори різнокольоровими пасмами, як куліси в театрі, височезні смереки. Отара овець на передньому плані, яка змагалася з нами у швидкості поїдання чорниці. А собаки! Ми всі гралися та фотографувалися з ними... Малювали портрети в гуцульських строях. Сміялись. Запам'ятовували... Щастя є! В Карпатах!

ПРО КІЗ І КОЗИРЯНИ; «СЕЛЮКІВ» І «ПАНІВ»; РОЗБИТЕ КОРИТО І ВИПРОСТАНУ СПИНУ; ДОРОГУ ДОДОМУ І МИР У СЕРЦІ

Валерій САНДУЛЯК,
господар садиби «Дивосвіт»*,
м. Косів
Івано-Франківської області

МОЛОЧНА ІСТОРІЯ

І в моєму житті був період, коли не пив козяче молоко. Навіть не пробував. А про існування твердого сиру чи бринзи з того молока і не здогадувався.

Усе змінила моя дружина Люба. Вона переконала завести кіз, зробила перший сир, який дуже сподобався. Але, насправді, на нас обох вплинули роки проживання в Португалії. Там ми побачили ставлення людей до молочних продуктів від кіз, відкрили їх якість та вартість.

У цій історії мій особистий приклад лише так, до слова. Не думаю, що він когось переконає і примусить купляти молоко на козиних фермах, а не в пакетах. Тим паче, що таких ферм – одиниці, а індустрія пакетування на-

* Сторінку садиби «Дивосвіт» у соціальній мережі Facebook можете відвідати за допомогою QR-коду (див. фото вгорі)

питків під кодовою назвою «молоко» поставлена на конвеєр.

У цій історії, як у тій пустелі – собака гавкає, а караван іде. Але якби не було ніяких змін (хоч і незначних) на краще, я б цю тему не чіпав.

Якщо моє ставлення до козиного молока змінив братній для мене португальський народ, то на деяких наших співвітчизників почав діяти... коронавірус. Перехворівши важкою недугою, вони почали шукати засобів для зміцнення імунітету та легень. І якщо минулого року до нас приходили виключно любителі твердого козячого сиру, то тепер є бажаючі випити парного молока. Один з таких клієнтів жартував: «До коронавірусу шукав зранку пива, а тепер потягло на молоко». Я не дієтолог і не беруся стверджувати, котрий з цих напоїв корисніший для нашого здоров'я, а лише констатую факт деяких змін у нашій свідомості.

Це така реклама? І так, і ні. Так – бо дуже хочеться, аби у нас було більше натуральної продукції. Ні – бо все, що ми виробляємо, реалізовується і без реклами.

Пийте козяче молоко, шукайте справжній сир. Любіть і бережіть себе.

ГУТЕЙ

Розцвів у мене в саду гутей. І навіть на спогади.

У моєму селі, в Козирянах, казали і кажуть саме гутей, а не айва. Росли ці дерева майже біля кожної хати. І ніхто за ними особливо й не доглядав. Перед першими осінніми холодами великі жовті фрукти зривали та заносили до хати. Запах від гутей стояв неймовірний. Саме за це їх і любили у першу чергу. Мама розкладала кращі з фруктів в усіх кімнатах на підвіконниках. Варила гутейове варення і компоти.

Свіжозібраний гутей був кислуватий і я любив ці плоди в глибоку зиму, коли вони на тих підвіконниках доспівали. До весни фрукти один за одним зникали...

Пам'ятаю оселі односельчан взимку. Парфумами і різними ароматизаторами повітря тоді ми не користувалися. А навіщо? Кращий запах від гутейового важко й придумати.

Минулої осені прийшовся вулицями села в надії побачити спілі гутей. Дуже мало. Стало сумно. Здається, якщо в Козирянах зникне останнє таке дерево, то це для мене уже буде не моє рідне село.

Маю у своєму саду не один гутей, а кілька. Без них для мене – сад не сад. Весняне цвітіння не цвітіння. Зима не зима. І Україна – не Україна.

РОЗБИТЕ КОРИТО

Є у мене корито. Старе. Дуже старе. Боюсь, скоро розсиплеться від вітру. Дісталось мені від бабки. А їй, напевно, від її бабки.

Корито не просте. Тобто розбите. Мій покійний дід його залагав шматком бляхи. Замість ниток використав дрід.

Річ мені дорога тим, що я пам'ятаю, як у ньому бабу тисто місила. А я, малий ще і дурний, пхав у біле тисто свої руки і за те отримував від бабки по шиї.

Нераз мене питали, навіщо зберігаю корито. Скажу і вам. Увесь секрет в тім, що воно розбите. Символічно. Це така спадщина мого покоління від попереднього. Ні, не подумайте, що я невдячне дитя свого часу. Навпаки, знімаю капелюха перед нашими бідними батьками і дідами. Вони, за великим рахунком, нам не мали що передати у спадок. Ані фабрик, ані банків, ані грошей міхи, ані мастки. Зате вони дали нам життя, освіту, непогане виховання і розбиті корита. Як натяк на те, що у нас все попереду і все у наших руках.

Розбите корито – це не біда. Не катастрофа, не сором. Це чистий лист паперу. Це стимул до життя.

ЗА КОЗУ ЗАМОВЛЮ СЛОВО...

Користуючись можливістю, рекламую домашніх тварин під відомою назвою КОЗИ.

Хто думає, що бідна коза (корова, вівця) реклами не потребує, не заслуговує навіть уваги, той буде до госпіта-

Господиня садиби «Дивосвіт»
Любов САНДУЛЯК
зі своїми підопічними;
Валерій САНДУЛЯК:
«Скласти копицю сіна –
справжнє мистецтво»;
партія у шахи: дідусь – онук

ПРО РІДНЕ І ДОРОГЕ

Навіть якби скласти зароблені гроші всіх наших заробітчан докупити – неможливо купити того, що я лишила вдома. Лише зараз і на відстані чотирьох тисяч кілометрів я оцінила те, що люблю, миле й дороге моєму серцю.

Нашу хату, збудовану татовими руками. Вулицю, всю у вишневому цвіту. Батьків, що мене виглядають. Лелечі гнізда на стовпах. Наш город, з якого видно все довкіл. Такі мацливі сині гори...

Сивина моєї мами. Неспокійне серце мого тата. Такі міцні обійми моїх братів.

Церковні дзвони по неділях у нашому селі, дзвін коси на сінокоші. Вишиті синім рушники мамині, татові роздуми вголос про політиків. Пробудження від ранкових кукурикань півнів, гелготання гусей, що прямують до річки.

Материнське тепло всерозуміючих очей, тепло парного молока, теплінь від печі, в якій потріскують дрова в холодну зиму. Татові пісні – тужливі і сумні. Форкання коня, якого він любить більше, ніж себе.

Столітній дуб за сараєм, посаджений моїм прадідом, щедрий бузковий куш під сестриним вікном, калина біля обеліска, «золотий ренет» у саду сусіда.

Смаки квашеної капусти з дерев'яної діжки, огірків на грядці під грушею, пиріжків з маком. Смак сала з часником. Неповторні смаки кулі з халвою та горіхами, печеної картоплі, вареників з вишнями.

Запахи свіжоспеченого хліба, айви, сушених грибів у коморі. Запахи диму восени, картопляного бадилля, яблуневого цвіту у повномісячну ніч.

Неповторне відчуття пір року. Первоцвіт з-під снігу, багатий кошук на Великдень, весняні громи-грози, ватри на Івана Купала, гудіння бджіл над гречаним полем. Ялинка у Різдвяну ніч, колядки з паморозью на склі, лижі, забиті в кучугуру снігу. Столи весільні, пісні, музики, танці. Волошки в житі, соняшники. Пасовища.

Ніжність руки мого тата, молитви моєї мами. Каплі літнього дощу. Тиша і спокій. Відчуття плину часу.

І ще безліч всього, про що несла словами описати – воно лежить десь там, на дні душі моєї.

Навіть якби скласти зароблені гроші всіх моїх земляків докупити, неможливо купити того, що я лишила в Україні.

Любов САНДУЛЯК,
Португалія, 2012 рік

лізації їсти «силіконовий» сир замість справжнього, дурити себе загадковою сумішшю під назвою сметана, мастити на хліб пальмовий жир, названий спиритними шахраями вершковим маслом. І передчасно помре.

У наших містах і селах, на усіх рекламних щитах мають красуватися не політики чи оголені моделі, не дорогі позашляховики чи смартфони, а корови, кози, вівці, свині і всі інші корисні тварини. Запевняю, це дасть нам більше користі.

Отже, кози. Їх ще називають малими коровами. Молоко дають цілюще, бо коза вибирає на полі усе вартісніше. Як бджола. Тверді сири з козячого молока вважаються найкращими і тому є найдорожчими. Цілком заслужено. Кози може утримувати кожен мешканець села чи передмістя. Не лінивий. І без зайвих комплексів. Добра альтернатива для тих, хто сумує від безділля і дивиться десь у бік Польщі як на рятівний човен.

Поки що кози (звичайні, не породисті) є дешевими. Крім того, вони дуже витривалі. Однак, потребують доброго догляду. Особливо взимку, коли знаходяться у приміщеннях і готуються до окуту. Їх треба щодня прогулювати. У будь-яку погоду. Приміщення тримати в чистоті, провітрювати і не допускати протягів. Тільки за умов доброї годівлі і вашої уваги кози ніколи не будуть хворіти і давати вам прекрасну продукцію.

Домашні кози – це не тільки молоко, а й сир, масло, сметана, цілющий лій, дієтичне м'ясо і хутро. Це ваш добрий настрій. А за умов умілого господарювання – постійний дохід.

У поєднанні з коровами, вівцями та усіма іншими традиційними для України свійськими тваринами кози є тим, що люди шукають, але не можуть знайти. Бо шукають не там, де треба і не те, що потрібно.

ГАРБУЗ У НАШОМУ ЖИТТІ

«Отримав гарбуза» – поширена селами України фраза. І якщо у давнину її вживали у прямому значенні, то тепер часто використовують у переносному. Сучасні парубки не шлють сватів до дівчат. А у багатьох сільських хатах і гарбузів, на жаль, немає. Традиція, однак, живе у людській пам'яті. І ми маємо її зберегти, бо це дуже гарна традиція.

Гарбузами маємо всівати нашу землю. Вони люблять українську ниву і дають величезну віддачу. Гарбузи прогодують корів, кіз, свиней, кролів, курей і людей. Бо вони є як кормові, так і їстівні. І добра господиня знайде що приготувати зі смачного гарбуза.

Моя дружина так любить гарбузи, що з поля несе їх прямисінько до хати і використовує як елементи декору. В який кутик не гляну – там гарбуз. Деколи питаю її, чи ми живемо в хаті чи на полі? У відповідь – сонячна посмішка. Мовляв, проти гарбузів не виступай.

Якщо добре придивитися до гарбуза, то можна побачити щось схоже до сонця. Ядро. Промені. Тепло. Напевно, гарбузи прислані нам із Всесвіту. Аби ми їх любили, а вони нас радували. А як бути з отим «отримав гарбуза»? Дуже просто. Дякувати. Брати. І нести додому. З надією, що то на краще.

БІЛІ КАРПАТИ

Секретом неперевершеної краси зимових Карпат є вічнозелені хвойні дерева, серед яких найбільше смерек. Білий сніг на зеленому покриві гір – це для писання картин. Може тому в цих місцях так багато художників.

Багатюща природа у поєднанні з гірськими краєвидами робить Карпати тим місцем, куди прагне потрапити кожен шанувальник краси.

Однак, як би я не розписував природу Карпат, найголовнішим їх магнітом в кожну пору року є люди і місцеві традиції, дбайливо збережені. Горняки не бояться снігових заметів, їм не страшні ані морози, ані певна віддаленість від міст. Димок над кожною гуцульською оселею говорить про те, що в ній тепло і затишно, що там життя іде своїм ладом.

Якась господиня готує традиційний банош для своєї сім'ї, якийсь газда різьбить тарілку, хтось розмальовує власну кераміку, вийняту з печі. Там з-під рук майстрині виходить ліжник. А десь – вишита сорочка. Один господар пильнує за худобою, а інший за фореллю у власній водоймі.

Зима у Карпатах лиш зовні може приспати ваш зір своїм спокоєм і красою. Під покровом зими повсюду, від Косова і до Яремчі (і далі, далі...), вириє життя.

КОЛИ ПРІЇЖДАЮТЬ СЕСТРИ

Моя дружина з багатодітної сім'ї. Має трьох братів і двох сестер. Кожного дня вона спілкується з кимось із рідних. Але одна справа телефонні розмови, а зовсім інша – живі зустрічі.

Сестри Марія і Галина особливо часті і бажані гості в садибі «Дивосвіт». Запримітив, що вони ніби випадково приїжджають саме тоді, коли у нас багато робіт усіляких. Ось і недавно, як тільки вчули, що ми запізналися із збиранням кукурудзи та винограду, знайшли час для гостин. З дороги переодяглися, попросили серпи і ми усі дружно здолали нашу кукурудзу. Не встигли відпочити від цього, зірвали виноград і примусили мене негайно робити вино.

Влітку щось таке саме було зі смородиною, малиною, із заготівлею сіна. Відгукуються сестри завжди, коли нам треба на якийсь час залишити на когось господарство.

Спостерігаю за їхніми стосунками довгі роки. І радію.

ЗВІДКИ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ СОНЦЕ?

Сонце у нас одне. Одне на всіх. Лише побачити його можна по-різному.

Відвідувачі садиби «Дивосвіт» мають нагоду бачити схід сонця у його повній красі. Один із них, наш постійний клієнт, зробив неперевершений знімок.

Я запитав: «Ти що, спеціально встав так рано?»

Відповів: «Та ні, просто сонце мене розбудило. Я його й зафіксував. Прямо з вікна».

Додам своєї романтики до світліни мого друга.

Завжди, коли бачу таку картину, чомусь думаю про ту землю, звідки сонце іде до нас, на околицю Косова. Думаю про Черемош, славну річку, з якого небесне світило п'є воду. Про колоритне містечко Вишницю, окрасу Карпат. Про місто Чернівці з його статусом та історією. І, звичайно, дожджу подумки до рідного села. Яке, як не дивно, знаходиться на тому ж промені сонця.

До мене сонце приходить не з якогось далекого сходу, а звідти, де народився. І воно кожного ранку нагадує мені одну просту істину – куди б тебе не занесло вітром і де б не зустрічав народження нового дня, сонце завжди вказує одну дорогу, дорогу до батьківського дому.

ХТО... ХТО У САДИБІ ЖИВЕ?

Ми їх заводимо. Доглядаємо. Спостерігаємо за ними. Захоплюємося самі і дозволяємо робити це іншим. Наші кози, свинки, курчата, качки, собачки і котики – не просто рядові мешканці садиби «Дивосвіт». Бо коли приходять діти, а особливо міські, їх мало цікавимо ми, господарі на двох ногах, а саме наші чотириногі і пернаті друзі... І дітям, а часто й дорослим, не вкрай треба погладити чи зробити фото з якимись екзотичними тваринами, завезеними з чужих та далеких земель. Які навіть у нашій ландшафти не вписуються. І страждають від неволі. Своє, що росте і розвивається природно, є завжди ближчим. І (ми у цьому переконалися) є дуже слабо пізнаним. Деколи аж занадто...

Одного разу дівчинка-кичанка призначалася, що живу козу бачить вперше, а слонів у зоопарку може спостерігати щодня. Ми запитали, що їй більш миле? Коза. Дитина відповіла широко, радісно, – глядячи звичайну козу.

Догляд за тваринами – це робота. Для декого – неprestижна, малоприбуткова, брудна.

У мене немає на це однозначного погляду. А ось один наш клієнт, німець, адвокат (минулого літа із сім'єю відпочивав у Карпатах), сказав, що то є гарна робота. Він мріє про таку. Ми сприйняли як жарт. Кинь, мовляв, адвокатську практику і заводь господарство. Відповідь вразила. Він би з радістю, але не має своєї землі. Те, що ми не цінуємо, для декого є дорогим задоволенням. Чи не тому вони досягли більшого?

І ще. Кожна свійська тваринка приносить якусь користь. Одна годують сиром і маслом. Інша – котлетами і ковбасою. Та радує юшкою чи яйцем. Хтось сторожить дім. А хтось, як наша Сонька, наводить жах на мишей...

ПРО ЧАС І НАС

Якщо у житті за чимось і жаліємо, то це за роками, які уже не вернуться ніколи. Навіть та мить, поки народжувалися ці рядки, віддаляється від нас, як сполоханий птах.

Тому найдорожче, що маємо – це час, дарований нам Богом.

І якби не інше диво – пам'ять, то наше життя було б схоже на швидку прогулянку у пасажирському вагоні. Коли видно лиш те, що пролітає збоку – за вікном.

У моїй пам'яті на першому плані – кращі моменти. Коли наша молодість сама говорить за себе. А відчуття життя такі виразні, такі чисті і такі безтурботні, ніби тобі відведена вічність.

Час добре шанувати змолоду. Бо лиш так здається, що його у нас дуже багато. Що все попереду. Все устигнеться. Ні, насправді часу катастрофічно мало. І чим менше його у нас залишається, тим глибше ми це усвідомлюємо. Хочемо хоч трохи притримати те, що сплетене з дорогих і неповторних хвилин.

ПРО «В'ЄТНАМОК»

Порід свиней є дуже багато. Ми вибрали «в'єтнамок».

Вони цікаві, кумедні, животи майже по землі тягнуть. Утримуємо їх поза приміщенням. Не треба чистити щодня клітку. Немає ніяких запахів.

Ці свинки не вибагливі. Не хворіють. Люблять чистоту. І подобаються відвідувачам. Особливо – дітям. Симпатичні. Трохи лякливі. Схожі на диких.

Харчуються переважно зеленню, фруктами і коренеплодами. Тому м'ясо не жирне.

Отож, вважаємо, що вигідніших для вирощування свиней не існує. Поки що «в'єтнамки», як і кози, недооцінені у нашому суспільстві. Через те вони є надзвичайно перспективними.

СКЛАВ КОПИЦЮ СІНА...

Важко косити. Сушити. Важко носити те сіно. Але це – фізика. А скласти копицю – мистецтво.

Моя третя копиця у житті. Трохи крива. Занадто пузата. Моя дружина відразу зауважила. Як я не старався,

картини не вийшло. Або руки, як казала моя бабуся, не з того місця ростуть. Або досвід ще замалий.

Бачив, як мій сусід копицю складає. Ніби картину малює. Це тому, що він у горах виріс. Біля самого сіна. Скласти гарну, рівеньку копичку для нього так злегко, як мені, скажімо, мамалигу зварити. Ріс я на півночі Бессарабії. Тримали ми вівці. Зимували їх переважно кукурудзовинкою. А нам залишалася мамалига. Ну, не сама, а з бринзою і шкварками. Сіно ми виділи, але мало.

Нічого, подумав я, що гуцул від мене вправніший. Зате у мене сил не менше, ніж у нього...

Хоча, усе що я вам тут кажу, моїм козам байдуже. Їх взимку не форма, а зміст моєї копиці буде цікавити. І розміри.

ПІЧ (КОЗИРЯНИ)

Покинута. Сумна. Якась маленька. Ніби всохла. І холодна. Надворі уже приморозок. А в ній не напалено. Ось так. Не перший рік, коли саме так...

Добре. А чи могло бути інакше? Цього ніхто не знає. Вигадувати щось можна. Але життя не вигадаєш. Не побачиш того, чого не сталося.

Він стояв перед нею. Як перед викривленим дзеркалом. Він гладив теплою рукою її холодну вовняну верету. Важко повірити, але це була та сама верета...

Весела. Весела навіть тоді, коли бабуся діставала його віником у самому кутку печі. Або щось не те зробив. Або щось не те сказав.

Велика. Вона служила йому і ліжком, і бібліотекою, і майданом для різних ігор.

Гаряча. Швидко лікувала від простуди і сушила вимочений на сільських ковзанках одяг.

Вона його годувала спеченим на дровах хлібом і такими делікатесами, про які уже й почав забувати. Лиш смаки і запахи залишилися глибоко у пам'яті.

Він стояв перед нею. Він готовий був її обняти. А вона мовчки дивилася на нього своїми сумними і до болю безнадійними очима. Йому здалося, що стара сільська пічка є живою істотою. І багато хоче сказати. Він навіть знає, що у неї на язичці...

Так і розійшлися. Мовчки.

ОСІННІЙ НАСТРІЙ

Небо сховало посмішку.

Вітер дихнув холодом.

Висока тополя почала кидатися підсушеним листям.

Осінь іде. Несе спілі сливи, груші, колючі дощі... і свій настрій.

На молодих осіннь впливає поверхо. Шепіт жовтого листя під ногами вони чують, але той звук не є для них таким значущим, як для тих, кому за шістьдесят. Вони ще не думають, що опале листя є знаком завершення року і шепоче воно про те, що роки спливають з кожним черговим циклом начебто швидше і швидше...

Так, осінній настрій не є піднесеним, не є веселим. Він як посивілий чоловік, що розгортає ногами те опале листя і не тішиться тим, а швидше сумує. За своєю весною. І за своїм літом. Він хотів би входити в осінь без відчуття тієї значущості плину часу, поверхо, з оптимізмом молодечим, але не може. А пояснення тому просте – настрій, принесений осінньою порою і помножений на прожиті роки.

ЛІТНІ ВЕЧОРИ У КОЗИРЯНАХ

Літні вечори у Козирянах теплі і тихі. Лиш коли весілля, музика не дає спати. Ані молодим, ані старим. Оркестр духовий. Голосний та невтомний.

У будні вечірню тишу можуть порушити хіба що корови, які йдуть додому з череди. Пси, котрим господарі ще не встигли дати вечерю. І жаби на Мочарах. Тріумфуючий жабиний хор.

(Мочарі – це невеличкий клаптик землі на південній околиці села, який ніколи не просихає. Справжній рай для качок, гусей і жаб. А взимку там на кризі хлопці грають в хокей...)

Перепрошую, грали. Колись. Давно. Бо ця моя маленька споминка про Козиряни не стосується часів теперішніх, а часів мого дитинства і юності. Шістьдесяті, сімдесяті роки минулого віку.

Вечірню тишу міг порушити ще спів. В різних куточках села, з різних нагод збиралися люди на спільну вечерю і не обходилося без самогому та різних пісень. Приводом могла бути толока, іменини, завершення якоїсь роботи, або дорогі гості. Часто біля сільського магазину співали п'янінькі газди, але у них на те серйозної причини ніколи

ДАРИ РУК І СЕРЦЯ ЛЮБОВІ САНДУЛЯК

Історія цієї пані з чарівною посмішкою – це історія про те, як людина сама, своєю працею, бажанням та завзятістю створила власний бізнес. І не тільки створила, а стала справжнім майстром, завоювала авторитет і шану у покупців.

Починалось все просто. Повернувшись з чоловіком з Португалії, 7 років тому, завела домашнє господарство – і козу, і порося, кілька курей. Але в добрих господарів, та при дбайливому догляді все множитья. Кіз ставало більше, з'явився надлишок молока. Тут і згадала пані Люба, як її свекор і свекруха робили бринзу. Взялась шукати різні рецепти, багато читала, дивилась майстер-класи, вчилась. Сама зізналась, що немало зіпсувала виробів, поки дійшла до деяких секретів, знайшла нюанси, винайшла власні «родзинки». Перша вдала спроба: сир за італійським рецептом Качота (Caciotta), а далі пішли сири з приправами, без приправ, будз, бринза, та навіть шоколадне масло.

Географія країн, де куштували та знають виробити пані Люби, вражає: Італія, США, Швейцарія, Угорщина, Чехія, Німеччина, Іспанія, країни Прибалтики.

Зараз на фермі 8 кіз, 16 козенят, в'єтнамські поросята, кури. Роботи багато, газди заклопотані, але завжди раді відвідувачам та туристам у своїй садибі на Вербовці. Все показують, розповідають, як доять кіз, як виготовляють сир. Гості роблять чудові фото, бо красвиди там неперевершені, а кози, та особливо кіт, позують як профі.

Взимку часу трошки більше і майстриня присвячує себе другому своєму захопленню. Вона робить просто неперевершені ляльки-мотанки. В оселі дуже багато ляльок, всі мають назви: Ведучка, Подорожниця, Травниця, Масниця, Ангелик, Баба-Дівка. Про кожну господиня розповість: з чого зроблена, як і чому так названа. Двох однакових ви не знайдете...

Олена БОЙЧУК,
Фейсбук Косівського базару,
2020 р.

не було. У ті роки статки були мізерні, тому кожен пропитий карбованець чогось вартував. Сім'ям. Жінкам. Дітям. Ну й чоловікам. Після протверезіння.

Звичка пити і напиватися прийшла у Козиряни з радянською владою. До того пили мало, знали міру. Соромилися показувати себе п'яними на людях. А радянська влада принизила церкву. Принизила старі традиції. Усіх «підстригла» під одну макітру, нав'язала нові свята і завезла у сільпо дешевих вин та «водку». Тих п'яниць, через котрих страждала робота в колгоспі, соромили на усіяких зборах та в стінних газетах, але не більше. Тодішні можновладці добре розуміли, що пар від нудного сільського життя має виходити разом з перегаром. Так краще. І такий підхід давав результат. Люди як би не жили, як би їм прикро не було, про якийсь бунт і думати не могли. Тотальна покора владі і порядкам. Крім маленького і невинного «бешкетування».

Літні вечори у Козирянах, однак, це не тільки те, про що я уже згадав. Клуб. Переповнений молоддю. Кіно. Ми ковтали те кіно як вітаміни і ніколи не замислювалися над змістом. Ми не бачили в тім ідеологічному зашморгу, який нас тягнув від правдивої історії до брехні. Ми не розуміли, що над тим змістом працювала величезна армія ідеологів. Нам подобалося, що ми – переможці в усіх війнах і що ми кращі та сильніші від клятих німців чи американців. А для сентименталізму крутили індійські мелодрами. Вони підходили нашій невибагливій, бо голодній до чогось хоч трохи людського, публіці. Ніби у нас свого життя особистого й не було.

Невибагливість наша була в усьому. Наші батьки не хотіли санвузлів у хатах. Обходилися без автомобілів. Вони й гадки не мали, що таке курорти та морські пляжі. Мої ровесники довго не бачили моря, світу, справжніх статків (хіба випадково комусь поталанило). Або все те прийшло пізніше.

Коли починаю більше пригадувати того, чого у мого покоління не було, ніж було, не хочу сказати цим, що жалію за молодими роками, проведеними в Козирянах. Молоді роки мають

**Садиба «Дивосвіт»
відкриває юним містянам
дивовижний світ
свійських тварин**

імунітет. Вони, здається, і в гулагах, і в тюрмах, і в різних інтернатах залишилися найдорожчими. Я лиш хочу сказати, що могло і мало би бути інакше. Набагато краще. Не зі мною особисто, не з моїми односельцями, а з усім народом. З тими, хто не вийшов із системи сухим, кого вона зробила своєю жертвою, кого просто розтоптала.

Коли щось пригадую з минулого рідних Козирян, фактично не вживаю патріотичну лексику. Бо моє покоління не росло і не виховувалося патріотами України нашої, а патріотами (рабами) тієї системи, яка розвалилася. Яка пройшла через усе наше життя, залишила у ньому слід, а потім тріснула, як мильна бульбашка...

Як колись, так і тепер, літні вечори у Козирянах теплі і тихі. Ще тихіші. Бо весілля – це велика рідкість. І корів мало. І псів менше. І ніби жаб на Мочарах також.

Такий результат того, що було з нами досі, ще в ті далекі роки мого дитинства і юності. Коли ми обміняли закономірний (еволюційний) процес розвитку на революційні ідеї. Точніше, нам їх принесли зі сходу на багнетах. Уже тоді було закладено міну уповільненої дії, котра поділила наше життя на минуле і сучасне. Та міна була в більшовизмі. В утопічних ідеях і жакливій тиранії. Інших причин того, що сталося, не шукайте.

Складіть разом усі смачні «пломбіри» тих років, усі ті бублики і цукерки, піонерські галстуки і газовану воду... Складіть до купи усе те, за чим сумуєте, і побачите, яке то все мізерне і нікчемне у порівнянні з долями сотень тисяч наших людей, вбитих, закатованих, вивезених з домівок, обманутих, а потім просто покинутих, зраджених. Змушених їхати у світі.

Літні вечори у Козирянах вам розкажуть про все. Умійте тільки (і бажайте) слухати правду життя...

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

Телевізор дивлюся усе рідше. Не подобається порожня балаканина різнобарвних політичних обіцяльників. (За що їм тільки олігархи платять!?). Не подобаються сучасні фільми, зроблені в стилі російськомовної пісенної попси. (Де справжні таланти?). І не подобається реклама.

Перші дві теми залишаю на інший час, а до реклами хочу привернути увагу моїх славних друзів. Багато чого рекламується. Багато чого нам намагаються зодягнути на вуха. Заради наживи. Але ніхто з тих рекламодавців нас не любить і нікому ми не потрібні, а тільки наші гаманці, гаманці...

Чому? А ви бачили на екранах ваших телевізорів рекламу здорового способу життя? Рекламу, наприклад, натуральних продуктів, оздоровлювальних закладів, живої питної води чи ранкових фізичних вправ? Натомість нав'язують спиртні напої (ніби нація без них не може обійтися). Наполегливо рекламують підозрілі медикаменти (ніби немає у нас лікарів, аби з тим розібратися професійно). Привчають вірити, що існують корисні молочні продукти, вироблені фактично без молока чи сардельки без м'яса.

Реклама знахабніла. Їй дали волю. Вона щедро проплачена заради ще більших гешефтів та афер. А ось за наш з вами здоровий спосіб життя ані в кого голова не болить.

Висновок. Пускаємо мимо вух усю ту бридоту, якою нас намагаються щодня, щохвилини «ощасливити» і беремося за власне здоров'я самі. Ми ж знаємо, що і як слід робити. Без реклами.

МІЖ «СЕЛЮКАМИ» І «ПАНАМИ»

Кінець сімдесятих років. Гуртожиток номер 5 Одеського університету. Живу там з одним хлопчиною, здаємо вступні екзамени. Він сказав, що з міста Котовська, хоча в документах всюди – село Котовського району. Він до мене по-російськи, а я по-нашому. В його розмові я помічаю деяку плутанину слів, але то мене тоді мало цікавить. Одного дня вахтер гуртожитку попросив мене покликати сусіда, бо до нього прийшла мати. Поруч стояла жінка, типова селянка (за манерами вдягати-ся) і тримала в руках велику господарську сумку. Зустріч між ними тривала кілька хвилин і коли я поцікавився, що смачного привезла мати, він відповів, що то була родичка з села.

Інша історія. У буремні дев'яності роки зустрів на вулицях містечка Новодністровська жінку з Козирян. Розговорилися. І вона уже почала закидати російськими словами та фразами.

Два чи три роки їй виявилось досить, аби пробувати себе видавати за кого завгодно, тільки не за селючку.

Таких прикладів можу навести тисячі. І читач також з подібним мав справу.

Висновки. Ще з тих далеких радянських років селюки прагнули стати панами. Тобто, міськими. У Козирянах колись так і казали: «Диви, яка міська пані». Нібито позитивне прагнення. До удосконалення, до вищого статусу, до комфортнішого життя. Якби не одна обставина. Панами стають не за зміною місця проживання. Цього замало.

Звідси маємо проблеми з мовою. Проблеми з патріотизмом. Проблеми з породженням різних комплексів. Адже перехід на російську мову не завжди був необхідністю. А наслідком комплексу неповноцінності селюка перед міським паном. Це часто відбивається і на ставленні до батьків, до односельців і до свого села в цілому.

Мене і тепер дехто запитує, навіть, мовляв, так часто згадую Козиряни. Наголошую, що я звідти родом. Горджуся тим, що є селюком. Саме селюком у цьому світі багато чого досягли.

І для цього нам не треба ані під кого маскуватися. Розуміння цього приходить з часом. Коли цінності життя стають для нашої свідомості більш ясними і зрозумілими.

Між селюками і панами (містянами) є певний простір. Вакуум. Не сидіть марно у тому вакуумі. Насправді немає різниці між поняттями «селюк» і «пан». Бо перший може стати другим, живучи в селі. І другий може бути далеким від поняття «пан», живучи у місті. Залишаймося самими собою. Зі своєю мовою. Зі своїми звичками. Традиціями. Тільки тоді нас оцінять по-справжньому.

ГОРИ. ЛЮДИ. ТРАДИЦІЇ

Хто не був у Карпатах, той не має повної уяви про красу і силу природи. Я спостерігав за багатьма людьми, які не стримували захвату від карпатських краєвидів, від горян і їх традицій. І то були такі люди, котрі на своєму віку щось уже бачили.

Ландшафти, клімат, колорит, спокій, чисте повітря і гостинність – усе це знайти в одному місці не так просто.

Добавте доступні ціни. І стає цілком зрозуміло, чому в Карпатах все частіше чути голоси туристів. Як з усіх куточків нашої країни, так і з інших земель.

Інфраструктура поступово розбудовується. Завдяки приватним інвестиціям. І держава уже почала трохи дбати про дороги. А більше від неї ніхто нічого і не очікує, аби лиш чиновники не заважали розвитку туризму і дбали про збереження лісів. Сама природа у поєднанні з людським розумінням її справжніх цінностей та щедрот поступово піднімуть Карпати до рівня Альп. Швейцарських, бажано. Я знаю, що мій оптимізм не поділяють навіть деякі мої друзі. А критиків і злорадників ще більше. Але вони не змінять ніколи плину часу і закономірних тенденцій. Краще Карпат можуть бути тільки Карпати.

МОЄ СЕЛО

Школа. Мій клас. Ліда Яківна. Молодша ніж ми тепер, пише на дошці назву твору: «Моє село».

Беру ручку (комп'ютерів ми не знали) і починаю писати у зошиті в лінійку:

«Моє село знайти на карті важко. Воно маленьке. Лежить собі тихо на самому краю Землі. Притулилося скромно до «готаря», за яким чужі поля.

Назва (Козиряни) також нічим не примітна. Її можна пояснювати або кимось чи чимось козирним, або звичайнісінькими козами. Але це так для людей чужих, для яких моє село нічого не означає. А для мене і моїх однокласників воно зовсім не мале і не крайнє аж ніяк. Бо якщо іти від хати Вовки Фустія до хати Сергія Шишковського, або від Нелі Бабінецької до Тольки Волощука, то ви багато чого побачите і почуете такого, що відразу зрозумієте одну просту істину – моє село є тим місцем, навколо якого крутиться решта світу. Кожна хата розповість бодай одну історію, яка не залишить вас байдужим. У кожній хаті – і хліб, і сіль, і... люди. Дуже гарні люди!

Ну і що з того, що я був у Римі самому, Варшаві, і навіть у Парижі, був у Москві і далекій Луанді... Там добре, гарно, але тільки в Козирянах, як співається у відомій пісні, «... і над панами я пан». Ніде на чужині так легко не дихається, ніде так вільно душа не літає. Це через дитин-

ство наше. І через дитячий садок, з якого я втівав, бо не хотів в обід лягати спати. Аж поки мене не перестали туди водити і залишили вдома під опікою бабки Фросини. Це через маму, яка вчила перших букв і через діда Дмитра, який шептав «Отче наш». Навіть татів ремінь, а в дитинстві я нарівнявся на нього часто, робить у тих далеких спогадах моє село ріднішим від будь-якого іншого місця на землі.

Моє село – це рогата червона корова, яка не хоче трави, а гине морквою і біжить як той олень за своєю мрією, а я не відстаю, бо морква колгоспна і туди людським коровам – зась. Це винокурня у березі перед самою школою. Стежимо, коли випаде нагода непомітно забігти і випити горнятка соку, а то, бувало, і молодого вина. Ковзанка і протерті на одному місці штани. Хокей на малинському ставу і татова ременева наука, аби туди не ходив, бо може лід проламатися. Аби він лиш знав, стільки разів той лід так ламався!

Моє село для моїх ровесників – це нова школа. Запахи фарби. Їдальня. Спортивний зал. Вечори відпочинку. Перші танці. Це коли вуха мелодію чують, а ноги нічого не розуміють. Коли тільки подумаєш запросити якусь дівчинку, а її вже запросив хтось інший. Це зазирає хлопців на дівчат і дівчат на хлопців. Боже, якими ми тоді були юними та зеленими!

Хлопці, бувало, виясняли стосунки через дівчат, які ні про що і не здогадувалися. А дівчата на перервах ходили невеличкими зграйками і весь час перешіптувалися між собою і сміялися. Тільки їм були відомі причини того сміху. У кожного і кожної був свій принц чи принцеса, але все це, як правило, залишилося далеко-далеко, в нашій ранній юності.

Грали ми в дротики, копійки, очко, цурки, у війну, плазували. Перепливали залуцький став вздовж і впоперек. Витягували з нього коропів примітивними вудочками. Крали кавуни, дині, черешні. А шовковицю їли відкрито, бо її не охороняли. Залізали увечері на черешню самого директора школи. А за футбольним м'ячем готові були бігати від ранку і до вечора. Велосипедами їхали у сусідні села, аби там засмугити чи дати привід для переможної радості (таким же як і ми) фанатам улюбленої гри.

Моє село – це храм. Любі гості, добрі найдки, міцні напитки, а потім індійська мелодрама в клубі, після – танці, часто з виясненням деяких стосунків. Це весілля. З друзями і дружками, з духовою музикою, з певною церемонією і застіллям, під час якого можна було кілька разів наїстися, зголодніти і знов наїстися.

Моє село – це старовинна дерев'яна церква. На жаль, ми рідко туди заходили, бо нас учили бути безбожниками. І тільки час виправив ту помилку, прогалину в нашому духовному житті.

Козиряни – це не тільки назва поселення. У першу чергу – це люди. Кажуть, першими були переселенці. І ми можемо собі лиш уявити, як вони починали будувати нове життя на голій землі, як страждали і важко працювали. Як ставали господарями. Зрошена людським потом земля не може бути маленькою, не може бути окраїною, не можна вважати її безперспективною.

Серед сотень і сотень козирянських людей бачу фронтовиків, котрі не повернулися з війни, і бачу зовсім юних хлопчиків і дівчаток, які не готові ділити з кимось свою рідну землю. Бачу жінок на вантажівці, які їдуть з поля втомлені і співають. Бачу моїх ровесників, яких уже серед нас немає. І бачу мою рідну маму, якій уже майже дев'ять десятків літ, а вона журиться, що город не сапаний...»

Сорок п'ять хвилим минуло. Лідія Яківна збирає зошити, а я жалкую, що так мало встиг написати, чим для мене є моє село.

ХЛІБ НА СТОЛІ

Він є. І ми не звертаємо особливу увагу на його походження, якість чи колір. Головне – він завжди є на нашому столі.

Інша річ, якби його не вистачало. О, тоді ми звернули б увагу на кожну хлібину.

Що я хочу цим сказати? Подякувати Богові, що хліба нам вистачає. Це – перше і головніше. А над другим зупинюся детальніше. Друга моя думка стосується якості хліба. У Полтаві, Одесі чи Чернівцях його вибір такий, з яким важко зрівнятися європейським мегаполісам. Але як у нас, так і там, є різні пекарі, з різними ідеями, цілями і совістю. Кожен обирає собі технологію, борош-

но, олію тощо. Кожен хоче продати більше і заробити більше. Різні форми, упаковки, добавки, ароматизатори, барвники. Якщо хліб, який нам пропонують, провести через лабораторні дослідження, то там можна знайти багато чого дивного.

Один мій знайомий, корінний мешканець Лісабону, з яким ми колись заговорили і про хліб, поділився своєю тактикою. Він кожен раз старається купити якийсь інший хліб. Щоб уникнути поганих наслідків від тривалого споживання якогось одного. Жартував, що краще залишатися десь посередині проблеми, ніж отримати її всю. І певна логіка у цьому є. Для нього. А для мене усе простіше. Довгий час там, за кордоном, а потім тут, в Україні, ми з дружиною не лінуємося самі пекти хліб. Хоча б з інтервалом. І зовсім не з метою економії коштів (вона тут мізерна), а більше для власного задоволення. А задоволення полягає в тім, що знаємо що саме їмо. Це накладно? Трохи. Але випікання хліба не повинно обтяжувати нас, бо наші діди-прадіди це робили і робили з великим задоволенням. Такого хліба, як пекла моя бабка на дровах у сільській печі, я тепер не можу зустріти ніде. Втрачено. Є нові технології, є бозна що, є асортимент «очі розбігаються», але нема того хліба. І не буде. Тож доводиться тепер вибирати між «котом у мішку» і чимось трішечки схожим на хліб наших дорогих бабусь і мам. І нехай не кожен день, а хоч кілька разів на тиждень хочеться справжнього хліба, а не піддубного, підсоленого, підфарбованого, нібито житнього згідно етикетки, але зовсім не житнього на смак.

Маємо звертати увагу на те, який хліб на нашому столі. Навіть за тієї приємної обставини, що маємо його вдома.

Праця і відпочинок у садибі «Дивосвіт»:
земля чудес відчиняє браму;
господиня Любов САНДУЛЯК
(у центрі) з сестрами
Марією і Галиною;
гості з юності (зліва направо):
колишні студенти факультету
журналістики Львівського
державного університету
імені Івана Франка
Петро ОКСЕНЮК,
Любов МИКИТИН-САНДУЛЯК,
Тетяна і Микола КОЖАНИ

Райська місцина для дітей

БАЛТА

У сімдесятих роках минулого віку у Козирянах більшість осель тримали корову або овець. Тому село мало кілька пасовищ.

Влітку, в пору шкільних канікул, мене і моїх ровесників батьки не відправляли у різні там піонерські табори, а давали в руки повідок від корови і веліли вести ту ненажерливу істоту в поле.

Пасовище обирав я сам. Це залежало не від наявності більшої чи меншої трави, а від того, що я очікував від того вибору. Приміром, пасовище Залуцьке – це великий став, повний коропів, купання у тому ставу, гра у карти. Балта – це гра у футбол. Сінокоси – добре напасена корова. Липканський шлях – черешні, абрикоси, вишні.

Розповім про Балту. Хоч це порівняно далеко від моєї хати, але я любив туди гнати свою корову. Напастися трави від пуза вона там не могла аж ніяк, зате мені цілий божий день гарантований у футбольних баталіях. А що може бути кращим від футболу у роки дитинства?

Балта – це приблизно три гектара пасовища на рівній місцевості, на самій межі з землями сусіднього села Балківці, в якому живуть молдовани. По той бік ґрунтової дороги – їхня Балта. Наша – вигрижена коровами майже до землі, а їхня – з дикими тра-

вами до пояса. Молдовани своїх корів там не випасали, бо то дуже далеко від їхнього села.

Наші корови про все це добре знали і коли футбольні пристрасті розгоралися, вони непомітно переходили через польову дорогу і ховалися в буйних чужих травах. Це був заборонений маневр, але що ми могли вдіяти, коли рахунок у футбольному матчі ставав головнішим від можливого скандалу. Траплялося, сусіди захоплювали знацька наших корів на своїй території, але все обходилося роз'ясненнями. Мовляв, тримайтеся своєї Балти, а чужа, хоч і заросла травами, хоч ті трави просто пропадуть, але пускати корів туди не можна.

Ідучи на Балту, я завжди пам'ятав рахунок і усі головні моменти минулого матчу і завжди хотів виграти разом зі своєю командою наступний поєдинок. А команди формувалися за принципом сільських кутів. Це – типу мікрорайонів у містах.

Було кілька хлопців у селі, котрі приходили на Балту без корів. Батьки їх жаліли і віддавали корів до череди. Але футбол – це не будь-де і не будь-коли. Це – на Балті.

Довкола росли кукурудза, або цукрові буряки, соняшники. Ті колгоспні плантації завжди були підпасені на кілька метрів вглиб від Балти. Ніхто не навертав вчасно вічно голодних корів, бо перед очима на першому плані – футбольний м'яч.

Головним було не пропустити «уазика» з головою колгоспу або велосипеда з пожежником, котрий ви-

конував роль наглядача за пасовищами і за коровами, котрі могли завдати шкоди колгоспному врожаю. Попадешся на гарячому, татові буде штраф, а тобі – покарання від тата. Іноді – болісне.

У ті сімдесяті роки козирянська Балта нагадувала швидше стадіон, ніж пасовище.

Що там зараз? Не уявляю. Але здається мені, що Балти як такої уже й немає. Як нема пастушків з радісними вигуками «гол» і кілька десятків корів, котрі пильнували за своїми пастушками аби скористатися моментом і поїсти кукурудзовинки чи бурячанки.

Не уявляю, що зараз на місці Балти. Не був там більше сорока років. Але у моїй пам'яті вона залишила глибокий слід, без якого важко собі уявити повноцінне життя сільського підлітка.

ДЕ ТИ БУЛА?..

Де ти була, поки холод гуляв? Може, в теплій гуцульській хаті, прихованій від світу смереками та скелями? Чекала на теплій печі, поки той нерозумний холод нагуляється?

...Як завжди, ти приходиш тихо і непомітно. Але тебе здалека чує кожна пташка, кожна грудка на землі і кожна людина. Пташка виспіває з радості, що пережила холодні дні і ночі. Грудка землі гріється на сонці і жадібно п'є талу воду. А ми, люди, чуємо твоє наближення і появу особливим чуттям – весняним.

Знай, поки ти ховалася в теплій гуцульській хаті, життя на землі було позбавлене музики струмків, музики пташиного співу і музики кохання поміж людьми. Ні, життя без тебе не зупинилося, не стало поганим. Воно просто не мало того, що зветься весняним настроєм. Без чого можна ходити, але не можна літати.

Ти прийшла і все стало інакше. Старі відчули себе молодшими – хоч на якусь мить. А молоді зграями полетіли туди, де кожен може знайти своє кохання...

ОСТЕРІГАЙМОСЯ БРУДУ

Чужі міста і села – як і люди. Є такі, що через короткий час стираються в пам'яті. А є особливі – досить одного знайомства і забути важко.

Іспанське місто Севілья – це особливий знак на землі. Легенда каже, що його заснував сам Геракл – грецький герой. Може так, а може й ні, але це місто просто вражає усім. Багата історія. Поєднання різних архітектурних течій. Чудова панорама довкола річки з чудернацькою для нас назвою Гвадалквівір. Абсолютна чистота. І не лише для туристів. Чистота – в крові тамтешніх містян. Які, крім цього, просто схилені ще й на кориді та футболі.

Севілья – це джерело величезної культури і збережених традицій. Здається, тут кожен камінчик брукує має свого дбайливого господаря.

На одній з маленьких вулиць я помітив як власник кафе ретельно витирає двері до свого закладу.

– Вони ж чисті, – спровокував я на розмову іспанця.

І почув у відповідь такі слова:

– Звісно, я не хочу, щоб вони були колись брудними.

ДОРОГА

Дорога не має початку і не має кінця. Коли ми вирушаємо в дорогу, то лиш продовжуємо кимось недокінчену подорож. І коли прибуваємо до пункту призначення, то звільняємо шлях перед тими, хто буде подорожувати після нас.

Дорога не має початку і не має кінця. Але вона у кожному випадку має мету, до якої ми прагнемо.

Такою метою можуть бути чужі, незвідані краї. Навіщо? Аби зрозуміти, що найбільше, куди нам хочеться у нашому житті – це назад, до рідного дому.

Щасливої усім дороги!

ПРО БИКА, А НЕ ПОЛІТИКА...

Ця тема важлива. А головним героєм я обрав бика. І хоч у його родині є ще вісімдесят корів, бик – головний.

Історія проста. Корови утримуються однією господинею. Вона закуповує їм корм. Стежить за станом огорожі. Контролює народжуваність телят. А коли вони досягають певної кондиції – здає їх на м'ясо. Сама господиня, художниця за фахом, з такою роботою не справляється. Тому наймає одного робітника. Певний час був тим робітником і я.

Мартоленго – так називається порода бика і корів. Це напівдикі тварини і годяться тільки для вирощування на м'ясо. Охороняються державою і власники мають за своє поголів'я субсидію.

У нас, в Україні, такого серйозного ставлення до тваринництва не було з часів колгоспів. Це коли селекція – на першому місці. Коли бик – не якийсь там дворняга, а справжній аристократ. І це дає результат. Там, у Португалії.

А для нас ця тема важлива чому? – запитаете ви мене. По-перше, тому, що вона занедбана, про тваринництво у нас мало хто думає, а скоро і говорити перестанемо. Будемо усе більше тупо завозити продукцію з Польщі чи Китаю. По-друге, у нас уже стає поганою модою говорити з владою про що завгодно, тільки не про відродження тваринництва. Ми не усвідомлюємо, що від хорошого племінного бика буде більше користі, ніж від будь-якого політика. Нашим людям треба саме биків і корів годувати, а не армію непродуктивних політиканів. Там, на чужині, приблизно так мислять і роблять. А я і бик, якого колись доглядав, – тому свідки.

ПРО ГІДНІСТЬ НАШУ

Не вгинаймося, коли немає вітру. А в буревій тримаймося один за одного.

Не обираймо поводитирем того, хто заглядає в очі ворогам нашим. Він зрадить.

Стараймося тримати спину рівно. Навіть, якщо це боляче, або страшно. На зігнуту спину обов'язково хтось сяде.

Якщо ваш співрозмовник може, але не хоче з «язика» перейти на мову, то він вас зневажає. А ви його маєте терпіти?

Обирайте місце на своїй землі в самому центрі. Інакше, його займуть гастролери.

Стійте стіною за православну віру. Лиш не впускайте у свої церкви кремлівських агентів у рясах. Вони – поза законом Божим.

Бувають батраки, в яких силою відібрали землю. А є й такі, що самі віддали, аби потім жалітися на свою батрацьку долю.

Якщо виникає бажання цілувати руки улюбленому політикуві чи рвати за нього сорочку на грудях, чи задушити опонента, негайно ідіть на консультацію до психолога. А особливо, якщо при таких симптомах вважаєте себе здоровим.

Коли в одному кутку землі гинуть воїни, а в іншому бенкетують бариги, і ви кажете, що то не ваша турбота, то ім'я вам – мавпа.

Стійте за своїми завжди. Навіть, якщо вони не святі. Не тримайтеся за чужих. Бо чужі вас мають за ніщо.

Гідність за гроші не купиш. Але її може набути кожен. Треба прокинутися рано і звернутися до Бога зі словами: «Боже, не дай мені втратити людську подобу».

ЗИМА У КОЗИРЯНАХ

Тепло ми цінуємо тоді, коли довкола повно снігу. Коли мороз і вітер проникають до кісток. І не важливо, який інтер'єр у хаті, відповідає він чи ні європейським стандартам. Головне – щоб у печі потріскували дрова, а на плиті варився борщик.

Піввіку тому у моєму селі палили печі чим? Господарі могли собі дозволити трохи вугілля та дров. Не геть вдосталь. Бо то було дорого. Та й система не дозволяла комусь грітися аж за надто, а комусь сидіти в холодній хаті. Тим не менше, у Козирянах ніхто не замерз. Нестачу того привозного вугілля та дров заощадливі мої односельці компенсували рішам, кукурудзяним та соняшниковим бадиллям і «тизиками» (кизяками).

Зима – титулована гостя

Практично кожен ранок моя бабка розпочинала з вибирання попелу з печі і розпалюванням вогню. Під руками у неї були кукурудзяні качани і пляшка гасу (керосину). Бабка відповідала за домашнє вогнище і приготування обіду та вечері. Дід – за бадилля і «тизики». Батьки працювали. А мене посилали до магазину за гасом. З каністрою я там займав чергу. Хоч мене у магазині більше цікавили різні ножики, ніж цистерна з пальним для сільських печей та ламп.

Ламп з гнотом і змінним склом ми мали кілька. Їх доводилося запалювати доволі часто. Лінії електропостачання легко виходили з ладу в зимову негоду. А ремонтували їх довго і нудно.

Снігу випадало так багато, що прочищена татом доріжка від хати до стодоли нагадувала мені велетенський тунель. Ані той сніг, ані зимовий холод мене не лякали. Лижі і ковзани, закарлюка з акації (для гри в хокей) і санки нетерпляче чекали разом зі мною нагоди перетворити сувору зимову неділю на свято. Теперішні діти й уяви не мають, що це таке. І через це мені їх щиро жаль.

Піввіку тому ми відчували зиму на собі сповна. Застуджувалися рідко. А якщо і траплялося, то одна ніч на теплій печі та компрес з самогону на шиї лікували буквально все.

Трохи нудні зимові будні у селі були прикрашені читанням книг на теплій печі, виконанням домашнього завдання зі школи. А особливо, як для мене, квашеними кавунами і яблуками з діжки, повидлом з вишень та сливок. Я ці делікатеси пантрував краще, ніж моя бабка. Крім цього, пригадую смак сала і бринзи з часником або цибулею у супроводі свіжоспеченого на дровах хліба.

Тоді зима у Козирянах була довгою. Суворою з вигляду. І теплою всередині. Такі зими, на жаль, скінчилися разом з моїм дитинством. Я б хотів туди повести моїх дітей та внуків. Але так сталося, що це можна зробити лише у спогадах. Навіть фотознімків з тих часів у мене немає.

А ЩО ЗАВТРА?

Ремонтував огорожу. Щоб весною козенята не бігали сусідськими городами. Механічно слухав радіо. Ведучі якоїсь чернівецької хвилі заробляли гроші на усіляких привітках. Лунали різні пісні. Жодна з них мене не зачіпала, але звернув увагу на слова однієї: «Мне всьо равно, что будет завтра».

Подумав про нещасного автора. Напевно, важко хворий. Лікарі дають кілька годин. До наступного дня не дотягне. Або перебуває під ефектом. Набрився. Або обкурився. Або такий собі «поцимбаліст». Є ж такі люди. Не дай Бог у рідню...

Добре. Талановитих авторів пісень зараз мало. Більшість поповнює низькопробну попсу своїми версіями. Але у соцмережах, навіть на сторінках деяких моїх друзів, також читав поширені фрази типу «живи днем сьогоднішнім і не думай про завтра».

Саме так. Пий. Їж. Гуляй. Люби. Хапай. Сьогодні. А завтра якось воно та буде. Не переймайся. Бери від життя усе, що можеш. Забудь про проблеми і усілякі дрібниці.

Ремонтую огорожу, слухаю попсу через чернівецьке радіо і думаю собі так: а нафіга мені ця огорожа? І кози? І господарство? І хата? І жінка? Мені «всьо равно», що буде з ними завтра. Я живу сьогодні. Кидаю до землі молоток. Сідаю в авто і їду... Куди? В кабак. П'ю. Гуляю. До втрати свідомості. Класно!

А хтось подумає інакше. «Всьо равно», що буде завтра із землею, з водою, з лісом. З Батьківщиною, на решті. Навіщо саджати, берегти, обороняти?

Дякую авторіві попси, що навчив мене правильно жити. Дякую тим моїм друзям, котрі з ентузіазмом (або автоматично) поширюють в соцмережах таку розумну тезу: «Живи сповна і живи сьогодні. Завтра може і не бути, або в тебе його, мовляв, немає апріорі. Є тільки сьогодні».

А якщо воно, завтра, наступить? Раптом. Буває ж таке у нормальних людей... Що тоді робити? Заспівайте нам краще про це, шановні штампувальники попси. Поширте краще про це усілякі поради, до роги мої друзі...

ЛІСАБОН – ЛЮБОВ МОЯ...

Моє місто там, де річка Тежу зливається з океаном. Лісабон.

Коли я носив піонерський галстук, потім значок комсомольський і вчив географію, уява про це місто було така: «Сіримі засміченими вулицями ходять товсті самовдоволені банкіри. А зігнуті вдвоє пригноблені капіталістами докери носять від ранку до вечора мішки з вугіллям на худих плечах». Чужа. Холодна. Ворожа столиця країни-члена НАТО.

Чи міг би я повірити тоді, що колись зізнаюся усім, що моє рідне місто не Київ, не Одеса і навіть не Львів. Я знаю, патріотизму тут немає. Але, як кажуть про любов, серцю не накажеш.

Коли мене моя рідна земля фактично виштовхнула (чи примусила) шукати порятунк від сумних реалій дев'яностих років минулого століття будь-де, але не вдома, мене прийняв Лісабон. Він не запитав, скільки грошей маю в кишені. Не відправив назад. Не примусив страждати. Не зважив на те, що я нелегал (поза законом). А дав шанс. Дав роботу. Дав тимчасове житло в найдешевшому місці. Дав людей, які вчили мене як буде по їхньому лопата, пісок, цегла...

Лісабон – це місто пташиного щебетання, зелених кошених газонів, квітучих кущів і дерев прямо посеред зими. Це метро, на станціях якого за довгі роки я так і не побачив жодного п'яного португальця. Це чисті, вмиті автобуси. Жодного порваного крісла чи якогось тупого надпису.

Лісабон – це запахи кави з молоком із численних кав'ярень ранками і запахи смаженої на дровах морської риби вечорами біля численних ресторанів. Люди. Прості. Спокійні. Урівноважені. Містяни, для яких власні традиції не підлягають ніякому обміну чи забуттю.

Лісабон – це місто, в якому я вижив із стодоларовою банкнотою в кишені. А через два місяці вже до мене змогла приїхати моя дружина. Через два роки – діти. У центрі столиці європейської держави бідний трибулець з України міг винаймати трикімнатну квартиру для сім'ї. Це через чотири роки! Двоє дітей отримали освіту у найпрестижніших вузах і пристойну роботу.

Лісабон для мене? Це коли я ще не дійшов додому, як зателефонували з поліції і з нотками гумору у голосі сказали, куди я повинен прийти, щоб забрати загублений у метро гаманець з документами і місячною зарплатнею. Коли тобі прощають забути вдома водійські права і незначне порушення правил руху, уважно вислухавши пояснення.

Це багатюща історія відважних мореплавців. Це нація, яка себе визнає не такою великою, як сусіди, але жодного разу не прогнулася перед сильнішими. Тут не сперечаються, яка мова рідніша від рідної португальської – іспанська чи італійська? Тут уміють чужого навчатися, але свого не цураються нізащо.

Лісабон – це мудрі, привітні люди різних національностей. Толерантність вражає. Але я на власні очі бачив, як поліція лупцювала п'яних футбольних фанатів з Англії та Росії, пакувала хуліганів у автобуси і відвозила в аеропорт. Без жодних церемоній. Телевізійні екрани, з яких учать діток сортувати сміття, а не рекламують алкоголь. Лікарні, школи, численні державні заклади, які не знають, що таке хабарництво.

Лісабон – це нагадування про минуле на кожному кроці у єднанні з модерною інфраструктурою. Місто-мрія для багатьох емігрантів. Воно мене не тільки визнало, я й дало можливість повернутися на Батьківщину.

І у наш час, коли у своєму рідному місті буваю рідко, скучаю за ним. Скучаю за кожною миттю, що зв'язала мене з Лісабоном. За мостами, дорогами, скверами, стадіонами, усіма моїми працедавцями і друзями. За приміськими електричками, пляжами, костелами, парками, людними вулицями, пекучим сонцем і прохолодою під пальмами.

Скучаю за дітьми моїми і внуками.
2020–2021 pp.

Юрій БАБЧИН,
начальник відділу
еколого-освітньої роботи
НПП «Синевир»,
с. Синевирська Поляна
Закарпатської області

ПРИРОДА – ПРОЯВ ПРИСУТНОСТІ ТВОРЦЯ

Природа є відображенням Творця. Саме так вважав один з особливо шанованих святих Франциск Ассізький. Його любов до всіх живих творинь стає добрим прикладом для багатьох поколінь і особливо є актуальною у наш час, коли екологічні проблеми дедалі загострюються.

Природа – це ще й прояв присутності Бога. Він ласкаво обдарував землю різною рослинністю та тваринами. Люди отримали для свого життя прекрасну землю зі щедрими плодами, тож мають на ній бути добрими господарями. Але нерідко спостерігається хижацьке нищення природи, що неодмінно негативно позначається на самих людях. Особливо гостро такі наслідки можуть відчувати наші нащадки. Вчені стверджують, що ми вже зараз «залізли у кишені майбутніх поколінь», надмірно використовуючи природні ресурси.

Але є інший шлях. Його нам ще 800 років тому своїм прикладом вказав святий Франциск. Він захоплювався природою і дбав про неї, як про дивовижний твір Бога. Сьогодні теж можемо йти цим благородним шляхом. Це християнська модель життя, коли ми справді відповідальні за всі створіння.

Ці тези стали ключовими під час еколого-освітнього заходу, який відбувся у катехитичній школі парафії церкви Покрови Пресвятої Богородиці (1817 р.), що знаходиться в одному з найбільш високогірних сіл України – Синевирській Полянці (Хустський район, Закарпаття). Співпраця Національного природного парку «Синевир» з релігійними громадами дуже важлива, особливо спільні екологічні освітньо-виховні заходи.

Дане заняття у катехитичній школі стало своєрідним діалогом на озвучені вище теми. Гармонійно це спілкування було доповнене інтерактивними вправами, що сприяли кращому усвідомленню різних природних процесів та загроз для довкілля, які постають у сучасному суспільстві. На згадку про зустріч з працівниками НПП «Синевир» діти отримали у подарунок цікаву літературу та значки, які надані в рамках проєкту «Церкви та громадські організації разом задля екоосвіти в національних парках», що реалізується Інститутом еколого-релігійних студій та НПП «Синевир» у співпраці з Союзом охорони природи Німеччини та за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини.

**Катехитична школа:
урок під Божим небом**

«ПоКалабанях» у Музеї екології гір

Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах Карпатського біосферного заповідника відвідали мандрівні філософи на кшталт Григорія Сковороди із нового YouTube-проекту «ПоКалабанях». Трійко невгамовних мандрівників – Тімур Мірошниченко, Андрій Городиський та Сергій Шинкарчук вештаються країною, розмірковують над життям, над природою, відкривають для себе нові місця, знайомляться з новими людьми, долають нові перепони та тисячі кілометрів шляхів, щоб познайомити глядачів із найцікавішими куточками України.

У музеї хлопці дізналися про природні екосистеми Карпат – доповнені акваторіумним комплексом з діючою моделлю гірського водотоку і характерними водними та біляводними мешканцями Карпат: амфібіями, рептиліями, рибами та історією природокористування в Українських Карпатах, де відображений вплив гірського середовища на формування традиційного господарювання горян з часу виникнення тут перших людських поселень.

При відвідуванні найвисокогірнішого міста України – Рахова, мандрівники отримали неймовірні враження: «Це була легендарна поїздка!!! Ми подолали славнозвісний маршрут Київ – Рахів і опинилися у найбільш високогірному районному центрі України. Та це найменш цікавий факт про Рахів. Це місто автентичних гуцульських традицій, які використовують і сьогодні. Взяти хоча б бриндзю – овечий сир, який тут готують за особливим рецептом, незмінним вже понад 400 років. Або трембіту – прообраз мобільного телефону, яким вівчарі досі користуються (не так просто, до речі, грати на трембіті).

Музей екології гір, Карпатський біосферний заповідник, неймовірна кухня, лікувальна вода, приголомшливі гірські красвиди, чудові люди... А! Ще ж Географічний центр Європи знаходиться в Рахові».

У кінці передачі ведучі складають рейтинг того, що вразило їх найбільше і пропонують глядачам в коментарях проголосувати за одного з їх висуваних об'єктів справжній Скарб Нації. До скарбнички увійшли:

- гуцульська овеча бриндзя (що здобула перше географічне зазначення у 2019 році), про яку розповіла Ольга Шкуро у Музеї гуцульської бриндзи;
- трембіта (занесена до Книги рекордів Гіннеса як найдовший дерев'яний, духовий музичний інструмент), все про яку розказав Іван Гринюк – майстер з виготовлення трембіт;
- Музей екології гір Карпатського біосферного заповідника, з яким глядачів познайомив Ігор Кальба.

За результатами голосування глядачів, яких набиралось близько шести тисяч, переконливу перемогу здобув Музей екології гір Карпатського біосферного заповідника.

Сподіваємося, що сюжет, відзнятий мандрівними філософами, привабить відвідувачів зі всієї України у Рахів та Музей екології гір!

Ігор КАЛЬБА,
завідувач музею

*Мандрівники Тімур МІРОШНИЧЕНКО,
Андрій ГОРОДИСЬКИЙ та Сергій ШИНКАРЧУК
після відвідин Музею екології гір;
майстер з виготовлення трембіт
Іван ГРИНЮК (зліва) у власній роботні;
Музей гуцульської бриндзи*

ЗОЛОТІ ГРУДИ КАРПАТ

ЮВІЛЕЇ

Письменник, журналіст Василь КУХТА бесідує з доктором біологічних наук, професором, академіком Української екологічної академії наук, заслуженим природоохоронцем України Федором ГАМОРОМ з нагоди його 70-ліття

В.К.: – Шановний пане професоре, не віриться: десять літ проминуло з часу нашої пам'ятної розмови... То ж чи завершилася «тиха війна»* в Карпатах, чи заліковано її рани?

Ф.Г.: – Мені теж не хочеться вірити... Але це десятиліття пролетіло, мов на крилах, і теж у напруженій роботі із збереження природних й культурних цінностей, впровадженні стратегії сталого розвитку та в створенні міжнародного позитивного іміджу рідних мені Українських Карпат.

Але, на жаль, незважаючи на чималі наші зусилля, як і загалом наукової та екологічної громадськості, не вдалось, як Ви мовите, завершити «тиху війну» за наші гори, а тим більше залікувати її рани. Звичайно, є деякі позитивні моменти, але й появились нові екологічні загрози. Наприклад, широкомасштабні проекти будівництва курорту «Свидовець», вітряків на полонині Боржава, багатьох гідроелектростанцій на гірських річках тощо.

В.К.: – Давайте спочатку про щось світле, хороше, якого так спрагло чекає наша душа...

Ф.Г.: – До цих позитивів насамперед можна б віднести діяльність із реалізації започаткованого за моєю ініціативою європейського процесу збереження букових пралісів й давніх лісів та створення в 2007 році українсько-словацького об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат».

Завдяки налагодженій співпраці із німецькими екологами та урядовцями, зокрема професорами Петером Шмідтом (Дрезденський університет), Гарольдом Плахтером (Марбурзький університет) та Ганнесом Кнаппом (Міжнародна академія охорони природи на острові Вільм), П'єром Ібішом (Університет сталого розвитку м. Еберсвальде), Ельзою Нікель, Хайке Брітц та Барбарою Енгельс (Федеральне Міністерство навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та безпеки реакторів й Федеральна агенція з охорони природи), за фінансової підтримки Уряду Німеччини та за участі українських експертів, у 2011 році вдалось розширити цей об'єкт за рахунок ділянок давніх букових лісів Німеччини. І таким чином створено серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

* В. Кухта. *Гори у стані облоги (академік Федір Гамор про «тиху війну» в його рідних Карпатах та інші наші екологічні біди)* // *Новини Закарпаття*, 26 березня 2011, №№. 32-33 (3751-3752)

У наступні роки розгорнуто широкомасштабну інвентаризацію та вивчення стану збереження старовікових букових лісів в Україні й усіх європейських країнах, де поширений ареал цього колись домінуючого на європейському континенті деревного виду.

Як результат, виявлено понад сто малопорушених його ділянок, достатньо великих розмірів, у 12 букових регіонах Європи у 23 країнах. А на підставі критичного аналізу, в рамках організованої мною міжнародної конференції «Букові праліси та давні букові ліси Європи», що проходила 16-22 вересня 2013 року в українському місті Рахові, сформовано так званий короткий «Рахівський список» поширення старовікових букових лісів Європи, які можуть розглядатись як потенційні об'єкти для розширення українсько-словацько-німецького об'єкта.

Цей перелік доопрацьовано на віденському семінарі та погоджено на міжміністерській нараді у травні 2014 р. у Бонні. До нього зараховано 67 претендентів для включення до Всесвітньої спадщини із 11 букових регіонів Європи 10 країн.

У тому числі й українські ділянки букових пралісів та давніх букових лісів із природних заповідників «Горгани» і «Розточчя», національних природних парків «Синевир», «Зачарований край» та «Подільські Товтри».

Найбільш визначні ділянки букових пралісів із 10 країн Європи успішно пройшли експертну оцінку Міжнародного Союзу охорони природи (IUCN) і 7 липня 2017 року, у польському місті Краків, на 41 засіданні Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включені до Всесвітньої спадщини.

Водночас дуже важливо наголосити, що краківським рішенням Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО об'єкт «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» перейменовано на «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Ядрова зона цього нового об'єкта складає 91232,81 гектарів, серед яких двадцять три відсотки охороняється на території Карпатського біосферного заповідника. Завдяки цьому Україна займає перше місце за площею об'єкта (28985,98 га). Друге – належить Румунії (23982,77 га), а третє Болгарії (10988,91 га).

Цікаво і те, що найбільшою серед 78 ділянок в 12 країнах Європи, що входять до цієї спадщини, є Угольсько-Широколужанський масив букових пралісів Карпатського біосферного заповідника (11860 га).

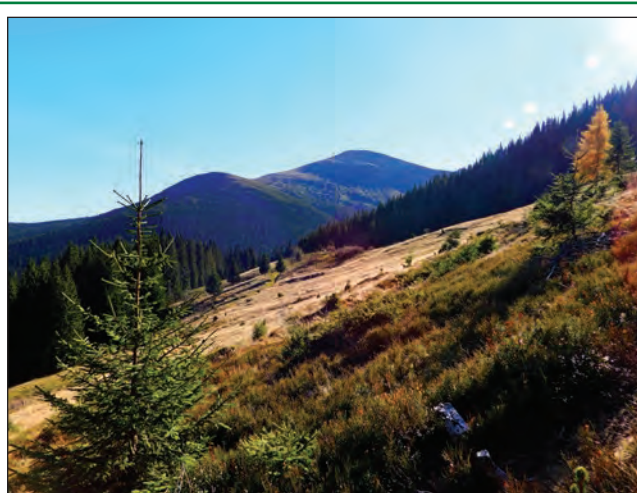
Навколо усіх ділянок об'єкта створено буферну зону загальною площею 254769,75 га. Таким чином, загальна площа ядрової та буферної зон об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» становить 346002,56 гектарів.

Зауважимо також, що, теж за нашою пропозицією, в німецькому місті Еберсвальде 2 лютого 2017 року представниками наукових та природоохоронних організацій Німеччини, Великобританії, Австрії та Словаччини створено та зареєстровано Міжнародну громадську організацію «Європейська мережа букових пралісів», яка займається проблемами збереження та вивчення букових пралісів й старовікових букових лісів Європи, здійснює пошук джерел фінансування та розробляє інші механізми для обміну досвідом роботи й інформацією щодо їх наукових та екологічних цінностей, розв'язання проблем їх охорони в зацікавлених країнах тощо.

Вважаю це також неабияким здобутком: за нашою ініціативою, з метою збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, прийнято ряд актів Президента та Уряду України, ними затверджено комплекс заходів, які спрямовані не тільки на охорону, але й на забезпечення сталого розвитку та благоустрою прилеглих до них гірських населених пунктів Закарпаття.

В.К.: – *Годиться, напевно, згадати й про щасливе вирішення багаторічної проблеми – відкриття руху пасажирських потягів за маршрутом Київ – Рахів...*

Ф.Г.: – Це довга і складна історія, про яку варто повести мову. Як відомо, ще за часів Австро-Угорщини наші предки збудували Транскарпатську залізницю. До речі,

Рахівські гори;
підписання угоди про створення українсько-румунського біосферного резервату в Марамороських горах (справа наліво): доктор Василе КУРЕЛЯК, прімар міста Вішеу-де-Сус Василе ЧОЛПАН, Федір ГАМОР, директор Природного парку «Гори Марамуреш» Костел БУКУР (м. Вішеу-де-Сус, Румунія, 2009 р.); професор Федір ГАМОР (другий справа) на міжнародній конференції у Берліні; Федір ГАМОР (зліва) та начальник ПНДВ «Долина нарцисів» імені В. Комендаря Олександр НАВРОЦЬКИЙ, 2016 р.

в серпні минулого року виповнилось рівно 125 років з часу введення в експлуатацію її гілки за маршрутом Сігет Марамороський–Трибушани–Ясіня, яка з'єдналася з уже збудованою на той час ділянкою Вороненка–Надвірна–Станіслав (нині Івано-Франківськ). І по цій залізниці, крім масового вивезення деревини, з Ясіня почали курсувати пасажирські потяги до Будапешта, Праги, Відня, Львова, Чернівців та деяких інших міст. Завдяки саме цьому тут активно почав розвиватися туризм, а місто Рахів стало відомим у Європі. І, за словами знаного громадсько-політичного діяча Карпатської України Степана Ключурака, воно йменувалося «гуцульським Парижем». А в радянські часи сюди курсували спеціальні туристичні потяги з Москви, Ленінграда та Середньої Азії. З проголошенням незалежності України все це стало, на жаль, забутою історією.

Тому у 2002 році, у зв'язку із Міжнародним роком гір, який відзначався за рішенням Генеральної Асамблеї ООН, на сторінках центральних українських газет, у статтях «Чи курсуватиме до «Центру Європи» пасажирський потяг?» («Урядовий кур'єр», 18 січня 2002 р.) та «Красива мрія про гірський потяг» («Голос України», 2 березня 2002 р.) я порушив питання перед тодішнім Мінтрансом України про необхідність відкриття руху пасажирського потяга «Гуцульщина» за маршрутом Київ–Рахів.

І треба віддати належне керівництву цього Міністерства за те, що нестандартна ініціатива не залишилась без уваги. Було прийнято рішення про відкриття в 2003 році руху причіпного вагона «Київ–Рахів» у складі потяга «Київ–Трускавець».

Цей безпересадковий вагон, після восьмигодинного простоя у Львові, долучали до потяга «Львів–Рахів». І цілком зрозуміло, що за такого графіка руху бажаючих подорожувати на ньому виявилось не так багато. Тому не дивно, що в 2005 році його скасували як нерентабельний. Це помилкове рішення чиновників «Укрзалізниці» заблокувало на десятиріччя розгляд питання щодо належного пасажирського обслуговування населення великої частини Гуцульщини, а отже, і розвитку важливого гірського регіону України.

У відповідь на численні звернення, в різні роки, органів місцевої влади, неодноразові мої виступи в газеті «Голос України» (13 липня 2011 р., 16 листопада 2012 р., 31 травня 2013 р., 18 лютого 2014 р.) і навіть на зніційоване мною ж доручення Президента України (№ 1-1/749 від 2 квітня 2013 року) з Мінінфраструктури надходили лише однотипні формальні відписки, суть яких зводилась до того, що причіпний вагон «Київ–Рахів» був збитковим, а отже, не може бути й мови про відкриття тут руху пасажирського потяга.

Тому 11 червня 2014 року в «Голосі України» опублікував ще одну аналітичну статтю «Коли через Карпати загуркоче потяг до столиці?» та зорганізував 4 липня 2014 року, за участі першого Міністра транспорту України, народного депутата України двох скликань Ореста Климпуша і київського підприємця-ектузіаста Івана Шостака й інших пред-

Надія і Федір ГАМОРІ
життєвий шлях торують упродовж 45 літ:
виховали доньку і сина, виPLEкали сад,
збудували будинок, зав'язали дружне родинне коло;
вітання онуку Миколці від дідусів, бабусі та батьків;
у санаторії «Карпати»,
с. Чинадієво Закарпатської області, 2021 р.;
з внуками Іринкою та Андрійком, 2021 р.

ставників громадськості, робочу зустріч із генеральним директором Державної адміністрації залізничного транспорту України Борисом Остап'юком, на якій врешті і було прийнято багатостраждальне рішення про відкриття руху потяга за маршрутом Київ–Рахів. Всупереч прогнозам чиновників він став одним з найбільш рентабельних в Україні!

На цій нараді знайшла також підтримку й моя ідея щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги, яка, на жаль, чекає свого вирішення і досі.

Але дуже важливо, що зараз до Рахова вже «гуркують» пасажирські потяги не тільки із Києва, але й із Харкова, Одеси та Миколаєва. А в газеті «Голос України» за 1 грудня 2020 року йшлося про те, що в період карантинних обмежень через пандемію COVID-19 «Укрзалізниця» «...відновлює рух популярного (виділення моє – Ф.Г.) поїзда № 357/358 «Київ – Рахів».

Він курсуватиме на період масових зимових перевезень щодня. Ключові станції формування пасажиропотоку: Тернопіль, Чортків, Кіцмань, Чернівці, Коломия, Яремче, Ворохта, Ясіня, Кваси, Рахів».

Повідомлялося також, що для відновлення курсування потяга «Гуцульщина» модернізували інфраструктуру. Відремонтували аварійні колії, замінили понад шість тисяч дерев'яних шпал. Такі заходи дають змогу збільшити швидкість та підвищити безпеку руху.

Маршрут є соціально важливим для мешканців Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей і має значний вплив на розвиток туристичної інфраструктури регіону.

Торік заповненість цього поїзда у сполученні Київ – Рахів становила 89 відсотків, у зворотному напрямку – 94%, – стверджують в «Укрзалізниці».

Отож, всупереч скептикам та «доброзичливцям» (один з них у 2014 році, після повідомлення у пресі про відкриття руху потяга «Київ–Рахів» із сарказмом у «Фейсбуці» зауважив: «Коби Гамор заміняв ще й гнилі шпали...»), красива мрія про гірський потяг збулася. Зараз на черзі вирішення проблеми транскордонних пасажирських перевезень через Рахів до Євросоюзу та відновлення мостового переходу на українсько-румунському кордоні Ділове–Валя-Вішеулуй.

Непростою була й історія з внесенням (за мою ініціативою) змін до податкового законодавства щодо сплати установами природно-заповідного фонду України земельного податку до місцевих бюджетів за землі, які знаходяться у їх постійному користуванні. Це дало можливість адміністрації Карпатського біосферного заповідника (за останні два роки) за рахунок Державного бюджету України до 15 громад Рахівського, Тячівського та Хустського районів спрямувати близько 70 мільйонів гривень. Це не тільки велика допомога для соціально-економічного розвитку прилеглих населених пунктів, але й суттєво змінює ставлення людей до природоохоронних територій. І лозунг «Ми охороняємо природу не від людей, а для людей» наповнюється справжнім змістом.

Світлим та хорошим, мабуть, є і те, що нам вдалося в умовах кризи, в 2016 році, організувати випуск довгоочікуваного наукового збірника «Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат», випустити у світ серію наукових та науково-популярних монографій. Зокрема, в ужгородському видавництві

«ФОП Сабов А.М.»: «Всесвітнє визнання букових пралісів Карпат: історія та менеджмент» (2017 р.) та «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини» (2019 р.). А у львівських видавництвах «Растр-7» та «Простір-М» – «Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи» (2018 р.); «Україна-Румунія: мости народної дипломатії» (2018 р.); «У пошуках гармонії людини і природи» (2021 р.). Крім того, у німецькому видавництві «LAP LAMBERT Academic Publishing» англійською побачила світ книга «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions» (2019 р.), яка тут же готується до перевидання на восьми європейських мовах.

Важливе природоохоронне значення матиме й нещодавно розроблений за моєї участі та схвалений Кабінетом Міністрів України проект Указу Президента України щодо чергового розширення (зміни меж) території Карпатського біосферного заповідника орієнтовно ще на 17 тисяч гектарів.

Тут варто би згадати ще й про внесок у вирішення гострої проблеми збереження (в 2020 році) Рахівського району як окремої адміністративно-територіальної одиниці в Україні. Не останню роль у цьому складному процесі відіграла, зокрема, й наша аргументація на сторінках газети «Голос України» від 16 червня 2020: «Закарпатська Гуцульщина: зберегти воедино унікальні природні й культурні цінності» (у співавторстві з депутатом Рахівської міської ради Миколою Попенком).

В.К.: – *Контроверсійне запитання: чому, незважаючи на такі, здавалось би, блискучі успіхи природоохорони й заповідної справи, дух апокаліпсису витає над оголеними (в прямому й метафоричному сенсах) Карпатами?*

Ф.Г.: – Цілком зрозуміло, що ті екологічні та соціально-економічні проблеми, які нагромадились в Карпатському регіоні впродовж багатьох десятиліть, не можна вирішити єдиним помахом руки. Потрібно чимало часу та порозуміння тих, що приймають законодавчі та управлінські рішення, щоб змінити режим господарювання в горах, сформувати екологічну культуру та мислення населення, в першу чергу політиків та господарників, подолати приватно-власницьку психологію («Дери з природи все!») та психологію «лісоруба» у їх свідомості. Допоки багато із нас буде жити за принципом «після нас хоч потоп», то будемо мати, як сказав дехто, те, що маємо.

І саме тому, як Ви кажете, «блискучі успіхи природоохорони й заповідної справи» (а вони вже й не такі блискучі, бо процент заповідності, наприклад, у Закарпатті складає 14,4 відсотка, тоді як у сусідній Польщі – 35) крок за кроком сприяють вирішенню цих непростих проблем.

...А ситуація справді критична. Про це, зокрема, я нещодавно в черговий раз спробував аргументовано розтлумачити на сторінках «Голосу України» («І все-таки: чому виходять річки з берегів, або чи можна мінімізувати наслідки руйнівних повеней у Карпатському регіоні», 21 липня 2020 р.) та «Урядового кур'єру» («Допоки житимемо від паводку до паводку», 18 липня 2020 р.) всім зацікавленим (і не дуже) сторонам суть цих проблем та висловив необхідні рекомендації.

Щоб не бути голослівним, нагадаю, що в результаті багатовікової діяльності людини в Карпатах на першому місці завжди було лісокористування. Внаслідок цього лісистість регіону Українських Карпат зменшилася майже наполовину.

У гірській зоні нині вона становить лише 53,5 відсотка. Водночас на 200–300 метрів знизилася верхня межа лісу. Наслідком такого природокористування стало вирубування цілого поясу природних смерекових лісів у Beskidaх, на південних схилах Свидовця і Горган, частково – в південно-західній частині Черногори, Чивчинських та Мармароських гір. Майже повністю знищено криволісся у Beskidaх і Свидовці та розладнано їх структуру у Черногорі й Мармарошах. Усі ці природні масиви слугували форпостом гірських лісів, виконуючи важливу водорегулюючу роль у найбільш перевантаженій високогірній частині. Нині на значних площах утворено смеречники, які меншою мірою, ніж природні ліси, утримують вологу. Порушено вікову структуру деревостанів. Тепер в їхньому складі понад 70 відсотків становлять молодняки і середньовікові насадження, водорегулююча роль яких набагато нижча, ніж у пристигаючих та перестійних лісах. Спеціальними дослідженнями, підсумки яких викладено в монографії закарпатського лісознавця Ореста Чубатого «Гірські ліси – регулятори водного режиму» (1984), встановлено, що на водозборах із пристигаючими, стиглими і перестійними деревостанами схиловий водостік удвічі менший, ніж у молодняках та середньовікових насадженнях; на суцільних вирубках коефіцієнт паводкового стоку водозборів зростає. Це зростання сьогодні майже чотирикратне. До речі, це твердження добре ілюструє і практичний досвід в Угольсько-Широколужанських пралісах, що входять до Карпатського біосферного заповідника. Після всіх історичних паводків збитки від них тут були набагато меншими, ніж у сусідніх водозборах, де інтенсивні суцільні вирубки лісів.

А загалом, висновок майже сорокарічної давності авторитетного дослідника карпатських лісів Ореста Чубатого про те, що «шкода, яку завдає навколишньому середовищу порушення оптимальних гідрологічних умов лісових масивів, в економічному сенсі може бути більш істотною, ніж вартість вилученої із лісового біоценозу деревини», і сьогодні залишається надзвичайно актуальним.

В.К.: – *Тема, яку Ви три роки тому заторкнули на сторінках «Зелених Карпат», буквально збурила читачів: йдеться про заплановане золотодобування в Рахівських горах...*

Ф.Г.: – Справді, проблема надрокористування, і зокрема розробка поліметалевих руд у Карпатських горах, є також, з екологічної та санітарно-гігієнічної точок зору, проблематичною. Достатньо згадати лише періодичні залпові викиди забруднюючих речовин у Тису із румунських прикордонних шахт та нещодавні протестні акції щодо недопущення розробки поліметалевих руд в урочищі Гавришук у селі Косівська Поляна, що на Рахівщині.

Під час урочистостей з нагоди зустрічі першого рейсу потяга «Київ–Рахів», м. Рахів, 4 серпня 2014 р.; професор Федір ГАМОР (третій зліва) – член Нацкомісії у справах ЮНЕСКО. Міністерство закордонних справ України, 2018 р.; на міжнародному форумі міжрегіонального трансграничного співробітництва «Україна у Карпатському регіоні», 2021 р.; під час міжнародної наукової українсько-румунської конференції. Географічний центр Європи (с. Ділове Закарпатської області), 2021 р.

Але треба розуміти, що це дуже не просте питання, не тільки з науково-екологічної точки зору, але із організаційно-правової. Тому не завжди вирішення цих проблем можна досягти винятково шляхом заборон. Це стосується й, до прикладу, освоєння золоторудних покладів в урочищі Сауляк у Діловому. З політичної та економічної точок зору видобуток золота в Україні є державним завданням, і відповідна структура, незважаючи на застереження науковців та екологічної громадськості, вже давно отримала від Міністерства екології та природних ресурсів України необхідну ліцензію.

По-друге, територіальна громада цього населеного пункту виступає за будівництво тут гірничо-збагачувальної фабрики.

Суттєвим є також і те, що більшість наших природоохоронних зауважень розробники проекту освоєння цього родовища уже врахували. Зокрема, тут не застосовуватимуться ціанідні технології. Фабрика буде розміщена глибоко під землею, вирубка гірських порід проводитиметься швейцарськими надпотужними гірничими комбайнами, без потужних вибухових робіт. Буде застосовано замкнений цикл водопостачання, а раніше запроєктоване спорудження лінії електропередач через територію Карпатського біосферного заповідника пройде в його обхід.

Отже, за умови дотримання цих проектних намірів, можна сподіватися, що буде мінімізовано екологічну шкоду для довкілля та громад в зоні розташування цього об'єкта.

Важливо і те, що Рахівська районна рада, на підставі наших виступів у пресі, відправила на доопрацювання Схему планування території Рахівського району, якою передбачалось розміщення в його межах мережі інших шахтних розробок.

В.К.: – *За внеском, регаліями, та вже й за віком, Ви впевнено зайняли нішу, образно кажучи, «гуру» природоохоронної справи в Україні. Чи дослухаються до Вашого голосу?*

Ф.Г.: – Спасибі за комплімент. Адже справді, дякуючи Всевишньому та долі, мені пощастило впродовж декількох десятиліть наполегливо працювати для збереження унікальних природних та культурних цінностей не тільки в Карпатах. У цій важливій справі я завжди перебував і є у пошуках гармонії людини і природи. І все, що я намагався зробити, присвячувалось саме реалізації та популяризації цієї концептуальної ідеї.

Сповідуючи цю мету, опублікував близько 1200 наукових, науково-популярних та публіцистичних статей, з яких понад 70 побачили світ на сторінках газет «Голос України»,

Засідас правління ГО «Рідне Закарпаття». Зліва направо: Федір ГАМОР, співголови правління Василь РЯБИЧ та Іван МИТРОВЦІЙ, м. Мукачеве, 2017 р.; професора Федора ГАМОРА з 70-літнім ювілеєм вітають (зліва направо) голови Рахівських райдержадміністрації та районної ради Олександр НЕБИЛА і Діана БАБИНЕЦЬ, заступник голови районної ради Іван КОПИЧ. Карпатський біосферний заповідник, 25 березня 2021 р.

«Урядовий кур'єр», «Сільські вісті», «Дзеркало тижня» та інших центральних видань, організував проведення на базі Карпатського біосферного заповідника близько двадцяти резонансних міжнародних науково-практичних конференцій, через резолюції яких просував конкретні проекти для збереження природи та сталого розвитку. І радий, що завдячуючи підтримці місцевих та центральних органів влади, які до мене прислухались, чимало з них втілені в життя.

Наведу кілька прикладів. Вдалось реалізувати проект створення та розширення території Карпатського біосферного заповідника, який успішно виконує роль модельної території для сталого розвитку. Тут під державну охорону взято найунікальніші гірські екосистеми Карпат, зокрема високогір'я Чорногори, Свидовця та Марамороських гір.

За моєї ініціативи та безпосередньої участі розроблено та прийнято ряд законів та рішень Президента й Уряду України. Так, ми причетні до ініціювання та прийняття «Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», Законів України «Про природно-заповідний фонд», «Про статус гірських населених пунктів в Україні», «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998 – 2005 рр.», серії актів Президента та Уряду України із збереження букових пралісів та сталого розвитку прилеглих територій, рішення «Укрзалізниці» про відкриття руху пасажирських потягів за маршрутом Київ–Рахів тощо. Про деякі з цих інструментів поліпшення стану рідних Карпат вже згадувалося вище...

**Рахів – Ужгород,
березень 2021 р.**

БУТИ ЗАВЖДИ НА КОНІ

ЮРІЮ СТЕФУРАКУ – 60!

Юрій Петрович Стефурак (кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, директор НПП «Гуцульщина») народився в селянській родині 3 жовтня 1961 р. у мальовничому гуцульському селі Город Косівського району Івано-Франківської області. Фахову освіту здобув у Рогатинському радгосп-техникумі, Курському сільськогосподарському інституті та Московському державному університеті імені Ломоносова, які закінчив з відзнаками. В 1988-1992 роках навчався з відривом від виробництва в аспірантурі у Всесоюзному науково-дослідному інституті фізіології, біохімії та живлення сільськогосподарських тварин, де захистив дисертаційну роботу за спеціальністю «Біологія». Трудову діяльність розпочав у 1982 році, на посаді ветфельдшера колгоспу 40-річчя жовтня Косівського району Івано-Франківської області. Відтак (1992–1994 рр.) працював старшим науковим співробітником відділу тваринництва Івано-Франківського науково-виробничого об'єднання «Еліта» УААН, у Прикарпатському відділенні Інституту агроєкології та біотехнології УААН на посаді завідувача відділу тваринництва. В 1999 – 2002 рр. трудився в Івано-Франківському Інституті АПВ на посаді завідувача лабораторії гірського тваринництва. З 2002 р. працює в Національному природному парку «Гуцульщина», спершу на посаді заступника директора з наукової роботи, а з 2019 р., за результатом конкурсного відбору, призначений на посаду директора НПП «Гуцульщина».

Власне, в НПП розкрився в повну силу талант Юрія Петровича як організатора науки та природоохоронної діяльності. Під його керівництвом проведена значна робота з удосконалення функціонування природоохоронної установи. За 19 років наполегливої праці Юрій Стефурак створив потужний науковий відділ, який нараховує 7 кандидатів наук. У 2020 році НПП «Гуцульщина» пройшов атестацію як наукова установа та отримав II класифікаційну групу. Це свідчить, що парк є стабільною провідною науковою установою. На високому методичному рівні ведуться науково-дослідні роботи, розробляються та реалізуються заходи і плани дій зі збереження раритетної складової біорізноманіття. З цією метою створені лабораторії екологічного моніторингу та мікології. Також створено науково-просвітницький центр, на базі якого проводяться конференції, семінари, тренінги для учнів, вчителів та науковців.

Науковим відділом, відповідно до програми «Літопису природи», у співпраці з провідними науковими установами України, проведено обстеження природних комплексів та інвентаризацію біорозмаїття, картування флори і фауни, оселищ, фітоценозів. На території парку виявлено 1323 види вищих та нижчих рослин, 1207 видів грибів, 2305 видів тварин. В тому числі 194 види рослин і тварин включені до Червоної книги України, 20 рідкісних рослинних угруповань включені до Зеленої книги України. Понад 80 видів рослин та тварин і 33 природні оселища включені до списків Смарагдової мережі. Ці дані свідчать про вагомe значення і важливість парку для охорони біорозмаїття в системі Національної та Пан'європейської екологічних мереж.

Розроблені та виконуються плани дій, рекомендації, природоохоронні заходи відтворення рідкісних видів, що включені до Червоної книги України, та програм «Збереження та відтворення рідкісних видів макромісцеві», «Відтворення тису ягідного, сосни кедрової європейської, береки», «Дослідження біологічно активних речовин грибів», «Збереження матеріально-культурної та історико-археологічної спадщини Гуцульщини», «Переформування похідних деревостанів у корінні», «Формування масиву гуцульської породи коней в Карпатському регіоні України».

Юрій Стефурак постійно підвищує свій професійний рівень, активно співпрацює з міжнародними природоохоронними та добродійними організаціями і є учасником багатьох всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій, семінарів, екологічних форумів, активно займається впровадженням міжнародного передового досвіду на території Карпатського регіону України, розробкою програм транскордонної співпраці, пошуком міжнародних донорів.

Зокрема реалізовує три міжнародні проекти зі збереження та відродження зникаючих порід тварин на Гуцульщині (аборигенні породи ВРХ, тонкорунна порода овець, карпатська бджола, запровадження природоохоронних засад агрокультури тощо), зокрема «Демонстраційна модель сталого розвитку в Українських Карпатах». Починаючи з 2014 року, брав активну участь в Програмі транскордонної співпраці Польща – Білорусь – Україна «Розвиток довготривалої транскордонної співпраці у сфері збереження природної та культурної спадщини задля кращого використання соціально-економічного потенціалу прикордонних територій України та Польщі», в рамках якої був експертом від України при розробці польсько-української стратегії повернення гуцуль-

Юрій СТЕФУРАК з кониками гуцульської породи

ського коня в його природне середовище. З цією метою в НПП «Гуцульщина» створюється центр з розведення гуцульської породи коней та іпотерапії, вже є в наявності 12 чистопородних гуцульських коней. Для поліпшення співпраці з населенням та приватними підприємцями організував обслуговуючий кооператив «Сільський господар».

Пан Юрій очолює роботу з впровадження в НПП «Гуцульщина» міжнародного проекту, фінансованого Франкфуртським зоологічним товариством: «Збереження Карпатських пралсів». У 2021 році за рахунок грантових коштів працівники парку отримали формений одяг, а також обладнання для проведення моніторингових досліджень та оргтехніку.

Вся діяльність парку спрямована на охорону природи як важливого чинника збереження і відтворення унікальної автентичної культурної спадщини, розвиток рекреаційно-туристичного напрямку. З метою збереження та відтворення самобутньої історико-етнокультурної і матеріальної спадщини автохтонного населення краю – гуцулів – розроблений проект «Гуцульське село», в якому будуть представлені в натурі та в дії усі види декоративного і прикладного мистецтва. Проект пройшов міжнародну апробацію і одержав позитивні рецензії. З 2003 року парком реалізується знаний на всю Україну дитячий проект «Туристично-мистецький комплекс «Маєток Святого Миколая». В його рамках силами парку відро-

джуються давні звичаї, здійснюється робота, спрямована на естетичне і патріотичне виховання, прищеплення любові до народних традицій, долучення шкільної молоді до ще не замулених джерел успадкованої етнокультури. Тут відбуваються районні дитячі фестивалі, етнофестивалі, свята, квести, конкурси і майстер-класи. Також функціонує музей під відкритим небом «Пасіка Святого Миколая» з понад 50 оригінальними вулицями різної архітектурної форми. В 2021 році НПП «Гуцульщина» отримав свідоцтво про торговельну марку «Маєток Святого Миколая».

Ю. Стефурак є автором монографії, науково-практичних рекомендацій, понад 70 наукових статей, 37 з яких написано під час роботи в НПП, та співавтором 5 колективних монографій. Зарекомендував себе як висококваліфікований спеціаліст з природоохоронної справи та досвідчений керівник на посаді директора НПП. Постійно дбає про збереження та зміцнення матеріально-технічної бази, значна увага приділяється створенню для співробітників здорових і безпечних умов праці. В 2019 році НПП «Гуцульщина» нагороджено Івано-Франківською ОДА відзнакою за перше місце в номінації «Краще підприємство з охорони праці» в області.

Крім того, Юрій Петрович бере активну участь в суспільно-громадському житті Гуцульщини. Він є головою Косівської районної організації Всеукраїнського товариства гуцулів, головою Косівського осередку НЕЦУ, членом Косівського осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) та співголовою громадської організації «Спадщина Гуцульщини».

Нині парк є важливим чинником, ініціатором багатьох починань, спрямованих на сталий розвиток регіону. Після проведення адміністративної реформи в районі поживався співпраця з місцевими громадами. Зокрема, підписано меморандуми про співпрацю з п'ятьма територіальними громадами.

Попри складну економічну ситуацію, спротив і деструктивні дії деяких місцевих ділків та лісової мафії парк на належному рівні виконує поставлені завдання з охорони природної та історико-культурної спадщини Гуцульщини.

За сумлінну працю, активну громадську діяльність Ю. Стефурак неодноразово нагороджувався грамотами та подяками. В тому числі в 2007 році нагороджений почесною грамотою Мінприроди України, в 2012 році – почесною грамотою Івано-Франківської облдержадміністрації, а в 2015 р. – за вагомий особистий внесок у збереження та розвиток гуцульської культури – орденом «Патріот України» та медаллю «За особливі заслуги перед Гуцульщиною».

Серед особистих і ділових якостей Юрія Петровича Стефурака слід відзначити: цілеспрямованість, аналітичне мислення, професіоналізм, комунікабельність, вміння вибудовувати доброзичливі відносини з людьми, старанність, сумлінність.

Творчих успіхів, здоров'я, оптимізму Вам, шановний колего! Будьте завжди, як мовиться, на коні.

**Колектив НПП «Гуцульщина»,
м. Косів Івано-Франківської області**

NOTA BENE

ПРОТОКОЛ ПРО СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ДО РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ОХОРОНУ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

{Про приєднання до Протоколу див. Закон № 1038-IX від 02.12.2020}

Дата підписання: 12.10.2017
Дата приєднання України: 02.12.2020
Дата набрання чинності для України: 28.04.2021

СТОРОНИ ЦЬОГО ПРОТОКОЛУ

ВІДПОВІДНО до своїх завдань, визначених у Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаній у м. Київ 22 травня 2003 року (далі – Карпатська конвенція), стосовно розвитку всеосяжної політики та співробітництва для охорони та сталого розвитку Карпат;

ВИЗНАЮЧИ важливість сільського господарства і сільського розвитку для Карпатського регіону з точки зору економіки, соціальних аспектів, вирішення питань охорони навколишнього середовища, природної і культурної спадщини;

УСВІДОМЛЮЮЧИ різноманіття природних місцевих ресурсів у країнах Карпатського регіону, їхні сільські реалії і особливості та різноманітність сільськогосподарських практик;

МАЮЧИ на меті сприяння впровадженню заходів і програм, які використовують потенціал сільського господарства і сільських територій для скорочення сільської бідності, забезпечення і диверсифікації доходів місцевого населення, підтримки життєздатності сільських регіонів та поліпшення якості життя, щоб залучити людей до діяльності і виробництва з використанням місцевих відновлювальних ресурсів на гірській території;

ВІДПОВІДНО до положень Карпатської конвенції, таких як: стаття 7 про стале сільське і лісове господарство, стаття 4 про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття та стаття 11 – про культурну спадщину та традиційні знання;

БЕРУЧИ ДО УВАГИ цілі забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства, визначені Цілями сталого розвитку (ЦСР) на період 2015-2030 років;

ВИЗНАЮЧИ зусилля і досягнення в рамках діяльності Ради Європи, спрямовані на підтримку соціально-економічних життєздатних сільських територій, як і підтримання сільськогосподарської діяльності шляхом вжиття заходів у рамках політики єдності Європейського Союзу і конкретні агроекологічні заходи і компенсаційні виплати для сільського господарства в гірських районах;

ПРАГНУЧИ зробити свій внесок у більш ефективне виконання існуючих правових інструментів та спираючись на міжнародні програми;

БЕРУЧИ ДО УВАГИ, що зусилля з підтримки сталого розвитку сільськогосподарського сектору з використанням інтеграційного підходу на сільських територіях Карпатського регіону не можуть бути успішними при їх вжитті лише в одній країні і вимагають міжрегіонального та транскордонного співробітництва;

ВИЗНАЮЧИ проблеми, пов'язані з наслідками зміни клімату, такі як: зміна частоти і тяжкості посух, повеней, екстремальних погодних явищ і зниження рівня продовольчої безпеки і забезпечення водою;

ВИЗНАЮЧИ потреби та інтереси гірських фермерів і особливості агробізнесу та проживання в гірських районах;

ЗНАЮЧИ про численні загрози, що виникають під впливом глобальних змін, включаючи підвищення або зміцнення існуючих бар'єрів для виготовлення і продажу типових продуктів на світових ринках;

ВИЗНАЮЧИ різноманіття сільськогосподарської практики між країнами і всередині країн Карпатського регіону;

ВИЗНАЮЧИ економічну, екологічну та соціальну важливість жуйних тварин і утримання та поліпшення гірських пасовищ і луків;

ВИЗНАЮЧИ потенційну роль сільського господарства у запобіганні ерозії та деградації земель і внесок в управління ризиками, та його роль у збереженні якості та кількості поверхневих і підземних водних басейнів;

ЗОГЛЯДУ на загальний характер фактичних і майбутніх проблем для сільськогосподарської діяльності та практики, а також сільських територій і додаткової цінності транскордонного співробітництва у сфері обміну поширеного в Карпатах досвіду для доступу до глобальних ринків продуктів харчування;

УСВІДОМЛЮЮЧИ важливість уникнення зменшення чисельності населення і припинення сільськогосподарської діяльності молодими поколіннями в гірських районах;

МАЮЧИ на меті співпрацювати з питань сталого розвитку сільського господарства і сільських територій на основі місцевих ресурсів для захисту традиційної практики, знань і видів, для охорони культурних ландшафтів, а також вдосконалювати і заохочувати стійкий економічний розвиток;

НАГОЛОШУЮТЬ на важливості безперервного навчання в усіх сферах діяльності як передумови того, щоб всі діяльні люди були здатні зробити свій внесок у сталий розвиток і краще майбутнє;

ДОМОВИЛИСЯ ПРО ТАКЕ:

ГЛАВА I ЦІЛІ, СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

СТАТТЯ 1 ЦІЛІ І ПРИНЦИПИ

1. Відповідно до статті 7 Карпатської конвенції метою Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості (далі – Протокол) є підтримка сталого управління земельними ділянками, що традиційно обробляються людиною, на користь нинішньому і прийдешнім поколінням.

2. Для досягнення вищезазначеної мети Сторони гармонізують і координують свої зусилля з метою комплексного управління земельними ресурсами, посилення інтеграції екологічних аспектів у сільськогосподарську політику, водночас підвищуючи якість життя, зміцнюючи місцеві економіки та громади і зберігаючи природні цінності та культурну спадщину.

3. Сторони, таким чином, особливо співпрацюють з питань:

а) розроблення, внесення змін і реалізації сільських стратегій розвитку для конкретних територій, що характеризуються інтеграційним, всеохоплюючим і цілісним підходом, беручи до уваги особливі умови гір і передгір'я;

б) забезпечення і досягнення загальної політики сприяння розвитку ендегенного потенціалу сільськогосподарського та сільського розвитку на менш благополучних територіях;

в) розвитку і розроблення сільськогосподарської політики та інструментів, які враховують екологічні проблеми;

г) сприяння сталим та/або екстенсивним агро-екологічним практикам, практикам управління земельними ресурсами та органічному виробництву з метою охорони біологічного та традиційного культурного ландшафтного різноманіття, природних і напівприродних оселищ, включаючи луки і території, що охороняються;

д) сприяння збереженню і сталому використанню генетичних ресурсів для харчування та сільського господарства, місцевих порід домашніх тварин, сортів культивованих рослин і диких родичів сільськогосподарських культур;

е) створення генних банків місцевих сортів, а також сприяння поширенню та вирощуванню цих сортів;

ж) вжиття заходів щодо збереження та розвитку традиційних методів ведення сільського господарства і пов'язаних з ними традиційних знань;

з) підтримки місцевих сільгоспвиробників з метою розвитку коротких ланцюгів поставок продуктів харчування, які стимулюють місцеву економіку і підвищують утримуючу здатність регіону;

и) заохочення органічного виробництва, місцевих фермерських ринків, виробників-ремісників продуктів харчування, підтримуваних громадою сільськогосподарських та інших дрібних форм сталого виробництва продуктів харчування;

й) поліпшення збереження традиційної сільської архітектури, інфраструктури та сільського декоративно-прикладного мистецтва, включаючи їх регіональні кадастри;

к) сприяння диверсифікації засобів до існування на сільських територіях, зокрема шляхом пов'язування діяльності у сферах сільського господарства і туризму, а також вироблення і збуту місцевих товарів, мистецьких і ремісничих виробів;

л) посилення формальної та неформальної освіти, підвищення кваліфікації, включаючи навчання від покоління до покоління, доступ до місцевих громадських та консультативних послуг;

м) здійснення моніторингу сільськогосподарських і сільських територій Карпат і їхнього соціально-економічного розвитку;

н) розроблення та/або сприяння скоординованим науково-дослідним програмам і проектам;

о) розвитку транснаціональної мережі і платформи обміну знаннями;

п) інтеграції цілей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій в інші секторальні політики;

р) розширення інновацій в галузі сільських відходів і енергетичного управління, а також сприяння інтелектуальній енергетиці та рішенням і системам, що не призводять до утворення відходів.

СТАТТЯ 2 СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ

1. Цей Протокол застосовується до Карпатського регіону (далі – Карпати), який визначено Конференцією Сторін.

2. Кожна Сторона може поширити застосування цього Протоколу на додаткові частини її національної території, зробивши відповідну заяву Депозитарію.

СТАТТЯ 3 ВИЗНАЧЕННЯ

1. «Агротуризм» (фермерський туризм, туризм на базі фермерських господарств, відпочинок у фермерських господарствах) означає перебування на діючій фермі, що дозволяє пряму взаємодію між відвідувачами або гостями і фермером/фермерською родиною, щоб випробувати справжню сільськогосподарську діяльність та спосіб життя.

2. «Агробіорізноманіття» є підмножиною біорізноманіття. Воно є результатом природного відбору і винахідницьких розробок селекції і операційної практики фермерів, скотарів та рибалок.

3. «Кліматично раціональне сільське господарство» є комплексним підходом до вирішення взаємопов'язаних проблем продовольчої безпеки і зміни клімату, яке спрямоване на: (1) стаке підвищення продуктивності праці на (2) стійких системах сільського господарства та з метою продовольчої безпеки шляхом вжиття заходів з адаптації до змін клімату, а також на (3) видалення парникових газів (пом'якшення наслідків змін клімату).

4. «Конференція Сторін (КС)» означає Конференцію Сторін Карпатської конвенції.

5. «Підтримуване громадою сільське господарство (ПГСГ)» означає взаємне партнерство між фермером і громадянами, яке уможливує прямий зв'язок між виробництвом і споживанням їжі. Прихильники цього зазвичай покривають річний операційний бюджет ферми, купивши частку сезонного врожаю. У свою чергу, ферма постачає сезонні свіжі продукти.

6. «Культурна спадщина» пов'язана з історією місцевості і зазвичай складається як з природного або біологічного, так і культурного надбання.

7. «Диверсифікація в сільському господарстві» є важливою стратегією управління ризиками фермера для отримання додаткового доходу, що базується на дотриманні належних умов у межах або поза межами ферми.

8. «Сприятливе середовище» являє собою сукупність взаємопов'язаних умов – таких як: правові, організаційні, фінансові, інформаційні, політичні і культурні, які сприяють сталому і ефективному використанню можливостей учасників у процесах розвитку.

9. «Ендогенний підхід» є новою парадигмою і політичною концепцією для ендогенного сільського розвитку як символа процесів «знизу вгору» в усіх регіонах ЄС для мобілізації наявних на місцях природних ресурсів, а також потенціалів сільських жителів.

10. «Екстенсивне фермерство» означає сільське господарство, яке використовує традиційні методи і вимагає менших витрат праці, інвестицій та зовнішніх джерел, таких як застосування концентрованих кормів у порівнянні з інтенсивними агропромисловими методами ведення сільського господарства.

11. «Сільськогосподарське виробництво і лісівництво високої природної цінності (ВПЦ)» є концепцією, яка оцінює кількісні і якісні зміни стану територій і лісових земель високої природної цінності, що використовуються в сільському господарстві, по відношенню до базової лінії, яка встановлена як на основі відповідного ґрунтового-рослинного покриву (сільгоспугідь і лісів), так і на пов'язаній управлінській діяльності.

12. «Комплексне управління земельними ресурсами» означає перевірку всіх видів землекористування на комплексній основі, щоб знайти найбільш ефективні компромісні рішення і пов'язати соціально-економічний розвиток з охороною і поліпшенням стану навколишнього середовища.

13. «Менш благополучні райони (МБР)» є територіями, де сільськогосподарське виробництво або діяльність є більш складною через природні перешкоди, наприклад, складні кліматичні умови, круті схили в гірських районах або низьку продуктивність ґрунту.

14. «Природні оселища» означає наземні або водні ділянки, що вирізняються географічними, абіотичними і біотичними особливостями, повністю природні або напівприродні.

15. «Спостерігач» означає спостерігача, як це визначається пунктом 5 статті 14 Карпатської конвенції.

16. «Органічне виробництво» є загальною системою управління сільськогосподарським виробництвом і виробництвом харчових продуктів, яка поєднує в собі кращі екологічні практики, високий рівень біорізноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів утримання тварин і способів виробництва відповідно до уподобань деяких споживачів до продуктів, отриманих з використанням природних речовин і процесів.

17. «Сторони» означає Сторони цього Протоколу.

18. «Природоохоронні території» визначаються як географічний простір, визначений, призначений і керований за допомогою правових або інших ефективних інструментів для досягнення довгострокового збереження природи та пов'язаних з нею екосистемних послуг і культурних цінностей.

19. «Сільський туризм» означає туристичну діяльність, яка здійснюється в сільській місцевості.

20. «Напівприродні оселища» є оселищами, що характеризуються екстенсивним сільським господарством/культурами, системами ведення сільського господарства низької інтенсивності, низьким впливом сільського господарства, сталими сільськогосподарськими системами, збереженням високих природних цінностей при сільськогосподарському виробництві, системами/оселищами, де застосовуються традиційні сільськогосподарські системи зі зменшеним впливом на навколишнє середовище або мають значення для збереження видів дикої природи.

21. «Короткі ланцюги поставок продуктів харчування» є альтернативними глобально розповсюдженим харчовими ланцюгами, що надають особливого значення інноваційній реорганізації харчових мереж, місцевим системам ведення сільського господарства або прямим продажам, і мають за мету зв'язати виробників та споживачів і відновити на місцях сільськогосподарське та харчове виробництво.

22. «Сталий сільськогосподарський і сільський розвиток (СССР)» є управлінням і збереженням бази природних ресурсів, а також орієнтація технологічних та інституційних змін з тим, щоб забезпечити досягнення і постійне задоволення людських потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

23. «Традиційні методи ведення сільського господарства» – це історично розроблені методи ведення сільського господарства для використання на сталій основі конкретних

місцевих умов, щоб забезпечити достатні і надійні врожаї на основі змішаних культур, які доповнюють одна одну.

24. «Ланцюги створення вартості» означають повний спектр заходів, які економічні суб'єкти вживають, щоб надати продукт або послугу від їх концепції до кінцевого використання кінцевими споживачами.

ГЛАВА II ЗАГАЛЬНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

СТАТТЯ 4 ПОЛІТИКА, СПРЯМОВАНА НА ПІДТРИМАННЯ, СТИМУЛЮВАННЯ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1. Кожна Сторона оновлює і здійснює політику в межах своєї національної території, спрямовану на підтримання, стимулювання та сталий розвиток сільськогосподарського сектору і сільських територій, беручи до уваги, наскільки це можливо, інтеграційний і ендегенний підходи і спираючись на передові практики, розроблені і впроваджені іншими Сторонами. Сторони розглядають і використовують узгоджені стратегії і заходи з посилення та зміцнення сталого управління землями сільськогосподарського призначення, особливо для територій високої природної цінності (ВПЦ), не завдаючи шкоди для життєво важливих інтересів населення гірських громад.

2. Сторони сприяють обміну інформацією про найкращі практики між урядовими установами та заінтересованими сторонами, що зробить можливим сталий ендегенний економічний розвиток сільських територій.

СТАТТЯ 5 ІНТЕГРАЦІЯ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ СТАЛОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРУ І СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ГАЛУЗЕВУ ПОЛІТИКУ

Сторони сприяють інтеграції цілей сталого розвитку сільськогосподарського сектору та сільських територій в іншу галузеву політику.

СТАТТЯ 6 УЧАСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ІНШИХ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН

Кожна Сторона вживає заходів у рамках існуючої інституційної структури для полегшення участі, координації і співробітництва між відповідними установами, регіональними та місцевими органами влади, місцевими фермерами та іншими заінтересованими сторонами, які беруть участь у розробці і здійсненні політики та результативних заходів щодо забезпечення сталого розвитку сільського господарства та сільських територій з метою заохочення спільної відповідальності і підвищення синергії.

СТАТТЯ 7 МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Сторони заохочують активне співробітництво між компетентними установами і організаціями на міжнародному рівні щодо сталого розвитку сільського господарства та сільської місцевості в Карпатах.

ГЛАВА III КОНКРЕТНІ ЗАХОДИ

СТАТТЯ 8 РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

1. Сторони реалізують стратегії сталого сільського розвитку на національному рівні, які враховують специфічні місцеві умови гірських, передгірських і менш благополучних територій.

2. Кожна Сторона сприяє координації і співпраці між усіма заінтересованими сторонами, спрямованих на створення і уможливлення сприятливих соціально-економічних умов для сільських інновацій та доданої вартості мереж, зокрема між сільськогосподарським сектором та іншими відповідними економічними секторами в сільських районах, таких як: ремісництво, торгівля, промисловість, інфраструктура та туризм, щоб скористатися ендегенним потенціалом та інтегрованим територіальним підходом.

СТАТТЯ 9 ОХОРОНА ТА УПРАВЛІННЯ ТРАДИЦІЙНИМИ КУЛЬТУРНИМИ ЛАНДШАФТАМИ

1. Сторони вживають заходів щодо охорони і управління традиційними культурними ландшафтами Карпат з визначними традиційними особливостями і високою екологічною якістю, в тому числі за наявності цінних гірських екосистем, природних та/або цінних напівприродних оселищ, зокрема: пасовищ, агробіорізноманіття, генетичних ресурсів, культивованих сортів рослин і пов'язаних з традиційними знаннями в екологічній сфері.

2. Сторони підтримують збереження та застосування традиційних низькоінтенсивних сільськогосподарських практик і форм управління культурними ландшафтами, традиційний випас жуйних тварин.

СТАТТЯ 10 КОМПЛЕКСНЕ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

1. Кожна Сторона вживає заходів для сприяння, посилення і стимулювання комплексного управління земельними ресурсами, беручи також до уваги положення інших протоколів до Карпатської конвенції.

2. Сторони вживають заходів для сприяння включення та інтеграції кліматично оптимізованих методів ведення сільського господарства, управління ризиками та відновлювальних джерел енергії в сільське виробництво і виробничу практику фермерів.

СТАТТЯ 11 **ПІДТРИМКА ЕКСТЕНСИВНОГО** **СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА** **І ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Сторони здійснюють заходи щодо підтримки і заохочення сільськогосподарських практик екстенсивного сільського господарства та виробництва органічної продукції в Карпатах.

СТАТТЯ 12 **ТРАДИЦІЙНІ ЗНАННЯ І ПРАКТИКА**

Сторони вживають заходів щодо збереження і популяризації традиційної практики ведення сільського господарства, малих присадибних ділянок, культурних ландшафтів, традиційних екологічних та сільськогосподарських знань, місцевих порід домашніх тварин і культурних сортів рослин, сталого використання диких рослин і тварин, які представляють значні економічні і соціальні особливості сільської культурної спадщини Карпат.

СТАТТЯ 13 **МАРКЕТИНГ ТИПОВИХ** **СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ** **І СІЛЬСЬКИХ ПРОДУКТІВ ТА ПОСЛУГ**

1. Сторони вживають заходів на своїй території, а також співпрацюють на міжнародному рівні з метою поліпшення місцевої і загальноєвропейської торгівлі і реклами сільськогосподарських і сільських продуктів та послуг, які є типовими для Карпатського регіону, з урахуванням цілей відповідно до пунктів 1 і 2 статті 11 Протоколу про сталий туризм.

2. Сторони співпрацюють з питань схем просування високих стандартів якості продукції Карпатського регіону.

3. Кожна Сторона вживає заходів щодо заохочення і зміцнення горизонтального, вертикального і міжсекторального співробітництва в рамках ланцюгів створення вартості для інтеграції багатьох регіональних суб'єктів і досягнення максимального рівня переробки в регіоні, з метою підвищення місцевої та регіональної доданої вартості в цих регіонах.

4. Сторони сприяють розвитку місцевих ринків продовольства, скорочення виробничих і розподільних ланцюгів, підтримуючи місцеву і регіональну економіку.

СТАТТЯ 14 **СПРИЯННЯ АГРОТУРИЗМУ** **І ДИВЕРСИФІКАЦІЇ**

1. Сторони сприяють сталому сільському туризму і агротуризму з метою створення додаткових взаємних вигод і взаємодії між дрібними фермерами, гастрономіями та житловими фондами.

2. Сторони просувають рамкові умови для диверсифікації і заходів, які дозволять дрібним фермерам надавати альтернативні послуги на своїх фермах.

СТАТТЯ 15 **ЗАПОБІГАННЯ НЕСПРИЯТЛИВОМУ ВПЛИВУ** **НА ПОВІТРЯ, ВОДУ, ҐРУНТИ, ЛАНДШАФТНЕ** **І БІОЛОГІЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ**

Сторони застосовують застереження і запобіжні принципи, оцінюючи і враховуючи можливі впливи, включаючи сукупний вплив, на повітря, воду, ґрунти, ландшафтне і біологічне різноманіття тих проєктів та заходів, які можуть мати несприятливий вплив на Карпати.

СТАТТЯ 16 **ПРОСУВАННЯ ФОРМАЛЬНОЇ** **І НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

1. Кожна Сторона вживає заходів щодо створення сприятливих умов для розвитку освіти і передачі знань від покоління до покоління.

2. Сторони зміцнюють співробітництво місцевих і національних освітніх закладів та установ, щоб розширити і поліпшити освіту, систему підвищення кваліфікації та кваліфікацію людей з різних робочих галузей («безперервне навчання»).

3. Сторони сприяють освіті та комунікації для підвищення інформованості громадськості про різноманіття місцевих культурних сортів рослин і порід тварин, а також про переваги місцевих коротких систем постачання продуктів харчування і підвищення обізнаності для поліпшення управління ризиками.

СТАТТЯ 17 **УЗГОДЖЕНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ** **І ТРАНСКОРДОННИЙ ОБМІН** **ІНФОРМАЦІЄЮ ТА ДОСВІДОМ**

1. Сторони співпрацюють під час розроблення, просування та гармонізації науково-дослідних програм і проєктів, які допомагають досягненню цілей цього Протоколу.

2. Сторони сприяють міжнародному співробітництву між науковими закладами щодо місцевого і регіонального горизонтального і вертикального співробітництва в Карпатах, зокрема щодо гармонізації систем моніторингу, наповнення і узгодження баз даних, а також впровадження спільних науково-дослідних програм та проєктів у Карпатах.

3. Сторони сприяють запровадженню узгоджених регіональних кадастрів сільськогосподарських практик та культурних ландшафтів, а також сільських культурних традицій і продуктів у Карпатах.

4. Кожна Сторона ділиться інформацією про стратегії і політики, спрямовані на стале сільське господарство і сталий сільський розвиток у Карпатах з іншими Сторонами цього Протоколу.

СТАТТЯ 18

ЗАГАЛЬНІ ПРОГРАМИ І ПРОЄКТИ

Кожна Сторона закликається до участі, відповідно до своїх потреб і можливостей, у загальних програмах і проєктах за видами діяльності, переліченими у пунктах 1, 2 та 3 статті 1 цього Протоколу, що спільно здійснюються Сторонами в Карпатах.

ГЛАВА IV

ВИКОНАННЯ, МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНКА

СТАТТЯ 19

ВИКОНАННЯ

1. Кожна Сторона вживає належних правових та адміністративних заходів для забезпечення виконання положень цього Протоколу, моніторингу і оцінки ефективності цих заходів.

2. Кожна Сторона вивчає можливості для забезпечення виконання положень цього Протоколу шляхом вжиття відповідних фінансових заходів.

СТАТТЯ 20

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ І ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ

1. Сторони сприяють освіті, підвищенню інформування та обізнаності широкої громадськості щодо цілей, заходів та виконання цього Протоколу.

2. Сторони забезпечують доступ до інформації, пов'язаної з виконанням цього Протоколу.

СТАТТЯ 21

НАРАДА СТОРІН

1. Конференція Сторін Карпатської конвенції виступає як нарада Сторін цього Протоколу.

2. Сторони Карпатської конвенції, які не є Сторонами цього Протоколу, можуть брати участь в якості спостерігачів у Конференції Сторін, коли вона виступає як нарада Сторін цього Протоколу. Коли Конференція Сторін виступає як нарада Сторін цього Протоколу, рішення в рамках цього Протоколу приймається лише тими, хто є його Сторонами.

3. Коли Конференція Сторін виступає як нарада Сторін цього Протоколу, будь-який член бюро Конференції Сторін, що представляє Сторону конвенції, але не є Стороною цього Протоколу, замінюється членом, який обирається Сторонами Протоколу з-поміж Сторін Протоколу.

4. Правила процедури Конференції Сторін використовуються *mutatis mutandis* для наради Сторін, якщо інше консенсусом не визначене Конференцією Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу.

5. Перше засідання Конференції Сторін як наради Сторін цього Протоколу скликається Секретаріатом разом із першим засіданням Конференції Сторін, проведення якого заплановано після набрання чинності цим Протоколом. Подальші чергові засідання Конференції Сторін як наради Сторін цього Протоколу проводяться разом з черговими засіданнями Конференції Сторін, якщо Конференція Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, не прийме іншого рішення.

6. Конференція Сторін як нарада Сторін цього Протоколу у межах свого мандату приймає рішення, необхідні для сприяння його ефективному виконанню. Вона виконує функції; покладені на неї відповідно до цього Протоколу, та:

a) вносить рекомендації з будь-яких питань, необхідних для виконання цього Протоколу;

b) створює такі допоміжні органи або запрошує до міжнародного співробітництва з найкращими закладами, які вважаються необхідними для виконання положень цього Протоколу;

c) розглядає і приймає в разі необхідності зміни та доповнення до цього Протоколу, які вважаються необхідними для впровадження цього Протоколу, а також

d) виконує інші функції, які можуть бути необхідними для виконання цього Протоколу.

СТАТТЯ 22

СЕКРЕТАРІАТ

1. Секретаріат, заснований статтею 15 Карпатської конвенції, слугує як Секретаріат цього Протоколу.

2. Пункт 2 статті 15 Карпатської конвенції стосовно функцій Секретаріату конвенції застосовується *mutatis mutandis* до цього Протоколу.

СТАТТЯ 23

ДОПОМІЖНІ ОРГАНИ

1. Будь-який допоміжний орган, утворений Карпатською конвенцією або існуючий в її рамках, відповідно до рішення Конференції Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, може слугувати меті Протоколу, у такому разі нарада Сторін визначає функції, які повинен виконувати цей орган.

2. Сторони Карпатської конвенції, які не є Сторонами цього Протоколу, можуть брати участь як спостерігачі в роботі будь-якого засідання таких допоміжних органів. Коли допоміжний орган Карпатської конвенції виступає як допоміжний орган цього Протоколу, рішення в рамках Протоколу приймаються лише Сторонами Протоколу.

3. Коли допоміжний орган Карпатської конвенції виконує свої функції у зв'язку з питаннями, що стосуються цього Протоколу, будь-який член бюро такого допоміжного органу, що представляє Сторону Карпатської конвенції, яка, однак, не є Стороною Протоколу, замінюється членом, що обирається Сторонами Протоколу з-поміж Сторін Протоколу.

СТАТТЯ 24

МОНІТОРИНГ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1. Сторони регулярно звітують Конференції Сторін про вжиті заходи, спрямовані на виконання Протоколу, та їх результати. Конференція Сторін установлює строки та формат, згідно з якими подаються звіти до розгляду.

2. Спостерігачі можуть надавати інформацію або звіт про впровадження та дотримання положень цього Протоколу Конференції Сторін та (або) Виконавчому Комітетові Карпатської конвенції (далі – Виконавчий Комітет).

3. Виконавчий Комітет збирає, оцінює та аналізує інформацію про впровадження цього Протоколу і здійснює моніторинг дотримання положень цього Протоколу Сторонами конвенції.

4. Виконавчий Комітет надає Конференції Сторін рекомендації стосовно подальшого впровадження та необхідних заходів відповідно до цього Протоколу.

5. Конференція Сторін приймає або рекомендує необхідні заходи.

СТАТТЯ 25

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ

1. Сторони регулярно перевіряють й оцінюють ефективність виконання положень цього Протоколу.

2. Конференція Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, розглядає відповідні зміни та доповнення до цього Протоколу, якщо це необхідно для досягнення його цілей.

3. Сторони сприяють залученню місцевих органів влади та інших заінтересованих сторін до процесу, передбаченому пунктом 1.

ГЛАВА V

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

СТАТТЯ 26

ЗВ'ЯЗОК МІЖ КАРПАТСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ І ПРОТОКОЛОМ

1. Цей Протокол є Протоколом до Карпатської конвенції відповідно до пункту 3 статті 2 та пунктів 1, 2 і 6 статті 7, а також будь-яких інших відповідних статей Карпатської конвенції.

2. Цей Протокол відкритий для підписання у Депозитарія від 12 жовтня 2017 року до 12 жовтня 2018 року.

3. Положення статей 19, 20, пунктів 2-4 статті 21 й статті 22 Карпатської конвенції стосовно внесення змін, набрання чинності, виходу з конвенції та вирішення спорів застосовуються *mutatis mutandis* до цього Протоколу. Стороною цього Протоколу може стати лише Сторона Карпатської конвенції.

СТАТТЯ 27

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Жодні застереження до цього Протоколу не допускаються.

СТАТТЯ 28

ДЕПОЗИТАРІЙ

Депозитарієм Протоколу є Уряд України.

Оригінал Протоколу зберігається в Депозитарія, який надсилає засвідчені копії всім Сторонам.

Учинено в м. Лілафюред 12 жовтня 2017 року в одному оригінальному примірнику англійською мовою.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те вповноважені, підписали цей Протокол.

За Уряд Чеської Республіки (Підпис)

За Уряд Угорщини (Підпис)

За Уряд Республіки Польща (Підпис)

За Уряд Румунії (Підпис)

За Уряд Республіки Сербія (Підпис)

За Уряд Словацької Республіки (Підпис)

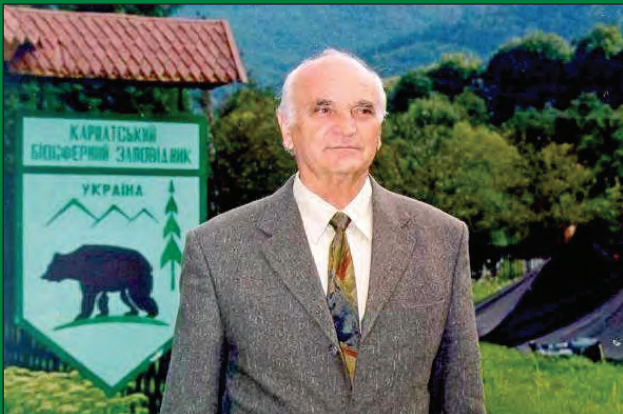
За Уряд України (Підпис)

Уряд Румунії підписує Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості (СРСГСМ) до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат з наступною заявою:

«Уряд Румунії заявляє, що він тлумачить пункт 1 статті 2 Протоколу лише відповідно до положень та обмежень Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної в м. Київ 22 травня 2003 року».

МОМЕНТ ІСТИНИ

*Іван ВОЛОЩУК,
доктор наук, професор,
м. Татранська Ломніца, Словаччина*

У жовтні 1993 року у Відні я зустрівся з Його Світлістю принцом Філіпом, герцогом Единбурзьким, чоловіком англійської королеви Єлизавети II. На той час принц був президентом WWF (World Wildlife Fund), який фінансово підтримує захист видів тварин, рослин та заповідних територій, що перебувають під загрозою зникнення. Зображення панди – символ організації.

У середині 1993 року секретар президента WWF зателефонував до Татранської Ломниці та повідомив, що керівництво Фонду вирішило нагородити мене золотою медаллю. Мою кандидатуру схвалили всі 16 філій WWF у світі. Секретар повідомив також, що золоту медаль мені вручать у готелі «Штерн» у Відні, 28 жовтня 1993 р. Це була нагорода за мою роботу з питань розвитку охорони природи у Східній Європі та створення Асоціації національних парків та заповідників Карпат – ACANAP. Шарль де Хес, тоді генеральний директор WWF (він обіймав посаду з 1975 по 1993 рік), також був присутній на моїй презентації.

Урочисті щорічні збори компанії «Тисяча і один» пройшли відповідно до протоколу. Після того, як принц Філіп, герцог Единбурзький, особисто вручив мені золоту медаль із сертифікатом у зеленій трубці, я виголосив коротку інформацію англійською мовою про свій внесок у охорону природи Карпат і особливо національного парку «Татри». Принц Філіп вразив мене своєю надзвичайною скромністю та зацікавленістю моєю роботою.

Наступного дня ми побували на прийомі WWF у лицарській залі собору Святого Стефана у Відні, де нас прийняв принц Філіп. WWF «Тисяча і один» був заснований голландським принцом Бернардом (1911–2004), який в 1961 році став першим директором WWF.

Золоту медаль WWF присуджує раз на рік одній людині у світі за особистий внесок у розвиток охорони природи. WWF оцінює не організацію, а конкретну людину.

Коли ми з дружиною піднімалися сходами до принца Філіпа на урочистій вечері у Віденському лицарському залі, я зрозумів, що навіть людина з малень-

МІЙ СПОМИН ПРО ПРИНЦА ФІЛІПА

кої карпатської країни може досягти світового особистого та професійного успіху, якщо його життя, робота, філософія базуватиметься на рішучості, працьовитості, відповідальності, повазі та толерантності до людей. Я з великою повагою сприймав інтерес Всесвітнього фонду природи до охорони природи у Східній Європі та створення Асоціації національних парків Карпат.

Компанія WWF «Тисяча і один» складається з 999 найбагатших меценатів WWF з усього світу та одного – свого засновника, принца Бернарда, батька нинішньої голландської королеви Беатріке.

Я зрозумів, що своєю роботою я хоч трохи сприяв тому, що Словаччину не плутають зі Словенією за кордоном.

Собор Святого Стефана у Відні

БОЙКІВЩИНА – ЗДАЛЕКА І ЗБЛИЗЬКА

ТВЕРДИНІ УКРАЇНИ

Любов РУДАВСЬКА-ВОВК,
голова
Всеукраїнського об'єднання
«Письменники Бойківщини»,
членкиня Української
асоціації письменників,
Національної спілки
журналістів України,
м. Самбір
Львівської області

Бойківщина – етнографічний район України, розташований на території середнього високогір'я зі суміжною підгірською смугою, в гірській системі західної частини Українських Карпат. Ця назва зафіксована в джерелах XVII – XVIII ст., її походження має різні пояснення. За даними етнографічних матеріалів XIX – перших десятиліть XX ст., а також локалізації діалектних особливостей бойківської говірки, це – теперішній Рожнятівський, Долинський і південна частина Калуського районів Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, Старосамбірський, південна частина Стрийського, Дрогобицького та Самбірського районів Львівської області, верховинські райони (Міжгірський, Воловецький, північна частина Великоберезнянського) Закарпатської області. На сході Бойківщина межує з Гуцульщиною по межиріччі Лімницеї й Бистриці-Солотвинської та Тересви в Закарпатті; західна межа з Лемківщиною умовно визначається по верхів'ях Сяну й Ужа. Північна межа проходить галицьким передгір'ям; південною вважають-

ся Полонинський хребет у Закарпатті. Крайня західна частина етнографічної Бойківщини у верхів'ях Стривігору й Ужа належить тепер до Польщі й Словаччини. Межа Бойківщини проходить між ріками Сяном і Лімницею в північно-східній частині Українських Карпат та між ріками Уж і Торцем у південно-західній їх частині (Закарпаття). Існує умовний поділ етнографічної території бойків на три зони: західна (Турківський, південна смуга Старосамбірського, Самбірського, Дрогобицького, північна частина Великоберезнянського районів), центральна (Сколівський, південна смуга Стрийського, західна частина Долинського і Воловецького районів), східна (Долинський, південно-західна частина Рожнятівського, Міжгірського районів).

З півночі Бойківщину обрамляють вузькою смугою передгір'я, над якими піднімаються так звані Берегові або Скибові Карпати. У басейні верхньої течії Дністра і Сяну до річки Стрий розміщені Верхньодністровські Бескиди. На міжріччі Стрий – Опір і далі на південний схід гори підвищуються до 1500 – 1800 м н.р.м., їх схи-

ли стають все більш крутими, хребти кам'янистими, з гострими гребенями і конічними вершинами. Схили гір часто покриті розсипищами кам'яних уламків – Горганів, від яких і походить назва цієї частини Карпат – Горгани. Найдовша в Україні ріка Дністер бере свій початок у с. Вовче Турківського району, на висоті 932 м із джерела Старе Поле, з притоками Бистриця, Стрий, Верещиця, Свірж та Свіча. А ще бере початок на Львівщині річка Буг. Загалом, територією Львівської області тече понад двісті річок, є чимало озер та ставків. Клімат Бойківщини, як і всіх Українських Карпат, – помірно-континентальний з певними локальними особливостями кліматичних режимів, залежними від висотної зональності, рельєфу тощо. Переважна частина території Українських Карпат, більше третини, вкрита лісовою рослинністю, надзвичайно строкатою і різноманітною. Ліси Бойківщини мають багатий видовий склад: букові ліси, мішані смереково-букові, буково-ялинові ліси, що підіймаються вище 900 м н.р.м. Тут ростуть також сосна, ялиця і вільха. У нижніх ярусах ростуть дуб, граб, береза, осика, явір та багатий підлісок з ліщини, шипшини, глоду тощо. Але основними лісоутворюючими породами є ялина і смерека. У Карпатах зустрічаються оazi унікальних деревних порід – кедрової сосни, карпатської лімби і тиса. На узліссях і вирубах поширені ягідники малини, ожини, чорниці і брусниці. Різноманітною є трав'яниста рослинність, серед якої є безліч лікарських трав. Багата флора і фауна (олені, бурі ведмеді, козулі, дикі свині, вовки, лисиці та ін.), різноманіття птахів (яструби, орли, сови, дрозди та ін.). Довершують, звичайно, унікальну мальовничу картину Карпат їх гірське етнічне населення під назвою «бойки».

Бойки – одна із найчисленніших етнографічних спільнот українців, які проживають у центральній і західній частинах Українських Карпат (Бойківщина) чисельністю близько двох мільйонів осіб, на території у 12 тисяч квадратних кілометрів. Бойківські історичні центри в Україні: Турка, Сколе, Самбір, Дрогобич, Борислав, Долина, Воловець, Міжгір'я, у Польщі – Устріки-Долішні, Балигород, у Словаччині – Снина. Існує декілька версій пояснення назви «бойки». Одна із них, найбільш імовірна, полягає в тому, що вперше в літературі назва «бойки» з'явилася на початку XIX ст. (1811 р.), походить від вживаної в окремих селах частки «бойем», що означала ствердження, згоду. Іван Франко пояснював цей етнонім від слова «бойко», тобто воїн. Традиційно бойки є землеробами та скотарями. Та з часом вони опанували різні ремесла і промисли. На соляних шахтах в Дрогобичі, Долині, Болехові, Старій Солі бойки виробляли і транспортували сіль, на нафтових копальнях Борислава добували нафту. Озокеритові родовища були джерелом лікувального озокериту, з нього також виготовляли свічки і лаки. Бориславське родовище озокериту містить 85% світових запасів озокериту. Борислав продовжує шукати інвестора.

З роками розвивалися промисли, пов'язані з обробкою та транспортуванням деревини, випалюванням попелу, виробництвом смоли, деревного вугілля, лозоплетінням, а також заготівлею та продажем меду, грибів, лікарських трав та лісових ягід. У Карпатах росте понад половина всіх видів рослин України (4500 різновидів), хоч ця гірська місцевість займає лише 4% її території. Туристичні можливості Бойківщини пов'язані в першу чергу з наявністю неперевершеної

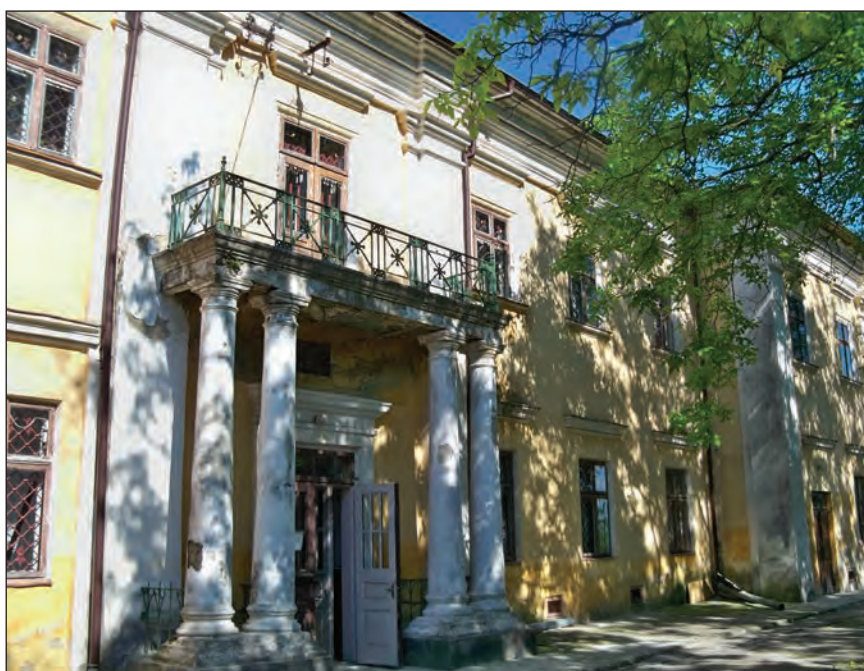
**Церква святого Юра
в м. Дрогобичі (XV ст.)
занесена до Списку Всесвітньої
культурної спадщини ЮНЕСКО
(2013 р.);**

**Тустань – залишки
давньоруського наскельного
оборонного комплексу
(Стрийський район);
місто Турка –
бойківська столиця**

Члени Всеукраїнського об'єднання «Письменники Бойківщини» (зліва направо) Марія ПРОКОПЕЦЬ, Любов РУДАВСЬКА-ВОВК, Ольга ЯВОРСЬКА, Ольга ВЩИК, Марія ДЕЛЕМКО, Ірина ГАРМАСІЙ, Микола ЗИМОМРЯ з внуком Івана Франка Роландом ФРАНКОМ (сидить справа); біля пам'ятника Юрію Кульчицькому – автору рецепта віденської кави (с. Кульчиці Самбірського району). Зліва направо: письменниці Юлія ДРАГУН і Любов РУДАВСЬКА-ВОВК; історико-етнографічний музей «Бойківщина» (м. Самбір)

карпатської природи, різних цілющих трав, бальнеологічних курортів на Закарпатті, Львівщині, санаторіями Трускавця, Східниці, Великого Любіня, а також в мальовничому селі Розлуч, неподалік Турки, природних джерел з мінеральними водами, багатих на залізо – «Залізна», «Содова» – типу «Боржомі» і «Нафтуся». А також оздоровлюючого чистого гірського повітря, гірськолижних баз, загартовуючих привабливих цілолітніх маршрутів.

Горяни-бойки, які часто люблять називати себе верховинцями, як і все українське населення України, пройшли складний історичний шлях. Багатовікове поневолення чужоземними загарбниками, політичне розчленування між різними державами, місцеві особливості соціально-економічного буття, природно-географічного середовища, міжетнічних зв'язків – усі ці фактори істотно позначились на характері розвитку традиційного побуту і культури Бойківщини. Та вічно-зелені ліси, гірські гряди і вершини, шумливі бистрі потоки та річки навічно вписалися в мальовничу картину бойківських Карпат.

Ще за тисячу років до Христа через цю територію проходили шляхи із Закарпаття на землі сучасної Львівської області. Генетичні чисельні дослідження засвідчують давнє походження бойків, яке прослідковується ще з доби неоліту. Упродовж тисячоліть через Ужоцький, Верецький та інші перевали відбувалися міграції. У середині I тисячоліття до н.е.

цей край захопили чисельні фракійські племена. Археологічні знахідки свідчать про кельтську присутність у верхньому Подністров'ї. Від кінця V-го століття Карпати заселяють племена слов'янського походження. У VII-IX століттях Бойківщина належала до країни Великої Хорватії, тому і називають бойків нащадками білих хорватів. Від X-го століття ця земля перебувала у складі Київської Русі, а від XI ст. – Галицько-Волинської держави. У XIX-XX століттях з'явилося багато нових версій про походження бойків. Існуючі нині поселення Ступниця, Погонич, Стара Сіль, Старе Місто, Спас, Лаврів – відомі вже з часів Київської Русі. Їх заселяли мужні люди, які створювали тут нездоланий бар'єр для монголо-татарської орди. В Українських Карпатах, біля с. Урич Сколівського району, знаходиться давньоруське містечко Тустань (історико-культурний заповідник «Тустань» з музеєм народної архітектури) з наскельними, досліджуваними понад 30 років вченими Інституту українознавства НАН України (Львів) дерев'яними рештками митниці X-XVI століть та багатопверховою фортеці. Доведено, що цей давньоруський оборонний комплекс був важливим стратегічним пунктом і входив в єдину систему Карпатської лінії оборони південно-західних кордонів Київської Русі. Тепер на цій території відбувається фестиваль української середньовічної культури «Тустань!»: лицарські і ґрутові бої, стріль-

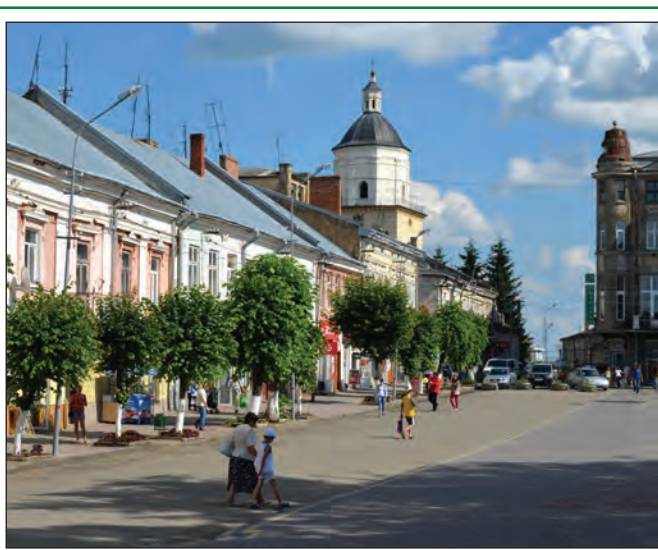
ба з луків та арбалетів, нічний штурм фортеці, екскурсії на скелях, відвідини мотузкового парку, перегляд фільму «Король Данило», тематичні лекції, дискусії, майстер-класи та ін. Туристів завжди зацікавлює мандрівка на вершини Діла, через Орів до Урича – до руїн славного замку, фортеці Тустань. Цими шляхами колись їхав князь Данило Галицький зі своєю раттю, щоб серед її стін підготуватися до відсічі жорстоких нападників монголів, що прибули з азійських просторів.

Відоме на Старосамбірщині і село Міженець зі статусом пам'ятки природи державного значення. Такі ж функції виконує і «Сліпа гора» поблизу Добромиля, на якій розміщені рештки замку Гербуртів, історична пам'ятка XVI століття. Місцем полонництва вірян є монастир чину св. Василя Великого під винятково мальовничою горою, і теж неподалік міста Добромиля. Сюди у далекому 1888 році приїхав майбутній апостол національної і релігійної єдності Андрей Шептицький для проходження новіціату. А вже у самому Добромилі розкинулось унікальне за рельєфом урочище Саліна, яке, на жаль, в наші часи використовується для скорботних акцій (тут більшовиками було безжально скинуто в соляні шахти сотні місцевих мешканців-патріотів). На Самбірщині непереврене враження справляє мальовниче село Сприня. Тут є своя традиція – шороку на початку липня сюди з'їжджаються земляки, щоб

прийняти участь у відзначенні річниці створення УГВР (Української головної визвольної ради). В цьому селі створено спортивно-оздоровчий комплекс «Прикарпаття», що є базою для патріотичного та культурного виховання молоді.

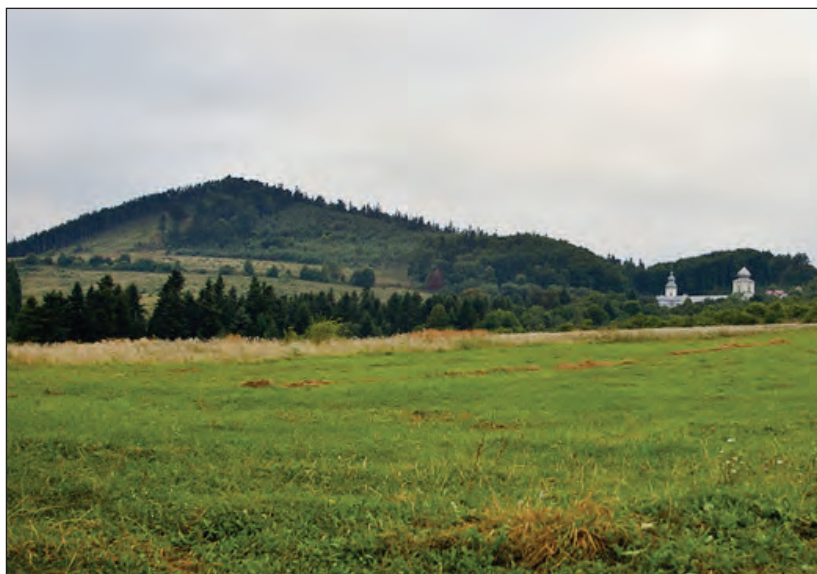
У 30-х роках XX століття етнографічне дослідження бойків поживається у зв'язку із заснуванням ряду місцевих краєзнавчих осередків: товариство і музей «Бойківщина» в Самборі, музей «Верховина» в Стрию та «Етнографічне товариство Подкарпатської Русі» в Мукачевому. Поступово з'явилися краєзнавчо-наукові праці про побут робітників промислових підприємств Борислава, Стебника, Нового Роздолу, де працюють переважно жителі навколишніх сіл бойківського Прикарпаття; активізувалося вивчення народного побуту і культури українців Карпат, діалектологічні, історичні, фольклористичні, етнографічні, архівні дослідження. У львівському Музеї народної архітектури і побуту під відкритим небом «Шевченківський гай» представлено понад двадцять бойківських споруд, в Ужгородському скансені зібрані кращі зразки традиційної народної архітектури із закарпатської частини Бойківщини.

Дуже цікавою є народна культура Бойківщини, зокрема народна архітектура, мистецтво, стародавні звичаї і побут. Багаті колекції народної архітектури та побуту Бойківщини зібрано в музеях Києва, Львова, Ужгорода.

Бойківські письменники під час фестивалю «За голосом трембіти» (м. Львів, «Шевченківський гай»); площа Ринок у Самборі

Пам'ятка природи «Сліпа гора» з руїнами замку Гербуртів (XV ст.) та монастирем Святого Онуфрія Великого (XVIII ст.), Добромильський район

Грандіозні дослідження в цьому плані зробило товариство «Бойківщина», що виникло в Самборі ще 1927 року при активній участі Володимира Гуркевича та Володимира Кобільника. Спільними зусиллями цих двох сподвижників було створено перший історико-етнографічний музей «Бойківщина» в м. Самборі, започатковано видання журналу «Літопис Бойківщини», присвяченого дослідам історії, культури і побуту бойківського племені. Цей журнал видає упродовж багатьох років Товариство «Бойківщина» (США – Канада – Україна), де головним редактором є дрогобичанин Ярослав Радевич-Винницький.

У Турці відкрито унікальний Музей бойківської книги Всеукраїнського об'єднання «Письменники Бойківщини». В с. Копашнево Хустського району Закарпаття уже декілька років функціонує Народний музей книги, очільником і меценатом якого є краснавець, фольклорист, етнограф Іван Хланта. На повну потужність працюють музеї в Стрию, Дрогобичі та інших куточках Бойківщини. Регіональні історично-красназавчі музеї і товариства «Бойківщина» відігравали і відіграють надзвичайно важливу роль у відродженні та примноженні духовних цінностей Бойківщини та України загалом.

Бойківщина багата унікальними, ексклюзивними місцями, одним із яких являється справжня перлина Карпат – Турківщина зі своєю чарівною природою, самотнім місцевим колоритом. Вигідне розташування адміністративного центру Турки між схилами Східних Карпат, центром європейського вододілу – Розточчям і стародавнім «Щитом Європи», поблизу витоку Дністра у селі Вовче, на річці Стрий та її притоках Яблулька і Літмир, викликає захоплення у багатьох поколінь. Понад 50 відсотків площі, що лежать на висоті 500 – 1407 м над рівнем моря, покриті лісом. У східній частині наймальовничішої Буковецької полонини красується найвища вершина Верховинського вододільного хребта Бескидів на Львівщині – гора Пікуй (1405 м над рівнем моря) в селі Гусне. На цій вершині офіційно відновлено пам'ятну дошку, яка засвідчує, що її у серпні 1888 року підкорив великий бойко Іван Франко. З неї відкриваються чудові краєвиди на Закарпаття, Сколівські Бескиди і Турківську Верховину. Тисячі українських та іноземних мандрівників щорічно приваблюють цікаві туристичні подорожі Бойківщиною до гори Пікуй, Турки, а також маршрути «Золоте кільце Бойківщини», «Руський путь – прадавній шлях через Карпати», «Маківка – гора невмирущої слави українських січових стрільців». Здійснюються часті подорожі стежками Івана Франка, що вели його з рідного села Нагуєвичі, де він народився, Ясениці-Сільної, де здобував початкову освіту (з цього села походила його мати), через села

Унятичі, Лішню до Дрогобича і далі в мандрівку по Західній Бойківщині. У Ясениці-Сільній збереглася комора, збудована у другій половині XIX ст., що належала рідним вітчима Івана Франка. Збереглася у цьому селі також кузня XX ст., про яку згадує Іван Франко у повісті «Основи суспільності». Турка – своєрідна столиця Бойківщини, багата на історичні та архітектурні пам'ятки, статус міста отримала у 1730 року. Назва міста, найімовірніше, походить від давніх мешканців тутешніх лісових хащ – турів, тому їхнє зображення є головним символом герба Турки. Структурно культуру Турківщини представляють 59 народних домів «Просвіта», 55 бібліотек, дві музичні школи, в яких працює 160 колективів художньої самодіяльності, із них десять із званням «Народний», які демонстрували свою високу майстерність не тільки на столичній сцені і в різних областях України, а й далеко за її межами. У програмах Всесвітніх бойківських фестин були проведені пісенні, літературні конкурси, виставки образотворчого мистецтва, паради народної ноші, молодіжний рок-фестиваль «Бойківська ватра», на Воловеччині обласний фестиваль бойківської коломийки «Дзвінки перлини Верховини», фольклорний фестиваль «Зорі Ужанської долини» Великоберезнянського району Закарпатської області; оригінальні, яскраві конкурси «Маленькі бойко та бойкinya», «Княгиня Бойківщини» та ін.

У Києві 30 квітня 2006 року в Палаці мистецтв відбулася презентація Всеукраїнського ГО «Бойківщина XXI сто-

ліття» з великою концертною програмою та виставками бойківських митців. У вересні 2006 року у Львівському академічному драматичному театрі імені Марії Заньковецької відбувся фестиваль з відродження звичаїв та обрядів «Відлуння Бойківського краю». Турківщину називають «серцем бойківського краю», адже тут здавна живуть етнічні бойки. З 1992 року сюди з'їжджаються бойки з усього світу на фестини і конгреси. В с. Явора, біля Турки, в культурологічному центрі Бойківщини зі Співочим полем, в цім музеї просто неба – скансені, – відлунюють у святкові дні закличні протяжні звуки трембіт, звучать бойківські коломийки, незабутні мелодії старовинних та сучасних пісень.

У Турці функціонують ГО «Центр Європи», «Бойківщина ХХІ століття», які є організаторами різних культурних заходів на території Бойківщини, а також Міжнародна ГО «Світовий конгрес бойків», які очолює Петро Косачевич, директор районного Народного дому відділу культури Турківської РДА, Заслужений працівник культури України, умілий багатолітній керівник Координаційного центру бойківських фестин.

Сьогодні бойки – це найбільша етнографічна спільнота України, це самобутні, працьовиті і доброзичливі люди. З різних причин багато бойків живуть за межами Бойківщини, в інших областях України, а також за кордоном. «Енциклопедія Бойківщини» за редакцією Романа Дяківа знайомить читачів з визначними постатями Бойківщини. На весь світ славляться віками відомі імена сотень талановитих вихідців з Бойківщини – вчених-науковців, політичних діячів, письменників, діячів культури і мистецтв. Серед них: Юрій Дрогобич-Котермак (1450-1494) став першим українцем доктором мистецтва і медицини, був ректором всесвітньо відомого Болонського

**Монастирський храм
Св. Онуфрія Української греко-
католицької церкви (1547 р.),
Самбірський район;
пам'ятник великому українцеві
– Івану Франку у Львові
(скульптори – Валентин
Борисенко, Дмитро Крвавич,
Еммануїл Мисько, Василь
Одрехівський, Яків Чайка)**

Жіночий ансамбль «Карпатські молодиці» з с. Страшевичі Старосамбірського району. Художній керівник Стефанія ПАХОЛЬЧУК (крайня зліва); ансамбль народної музики і танцю «Горгани» (Львівська обласна філармонія)

університету в Італії, автор першої в східній Слов'янщині друкованої книги про східних слов'ян; Петро Конашевич-Сагайдачний, родом з с. Кульчиці біля Самбора, прославився як легендарний гетьман Українського козацтва; з с. Кульчиці походить і Юрій Кульчицький, який особливо відзначився під час оборони Відня від турецької облоги 1683 року. Феноменальна, геніальна постать Івана Франка, письменника, поета, філософа-науковця зі світовим іменем, родом з Дрогобиччини, дійшла до наших часів як уособлення пророка, великого будівничого української державності. Знаменита поема «Мойсей» звучала з вуст Великого Каменяря в Самборі і Турці. Серед видатних постатей Бойківщини є провідник ОУН Степан Бандера, Августин Волошин – Президент Карпатської України, Василь Гренджа-Донський – поет, один із творців Карпатської України; театральний діяч Лесь Курбас; автор державного гімну України Михайло Вербицький; Наталя Кобринська – письменниця, громадська діячка; духовні просвітителі українського народу: о. Юрій Кміт, о. Йосиф Левицький – парох с. Нагуєвичі, який охрестив Івана Франка, письменник, автор однієї з перших українських граматики, о. Михайло Зубрицький – етнограф, краєзнавець, та багато інших. 2019 року у видавництві «Літопис» вийшло з друку тритомне видання «Зібраних творів і матеріалів» о. Михайла Зубрицького, видатного українського релігійного, культурно-громадського діяча та науковця. Дослідники стверджують, що рід Тараса Шевченка по лінії матері, яка носила прізвище Бойко, походить також з Бойківщини. В першій половині XIX століття Іван Вагилевич (1811 – 1866), член «Руської трійці», найближчий друг та однодумець Маркіяна Шашкевича, завоював науковий авторитет в царині українського карпатознавства; Омелян Бачинський, засновник і директор першого театру в Галичині, виходець із с. Жукотин. Письменники Андрій

Чайковський, Іван Филипчак; адвокат Володимир Гуркевич та лікар, археолог, етнограф Володимир Кобільник, – засновники товариства і музею «Бойківщина» у Самборі; викладач Самбірської гімназії Михайло Скорик, Мирон Утриско, відомий громадський та політичний діяч, який проживав і працював у Турці, – це далеко не повний список тих нескорених, які вболівали за долю рідної Бойківщини у вкрай не надійні часи та активно долучалися до вирішення її одвічних проблем. Серед письменників, поетів, науковців, громадсько-культурних діячів сучасного гарту, які примножили скарбницю української науки, культури і духовності, поважний ряд талановитих особистостей з різних куточків Бойківщини: професори Микола Льницький, Михайло Шалата, Микола Зимомря; Йосиф Фиштик, головний редактор радіо «Франкова земля», заслужений діяч мистецтв України, Петро Косачевич – голова Міжнародної ГО «Світовий Конгрес бойків», заслужений працівник культури України; Володимир Грабовський – музикознавець, голова правління дрогобицької філії Національної спілки композиторів України та Дрогобицького Конгресу української інтелігенції, член президії Львівського «Бойківського етнологічного товариства» та ін. Відомі бойківські краєзнавці сучасності: Петро Зборовський, Оксана Павлик (м. Турка), Наталія Кляшторна, Михайло Кріль (Львів), Іван Хланта (м. Ужгород), Роман Дяків (Київ) – автор і редактор «Енциклопедії Бойківщини»; шановані дрогобичани: Роман Пастух, Любомир Сікора, голова на-

уково-культурологічного товариства «Бойківщина»; Ярослав Радевич-Винницький, мовознавець, головний редактор журналу «Літопис Бойківщини»; Ярослав Геврич – багатолітній очільник Головної управи товариства «Бойківщина» в США, член редколегії і дописувач «Літопису Бойківщини»; Роксоляна Данчин – директор історико-етнографічного музею «Бойківщина» у м. Самборі та багато інших долучили свої унікальні праці до примноження історико-краєзнавчих відомостей та культури Бойківського краю. Киянин Роланд Тарасович Франко, внук письменника Івана Франка, дипломат, заступник голови правління Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-літературної спадщини імені Олеса Гончара, Міжнародного фонду імені Івана Франка, почесний громадянин Дрогобича, до останніх днів свого земного життя був великим поціновувачем бойківської літератури, культури, популяризатором спадщини Івана Франка, учасником багатьох культурно-мистецьких заходів – Всесвітніх бойківських фестин, конгресів, конференцій Всеукраїнського об'єднання «Письменники Бойківщини», що відбувались упродовж десятиліть на теренах Бойківщини. У Дрогобичі, місті Франкової уродні, 27 серпня 2015 року, в день уродни Івана Франка, започаткована урочиста церемонія нагородження лауреатів Міжнародної премії імені Івана Франка за участю Роланда Франка.

2010 року у Міністерстві юстиції України зареєстровано Всеукраїнське громадське товариство (ВГТ) «Бой-

ківщина XXI століття», а 2012 року – Міжнародну громадську організацію «Світовий конгрес бойків», яку очолює Петро Косачевич.

Прогресивну роль відіграють в житті Бойківщини товариства «Бойківщина», що функціонують у територіальних центрах: Турці, Самборі, Дрогобичі, на Івано-Франківщині, Закарпатті, Львові та ін. Свої мистецькі уміння демонструють бойки на фестивалях «Цімбор-фест» на Верещькому перевалі, «Кульчиці-фест» в с. Кульчиці на Самбірщині, «Борислав сміється» в Бориславі, «Карпатська дримба» поряд зі «Скалами Довбуша» на Болехівщині, «Карпатський Пегас» на Закарпатті, «Сурми з гір» в м. Долина на Івано-Франківщині та ін. На теперішньому українсько-польському кордоні, на території Польщі у відпочинковому комплексі «Олімп» на «Бойківську ватру» на теренах багатолюдного колись бойківського села Стряжик (нині це тільки вулиця в межах Устрік-Долішніх) збираються переселені 1951 року бойки та їхні нащадки з усієї України.

На горі Діл (907 м н.р.м.) відкрито і освячено величний пам'ятник «Вежа пам'яті» – унікальна дерев'яна дзвіниця борцям за долю України.

Понад 1600 унікальних експонатів нараховує Народний музей «Бойківщина» в Турці. Упродовж 18 років він проводить літературно-краєзнавчий конкурс імені Мирона Утриска, друкує вісник «З вершин і низин», організовує виставки бойківських художників та робіт майстрів ужиткового мистецтва Турківщини. Ведеться

Бойківські музики;
письменник Зеновій-Тарас МАСНИЙ серед юних бойківчанок

«Класичний» бойко Миколай СТЕПАНИК – з люлькою і дримбою

безперервна науково-пошукова робота серед працівників Історико-етнографічного музею «Бойківщина» у м. Самборі під керівництвом багатолітньої директорки Роксоляни Данчин. Окрім регулярних мистецьких виставок, презентацій бойківської різноманітної творчості, різножанрових наукових досліджень, різноманіття бібліотечного фонду, тут діють три постійно діючі експозиції: «Матеріально-господарська культура бойків та бойківська ноша», «Родина Козакевичів», «Борьба за українську державність на Самбірщині та Бойківщині».

Багатий Бойківський край заповідниками. Передовсім йдеться про Розточчя, що зберігає релікти льодовикової флори – береза низька, верба лапландська. У заповіднику ростуть і сосново-букові ліси, що включені в Світову природну спадщину ЮНЕСКО. До Червоної книги України занесено 28 видів флори та 17 видів фауни Розточчя. З різних куточків України та світу йдуть тисячі туристів, щоб насолодитися красою заповідників та національних природних парків Бойківщини: «Синевир», перлини Українських Карпат, овіяної таємничими легендами, водоспадом «Шипіт» на Закарпатті; «Верхньодністровськими Besкидами» на Старосамбірщині. НПП «Сколівські Besкиди» з п'ятиметровим водоспадом «Гуркало» займає 36 тисяч гектарів

землі, на якій ростуть понад 50 видів рослин, занесених до Червоної книги України. Багатий тут і тваринний світ. Прикметно, що на Сколівщину з Біловезької Пущі (Білорусь) завезено зубрів. «Сколівські Besкиди» мають «Нафтусю» та ще понад 30 мінеральних джерел різної лікувальної дії. Захоплення викликають у всіх відвідувачів Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі» на Дрогобиччині з Музеєм Івана Франка, курортне місто Трускавець, реальна можливість піднятися на найвищу вершину гори Пікуй (1405 м н.р.м.) в Турківському районі, чи на Сколівщині – другу за висотою гору Парашку (1268 м н.р.м.).

На Сколівщині велике зацікавлення дарує давня традиція: під звуки трембіт – проводи вівчарів на полонину, що відбуваються щороку у червні після «Зелених свят» біля смт Славське. Вівчарство – споконвічне заняття бойків Сколівщини, Турківщини, Старосамбірщини. Воно, як кажуть, тримало їх при житті: одягало, годувало, у світ виряджало. Пішов з отарами – і на ціле літо.

При в'їзді у м. Сколе встановлено пам'ятник бойкам-трембітарям (1985 р., скульптори Яків Чайка та Володимир Одрехівський, архітектор Мирослав Білий). Відомо, що Іван Франко описував пейзажі для «Захара Беркута» саме з локацій Сколівщини – бойківських сіл Тухолька, Тухля, Урич, Труханів зі Скалами Довбуша, що поширюються на Івано-Франківщину.

Дуже позитивну енергетику випромінюють природні пам'ятки Бойківщини.

Національний природний парк «Бойківщина», що створений 2019 року у Турківському районі на Львівщині площею 12240 га, – об'єкт всесвітньої Смарагдової мережі. Тут ростуть, зокрема, понад 30 видів рідкісних трав'янистих рослин.

Зцілююча розкішна зелена природа Карпат разом з плодами рук та розуму бойківчан-верховинців творить неперевершені дива упродовж століть. Бойки віками плекають свою правду, свої самобутні пісні, одяг, культуру, орнаменталістику, музику, образотворче мистецтво. Архітектура, яка посідає чільне місце в культурній діяльності місцевого населення, принесла йому загальне визнання. І це цілком природно, адже на Бойківщині споконвіку був ліс – чудовий будівельний матеріал. Впродовж століть виробився неповторний бойківський стиль, в якому відобразилися кмітливість, спостережливість, естетичні смаки та уподобання будівничих. Народне мистецтво знайшло широке застосування в дизайнерських розробках у сфері побуту (дерев'яний посуд, взуття), реманент для домашнього господарства, виробництва меблів, оформленні житла та виробничого середовища. Сьогодні збереглося чимало пам'яток дерев'яного зодчества: бойківських церков, хат та прибудинкових споруд. Серед них виділяються збережені до наших часів господарсько-технічні споруди: кузні,

вітряки, водяні млини, сукновальні для вичісування водою довгого ворсу при виготовленні ліжників. На Бойківщині було широко розвинене виробництво олії, ковальство. Бойківську кузню кінця XIX ст. описав Іван Франко («У кузні»). За допомогою сокири народні майстри будували хати з галереями (усі хати покривали житньою соломною, обводили дерев'яними помостами). Масивна форма даху будівель нерідко нагадує гору, а розташування споруд повторює обриси рельєфу. Завдяки умілому конструктивному розв'язанню будівлі виглядають легко і життєрадісно, ніби злітають понад схилами гір. Чудові пам'ятки народної бойківської архітектури зберігаються і доступні просто неба для огляду у Львівському музеї архітектури і побуту «Шевченківський гай». Серед них – бойківська дерев'яна хата, збудована у 1812 р. в с. Либохора, а також дерев'яні церкви із села Кривки (1763 р.), що на Турківщині, із села Тисовець (1863 р.) Сколівського району Львівської області. Перлина бойківського сакрального мистецтва – храм св. Юра в Дрогобичі (кінець XV – початку XVI ст.) – внесена до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Бойківщина із давніх давніх славиться й представниками інших ремесел. До середини XIX століття безпосередньо в селах місцеві майстри виливали звучні дзвони, різьбили на одвірках, побутових предметах, зокрема посуді. Високими художніми якостями позначені народні вироби: «коци», «верети», плахти, різні жіночі прикраси. Бойківські писанкарство, вишивка високо цінуються і донині у всьому світі. Серед декоративних мотивів їх оформлення є й дуже архаїчні. Наприклад, примітивне зображення сонця у вигляді радіальних ліній, що виходять з центра круга. Переважають геометричні орнаменти. Мистецтво писанкарства активно продовжує на Турківщині Олександра Цуняк, талановита майстриня з власним стилем. Альбоми про

**Пам'ятник трембітарям,
м. Сколе;
традиційна бойківська хата
і її господарі;
прадавній музичний інструмент –
у вправних руках**

бойківські вишивки побачили світ завдяки працям Дарії Петречко, голови ГТ «Бойківщина», майстрині народної творчості Прикарпаття, та дрогобичанки-вишивальниці Мирослави Кот. З прадавніх часів одяг бойки виготовляли з домотканої тканини (з конопляного і льняного полотна), сукна і шкіри, пристосований до природно-географічного середовища і виду занять. Він відзначався зручністю, простотою, стриманістю. Характерною рисою бойківських сорочок є декоративне оздоблення – збирання в брижі біля горловини та зап'ясті, а також вишивка хрестиком вставки, комірців і манжет переважно чорними та синьо-червоними кольорами з геометризваними орнаментальними мотивами. Основне традиційне взуття бойків – шкіряні тупоносі постолы (ходаки), поверх яких узимку натягували плетені із соломи солон'яники. Побутувало також і дерев'яне взуття – довбані долотом черевики: довбаники, дерев'янки; заможніші мали на зиму шкіряні чоботи.

Бойківщина, як зауважувалося вище, дала Україні та світові чимало славних імен у різних царинах науки, культури, мистецтв. Багата Бойківщина і на художників, шедеври яких експонуються в музеях України і світу. З захопленням відвідувачі оцінюють виставки художніх робіт самобутнього художника-живописця Ярослава Гичка з с. Присліп на Турківщині, Осипа Бокшая, Левка Микитича, Михайла Біласа (м. Трускавець), Богдана Губаля, Романа Савчака (с. Розлуч), Миколи Щерби, Валерія Маруняка, Михайла Яремківа (м. Самбір), Михайла Беленя, Магдаліни Пуглик-Белень (Закарпаття), Мирослави Волох, Григорія Смольського (Івано-Франківщина) та ін. У мистецтві скульптури відомі вихідці з Бойківщини зі світовими іменами: Дмитро Кравич, Михайло Белень, Євген Осередчук, Роман Романович та ін. Місто Дрого-

Бойківська хата з села Гуклівий Закарпатської області (м. Ужгород, музей-скансен); вчителька, громадська і культурна діячка Уляна-Юліанна РУДАВСЬКА (бабуся авторки статті «Бойківщина – здалека і зблизька»), м. Турка, 1926 р.

бич здавен був заселений переважно етнографічною групою бойків. При Дрогобицькій філармонії у 1946 році був створений ансамбль «Верховина». Тепер уже Заслужений Прикарпатський ансамбль пісні і танцю України «Верховина» понад 70 років з візитівкою Франкового краю залишається на виконавчій висоті і поза межами України. Серед композиторів, твори яких визнані класичними, прославилися вихідці з Бойківщини: Остап Нижанківський, Філарет Колесса, Василь Верховинець, Микола Колесса, Ярослав Лопатинський та ін. Гордістю Бойківщини є митці високого класу родом з Турки: Мирон Юсипович – всесвітньо відомий музикант, диригент Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької, заслужений артист України, володіє ще і поетичним даром, член ВО «Письменники Бойківщини»; Йосип Созанський – головний диригент, художній керівник Чернівецького академічного симфонічного оркестру, заслужений діяч мистецтв України та ін. Прославили Бойківщину також співаки й актори, серед яких Омелян Бачинський, Олександр Носалевич, Модест Вітошинський, Любомир Мацюк з с. Унятичі на Дрогобищині, оперний співак (проживав у США та Польщі), Йосип Гошуляк, заслужений артист України (проживав в Канаді); Ярослав Надulichний, соліст, заслужений працівник

культури України (м. Самбір), Петро Гушоватий, соліст, художній керівник і диригент Народного чоловічого камерного хору «Боян Дрогобицький», заслужений працівник культури України; Мирослав Антонович, представник славної родини Антоновичів із м. Долина на Івано-Франківщині, диригент, оперний співак, музиколог, співак в оперних театрах Львова та різних міст Європи тощо.

Галицький фестиваль-конкурс юних музикантів «Франкове Підгір'я» об'єднує всі жанри і напрямки сучасного музичного мистецтва. Працьовиті, завзяті і незборимі бойки віками бережуть свої звичаї, традиції, обряди і передають їх із покоління в покоління: мелодії народних пісень, ритми запальних танців, особливі тональності латканок, колядок, закличний звук трембіти, переливи цимбал і скрипок, рецепти народної медицини.

Бойківська ватра, незважаючи на біди і війни, завжди яскраво палала в Карпатах. У дерев'яних храмах бойки щиро молилися і моляться за Україну, захищали і захищають свою рідну землю. Майже у кожному селі встановлені пам'ятники «За волю і щасливу долю краю».

Про все сказане вище – про минуле і сучасне, про близьке і далеке Бойківського краю промовляють книги членів Всеукраїнського об'єднання «Письменники Бойківщини». У численних авторських різ-

**Юна бойківчанка;
самбірська писанкарка
Олександра ЦУНЯК
під час фольклорного
фестивалю «Писанка»
(м. Коломия, 2019 р.)**

ножанрових виданнях, шести унікальних колективних збірниках «Антології Бойківського краю» йдеться про історію розвитку Бойківщини, її поступового становлення в межах сучасної цивілізації, відображення складних аспектів людського життя з його сумними і радісними відтінками, втратами і надбаннями.

Всеукраїнське об'єднання «Письменники Бойківщини», яке я очолюю від дня його створення (2003 р.), зі своєю сотнею талановитих прозаїків, поетів, вчених, краснезнавців, фольклористів, етнографів натхненно працює над втіленням і в подальшому нових творчих задумів щодо висвітлення бойківської історії, культури, примноження духовних цінностей Бойківського краю.

У поєднанні мальовничої краси вічнозелених Карпат із задумливими і чарівними мелодіями рідного краю, чудесними витворами майстерних рук земляків, обширною різнобарвною панорамою творчості майстрів художнього слова та всією бойківською спільнотою, незважаючи на тривожну сучасність, історія Бойківщини продовжується і житиме у віках!

ЗНАЙ НАШИХ

ВОГНЯНЕ ПЕРО НА ДЕРЕВ'ЯНИХ СКРИЖАЛЯХ

Богдан ПИЛИПВ,
художник-графік,
м. Рожнятів Івано-Франківської області
Контакти:
моб. т. (097) 746 08 49; (066) 921 92 36,
e-mail: ms.ircja@gmail.com

Народився в бойківському селі Ілемні Рожнятівського району Івано-Франківської області. Навчався в Московському народному університеті (відділення станкового живопису), закінчив Львівський національний університет імені Івана Франка, факультет журналістики (денна форма навчання). Паралельно відвідував лекції на факультеті книжкової графіки Львівського поліграфічного інституту імені Івана Федорова під керівництвом кандидата мистецтвознавства Христини Саноцької та студії у майстерні відомого українського живописця Володимира Патики у Львові.

Упродовж десятиліть займається художньою графікою, зокрема і пірографією. Відшліфував техніку випалювання на дерев'яних площинах. Ряд авторських робіт нині знаходяться у приватних колекціях поціновувачів мистецтва з Канади, Ізраїлю, Польщі, Росії, Італії, Німеччини та України.

Досконало оволодівши екзотичною технікою «графіки вогнем», вдихнувши в неї енергетику власної душі й талант, розробив методику писання на дерев'яних площинах творів різної тематики. Приміром, копії праць майстрів світового визнання (Рафаель, Маттяно ді Тоскані, Леонардо да Вінчі, Себастьян Конча та ін.). Також виконав портрети Папи Римського – Івана Павла II, принцеси Діани, прем'єр-міністрів Канади – Дж. Трюдо, ОАЕ – Мохаммеда ібн Рашида Аль Мактума, президентів США – Дональда Трампа та Польщі – Анджея Дуди.

Автор персональної художньої виставки у Львові (Львівський національний університет імені Івана Франка), учасник обласних виставок в Івано-Франківську.

Сосновий ліс. Дерево, пірографія, 2008 р.

У 2013-2015 рр. у Варшаві відбулися персональні виставки авторських робіт Богдана Пилипіва в техніці пірографії «Краса, творена вогнем»; у 2017 р. – знову у Варшаві, а у 2018 р. – з нагоди святкування чергової річниці створення ОАЕ – мала персональна виставка під патронатом Посольства ОАЕ в Польщі.

Творчу діяльність художника в техніці пірографії свого часу детально висвітлили телевізійні канали «1+1», ТРК «Україна», «ICTV», Польське радіо, ряд українських друкованих («ВЕСТУА», «Експрес», «Львівська газета», «Дзеркало тижня») та електронних ЗМІ.

Наш кор.

Від редакції: ПРО ПІРОГРАФІЮ

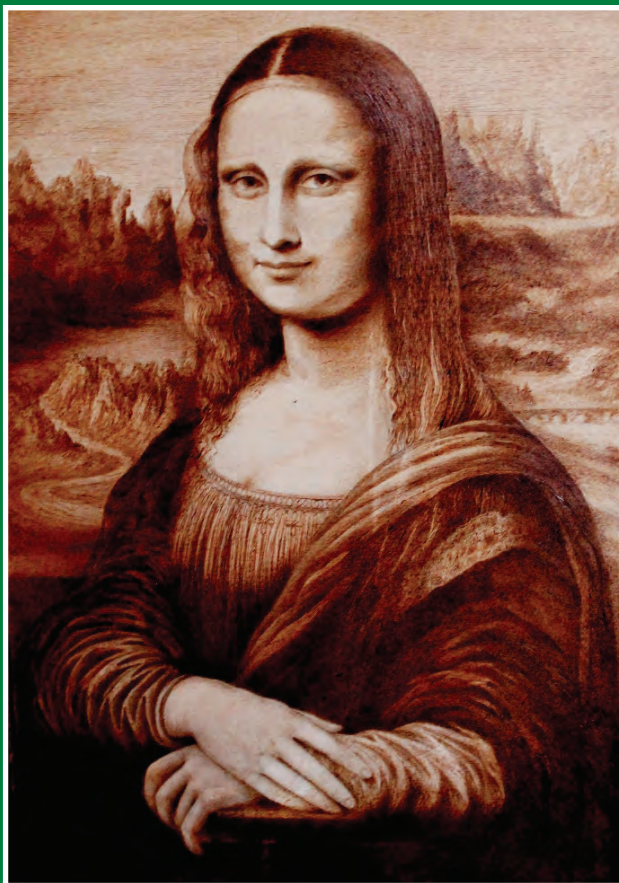
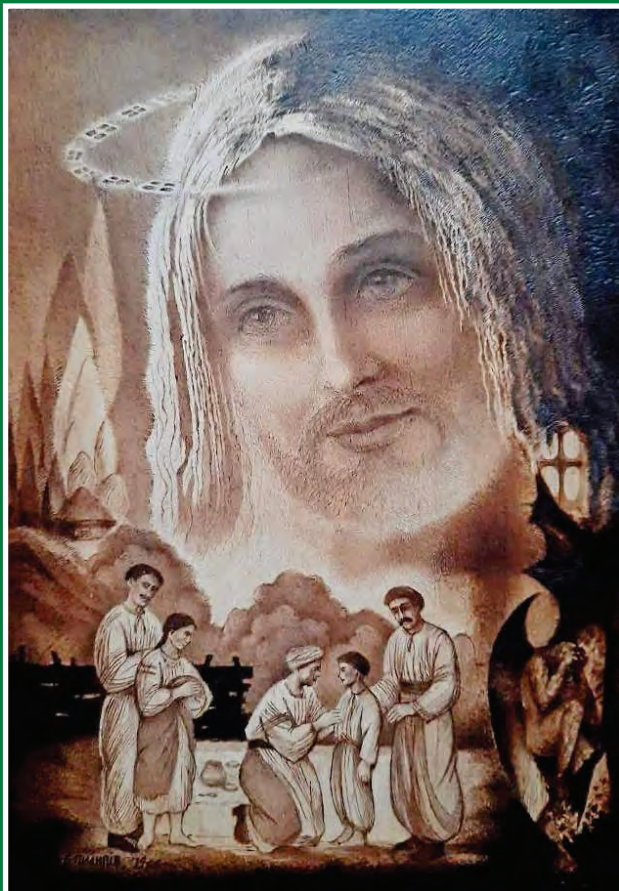
Пірографія (буквально: «малювання вогнем») – техніка, застосовувана в декоративно-прикладному мистецтві та художній графіці. На поверхню якогось органічного матеріалу (в даному випадку гладкої дерев'яної площини) за допомогою розпеченої голки наноситься малюнок. Ця маловживана техніка вимагає особливого вміння, філігранної майстерності від художника, є надзвичайно оригінальною і нагадує ліногравюру у сепії (в світло коричневих тонах).

На фото (UaModna): художник Богдан ПИЛИПІВ з роботою «Небесна сотня».

Боже, бережи Україну... Дерево, пірографія, 2018 р.;

Новий вимір. Дерево, пірографія, 2017 р.;

«Джоконда», писана вогнем... Дерево, пірографія, 2015 р.

ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ... ТОП-П'ЯТІРКА ПРИРОДНИХ ПРИНАД МІЖГІРЩИНИ

*Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ,
заслужений журналіст
України,
смт Міжгір'я
Закарпатської області*

ОЗЕРО В ДОЛОНЯХ ГІР

Безперечним лідером умовної топ-п'ятірки найбільш спокусливих об'єктів синьогір'я є Синевирське озеро, яке одні вважають перлиною, а інші навіть святинею Карпат. Це справді витончений пам'ятник природи: водне гніздечко, обперезане смерековим намистом, розташувалося в долонях гір на висоті 989 м над рівнем моря. Має свою неповторну «родзинку» – острівцець, утворений на підводному хребті. Він за інтенсивних дощів може й повністю зануритися у воду.

З сивої минувшини озеро овіяне легендами, одна з яких – про платонічне й трагічне кохання графської красуні Сині й пастуха Вира, звідки начебто походить і назва. У 80-і минулого століття протягом трьох років обстежували голубе плесо у верхів'ї Теремлі вчені Академії наук України. Вони кажуть, що Синевирське озеро з'явилося в кам'яному віці – епоху мезоліту, приблизно 11400 – 10800 років тому внаслідок потужного зсуву на південному схилі г. Красна, що перегородив русло потоку. Територія водного дзеркала становить від 6 до 8 га, об'єм води – від 330 до 460 тис. куб. м. Найбільшою глибиною звикли вважати 22 м, але коливання рівня водойми може сягати й кількох метрів, як, приміром, наприкінці минулого віку за тривож-

Недарма верховинський край назвали туристичним раєм, бо помилуватися його чарівною красою в будь-яку пору року приходять мандрівники звідусіль. Передусім їх, наче магнітом, тягне до місцин, що вважаються природними дивами закарпатської глибинки.

ної листопадової повені були навіть побоювання переливу голубої «чаші». Хоча фахівці стверджують, що страшитися зайве, адже за існування озера склалася природна авторегуляція рівноваги між кількістю атмосферних опадів, загальним припливом води та її відтоками. Щоправда, занепокоєння викликає обміління, що пов'язане із знесенням твердих стоків, котрі повільно замулюють дно. Мілководдя заростає водною і болотною рослинністю, внаслідок чого зменшується розмір водної гладі.

Приваблює й строкатий рибний світ озера – форель райдужна, струмкова, голяк звичайний, вірус європейський, бабці... В якийсь час на них нищівне полювання вчинили видри. А наявність річкових раків свідчить про чистоту води – вони її своєрідні індикатори. Природоохоронна служба суворо забороняє не лише їх ловити, а й купатися в озері, бо небезпеку таять холодні підводні течії. Навіть зимової пори, коли льодовий панцир замаскує голубе плесо, Морське око неповторне. Цей псевдонім недарма має Синевирське озеро, адже з пташиного польоту чи сусідньої гори Озірна (1496 м над рівнем моря) воно так асоціюється: острівок, до якого, до речі, можна доплисти на бокорі, виглядає, мов зіниця голубого ока, а прибережної ялини, наче пишні вії. Апогей багатолюддя тут – коли відбувається фестиваль «На Синевир трембіти кличуть».

ДВІЙНИК МОРСЬКОГО ОКА

Неподалік Морського ока, де зливається Чорна Ріка з Теремлею, розташована ще одна високогірна живописна водойма з іменем Озірце. Різниця між ними в тому, що перше – у верхів'ї села Синевирська Поляна, а інше – на його початку. Одні кажуть, що воно – двійник Синевирського озера, інші твердять, що близнюк-ліліпут, бо мінірозміру – 1,2 га, з максимальною глибиною 9,5 м. Має також синонімічну назву – Дике озеро, зіп'явшися на висоті кілометра над рівнем моря на плечах гори Гропа за однакової обставини – обвалу-зсуву. Живиться Озірце, зусібіч тісно оточене струнками смереками, за рахунок дощових опадів і водами талих снігів, які надовго засиджуються на гірських вершинах. На думку дослідників, розпочався процес перетворення озера у верхове болото. Як повідомляє науковець НПП «Синевир» Юрій Тюх, на цьому угідді мають «помешкання» рідкісні види флори й фауни, що занесені до Червоної книги України та міжнародних конвенцій, зокрема план баранець звичайний і річковий, білоцвіт весняний, підсніжник звичайний...

СРІБНІ ІСКРИ ВОДОГРАЮ ШИПОТА

Меккою паломництва любителів відпочинку на Міжгірщині по праву є й водоспад Шипіт на околиці села Пилипець. Це теж вишуканий витвір природи, який знаходиться у глибокій ущелині підніжжя гори Гімба (774 м над рівнем моря) і вважається гідрологічною пам'яткою. Висотою сягає майже півтора десятка метрів. Утворився на місці виходу стійких піско-

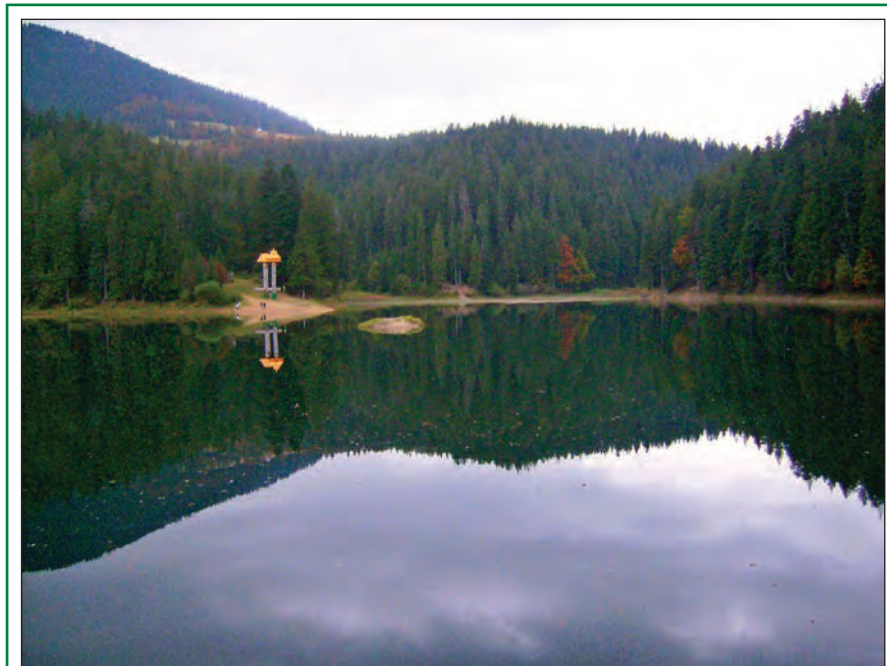
виків й гравелітів із тонкими прошарками. Має п'ять каскадів із величезних брил, які наче навмисно майстерно виклав гігант-каменярь, аби ним пінилося швидкоплинне русло. Особливо повноводним воно стає навесні за танення снігу. Срібні іскри водограю, здається, можуть обморозити тіло навіть за літньої спеки – прохолоду додає і ліс, який своїм зеленим шаттям ховає його від сонячних променів. Народу тут повно як влітку, так і взимку, бо Пилипець із витягами зарекомендував себе й туристичною базою гірськолижного відпочинку. І все-таки найчисельніший людський мурашник біля шепітного водоспаду спостерігається на Івана Купала, коли відбувається колоритний фестиваль неформалів.

ЗЕЛЕНИЙ ДОВГОЖИТЕЛЬ

Він дуб усім дубам не лише в одному Міжгір'ї, де народився й росте донині. Напевне, йому пора доплюсувати цілий вік, адже 500-літнім величають вже з давнього часу. Дерево могутнє – заввишки під тридцять метрів, із шириною крони 20 м. І – міцне, бо всяке випадало на його долю. Кілька разів дуб міг «врізати дуба».

Скажімо, коли над вузлуватим корінням до зморщеної кори стовбура «приклеїлися» жуки-короїди. Але підточити здоров'я патріарху рослинного світу не дали природолюби, які затулили рану спеціальною гіпсовою пов'язкою, що стала захисною кольчугою від шкідників. Вдруге сталася біда, коли хтось підпалив його невеличке дупло. Але врятували пожежники, осідок яких знаходиться поруч. Був момент, коли виношувалася ідея його підсікти, бо розташований безпосередньо на тротуарі й начебто заважає пішоходам, хоча був у великій пригоді для пасажирів, бо його зелене шатро служило їм своєрідним автопавільйоном. Між іншим, автобусну зупинку нарекли саме на честь його – зветься «Дуб». Але сокира спинилася в останню мить. Бог судив жити довго, бо й крен дерева, що намігився в один час, благополучно припинився. Шкода лиш за одним: дуб – свідок давньої історії верховинського краю, та ба, німий...

Синевирське озеро;
усім дубам дуб...

А У ВУЧКОВОМУ ФОНТАН... ПРИРОДНИЙ

Природну скарбницю Міжгірщини органічно доповнює й гейзер у Вучковому, а точніше – на зеленій околиці села, в урочищі Петровець, де пульсують і цілющі мінеральні джерела. З кільканадцять років тому одного челядника-чиновника закортіло на його місці мати ванни. За втручання в його нору, скривджена вода несподівано перестала пульсувати з підземелля. Та все ж згодом знайшлися добрі люди, які реставрували її казкове нуртування. Більше того, з фантазією встановили трубу. Не залізну, а дерев'яну. Тепер природний фонтан періодично б'є ключем майже на 5 метрів увись. Звісно, ця приємна подія виявилася нагодою повернення улюбленого відпочинку людей у Петрівці. З почину нового голови місцевої сільради Любові Попович тут засноване й проведення Дня села, що відбувається паралельно з фестивалем «Свято меду». Так поєднали торжества, бо поруч розташована відома пасіка-репродуктор, а ще унікальний пам'ятник карпатській бджолі, встановлений на честь її родоначальників-учених.

Фонтан у Вучковому;
водоспад Шипіт;
у долинах гір –
закарпатське Міжгір'я

Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ

ОБІЙНЯТИ
СЛОВОМ ВЕРХОВИНУ

Василь Пилипчинець... Читацькій аудиторії це ім'я й прізвище на теренах колишнього Міжгірського району – того, який у адміністративно-територіальному поділі Закарпаття існував у «децентралізаційну» епоху, говорять самі за себе. Його публікації щомоменту, впродовж десятиліть з'являлися на сторінках районної газети «Верховина», збагачуючи знаннями та підтримуючи цікавість до рідного краю. Часто вони вмішувалися і в інших закарпатських новинках, а також у центральній «Голос України». І ось, як результат цих багаторічних журналістських студій, з друку вийшла книжка «Обійняти словом Верховину (Репортаж з отчого краю)» (Львів, ТЗОВ «РАСТР-7», 669 с.).

Товстезний том увібрав у себе десятки публікацій – нарисів, замальовок, інтерв'ю та інших жанрів журналістики, які виходили протягом останніх десяти років, а саме від 2011 по 2020 роки. Всі вони розміщені в хронологічному порядку, що дозволяє простежити зацікавлення автора не лише в просторі, а і в часі.

Герої книги – люди, котрі творять сьогоднішній день рідної авторові Верховини. Адже Василь Пилипчинець народився, виріс і все доросле життя, за виключенням років навчання у Львівському державному (нині – національний) університеті імені І. Франка, прожив на Міжгірщині.

...Лісові нетрі й розгрозлі дороги, тисячі пройдених у пошуках цікавих

ЛІТОПИСЕЦЬ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГЛИБИНКИ

тем і щирих людей гірських кілометрів заради кількох рядків у газеті – це все про Василя. Як тут не погодитися зі словами, вміщеними у передмові до книжки, які належать авторам передмови, заслуженим журналістам України Олександрові Маслянику і Василеві Нитці. Так само – і з їхньою загальною оцінкою, що в книжці Пилипчинця немає «Жодного менторства, еkleктики чи дидактики – виняткове щире й зичливе слово про своїх краян».

Василь Пилипчинець неодноразово зауважував, що є «журналістом із глибинки». Але, читаючи його матеріали – пристрасні, з неприхованою любов'ю до земляків та багатьма подробицями, доступними лише справжнім знавцям народного побуту і душі, ми робимо висновок: його можна сміливо віднести до авторів всеукраїнського масштабу.

Книжка відображає закарпатську глибинку в усій розмаїтості. Тут і портрети звичайних верховинців, які своєю непоказною працею творять історію рідного населеного пункту, й інтерв'ю з професіоналами високих досягнень – науковцями, художниками, акторами, охоронцями природи, організаторами туризму. А ще – народними майстрами, спортсменами, людьми незвичайної долі. Є і спостереження за цікавими або незвичними природними явищами, яких не оминуло пильне око журналіста-літописця.

Автор привертає увагу читачів до професій і традиційних занять, які здавна побутували на Верховині – коваля, бокораша, майстрів із виготовлення личаків, гунь... Сьогодні вони на межі зникнення, витісняючись сучасними технологіями, однак знати про них – значить краще розуміти глибину наших коренів, древність роду. Ознайомлюють із ними матеріали «Кустаривих ремесел», «Родиною – до рукомесла» та інші.

Серед героїв є люди з рідкісними заняттями, незвичайними долями,

про що свідчать назви окремих публікацій: «Запрягаючи вітер, осідлаєш небо», «Лікар без ... білого халата», «Командант» кладовища».

У матеріалах «Слава і сум Чорної Ріки», «Коли смітники перетворюються в ...оази», «Автоджигітам – стоп!» та низці інших Пилипчинець звертається до долі тих об'єктів, яким загрожує зникнення або які потребують відновлення.

Всього тематичного обширу, який освоїв і поклав перед допитливим читачем автор книги, у цьому короткому слові про неї не описати. Додамо лише, що читання полегшується завдяки чіткій структурованості. Матеріали розподілені на чотирнадцять (!) розділів, кожен із яких має окрему назву. За браком місця згадаємо лише про кілька з них, а саме – «Міжгірщина – від краю і до краю», «Життєві і професійні долі», «Діло майстра хвалить», «Туристичними путівцями гірської глибинки», «Ювілянти», «У світі прекрасного», «Природа, пригоди, цікавинки», «Спортівна слава закарпатської околиці».

Розповіді пересипані звичними для жителів Міжгірщини діалектизмами, які передають своєрідність цього регіону в Українських Карпатах. А щоб для пересічного читача не виникало труднощів у їхньому розумінні, автор розмістив наприкінці книги окремих розділ – «Пояснення слів з місцевої говірки». Зо дві сотні смаковитих словечок, характерних лише для цієї місцевості.

Варто нагадати, що «Обійняти словом Верховину» є вже другою книгою Василя Пилипчинця. Перша – «Родзинки глибинки» – побачила світ у 2009-му. Схоже на те, що автор готовий звітувати своїм творчим доробком у середньому кожного десятиріччя. Тож побажаємо йому на цій книжці не зупинятися і – прямої дороги до читачів.

Василь БЕДЗІР,
власний кореспондент газети
«Урядовий кур'єр»
у Закарпатській області

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА–СЛОВАЧЧИНА–НІМЕЧЧИНА

*Василь КУХТА,
член Національної спілки
письменників України,
Асоціації українських
письменників,
Національної спілки
журналістів України,
координатор Творчої асоціації
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород*

Міжнародна премія «Corona Carpatica» («Карпатська корона») започаткована одноіменною Творчою асоціацією (під дахом Ужгородського науково-освітнього товариства імені Августина Волошина) у 2003 році. Вона присуджувалась професійним літераторам за визначний внесок в українську та румунську літератури, а також україномовним та румуномовним письменникам на теренах діаспори. Лауреатами премії названо поважний ряд поетів і прозаїків: Василя Герасим'юка, Василя Портяка, Івана Андрусяка, Станіслава Аржевіті-

25 вересня 2021 р. у Географічному центрі Європи відбулася церемонія вручення Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica»

на (Київ), Василя Рябого (Коломия), Мирослава Лазарука (Чернівці), Мирослава Дочинця (Мукачево), Петра Ходанича (Ужгород); літературознавців, діалектологів, публіцистів Івана Жегуца (Німеччина), Йосифа Сірку (Канада), Миколу Мушинку (Словаччина), українських поетів Румунії Миколу Корсюка (Бухарест) і Павла Романюка (Марамуреський повіт) та ін. З румунського боку відзнаки лауреатів отримали поети, літературні критики Касіан Марія Спірідон (Яси), Іон Вадан (Клуж-Напока), Джеллу Доріан (Ботошани), прозаїк, літературознавець Іон Ністор (Сагу-Маре) та ін.

Але з часом українсько-румунський формат вичерпався. У 2021 році «Corona Carpatica» з волі фундаторів – оновленої одноіменною Творчою асоціації (у складі ГО «Ужгородське науково-освітнє товариство імені Ав-

густина Волошина», всеукраїнського екологічного журналу «Зелені Карпати» (м. Рахів Закарпатської області), літературно-мистецького, громадсько-політичного, науково-освітнього часопису «Буковинський журнал» та Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка (м. Чернівці), Клубу творчої інтелігенції Вишниччини «Німчич» (м. Вишниця Чернівецької області); Видавничого дому «Високий Замок» (м. Львів), БО БФ «Автентика Гуцульщини» (м. Косів Івано-Франківської області), Верховинського РО ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка (сmt Верховина Івано-Франківської області), ГО «Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття» (м. Ужгород), а також Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів Закарпатської області), Карпатської асоціації національ-

них парків та заповідників (АСАНАР) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародної асоціації «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина), стала літературно-мистецькою, екологічною премією загальноєвропейського масштабу. Вона запроваджена з метою популяризації культурних і природних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці, сприяння принципам міжнародного співробітництва.

25 вересня ц.р., у рамках Днів європейської спадщини, в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника з промовистою назвою «Центр Європи», розташованому в Географічному центрі Європи (село Ділове Рахівського району Закарпатської області), відбулося вручення дипломів і відзнак лауреатам премії 2021 року. Через застороги, пов'язані з коронавірусом, воно проходило в онлайн-режимі. В еколого-освітньому центрі зібралися його господарі – директор Карпатського біосферного заповідника Микола Тарасюк, заступник директора з наукової роботи, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор, начальниця редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк, начальник відділу науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці КБЗ, кандидат фізико-математичних наук Юрій Беркела, завідувачка центру Мар'яна Беднар та інші працівники природоохоронної установи. На свято завітав також директор Департаменту природно-заповідного фонду і земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуард Арустамян. Модеруючи дійство з Ужгорода, автор цих рядків побажав учасникам зустрічі в Географічному центрі Європи, незважаючи на те, в яких містах і країнах вони знаходяться, відчутти енергетику «постійного, точного, вічного місця», як промовляє стела, встановлена тут вченими Віденської цісарсько-королівської академії Австро-Угорської імперії у 1887 році. Дипломи та відзнаки Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica» з рук Е. Арустамяна та М. Тарасюка отримали член НСХУ, кандидат мистецтвознавства Марія Гринюк (номінація «Декоративно-прикладне

**Еколого-освітній центр «Центр Європи»
Карпатського біосферного заповідника;
скріншот онлайн-вручення Міжнародної літературно-мистецької,
екологічної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2021 р.;**
постійно діюча виставка книг, мистецьких буклетів, публікацій
лауреатів, фундаторів, членів конкурсної комісії Міжнародної премії
«Corona Carpatica»

NOTA BENE

Положення

МІЖНАРОДНА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА, ЕКОЛОГІЧНА ПРЕМІЯ «CORONA CARPATICA» («КАРПАТСЬКА КОРОНА»)

1. Міжнародна літературно-мистецька, екологічна премія «Corona Carpatica» (далі – Міжнародна премія «Corona Carpatica») запроваджується спільно Творчою асоціацією «Corona Carpatica» у складі ГО «Ужгородське науково-освітнє товариство імені Августина Волошина» (м. Ужгород), екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» (м. Рахів Закарпатської області), літературно-мистецького, громадсько-політичного, науково-освітнього часопису «Буковинський журнал» (м. Чернівці), Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка (м. Чернівці); Видавничого дому «Високий Замок» (м. Львів), БО БФ «Авгентика Гуцульщини» (м. Косів Івано-Франківської області), Верховинського РО ВУТ «Прогрес» імені Тараса Шевченка (сmt Верховина Івано-Франківської області), ГО «Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття» (м. Ужгород); Карпатським біосферним заповідником (м. Рахів Закарпатської області); Карпатською асоціацією національних парків та заповідників (АСАНАР) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародною асоціацією «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина) з метою популяризації культурних і природних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці, сприяння принципам міжнародного добросусідства.

2. Міжнародна премія «Corona Carpatica» присуджується щорічно на основі рішення конкурсної комісії за чотирма номінаціями: а) професійним літераторам (жанри: поезія, проза, публіцистика); б) представникам образотворчого мистецтва; в) представникам декоративно-прикладного мистецтва; г) вченим-екологам України та інших країн Європи, меценатам екологічних досліджень за системний внесок (книги, публікації на сторінках літературно-мистецьких, наукових, науково-популярних періодичних видань; організація мистецьких та природоохоронних акцій) у розвиток літературного, мистецького процесів на теренах Карпатського регіону, європейської культурної та природоохоронної співпраці.

3. Конкурсна комісія формується з числа професійних літераторів, мистців, лауреатів національних і міжнародних літературно-мистецьких премій; журналістів; науковців-екологів; представників культурологічних, краєзнавчих та природоохоронних інституцій.

4. Подання кандидатур на розгляд конкурсної комісії (e-mail: zeleni_karpaty@ukr.net) здійснюється фундаторами премії; літературно-мистецькими, науковими, культурологічними, краєзнавчими, природоохоронними інституціями до 1 (першого) травня поточного року.

5. Рішення про присудження Міжнародної премії «Corona Carpatica» затверджується конкурсною комісією не пізніше 10 (десятого) травня поточного року і розміщується на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника.

6. Вручення Міжнародної премії «Corona Carpatica» здійснюється щорічно в режимі онлайн-конференції в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника «Центр Європи» (с. Ділове Рахівського району Закарпатської області) під час Днів європейської спадщини в Україні (вересень поточного року).

7. Лауреати Міжнародної премії «Corona Carpatica» нагороджуються дипломами та пам'ятними бронзовими медалями.

8. Виготовлення дипломів та пам'ятних медалей лауреатів Міжнародної премії «Corona Carpatica» фінансує Карпатський біосферний заповідник.

9. З книг, мистецьких каталогів, наукових публікацій лауреатів, фундаторів, членів конкурсної комісії Міжнародної премії «Corona Carpatica» формується постійно діюча виставка в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника «Центр Європи».

10. Положення про Міжнародну літературно-мистецьку, екологічну премію «Corona Carpatica» («Карпатська корона») набирає чинності з дня його затвердження всіма фундаторами.

Голова ГО «Ужгородське науково-освітнє товариство імені Августина Волошина», кандидат педагогічних наук, доцент
 Марія КУХТА

Головний редактор екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», доктор біологічних наук, професор
 Федір ГАМОР

Головний редактор літературно-мистецького, громадсько-політичного, науково-освітнього часопису «Буковинський журнал», заслужений діяч мистецтв України
 Мирослав ЛАЗАРУК

Директор Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка
 Мирослав ЛАЗАРУК

Генеральний директор Виласничого дому «Високий Замок», заслужений журналіст України
 Степан КУРПІЛЬ

Голова БО БФ «Автенгіка Гуцульщини», кандидат мистецтвознавства, доцент, заслужений діяч мистецтв України
 Марія ГРИНЮК

Голова Верховинського РО ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка, заслужений журналіст України
 Василь НАГІРНЯК

Голова ГО «Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття», кандидат мистецтвознавства, доцент
 Ігор ЛУЦЕНКО

Директор Карпатського біосферного заповідника
 Микола ТАРАСІЮК

Президент Карпатської асоціації національних парків та заповідників (ACANAP), доктор наук, професор
 Іван ВОЛОЩУК

Співголова Міжнародної асоціації «Європейська мережа букових лісів», доктор наук, професор
 Ганнес КНАПП

Перезатверджено
30 серпня 2021 року

мистецтво») – за оригінальний вклад у розвиток косівської мальованої кераміки та підготовку номінаційного досяг для внесення цієї традиції у Список культурної спадщини ЮНЕСКО; член НСПУ Василь Шкурган (номінація «Література») – за самобутню поезію гуцульською говіркою (книга «Адижию» (2020) та публікації в періодиці). Пані Марія і пан Василь живуть і працюють у місті Косові Івано-Франківської області. Премію також вручено члену НСХУ, народному художнику України Тарасу Даниличу з с. Дубриничі Ужгородського району Закарпатської області (номінація «Образотворче мистецтво») – за неповторну творчу манеру та популяризацію засобами образотворчого мистецтва етнічних традицій Українських Карпат. У номінації «Екологія» лауреатом 2021 року став відомий польський вчений-природодослідник Томаш Вінніцкі – за монографію «Nature in the Bieszczady national park», багатолітнє видання наукового збірника «Roczniki Bieszczadzkie», серію наукових та популярних статей у періодиці. Пан Томаш живе і працює у місті Устрікі Дольне (Польща). Після завершення вручень лауреати виголосили свої «карпатоколонівські» промови.

Під час включень про унікальність премії, її перспективи говорили фундатори, члени конкурсної комісії, представники громадських організацій, літературних і мистецьких спільнот – лауреат Національної премії імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури, ведучий мистецьких програм телеканалу «UA Культура» Василь Герасим'юк (м. Київ); провідний

Учасники церемонії вручення Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Согопа Сагратіса»:
директор Департаменту природно-заповідного фонду і земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуард АРУСТАМЯН;
зліва направо:
Едуард АРУСТАМЯН, директор Карпатського біосферного заповідника
Микола ТАРАСІЮК, заступник директора КБЗ професор Федір ГАМОР;
фото на згадку

науковий співробітник Інституту екології Карпат НАН України, кандидат біологічних наук Оксана Марискевич (м. Львів), доцент Закарпатської академії мистецтв, голова ГО «Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття», кандидат мистецтвознавства Ігор Луценко (м. Ужгород); голова живописної секції закарпатського обласного осередку НСХУ, заслужений художник України Василь Вовчок (м. Ужгород); головний редактор часопису «Буковинський журнал», директор Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка, заслужений діяч мистецтв України Мирослав Лазарук (м. Чернівці), голова Рахівського районного товариства ВО «Гуцульщина» Іван Беркела та інші. Йшлося про екологію довкілля й душі, про те, що Карпати для екологів, літераторів і художників – не тільки об’єкт дослідження, зображення в художньому творі чи на полотні, не тільки ареал спільного проживання, але й виживання. Вони – чи не єдине справжнє, що залишилося в добу тотальних девальвацій і деформацій. Цінності Карпат спільними зусиллями необхідно зберегти і примножити!

Учасники дійства переглянули фільм про історію відзначення Днів європейської спадщини в Географічному центрі Європи, що транслювався на телеканалі «UA Культура» п’ять років тому, відеокліп з пісню «Чорні хлопці» про дивовижний гуцульський менталітет (слова Василя Кухти, музика – гурт «ТіКомуЗа», вокал – Іван Беркела), взяли участь у відкритті в еколого-освітньому центрі КБЗ «Центр Європи» постійно діючої виставки книг, мистецьких буклетів, публікацій лауреатів, фундаторів, членів конкурсної комісії Міжнародної премії «Corona Carpatica». Вирішено й надалі дбати про літературно-мистецьке наповнення центру: облаштовувати тут мистецькі вернісажі, проводити зустрічі з майстрами слова і пензля, екологами-природодослідниками з різних європейських країн. Географічне осердя Європи до цього зобов’язує!

Насамкінець хочу зазначити, що фотовідеозвіт про вручення премії, а також Положення про неї та інші супутні документи розміщені на вебсайті Карпатського біосферного заповідника. До нових зустрічей в Географічному центрі Європи!

ЛАУРЕАТИ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA» ЗА 2021 р.

Марія ГРИНЮК,
художниця-керамістка,
заслужений діяч мистецтв
України
(номінація «Декоративно-
прикладне мистецтво»),
м. Косів Івано-Франківської обл.

Тарас ДАНИЛИЧ,
живописець,
народний художник України
(номінація
«Образотворче мистецтво»),
с. Дубриничі
Закарпатської обл.

Василь ШКУРГАН,
поет, член Національної спілки
письменників України
(номінація «Література»),
м. Косів Івано-Франківської обл.

Томаш ВІННИЦКІ,
вчений-природодослідник
(номінація «Екологія»),
м. Устрікі Дольне,
Польща

«КАРПАТОКОРОННА» ПРОМОВА

Василь ШКУРГАН,
м. Косів Івано-Франківської обл.

ЩО ЦІННІШЕ?..

Убутті людського суспільства вже стало аксіомою належно поцінувати втрачене. Чи то особистостей, що відійшли у вічність, чи то культурні здобутки націй, чи просто оази живого світу, серед котрих Творець нас поселив.

Вболіваючи за рідний Карпатський край, зокрема за Косівщину, хочеться, хай... ений раз, зосередити увагу читача на народних цінностях: чи надбаних, чи Богом даних – а таких, котрим бракує нашої рятівної й повсякденної дії. Бо втрачаємо і... гіркий досвід не вчить. Покара винних, якщо і буде, не загіє та й нічого не порятує. Винні ми і тепер!

Косівщина, що є частиною історико-етнографічного регіону Гуцульщини, має багату природу і здібних та працьовитих людей. Але загальна екологічна криза проявилася і тут: 8,4 тис. га сільськогосподарських угідь становлять змиті землі, в т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Великої шкоди завдано лісам внаслідок хижацького господарювання. Мілішають річки, рідшають й зникають види тварин і рослин, довкілля забруднюється виробничими та побутовими відходами. На жаль, сьогодні вже не можемо назвати природу «невичерпною і невтомною». Мусимо допомогти їй знову стати такою. Завданням нашого покоління є зберегти все, що ще можливо врятувати. Про це йдеться у довіднику «Пам'ятки природи Косівщини» (упорядник Ігор Пелипейко) від 1997 року.

Той несприятливий стан взаємовідносин людина-природа був усвідомлений і на теренах району справедливо засновано Національний природний парк «Гуцульщина». 14 травня 2021 року виповнилося 19 років з часу його заснування. Маємо констатувати позитивні потуги в збереженні лісів і фауни завдяки професійників НПП «Гуцуль-

щина». Так, цей колектив став флагманом природоохоронної справи в мальовничій Косівщині. Але його діяльність обмежена ввіреною територією постійного користування (7606 га), що становить близько 8 відсотків від усієї території району і майже 16 відсотків від площі лісів у районі. В той же час із загальної площі понад 32 тис. га, що включені до складу НПП «Гуцульщина» без вилучення у землекористувачів, майже 10 тис. га користується РП «Райагроліс» і майже 15 тис. га – ДП «Кутське лісове господарство», котрі у своїй відчуженій діяльності далекі від природоохоронних заходів. Певно тому активна еколого-просвітницька робота парку без належної підтримки правоохоронних органів недостатньо впливає на населення краю, а тим паче на порушників та крадіїв. Виокремився прошарок таких, котрі, маючи можливості спилити-перевезти, роблять це майже щодня. За ними в ланцюжку ті, котрі, маючи можливість розпилувати, також в майже повсякденному заробітку. Їх компроміс з совістю та переступ закону має особисті оправдальні пояснення (у живих лиш так!). За ними в ланцюжку уже ми, поставлені в умови виживання годувальники сімей, що... також, звертаючись до перших та других,... з власними оправданнями... змушені йти на компроміс... Тому нове покоління успадкувало аналогічні й не менш загострені проблеми.

Продовжуючи роздумувати про цінності природи, а їх комплексних, ботанічних, гідрологічних, геологічних об'єктів та живих пам'яток на Косівщині ой чимало, зупинимось на окремих, проблемних.

Промовистим прикладом недбалого знецінення є дендрологічний парк місцевого значення, що його в кіломе-

трі від Косова, у селі Смодна, заклад польський лікар Аполінаріуш Тарнавський, власник приватного санаторію впродовж 1891-1939 років. Він дуже захоплювався ботанікою і, ще будуючи лікарську установу (лічницю), привозив звідусіль та замовляв деревця, котрі надавалися інтродукувати в прикарпатських теренах. Тарнавський мав переконання, що природня краса лікує, мав принцип «Володій собою» (ці слова прикрашали вхідну браму лічниці). Тому на площі 4 гектарів навколо лікарні за короткий час прижилися 157 видів унікальних дерев та кущів з різних кінців світу. Ця ботанічна колекція ревню плекалася розумом і дбайливими руками садівника Кашинського, мала широкий розголос і старанно тішила людей до Другої світової війни. Війна змусила власника залишити справу життя напризволяще та виїхати. Інформаційна таблиця і таблички на рослинах ще знайомили з їх назвами та походженням. На щастя, лихоліття не торкнулося тих рідкісних рослин. Лікувальний заклад націоналізували, дендрологічним парком імені Тарнавського, як власною територією, став одноособово опікуватися санаторій «Косів». На нещастя, за роки байдужої до дендропарку радянщини унікальних рослин залишилось менше півсотні. Три десятиліття незалежної України нічого не змінили. У колись славному парку ще є: гінго дволопатева (найрозкішніше в Україні), тюльпанове дерево, кипарисовик горіхоплідний, платан кленолистий, сосна Веймутова, сосна чорна, магнолія Суланжа, псевдотсуга Мензіса та інші. Зате в списках-переліках він і сьогодні делікатно числиться найбагатшим із усіх парків Прикарпаття. Варто додати, що в колишньому санаторії вціліли й архітектурні цінності в покуцько-гуцульських традиціях:

вілли з вишуканими дерев'яними фронтонами, порталами, балконами, ганками та верандами. Найоригінальнішими будівлями були дерев'яна їдальня та купальня (лазенка). Їдальня гарних пропорцій, з внутрішнім балконом та добірним оздобленням ще є, але давно потребує ремонту, зокрема перекриття. Неповторної краси занедбану купальню, де вода нагрівалася сонячним промінням з допомогою парабоїдального дзеркала, минулого року, за вічної відсутності коштів (вважаймо через байдужість), завалили. За радянських часів в санаторії зведено декілька нових будинків, але стандартних і без смаку, що вкрай зіпсувало вигляд усього комплексу.

Подібні проблеми переживають й інші дендропарки та колекції в районі.

Великою природною цінністю благодатного Карпатського краю є вода. В основному це текуча вода, котрій немає ціни, за неї вкупі з цілющим повітрям нам заздрить світ. Але ставимося ми до цієї цінності вкрай недбало: поселення «повернуті спинами» до річок і потоків, засміченість берегів, певно, вже видно з космосу... І це в той час, коли вартість прісної води (вже не кажу про питну) стрімко зростає у всьому світі.

Через територію Косівщини протікає декілька річок з чисельними притоками. З них заповідні Рибниця і Пістинька мають специфічну проблему. Справа в тому, що місцеві умільці, виробляючи ліжники, вимочують та промивають овечу шерсть розчинами миючих речовин. Технологія передбачає чималі водні затрати. Тому цю роботу виконують у прибережній зоні, отруйні стоки потрапляють у русла і завдають значної шкоди річковому біоценозу. Ніхто ці нищівні забруднення не нейтралізує, така діяльність продовжується десятиліттями і до розумного вирішення ще не дійшла. В той же час у плесах цих річок купаються місцеві жителі з туристами, воду використовують у господарствах... Ніби виграє ліжникарство, котре постає мистецькою цінністю гуцулів. Але якою ціною? Вважаю чи не основним завданням жителів краю, починаючи від органів самоврядування спільно з громадськими організаціями,

**Купальня лічниці
Тарнавського, 1930-і рр.;
погідна осінь у Косові:
вид на церкву (УГКЦ)
Св. Василя Великого**

виробляти стратегічні програми і впливати їх заради збереження та бережливого використання води.

Значними цінностями є надра, що згідно Конституції належать народові. Пам'ятаємо, що в радянський період підземні пошукові роботи на теренах Косівщини увінчувалися успішними знахідками укладів газу і нафти... Знаємо, що їх частково видобувають, а частково виходить законсервовані. Вже збагнули їхню справжню (порівняно дешево) вартість видобутку і транспортування. Знаємо, які громади з того дешицю скористали та усвідомлюємо, що це копійки з великого багатства. Вже переконалися: цей стан в Україні повсюдний... Серце підказує про недалекий час, коли великий обман з перебільшеними тарифами для населення при неймовірній наживі владних та власних одинаків з гуркотом обвалиться. Повсюдно і назавжди!

Варто собі прояснити: як головну причину сучасної екологічної кризи дослідники розглядають ігнорування цінності природи при визначенні всієї множини критеріїв, які мотивують поведінку людини. Цінності природи поділяють на два типи: зовнішні (економічно корисні для людини в господарстві, котрі можна порахувати, та нематеріальні, вартість яких підрахувати неможливо: історико-культурні, патріотичні, політичні, символічні, духовні, естетичні, наукові, освітні, виховні тощо) і цінності внутрішні. Внутрішня (етична) цінність притаманна природі та всім її складовим як об'єктивній реальності, що дана нам у відчуттях. Природа має внутрішню цінність уже тому, що вона сама для себе виступає середовищем, у якому розгортається життя. Дика природа (види, індивідууми, скелі, ріки тощо) має вроджене право на життя та існування, незалежно від зовнішнього усвідомлення, інтересу чи оцінювання її свідомого існування. Внутрішня цінність природи не залежить від корисності екосистеми, окремої істоти чи заслуг перед людиною. Етична цінність природи є достатньою підставою для її охорони. Крім того, дика природа є найважливішим джерелом добра на світі, адже вона є основою любові. Вона полягає також у можливості транслювати на природу свою прихильність і турботу, відчуваючи таким чином моральну відповідальність за її благополуччя.

Середмістя Косова

Людство поступово починає визнавати внутрішню цінність природи як властивість, невід’ємно притаманну їй. У Декларації Тисячоліття, проголошеній ООН у 2000 році, сказано: «...все живе на Землі взаємозалежне, і будь-яка форма життя має свою цінність незалежно від тієї користі, яку вона становить для людства.»

Кожна цінність – це факт культури. Матеріальна цінність проявляється через свідомо оцінені ставлення суб’єкта до об’єкта. Отже цінними є знаряддя виробництва, техніка й технологія, оскільки в них реально й потенційно закладені можливості розвитку людства. Духовна цінність обіймає «об’єкти», створені свідомістю (людським духом). До них належать різні концепції, твори мистецтва, системи освіти, виховання й навчання, пропаганда, а також пізнавальна, моральна, естетична, наукова, релігійна діяльність та форми їх матеріального втілення (музеї, бібліотеки, салони, виставки, вузи та ін.). Важливе місце в житті займають: віра, надія, любов, моральність. У сукупності духовних цінностей виділяють і людські стосунки: взаємоповагу, гуманність, дружбу, кохання.

Філософія з психологією вже ніби й «розкопали» джерело хижацько-споживацької поведінки... Але не виправдали! В чому ж глибші причини і чи вони присутні? Як їх викоринити? Судячи з подій на сході України, головніша цінність, яку ми втрачаємо, це повага один до одного. Агресія, нахабна брехня, зневіра та взаємне недовір’я засіваються і проростають.

У творчих роботах прикарпатських митців розширюється патріотична тематика. Вони дадуть виховні плоди, але не скоро... Все доконечно тримається купи, як сіно на острові... І, як не дивно, найскладніші запитання наштовхуються на найпростіші відповіді.

Милує око гуцульська архітектура (вже не звужую позір лиш на свою Косівщину). Розкидані вільно хати, з кучерявих схилів далеко бачать. Будинки, складені цілком з дерева, не фарбуються, тому створюється враження, що вони тут самі по собі. Це враження підсилюється і дахами, які повторюють м’які обриси гір. Для будівництва хати гуцули дуже старанно добирають дерево, бо тут зруб відкритий. Він захоплює своєю первозданністю. Безперечно, підготовка їх вимагає терпіння і майстерності. Добрими вважались рівні, однакової товщини, розрі-

зані навіпл кругляки смереки, які гладко обстругувались.

Цікавими витворами гуцульських будівничих є гражди («хати з брамами», «хата з граждами»). В них хата, господарські будівлі та високі загорожі творять замкнутий двір, в якому різні споруди нагадують фортецю. Це справді романтичні, життєво раціональні твори народних зодчих. Можливо, особливості житла-гражди, захищеного з трьох сторін притулами, не ставили перед майстрами завдань зовнішнього оформлення будинку. Тому найбільше уваги гуцул приділяв художньому оздобленню інтер’єру. Повздовжній і поперецьні сволоки, стеля, підлога, миті стіни з вікнами і дверима створюють тут цільну пластичну композицію, яка доповнюється ще багатою декоративною різьбою. А природний колорит дерева в інтер’єрі є добрим фоном для барвистого одягу і тканин. Певну роль відіграють також типові для кожної хати піч, ліжко, мисник, лави і стіл. Все перчислене є народною цінністю.

І раптом... у другій половині двадцятого століття ці хати та новобудови одягаються пластиком (ПВХ) і просто випадають з природності. Руйнується стиль, дух, автентичність. Житло гуцула, на жаль, стає культурною спадщиною минулого. Якби на теренах усієї Гуцульщини був етнографічний заповідник, то обмеження укупі з якимись державними пільгами могли б зупинити цю вакханалію несмаку. Але нема! Натомість постають переваги, котрі збіднілому гуцулові додають можливостей вижити. Бо пластик дешевший, досить міцний, легкий, простий у догляді, довговічний, ліпший в шумо- й теплоізоляції, легко ремонтується. Чого ще хотіти? Цивілізація з новими технологіями пропонує нові будівельні матеріали, дарма, що вони почасти шкідливі для здоров’я, пожежонебезпечніші тощо... Лиш дерев’яні острови приватних ресторанів й готелів, заради заохочення відвідувачів, звабливо прикрашають обочини.

Можливо, вкрай повільні кроки від безкультур’я до культури, від невігластва до вихованості, від бідності до достатку... і мають бути такими? І сам по собі прийде час та й: зникне засила непотребу з пісенної культури; оживуть призабуті, чи й втрачені традиції; зазвучать давні гаївки спорідненості усього живого; появиться беручий ентузіаст і спляча справа зрушить з місця; закон набере сили виконання,

виборці опам’ятаються і виберуть достойних керівників; влада нарешті гідно подбає про народ.

Але ж ні! Історія подає приклади, коли потужні організовані зусилля швидко повертають «тіло-діло» з голови на ноги!

Чи не найбільшою цінністю народу є його мова! Виявляється, що завоювати інші народи можна, і найлегше, позбавивши їх рідної мови. Болючим прикладом перелицьовування на чужорідний штиб є маніпуляції з мовою – вершиною культурного надбання народу, його менталітету. Так впродовж віків складається з нами, українським народом, в тому числі й гуцульським етносом. Колишні прямі заборони – австрійської, польської, а відтак радянської влад – хитроумно перейшли у площину нібито «захисту» мови нацменшини на чужій території (переконливо московської).

Згадаймо визначення німецького філолога і філософа В. Гумбольдта (1767-1835) «Мова – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини». Згадаймо філософську концепцію О. Потєбні (1835-1891), за яким мова не ізольований феномен. Вона невід’ємно пов’язана з культурою народу, причому кожен акт мовлення виявляється творчим процесом людини, при якому істина не повторюється, але народжується нова.

Чеський історик Павел Шафарик ще у 1826 році переконував: «Годі доказувати, що українська мова одна з найбагатших слов’янських мов». А французький політик Казимир Делямар ще у 1869 стверджував: «Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я дійшов висновку, що українська не лише старша всіх слов’янських і так званої старослов’янської. Вона давніша від санскриту, грецької, латини та інших арійських мов».

Отже, ми у Карпатах є носіями діалектного розгалуження однієї з найдавніших та найбагатших мов світу. Як висловлюється письменниця родом з Верховинщини Люба-Параска Стринадюк: «Гуцульська мова – це найперше інтонації, мелодика, тембр. Вимова. Ритм. Такт. Мої діалоги в текстах радше не читаються, а співаються, як гуцульська співанка.»

Віками живій гуцульській, якщо і вадили інші мови, то лишень не українська літературна, бо її просто не було. Були українські говори. На теренах Гуцульщини населення послугувало своїми барвистими говірками

і не бракувало слова, аби щось висловити. Навпаки, є безліч влучніших і колоритніших слів та висловів у порівнянні з запровадженою українською літературною мовою, в основному, на лексичній базі говорів центральної України. Радянський період досить відразливо віднісся до діалектів, в тому числі й до гуцульського, не сприйняв ріднокорінного діалекту, практично відштовхнув його. Дуже шкода, що широка ріка української мови активно поповнюється наносними чужорідними словами й втрачає свої милозвучні притоки. І сьогодні, при масовому захопленні гуцульським мистецтвом та побутовою культурою, що бентежать і подивовують світ, замало уваги приділяється вершині цієї культури – мові. Тим більше шкода, що ми стрімко втрачаємо свою співучу гуцульську, котра активно розмивається, забувається старшими і недостатньо підтримується молодими, бо не є требною. Багаторічні заборони й зневаги, особливо радянщини, зробили свою чорну справу. Незалежна Україна мляво надає значення говіркам регіонів, але регіони самі активізувалися. Тому, і це найгірше, що потічок гуцульського діалекту належно не наповнив широку ріку української мови, не надав їй енергії наших «гірських течій». Можливо, настав час заповнити цю прогалину. Дивіться, як за останні роки «втворилися ворота» літератури для діалектів, з яким смаком переповторюється і тлумачиться кожне слово на сторінках нових книжок, в ЗМІ, в інтернеті тощо. Отже, зацікавлення людей велике.

Вважаю, що вивчення місцевих говірок і діалектів варто запровадити в навчальних закладах, а найперше в школах. Це не лише поверне усіх обличчям до рідного слова, а й вагомо збагатить мовнокультурний простір держави. Безумовно, треба надійно-законодавчо захистити усі мовні засади!

Своєю творчістю намагаюся привернути увагу до потужних можливостей діалекту, особливо в поезії. Слава Богу, є ряд впливових осіб, філологів, літераторів і журналістів – мовних побратимів.

А файно би було, аби кожний гуцул вітався: «А ци миром, браччіку?» І радо відповідали: «Миром». Тобто, усе спокійно, щасливо.

**Славнозвісний Косівський
(Смоднянський) базар.
Тут щосуботи, окрім всього,
торгують смачною бринзою**

«КАРПАТОКОРОННА» ПРОМОВА

Марія ГРИНЮК,
м. Косів Івано-Франківської обл.

ПАТРІОТИЗМ ЧИ БЛЮЗНІРСТВО?

Косівський базар здавна відомий як ринок збуту всілякого ужиткового гуцульського промислу (ліжників, кожухів, дерев'яного і череп'яного начиння тощо), а найбільше – різноманітних сувенірів, зроблених руками місцевих майстрів.

Але останніми роками наша «сувенірна гуртівня» шалено міняє своє обличчя. А власне, з гуцульського воно змінюється на інтернаціональне. Бо тут є все: і китайське, і російське, і кримське, і турецьке, і польське, хоч, на правду, ніякої окупації нашого краю турками чи китайцями поки що немає. Це ми самі, гуцули, цим самим крамом торгуємо, рекламуємо, пропагуємо, навіть не усвідомлюючи того, що власними руками нищимо і зрікаємось свого. Невже гуцул з унікального виробника перетворюється лишень у «торгаша», що не є характерним для нашого етносу.

То де ж наш патріотизм? Він зник разом із Союзом? Адже тоді, коли функціонувало ВХО «Гуцульщина», вистачало фантазії для того, щоб придумувати, проєктувати і виробляти все нову й нову продукцію.

Сьогодні вартує низько схилити голову перед тими майстрами, які ще роблять ліжники, дерев'яні коновки, постоли, сирні іграшки, топірці, різьблені скриньки, традиційну кераміку. Саме звідси починається патріотизм – із власної праці.

Але чи не найбільшим «ноу-хау» на косівському ринку (та й загалом на теренах Галичини) стала поява так званих «колекціонерів», які, маючи зухвалість так себе називати, не колекціонують, а розпродують антикварні, автентичні речі, зібрані за безцінь по наших селах. Та я називаю таких людей просто «купи – продай». Бо колек-

ціонер – це той, що до безтями закоханий у щось цікаве, унікальне. Це той, хто проводить системне колекціонування, дослідження, професійну реставрацію, публікацію, але аж ніяк не накопичення і розпродаж. Цим своєрідним фанатам світ завдячує створенням багатьох музеїв. До слова, серед них назвемо Євгена Сагайдачного та Олексія Соломченка. Саме ці особистості, котрі колекціонували, подорожували і спілкуючись з гуцулами, поклали початок двом музеям: Косівському музею гуцульського мистецтва та музею Косівського училища.

І погодьтесь, треба проявити особливості патріотизму, щоб віддати народові улюблену колекцію, яку ти десяти років збирав, лелівав, милувався, та що там, жив разом з нею.

Як правило, колекціонери чи не в кожному випадку заповідають свої збірки державним музеям, усвідомлюючи її цінність для національної культури. Натомість нинішні «купи – продай» накопичують стоси антикварного краму, який потрапляє до них з різних куточків України. Дещо продається і мандрує далі по світу, інше – йде на корм для молі, а рештки пліснявіють у мішках чи ящиках і згодом викидаються на смітник, як мотлох.

Чому я про це так боляче кажу? Бо, проходячи повз той антикварний базар, бачу серед так званого «мотлоху» викинуту космацьку хустку, хтось віддав за кілька гривень мамину сорочку чи татового кожуха, старовинного череп'яного горщика, з якого їло кілька поколінь, а комусь не вистачило в хаті місця навіть для родинних світлин, і їх віддав за гривню чи 50 копійок. А на тому знімку – така усміхнена молода бабуса, причепурена, у давньому строї.

Отак стою і дивуюся. Та ж у нас все таки не голод, щоб нужда була така, аби продавати з хати все. Столи на весіллях та й на поминках, нехай простить мене Господь, в «три поверхи» вгинаються. А ми за копійки!..

Але якщо вже й насправді старовинні речі комусь зайві в хаті, чи в нових хоромах не вписуються в стиль, чому не віднести їх до музею, а через кільканадцять років приведіть туди онуків і скажіть: «Оцю сорочку вишивала твоя прабабця, а з цього гладунчика їли ще наші пращури». Як ви думаєте, що відчує ваш онук? Так, він уявно відтворить собі той казковий світ, у якому жили його прародичі, і будьте певні, ще не раз переступить поріг цього духовного храму, щоб торкнутися такого далекого і близького родинного тепла. Адже саме в музеях зберігається енергетика людських душ.

Я дуже часто згадую своє дитинство, більшу частину якого провела у бабусі в с. Вербовець. Запам'яталось, як бабця Василина довгими вечорами (коли впорається з хатньою роботою) вишивала сорочки. Вона швидко кроїла (без примірки і без сантиметрової стрічки), складала і вишивала, робила морщенки, китички, наспівувала різних пісень. А я собі сяду біля неї і тикаю голкою в шмат грубого домотканого полотна, доки не вийде хрестик. І вже тоді розрізняла, яку сорочку бабця шие на будень, яку на свято, а яку для смерті. В дитинстві я з цікавістю спостерігала, як вона відбілювала на толоці сувої полотна, як пряла, як довго молилася, просила у Бога милості для всіх людей на землі.

Також пам'ятаю, як моя мама ночами вишивала в придане подушки й рушники нам з сестрою. А шитво було не таке, як зараз на базарі: сяк так аби як: сіре, зелене, рожеве, голубе, а наше

В'їзний знак перед Косовом;
ринкові ятки
з найрізноманітнішим крамом

справжнє, косівське – дрібний хрестик і низинка з підібраними чорнобривими кольорами. І зараз я бережу в домашньому інтер'єрі ці подушки як родинну реліквію і як музейну цінність. Мені й на думку не спадало продати їх чи десь сховати як немодний непотріб. Адже це праця, що творилася десятками років стомленими материнськими руками.

А ще відклалися в пам'яті ті епізоди дитинства, що забути неможливо. Коли ми ходили з сестрою до бабці в гості, то зупинялись на пагорбі, звідки видно було бабину хату. І хоч до неї було ще кілометрів зо два, ми знали, що бабця нас побачить. Чекали.

Аж глянь, майнула біла хустина на подвір'ї, а далі бачимо: біжить бабуся босоніж вниз до потічка нам назустріч. Її видно було здалеку, бо завжди одягалась у білу сорочку і чорну спідницю, з-під якої десь на цілу долоню виглядала біла підтичка. І так було завжди, навіть тоді, коли ми стали дорослими. Ніби вона щомиті виглядала своїх онуків.

А зовсім недавно я піднялась на ту саму толоку, глянула на бабину хату, яка ще ледь видніється з-поміж дорослих дерев, а там уже зачинені двері стодоли, не біжить назустріч біла постать, а бородаті чагарники позаплітали стежку до бабусі. Тиша і пустка. Так, ніби з твоєї ткані життєвої доріжки хтось взяв і відітнув найкращі орнаменти життя – дитинство. І тільки бабусина хустина,

запаски, череп'яні миски і старі світлини, що колись подарувала мені, є незгасимою згадкою і пам'яттю про неї.

Пригадую, як хтось із знайомих косів'ян на моє запитання, чи є у них гуцульський куточок, відповів таким чином: «У мене немає місця для таких нестильних речей» (а будинок у три поверхи).

А я скажу інше. Мені ніколи не набридають наші традиційні речі. Навпаки, я люблю брати до рук ці унікальні шедеври минувшини, милуватися ними, відчувати безмежну насолоду. То ж подумайте, перш ніж спокуситися на черговий гривневий ковток: чи не втрачаєте ви щось значно більше, цінніше і вагомніше, ніж просто щось немодне і зайве? Можливо, краще створити свій родинний музей у старій батьківській хаті? Не спішіть її руйнувати. Адже в ній – тепло рук ваших прабабків. І чим більше таких музеїв, майстерень, тим багатшим і цікавішим буде наш край. Адже Гуцульщина – що не хата, то майстер. Так було, але чи буде далі?

Бо якщо ми розпродуємо свої землі, помешкання чужим людям, їдемо до Росії будувати гуцульські будівлі, натомість свої дерев'яні оббиваємо пластиком; до Польщі їдемо обробляти чужі поля, до Іспанії – доглядати чужих дітей, продаємо космацькі традиційні хустки, а веземо з Москви нові руські і покриваємо голівоньки нашим жінкам, з Румунії ввозимо вовну для ліжників, а з Польщі – овець шкіри та кожухи, бо овець на Гуцульщині скоро до Червоної книги запишуть. А як так далі піде, то й етнічних гуцулів з часом будуть шукати в цій же книзі.

Тому думаймо, що на базар виносимо: мотлох чи родинну пуповину?

І ще одне побажання. Частіше відвідуйте музеї, адже там хороняться відповіді на багато запитань. Душа збагачується, а майстер, який скупається у фантазіях своїх предків, приречений на творчий успіх. Бо, що гріха таїти, багато місцевих жителів навіть не побували в нашому Косівському музеї народного мистецтва та побуту Гуцульщини. Тому й не кожен може усвідомити, що здебільшого сучасні «базарні» речі далеко не до порівняння з шедеврами, що зберігаються у музейних фондах.

І, можливо, саме там, у музеях, збагнемо, що патріотизм починається не з улесливих гасел, а з материнської вишитої сорочки і батьківської старенької хати.

**Давні автентичні вироби
лиш заохочують новітніх майстрів
до їх творчого розвою**

ЗНАКОВІ ІМЕНА: ПЕТРО ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ

Василь *ГЕРАСИМ'ЮК*,
член Національної спілки
письменників України
та Асоціації українських
письменників,
лауреат Шевченківської премії,
м. Київ

1

Перед очима дві світлини: двадцятилітній одухотворений юнак і п'ятдесятилітній похнюплений чоловік. Одна особа. Особистість. Петро Шекерик-Доників. Щоправда, зображення на другій знімці розмите, і загальне враження викликано тим, що нам добре відомі наступні події: він щойно поставив чи завтра поставить крапку у своєму автобіографічному романі «Дідо Иванчік», позначивши місце і дату: *Жаб'є – під Синиці, 20 цвітня 1940 р. ПШД*. Якраз день народження. Йому 51 рік.

І незабаром, за три тижні, – арешт, тюрма, Сибір, смерть (невідомо, де і коли).

Щодо першої знімки, то нагадаємо написане з неприхованою симпатією й оприлюднене в одному давньому збірнику: «У тих часах ще молоденький легічник, уродженець багатого, повного старовинних традицій, передвікових переказів, звичаїв села Голови, що розкинулось по ґрунях і понад двома невеликими, але бистрими потоками Білою і Чорною Річками, які, зійшовшись разом, носять назву Дідушкова Річка і вливаються в Черемош. Батько Петра Дмитро одружився з дочкою Доника – звідтіль і Шекерик-Доників. Дмитро жив над річкою, де мав млин, мовов гуцулам кукурудзу і ячмінь, а в «Фолюші» прав ліжники й сукно на сердаки й гачі. Війтував у Головах понад сорок років, коли ж постарівся, передав вїтївство своєму синові Васи-

леві. Наймолодшим сином був Петро. Петро мав вісім років, як староста в Косові наказав вїтїв в Головах негайно будувати школу...».

Хлопчик Шекерик (тоді, як і всі однофамільці в Головах, ще був Шекерек) провчився чотири роки і став улюбленцем легендарного вчителя Луки Гарматія, який подарував своєму найкращому учневі «Кобзаря», чим визначив багато в його долі. Без Гарматія навряд чи мали б ми етнографа й письменника, що творив на гуцульському діалекті, організатора «Січей» (навіть у Вінниці) Петра Шекерика-Дониківа. Учитель Лука з'явився на Гуцульщині якраз на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть, і в 1900 році відчинилися двері школи в Головах, що деякий час стояла пустою, і голівчани вважали, що там поселилась нечиста сила й відпускати туди дітей – справа не тільки непотрібна, а й небезпечна. І Лука Гарматій на відкритті школи «вистрілив чотири рази з гарних жированих гуцульських пістолів», як засвідчив Володимир Гнатюк (і не тільки він), і це мало ефект менший, ніж би стріляли з гармати: не тому, що гуцули рідко чули постріли – якраз навпаки, а тому, що тільки таким чином тоді в Головах можна було повернути дітей до школи. Серед перших школярів був і хлопчик Шекерик, який народився й виріс у Головах, а це село було особливе, хоч у Карпатах інших сіл, мабуть, не буває. Учитель і плодовитий письменник-емігрант Михайло Ломацький згадував, що «всяка так звана культура не мала сюди приступу... Подібного села не знайти в цілій Європі». Малась на увазі насамперед важкодоступність села. Може, Ломацький у своїх пізніших емігрантських поневіряннях бачив різні закутки Європи, але до усвідомлення унікальності Головів спрочинилися вчительські пригоди на рідних кресах, бо повчителювати випало аж у сімнадцяти селах. Здебільшого в гуцульських.

До Луки Гарматія і колега Ломацький, і школяр Шекерик ставилися однаково шанобливо попри стрілянину на початку навчального 1900 року – як інакше було тоді розправитися з нечистою силою? А в той же час перед гуцулом Іваном Семанюком (Марком Черемшиною) та його покутським другом Василем Стефаніком уже відкрилися двері європейських університетів: ці селянські сини, майже на два десятиліття старші від нашого Шекерика, уже встигли закінчити гімназію. Встигли написати (і навіть опублікувати) перші свої оповідання. Марко Черемшина також використовував гуцульський діалект, але тільки в мові персонажів. Авторський текст писав літературною мовою з незначними місцевими лексичними вкрапленнями, що надавало особливого шарму. Запаху. Барви.

Я виріс біля Космача і з-поміж 32-х його присілків добре знаю такі, куди добиратися навіть сьогодні зовсім не комфортно, але щоб ціла «імперія Голови» так надійно була закрита (здавалося, навіть від Божого ока, але не від диявольського!) ландшафтом – такого справді треба було пошукати. Ще в мої шкільні шістдесяті минулого століття рідко яке весілля в Головах (гуцульське весілля стало сюжетним вузлом роману «Дідо Иванчік») закінчувалося не в традиції шекспірівської драми – зі всією гамою (тут – габою) пристрастей. Одне слово, у цих місцях кожному випадало багато випробувань. Особливо, якщо ти юний і наділений багатьма талантами та життєвою енергією. Невсипущою!

А тобі пощастило: ти маєш Учителя. Що поцінував і направив. Що пізніше познайомив із видатними діячами української культури. На самому початку двадцятого століття вони зачастили в Карпати, і село Криворівня стало «гуцульськими Атенами». Не стало Жаб'є, що розташоване поруч, не стало

жодне інше при більш-менш терпимій дорозі. Бо у Криворівні літував Франко, а за ним Грушевський. Бо тут тоді в одній із найдавніших на Гуцульщині церков правив парох Волянський, який чомусь нагадує мені англійського лорда, хоч, мабуть, не в кожного лорда така благородна постава. А нині в плебанії, де перебуло мноство славних людей (окремі імена зберігає пам'ятна настінна дошка), мешкає із сім'єю парох Рибарук, який за поставою нагадує мені пароха Волянського.

Звісно, бував тут і Петро Шекерик-Доників, де заприязнився з польським письменником і своїм ровесником Станіславом Вінцензом, який виріс у Криворівні і як натура тонкого й широкого художнього смаку не міг не захопитися гуцулами, а цього гуцула конкретно вважатиме «людиною талановитою, якщо не геніальною». Підставою були, мабуть, не акторські здібності Петра у виставах гуцульського театру Гната Хоткевича, створювати який у Красноіллі Шекерик не тільки допомагав – саму ідею такого заходу подав, – а робота «артиста» зі словом, яка все більше ставала творчістю, бо не обмежувалась фольклорними записами про опришків (107 оповідань), численними замальовками з народних святкувань основних календарних обрядів або жвавими наративами вісімнадцятилітнього гуцула з Головів на кшталт «Як відьма Кашуля врятувалася від спалення» – там уже цілі фрагменти художнього письма із суверенною авторською інтонацією. Не варто забувати й перші сороміцькі гуцульські оповідки, де героями були молоді й не дуже молоді аборигени доступних і не дуже доступних місцин у горах

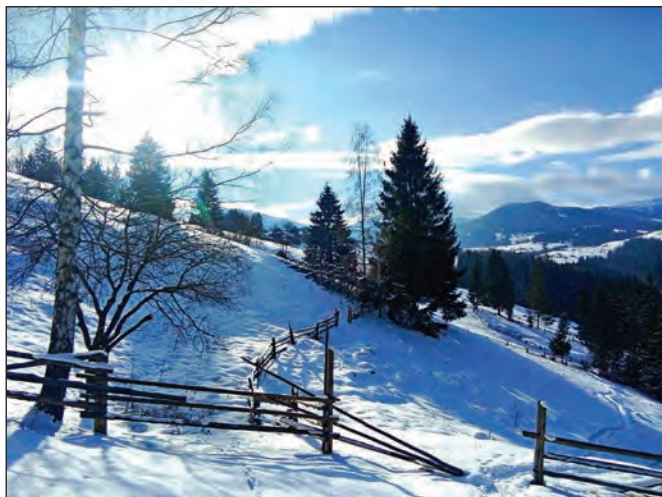
Карпатах. Отож до своєї «гуцульської саги» йшов стежками (пляями) розмаїтих пошуків – його дописи в газеті «Громадський голос» часто мало чим різнилися від публікацій у фольклорних збірниках ЗНТШ. Робота збирача народної творчості часто нагадувала роботу газетного репортера, що перебував у міфологічному часі, де завше актуальне все, бо, за словами поета (ровесника Петра Шекерика-Дониківа), «довший від століття день». Він не мислив себе без «діалогу з вічністю» (за словами іншого поета) – аж до особливої заінтересованості і власної участі в будівництві обсерваторії на горі Піп-Іван, що теж його ідея. І тут уже нагадаємо філософа: «Космос і совість». Для симетрії нагадаємо ще одного філософа: «Всесвітній, всесторонній, живий зв'язок всього зі всім».

І все ж Вінценз навряд чи легко розкидався б найвищими епітетами: він усе-таки прочитав дещо з «Діда Иванчика», назвавши цей твір «пам'ятником старої мови, якому немає рівного». Він майже готовий вважати автора першого українського роману, написаного діалектом, геніальним, хоч такі визнання приймаються не відразу. Але наче і Вінценз відчував, що може не встигнути. Адже пан Станіслав добре знав пана Петра – даремно клопотався в польської влади, аби дала дозвіл Шекерикові без арешту повернутися додому, бо попередні (румунські) окупанти таки заарештували гуцула. Та крапки в його життєвому романі не поставили: прорвався на Велику Україну, встиг повоювати і з денікінцями, і з більшовиками. Але після всіх баталій усе-таки повернувся («вічне повернення!») додому, і наприкінці двадцятих

два роки був гуцульським послом до польського сейму. Запам'ятався прекрасним оратором, зокрема, збереглося багато відгуків, як перед виборами виступав чи не в усіх гуцульських селах. У моїй Прокураві, наприклад, а в Брустурах іще влітку 1975 року старий газда Бочеків у своїй хаті під Кичерою переповідав Шекерикову апологію гуцульської ноші – тільки в такій убері той з'являвся на засіданні польського сейму чи у львівському помешканні Володимира Гнатюка.

На другій світліні сидить у тяжкій задумі перед своєю скорою загибеллю Петро Шекерик-Доників, наче справді знає ще після «перших совітів», що «на то вже нема ради» і що, як зображення на світліні, розміє історія найщемливіші візії сумлінного учня Луки Гарматія: юнацтво «з вершин і низин», якому, як Блага Вість, відкрилася країна Україна («...січові ленти наче навмисно для гуцулів...»); делегат Української Національної Ради ЗУНР від повіту Косів під стінами Софії Київської на святі Злуки ЗУНР і УНР і... що далі? Що б там не було, а такого гуцула ще не було. Тим паче, з Головів («що може бути доброго з Назарету?»)... Що конкретно за ним, крім обсерваторії? Рільнична школа, етнографічний музей... Перший гуцул, довідку про якого завершує слово «військовик». Перший гуцул, у якого гостював Вільгельм Габсбург. Такий гуцул мав би жити в столиці. Гуцульщина має кілька столиць. Шекерикові випало Жаб'є, де й оселився після першого одруження

Голови – рідне село
Петра ШЕКЕРИКА-ДОНИКІВА

Жаб'є – гуцульська столиця

і з часом став війтом, як батько в Головах, але трохи на коротше, бо прийшли, як мовилось, «перші совіти». А потому другі. А за ними – нинішні. Багатьом уже не треба було й приходити. Вони звідси.

Тож на другій світлині вічно сидітиме немолодий гуцул у тяжкій задумі: стільки всього промайнуло – як у кіно, якого не бачив. Себто кіно як такого, може, й не бачив. Здавалося: чи не приснилася країна Україна? Куди поділася велика держава в центрі Європи із закопанам під Раховом відповідним стовпом? Мені й нині здається іноді, що все, крім цього стовпа, нереальне. А коли все втратило значення? Насамперед слова. Після великих зачарувань і ще більших розчарувань усе викликає недовіру. А що безсумнівне? Хто безсумнівний? Дідо Иванчік, що наче постійно перебував за межею реального. Петра Шекерика-Дониківа вчив грамоти Лука Гарматій. А виховував дідо Иванчік. Иван Люпайлюків, що народився й проживав у неприступних Головах, хоч там теж були підступництво й продажництво, бо ця земля розташована в країні Україні, а не на небі, хоч до нього ближче з високої полонини Скупової. Тому такі пронизливо сині очі в діда Иванчіка, про які пронизливо написав його онук, а ще пронизливіше – про дідові слова, які – єдині –

у жодному дискурсі не стали порожньою риторикою, як у людей учених, а могли ще вбити або врятувати. Тому його словами, навіть його морфологією й синтаксисом усюди і скрізь користувався Петро Шекерик-Доників, додаючи до дідових слово «Україна» та деякі інші – для багатьох важкодоступні. Для деякого неприступні.

А ось один земляк з Ільців, молодший рівно на 10 років, Онуфрій Манчук продовжив його лінію, але тільки в жанрі новели. У його невеличкій збірці «Жиб'ївські новели» (13 збережених творів) є незаперечний шедевр із назвою «Заробок» – новела найвищої мистецької проби, «якщо не геніальна». Може, написав би ще не одну, але його замордували ті ж самі «визволителі» перед своєю втечею в 1941 році.

Роман «Дідо Иванчік» переховували довше й ретельніше, ніж найрізкішу антирадянщину. Хоч там її немає. Але все то формально. Друга дружина автора, яку про всяк випадок совіти теж арештували й на деякий час ув'язнили, і її дочка в цьому, мабуть, не орієнтувалися, але якісь інтуїції щось їм таки підказували, і текст твору потрапив до товариства «Гуцульщина» навіть не на 100-річчя письменника, а ще через 10 років. Ентузіасти сумлінно опрацювали рукопис, і 2007 року з'явилось перше видання роману. Не вистачало кількох розділів другої частини. Нещодавно їх віднайшли – і нарешті маємо весь текст «Діда Иванчіка».

2

Зі шкільних літ пам'ятаємо, як починаються «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського:

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятою і останньою була Анничка.

А ось початок роману «Дідо Иванчік»:

У деді з реду дітей я двацїть чет-вертий. А мижі живими дітми одинацїтїй и найменшїй, але ни випорток, бо післяд мене було ише шестеро діточок, лиш уни маленькими вивмерали (с. 8).*

Зачини подібні, але це не стільки наслідування, як традиція жанру. З походження героя починається казка, починається сага. І не тільки. Однак казка передбачає щасливий фінал. Чого не скажеш про сагу. Передчасно гине Иван Палійчук. Дідо Иванчік помирає в похилому віці, очевидно, на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть, і разом із ним відходить не тільки чи не останнє покоління патріархальної Гуцулії, а й, як висловлюються читачі роману, ціла «гуцульська Атлантида», не подібна ні на що на цій землі.

Перебув Иванчік и Довгого, так ек віщував. Навіть Дарадугу перебув. А ек лишивси на світі без тих, шо з ними жив, воювавса та пізмував и любився, то й він инчий став, бо світ тогди йи-му став ні по чому (с. 474).

* Тут і надалі цитування здійснюється за виданням: Шекерик-Доників. Дідо Иванчік: у перекладі Івана Андруска. Голови: Дискурсус, 2021. 576 с.

За законом контрасту різко й рельєсно відкрилося все це уродженцю неприступного села Голови – чутливого автохтонові, який із герметичного предківського світу потрапив під холодний душ (тут – водоспад) перших десятиліть двадцятого віку: світової війни, революції, переворотів, голодоморів, кривавого терору, тяжких поразок і... (про перемоги промовчимо). Наприкінці третього десятиліття він зіставив дві цивілізації й у своєму романі збагнув, що тільки у світі діда Іванчіка залишилися слова, які значили те, що насправді значили. І наважше залишаться такими, бо слова не накрийть холодні води світового океану.

Й він цілий замовкав, гаснучи з цього світа... мижми новим, молодим поколінням із своєю старовітчиною в серці, вірний їй аж до смерті... (с. 474–475)

Шекерик був у Коцюбинського консультантом із лексики, демонології, взагалі з гуцульського побуту. Зокрема, вразила автора «Тіней» вечірня забава («грушка») в обійсті мерця напередодні похорону. Вони разом прибули в Голови – спеціально, аби все це побачити. Михайло Михайлович, звісно, вперше. Молодь веселилася, дехто шукав собі пари (і знаходив), були рух, ігри, сміхи, віккання... В однойменній новелі Марка Черемшини, «покотом плачучи», вирішували, хто з ким піде під вінець. У романі «Дідо Іванчік» теж є подібна сцена, але без веселощів зі сльозами, а радше з інфернальним відрухом. Здавна також пам'ятаємо вислів Коцюбинського в листі до Горького про гуцула як про справжнього язичника (треба в цьому розібратися), усе життя якого – безперервна боротьба зі злими духами. Зі злими духами борються і християнин. Дідо Іванчік кожен день починає молитвою до Бога-Сонця. Видихає звертання:

Госпідку наш любий та щірйй, Праведне Сонечко... (с. 24)

Не знаю, як записував автор роману слова цих молитов, – не міг малий хлопчик Шекерик усі почути й запам'ятати, прибігаючи до діда, власне, найбільше золотого часу свого дитинства провівши в дідовій хаті, на дідовому обійсті. Він теж наче видихає, а не записує – ці молитви в його генах, у крові. У другій частині роману перед нами такий же допитливий і вразливий хлопчик Іванчік. Далі вглиб поколінь письменник не заглядає, але ми віримо, що в цих горах, у цих неприступних Головах та і в Жаб'ї, і в Криворівні, і в Космачі, і на

всіх цих верхах і долах звучали подібні молитви. І закінчувалися вони так чи приблизно так:

Позволь нам, Праведне Сонечко, уздріти знов завтра твоє ясне, світле і праведне лице... (с. 24)

До сонця на нашій планеті молилися з найдавніших давен – багато славетних попередників у діда Іванчіка. Ось про Сократа в Платоновому діалозі «Бенкет»: «І він стояв аж до ранку, а як розвиднілось, проказав молитву до сонця і пішов, куди йому треба». Сократ шанував грецьких богів, а дідо Іванчік був християнином. Христос, як відомо, приніс не теологію, а Благую Вість. Вона – для всіх. Мірча Еліаде назвав це «великою релігійною революцією», до того ж «надто великою, щоб її результати були засвоєні навіть за дві тисячі років християнства», бо «Син Божий, втілюючись у людині, прийняв історію» і «концепція міфологічного часу та вічного повернення остаточно відходить у минуле». Різдво Христове – у часі народження молодого сонця за старим стилем. Старовітчина діда Іванчіка не є синонімом ідолопоклонства. Історик релігії Мірча Еліаде поділяє думку видатної філософині Сімони Вейль, єврейки за походженням, що «ідолопоклонство значною мірою є вигадкою єврейського фанатизму».

Син Божий втілений у людині. Бог втілений у Христі. Спасіння неможливе без Христа. Аби здійснити найбільшу амбіцію свого життя – стати головним стрільцем (ловцем, мисливцем), дідо Іванчік мав *вистрілити в Христа законом* (проскурою). У цьому утвердив його Олексій із Плоскої – не найгірший із мольфарів.

Знав, що ек ни стрілит законом у Христа, то підет у праву дорогу й по смерті за тото допадет до Божего трону Сонця, але ни станет мижми стрільцями тим чоловіком, йким повинен стати. Ни побідит Шкіндю з Довгим, бо ни станит тим головним стрільцем, на якого перло його вид колски (с. 296).

Совісний чоловік Іван Люпайлюків (найсовісніший герой роману) добре знав, чим за це доведеться заплатити.

А ек стрілит, то підет у ліву дорогу, побідит Шкіндю та його побратима Івана Довгого, бо видразу станет тим, чім бажів бути – головним стрільцем, але навіки видпадет від Божего трону Сонця. Будет проклятий з-за життя Сонцем. А по смерті під-

ет у Чорногори град ковати тай служити ничістій силі (с. 295–296).

Але рішення прийнято. На причасті в церкві частку Святого Тіла не проковтнув, а сховав під язик і потому долучив до набою. Пішов у ліс («кріс і ліс») і вирізав на смереці чашу (таку, як на церковному престолі) і хрест. Прицілювся. Вистрілити не зміг.

...студений піт густими краплями дожджя уквив ййго чоло...

...з'євисси сам Христос... (с. 298)

З'явився ангел-охоронець, з'явився чорт із зайцем під плечем і з готовністю одразу після пострілу «до контракту на його душу», а припасений заздалегідь заєць стане першою ласкою нечистої сили, – стріляй! І далі вся звірина – твоя. Не вистрілюв. «Ти переміг, Галілеяніне!»

Най стрілеют хоть и в скали головов, а я не стрілю, бо ни бізую (с. 302).

Такий-от «головний стрілець», справжню доброту якого внук відчув ще малим хлопчиком, для якого на дідовій печі починався простір неймовірних з'явищ і трафунків, де бували не тільки розмаїті страшні прояви – аж до гидомирних привидів. Там дідо Іванчік при всіх (реальних і не дуже) міг забавлятися з Лісною, яку умудрявся при всіх заводити до хати, – хтось її бачив чи тільки чули? – мучився малий здогадками у безсонні. І при всьому тому тільки дідо був справжнім і вартим довіри. Бо був добрий – і «в очі», і «поза очі». Був «не фальшивий». Це автор роману ще оцінить. І не раз. У діда очі були повні любови. Але його іноді діставали. Особливо баба. І починалося тоді таке, що на його тлі подібні конфлікти в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» здаються меланхолійним сновидінням у раю.

«Ек ти ни хоч говорити, то я буду говорити, але оттакої», – й із усієї сили усвітила діда кулаком межи очі. Він, ек стояв, так лиш, ек пірце, війнув під припічок... видразу инчий став... Ек медвідь, роз'юшений вид мерші, прожогом штрик ид бабі... Він черкнув її за волоси, звалив на земню й штрик на ню коліньми, ек половик на курку. Коліньми гуляв на грудех, а руками кундосив йй волоссе на голові (с. 38).

Ідилічних картин у романі немає, а казковий трепет є. Присутній. Від нього іноді вмах можна відчутти крижаний холод – не обов'язково для цього бути гуцулом. Бо чи знайдеться нині гуцул, якого «заклев» би Шкіндя? А цей про-

клін звучить у романі не раз, як і молитва до Бога-Сонця.

Кріс душу йиму маму мамину псом! (с. 262)

Не діє це нині навіть у містечку Верховина (колишнє Жаб'є) – скільки не повторюй. Навіть малим хлопчикам і дівчаткам рідко розповідають про велетів із другої частини роману. Не переконаний, чи хтось ще молиться до Бога-Сонця, але нині це справа надто інтимна. Просто раніше вважалося, що тільки в пеклі відсутня молитва. Однак у третьому тисячолітті одразу прижився «той, щез би», особливо у сфері приватних послуг. Так само у двадцять першому столітті дієвими залишаються знахарі і – що, мабуть, цікавіше-веселіше – різні ворожбити та ворожки. Часто чути: «Він УСЕ про мене розказав!». При цьому питання: «а чи поміг?» – не актуальне. Головне, аби незнайома людина розказала тобі ВСЕ про тебе.

Розказати ВСЕ про сучасників діда Иванчіка і не все про нього взявся

Петро Шекерик-Доників аж наприкінці 30-х років двадцятого віку. Перед тим він описав, як колядують на Різдво і споживають Святу Вечерю, як святять паску і споживають її, як виходять на полонини «по Велицидні» і як покидають полонини восени, як женяться і помирають, як відбуваються всі гуцульські одвічні ритуали й дійства... А тепер він вирішив усе це повторити «у виконанні» реальних людей, про яких знав УСЕ. Збагнув, що мусить залишити живе свідчення про них на їхній землі – їхньою мовою, яка розлита в їхньому пейзажі – навколо них і всередині. Як на мене, особливо це вдалося йому у фрагменті про весілля. Бо тут ще й музика.

Зайграла буйно їх музика в скрипки, цимбали, дудки та флорери тисові, що аж самі ноги йшли танцювати, а їх челядь розкішна... кучерево заспівала розмаїтих співанок, пориваючи ними навіть у старих дідів та бабій серця до любви, розпалюючи їх молодов буйностей (с. 256).

А на самому початку весілля сіли всі на коні, і після «знаку до стріляння» по-справжньому почалося!

...дим з пороху, то аж сонце закрив густов мраков... (с. 256)

Аби все це описати, не вистачить ні дня, ні ночі. Одне слово, втрутився Иванчік, і пристрасті справді стали поза межні, і він переміг своїх вічних супротивників. І небезпідставно передбачав їхню помсту.

Нічо ми не вкваснете, ек мнє згладите з цього світа, бо ек мнє не станет на світі, то гори си за мнов ни засунут, мут стоєти, ек стоєли (с. 264).

І це мало «симетричний відбиток» у незбагненній гуцульській музиці, бо на тому весіллі скрипаль Ігнат Гавиць «перейграв Сухонького» – і почалася його епоха. А коли Петро Шекерик-Доників писав роман, неподалік уже бігав хлопчик Могур, і йому не було ще й десяти літ. Скрипка Могура «зайграє» в середині двадцятого століття. Так заграє, що тільки так! Але скрипка, як записав від гірських старійшин автор роману набагато раніше, м'яко кажучи, не зовсім від Бога – від Бога Иванчікова флоря.

Малим хлопчиком я теж чи не щодня бігав до діда (як у романі «Дідо Иванчік»). Повернувшись із Караганди, мої батьки «будувалися», і їм було не до мене. У діда Василя (мене назвали на його честь) будувалися теж, але він – із порихтованим кирзакми «визволителів» нутром – брати в цьому участі вже не міг, тож займався маржиною і мною, направляв мене при корові й вівцях. Пригадую величезну жабу в дідовій стайні і його самого, що цілком серйозно випитує в надійшлих жінок, від «котрої» прийшла ця ропуха «по наше молоко» і «котра» (після того, як піддали жабу тортурам, помістивши в розколину гілки, встромленої в землю біля стайні) приймає зараз страшні муки в себе в хаті. Це детально обговорювали в присутності мого діда – командира УПА, що пройшов сталінські катівні, після яких навіть «той, щез би» виглядає хлопчиком із церковного хору... А потім сидів із кардиналом Йосипом Сліпим ув одній із сибірських тюрем. А тепер уважно слухає про невеселі відьомські будні й навіть не усміхається...

Петро ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ
та фотограф, етнограф-аматор
Мечислав ХОЛЕВА.
День гір, м. Санок, 1936 р.

ПЕРОМ ОПОВІДАЧА

Петро ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ

ВАРУНОК* ДЛЯ ГРАДОВОГО ЦАРЯ

Уривок з роману
гуцульською говіркою

Ишов Іванчік з міста Кутів гори ріков, понад Черемош, д'хаті. У тюдівським облазі подогонив дуже старенького дідика, білого, ек молоко. Дідок був зарослий нивеличким сивим заростом на бороді. Шанталавенько зібраний у просте фангечко, з клябучков у руці. З предівними бисажками на лівим плечю, зібганий, помаленьки йшов горі дорогов, кашлючі, ек дихавичний кінь. «Добрий день», – привитавси Іванчік з ним.

«Дай Боже доброго дня й тобі, синку», – відповів так облесно низнакомий дідок, шо аж отек си усміхнув д'Іванчікови. У роті в него ни видко було й одного зуба.

Дідок на хвильку став. Утерав рукавом сорочки піт з нивеличкого лица, поморшніого з старости у дрибні зморшки. Він був дуже утомлений. Перемучіний, аж отек слабій на тілі. Але йиго голубі, ек небо, очі під навислими, ек стріхе, бровами молодечов веселостев си світили.

Уни оба зтоваришувалиси й пишли разом горі понад бистро шумнючов ріков.

Вода у Черемоши прожогом гнала. Швидко, з клекотом біла габами, шо аж си пінила. Місцями збиваласи в шуми. На гуках розпорскувала срібними холодними краплями води аж на лица подорожним. Вода сина, аж чорна. Чіста, ек дитинеча слиза. Кождий каміньчик було видко на дні ріки. На синих плесах, глібоких ковбірах та крутіжях темріло повно нересниц. Поблискували згорда до сонця й струги. Де-не-де було видко й хетру головатицу.

* Варунок – умова.

Іванчік, помали йдучі дорогов, розговоривси з тим дідиком.

По бесіді було пизначно, шо то був ни простий дідок. Ікийс нисамовитий. Це нічо ни значіло, шо він був так попросту зібраний, бо такі люде навмисне си лакоми так зберати, аби ніхто ни насаму, шо то вни йдут.

Тот дідок, то був буковинський гуцул, а туда, в буковинських горах, то здавен-давна такі си нисамовиті люде виводили.

Іванчік чув ни вид оних людій, шо туда, на Буковині, коло Путилівського Сторонця, є дуже головні мальфарі. Іванчіка виддавна покорчувало туда до них скочіти: шош провидіти, признати тай си й ниодного навчіти.

У тих сторонах жили такі мальфарі, шо воду гледжіли. Молоко у кров перемінювали, людій из світа згонили, удвоє збигали та вигонили очі з голови. Прото, понад ні ни було старших мальфарів на всі наші гори.

«Може, це тот сам головний мальфар Олексій з Плоскої?» – погадав собі Іванчік лиш у голові, а питатиси про це в него ни смів, бо йкос ни пасувало. – «Тот сам, шо й мою сестру зігнав из світа, тай шо навчів добре розуму устерічкого мандатора Гердлічку? Хто йиго знає?»

Уни оба, помаленьки йдучі, балакали цілу дорогу. Шо чес прикочували, курили люльки. Іванчік давав дідикови доброго, ше тогідного кобацкого тітіню-бакуну. Дідок був кунтетний, курічі добрий тітінь, ни був магнетний, то охічно балакав з Іванчіком. Йшла мижи ними говірка про всекі речі, а найбірше про стрілецтво.

Іванчік фаливси йиму, йку страшну охіть зроду маст до стрілецтва. Тай розказав и про тото, шо видколи йиго оден стрілец лиш шош трошки напро-

вадив на дорогу про стрілецтво, то видтогда йиму си богато ліпше поводит з кресом, ек бувало перед тим. Приповівси, шо кортит йиго шош май бірше навчітиси до креса, лиш коби мав видкого, бо в йиго сусідстві жиют два головні стрільці Шкиндя тай Довгий, шо ураз багнут так, аби він їх ни заветив. Хотет, аби був низший вид них тай вічно си їм клонив. А шо він си їм на це ни хочет потворити, то уни стали йиго ворогами такими, шо у лижці води би йиго втопили, коби лиш могли.

Водно мальфами напосідаютси на него, бо раз хотет йиго згладити з цего світа.

Видко було по дідикови, шо він полубив Іванчіка, бо в тій дорозі пошірости вчів йиго ниодного кавалка до стрюби. А він знав тих кавалків богато ни до одной речі. Ретенно, тогда в горах ні один мальфар ни знав бірше мальфий вид него.

Ниодної прехтики з тих, шо знав, то навчів він й Іванчіка. Сприєв про це, шо треба дієти, аби стати головним стрільцем. Навчів замов'єти й розмов'єти пістолета та креси, чісти-ти стрілецкий стрій, споганити чужу стрюбу, аби лихо біла. Розказав, котрі пости в року мают постити стрільці та котрої днини восени треба чістити стрюбу, та зачінати стрільчіти, аби стрільцеві цілий рік веласи звірина.

Навів Іванчіка на дорогу, шо треба дієти, аби мочі хоть-кому плонутти у юшку, хоть у чім забороздити та хоть-кого добре усколобити. Навчів рвати музикантам струни на скрипках та збав'єти косарям коси. Навчів заклинати кров, аби ни чюріла, ек си хтос порубаєт, робити наслане й обертин протав насланя, та навчів класти против нічистої сили оборону.

Жаб'є взимку; на базар. 1924 р.

Поучів Иванчіка, ек брати зіле в Черногорах, бо казав, шо там є всекі зіля, помичні на все, шо лиш хебуєт чьоловікови в тілі, лиш треба си розуміти, котре зіле до чого приходит. Казав, шо там є такі головні зіля, шо навіть будь-кому си й ни покажут, лиш тому, хто маєт на ні шесте, або знаєт ту прехтику, ек можна їх уздріти. Казав, шо пид Попіваном з загірського боку є й таке зіле, шо ек йиго уздриш, то доків ни покладеш коло него на земню грейцер, то дотів уно си ни даст урвати, бо Аридникові слуги йиго прикривають. А ек покладеш коло него грейцер, кліпнеш тай глипнеш, то грейцера вже ни будет, лиш само зіле стоїт. Тогди можна то зіле копати, бо Аридників сокотінник так, ек жид, злакомитси на гріш, хапнет йиго тай лишєєт сокотити то зіле. Хто би дістав тото зіле у свої руки – казав тот дідок – то був би шесливий чоловік на світі, бо вно є дуже головне й до всего помичне. Але на него дуже тежко набристити, бо Пекуніві слуги прикривають йиго перед людским оком. Там є й ключ-зіле, шо ек би йиго дістав та закопав собі в долонь, то до котрого замку лиш би си дотенув, тот би си видразу сам розимок. Є там и пар-зіле, до браня з земні опришківських поклажий. Уно парит чорта гірше илею. Тай розказав Иванчікови, котрі п'єтници треба разувати, аби мати шесте на Йвана Купала в Черногорах зіля копати.

Поучів, котрі в року светки треба светкувати, аби вліті фортуна ни біла городи тай ни траптувала трави. Сказав, котрі знов светки треба светкува-

ти, аби мижи худібков ни було шкоди тай каліцтва мижи родинов у дому. Розказував за усі светки в року, котрі з них пригінчливі, а котрі ні. Нарадив Иванчіка, ек можна дістати, або й самому вивести собі «йиго зчез би» – «слугу» до стрілецтва, до скрипки, тай до богацтва. Отворив Иванчікови очі, ек можна стати таким чоловіком, шоби оперед ним шепку здоймали, а ни він оперед другими.

Хмарки ни було нігде видко. А зранку до полудня, то так пригрівало сонце, шо аж млоїло. Варко було фортуни, бо показувалиси на небі великі стовбури хмар.

Доків дійшов Иванчік з тим дідиком дов Білоберезку, то вже си ціле небо захмарило. Потег такий студений вітер, ек у Пилипівку. Зірваласи нараз страшна буря. Хрестили блискавки та гриміло. Громи ни угавали грати. Ударила раптова плова, а витак зачев падати град, и то такий великий, ек курічі жовтки.

Уни оба екраз добігли протів коршми на попасі в Білоберезці. Дідок сказав: «Тікаймо у коршму, там пересидимо фортуна», – усміхнувси. – «Ни бійси! Довго ни будим сидіти, бо я її зараз зіпру». Говорив з повагом: «Ади надворі йка негура, а за хвилику будет сонце гріти. Ти зараз уздриш таку річ, шо видразу ми повіриш, шо я ни брехун, а шо говорю, то все правду кажу».

Дідок у коршмі навіть и ни сідав, лиш шош си розіздрів по коршмі тай шворкнун у хороми пид каглу, тай там чесочок шош бомборосів. А витак з хорім вибіг на дорогу, зтег из ніг гачі тай зачев з усеї сили махати гудзичінікама на хмари.

Люде з коршми витрішшілиси на него, ек изсуравлені коні. Ніхто ни доміркувавси, шо то він дієт. Усі си сту-

рели тай усіляко гадали. Одни си смієли, а другі жєлували, шо здурів, треті ирстилися: «Закрий, Госпидку, та засохрани кожного з нас вид такого дива. Ади, преч би си казало, чоловік на чесок зумав. Видко, шо йиму ни усі дома, бо ади йке виводит. Уздорови та нарозуми йиго, Госпидку. Най зчезаєт така указія».

Челідь зустиду утікала в коршму або закривала долоньями очі. А дідок ні на кого ни дививси, лиш борше робив своє. Махав так моцно гачами на хмари, шо аж упрівав, та так шепотів шош губами, екби в горечці говорив. Нараз верг гачі оперед себе на дорогу тай свойов клябучков перехрестив три рази хмари, а витак вид'єзав присилений на ремінци до чепраги, коло ремєня, нискришливо зроблений з вістря коси на Свєтій вечер досвіта чєпелик вид граду, тай зачев ним сичі на хмари.

Сік ним довєтріту ув очі градово-му царєви та йиго ничістїї силі:

*«Гов тобі! Тпrrrrr тобі,
ничіста сило!
Вузди твої рубаю,
коліна тобі зиїбаю!
Руки тобі рубаю,
копита твої дупаю!
Відків єс приїшов,
туда назад тебе завертаю!
На ліси, на пушиї,
на пустантини тебе видсилаю,
Де голос Божий ни доходит,
де дзони ни додзвонюют,
Де котюги ни добріхуют,
де кури ни допіваяот,
Туда я тебе запєраю,
та навіки-віков замикаю!
Ци єс насланий псом, волом, конєм?
Ци єс насланий бараном,
ци вєпрєм?»*

*То таким самим тебе
назад завертаю,
Вид моїх хітарів видвертаю
Й раз ногов тобі ступити
на ці Грунта ни допускаю!
Гов тобі, градовий царю!
Тпрррр тобі, нічїста сило!
На тебе в мене тісна вулиця,
бо я тебе сіцу, перетинаю,
Розсичую, дожем розпускаю,
тай за водов пускаю!»*

Далі, то він уже так потихо сперав та закликав потаємними словами нічїсту силу – градового царя, шо й слова ни було чюти, шо він говорив.

Він так пудно боровси з нічїстов силов – градовим царем, спераючі йиго далі йти з градом, шо аж чюрком чюрів з него піт.

Нараз хмари сперлиси. Стали стїнов над Хороцевов. Над Хороцевов стала одна чорнева. В хмарах гутїло, клекотїло та шумїло, а блискавки, то одна одну пошибали. Громи так пудно били, шо аж земня здригаласи. Тріскали, екби шаленї. Буря ломила ліси так, екби колопні, стелила їх лоском так, ек косар траву стелит.

Здавалоси, шо над Хороцевов, Барвінковов та Усте Путиловов конец світа заводивси, а у Білоберезці став падати град. Навїть и дожь перестав ити. Прибралиси хмари, загрїло сонце.

Усі люде, шо це вздрїли, то з дива дивенного затетерїли. Вид того дідика зачело їм давати пуду. Дивилиси на него тай сторопїли, бо ни знали, шо й гадати про него. Видїли лиш, шо то чюдо, ни чоловік, нипростий.

А дідок так, екби си ні в чїм и ни чюв. Екби то все ни до него липло. Чїнивси, шо то ни він из градом зробив таке чюдо. Сміючіси, натег на ноги гачї тай весело закликав на Иванчіка:

«Идїм тепер у коршму припочювати, нічо ни бїйси, бо то си там горї розсїдаєт, а тут, – гордо ударив кїнцем клябучки у земню, – без мого відома ни смїєт упасти й одно зерно граду. Ой ні, абих так здоров був, шо ні! Бо дальше поза Хороцеву ни пушшю я йиго людий трапувати».

Уни оба сіли в коршмі за стїв, а жид сам вид себе поклав борше перед них почесне – кварту горївки. Але ек йшов д'столови з тов горївков, то клав її оперед дідика з таким страхом, шо аж зубами кленцкотїв.

Дїдок, попиваючі тої горївки з Иванчіком, говорив: «Ива, вернув би я цес град назад туда, відкїв він прий-

шов – у Черногори, але желую тих бїдних душ людских, шо за свої проступки попалиси в черногїрскї одзера тай там пид командов Арїдникових наставників куют град. Насипают у міхе тай у фортунї несут йиго на плечох, у хмарах и на приказ градового царя висипают на нашї Грунта. А тепер, ек я запер дорогу градовому цареви, то вни мусет тот град у міхах держети на своїх плечох».

Пили уни тоту горївку помаленьки – порційка за порційков так, екби навмисне на когос угожели. Ни квапилиси, а горї, над Хороцевов, бїда си зводила. Світ гиб. Усі люде чюдувалиси, а дідок, ніби байдуже на того, шо уни кутами про него шушкотїли, говорив далі про град з Иванчіком: «Й лишень почерез тоти бїдні людскї душі зараз я пушшю цес град далі йти, бо жель ми надсажувати їх градом. Але я йиго пушшю туда, куда минї си схочет, а ни туда, куда би собі хотїв йиго сипати градовий цар. Ни туда, куда си він був изправив ити без мого відома. Ой ні-ни туда... И то ни зараз йиго пушшю. Ой так», – дідок гордо блиснув очїма. – «Я ше си хочю всамперед з ним добре надричкувати. Тай ше хочю, аби си минї градовий цар поклонив, и то ни будь-ск, а до самих нїг. Аж ек це він зробит, то аж тогди зачну з ним говорити, куда пушшю йиго сегодне з градом».

Нараз він лївов руков перевернув д'горї дном на столу погар: «Ади, докїв оцес погар ни переверну знов д'горї иртом, то дотїв си градовий цар ни рушит нікуда з градом з Хороцеви, хоть би си й сам Арїдник розсїв». Дїдок кораво усміхнувси: «Але градовий цар уже потемив, шо я отсес погар перевернув», – він аж зареготївси, – «тай знаєт добре, шо це значїт. Ни видержит він довго. Ой ні. Хоть ек тежко ни хочетси йти йиму д'минї, то однакко він мусит си свити зараз оттут оперед нас. И то ни гадай, шо упорожні він прилетит? Він маєт прилетїти оперед мене з повним мїхом граду на плечох, бо я хочю и йиго надсадити хоть трошки градом так, ек він вічно надсаджуєт людскї душі, й тимунь я вже завдав йиму мїх граду на плечя. Ану меш зараз це видїти».

Ше й ни докїнчев дідок то Иванчікови говорити, ек у коршму увїйшов чужосторонскїй чоловік. Він був инчий тілом и вигледом у лице, ек тутешні люде. Він ні раз ни вергси ні з лица,

ні станом ни удавси в нашї люде. Високий, широкоплечей, жвавий чоловік, головов, то майже у саму стелю бився, хоть ика висока коршма була. А такий був роздутий, ек кичера, здавалоси, шо таки си зараз розседет. У лице черлений, ек бурак. А піт, то таки чюрком чюрів з него. Видко було, шо надсїдно йшов, бо пудно засипси, дихав так, ек би у циганскїй мїх дув. Аж у грудех му свистало, екби спороватому дідови. Простоволосий, а чюприна, то так си најжила, ек шьотина в дика на хорбаці. На голові в него було так розкудовчїне пелешє, екби си він лишешо з бїйки вирвав. На нїм була чорна раца, на грудех розшінкана. А йиго груди, ек би одна сильна штола, вітрами та сонцем обсмаленї, черленїлиси, ек букова грань. Він був убраний лиш у раці тай портеничках. Розперезаний тай босий. На плечох держев обїруч такий тежкий мїх, шо аж угинавси пид ним, причєкаючі майже до самої земні. Від того мїха тегло таков студїньов, екби сїчня морозом вид ріки.

Усі люде в коршмі лиш си зглипали, шо це знов за нове покаїне оперед них си з'євило? Тай лиш шепотїли кутами: «А найко, шо це знов зараз будет за нова указаїя, бо це вже сами очї видет, шо ці оба – и тот дідок за столом, на вид такий шушнєвенький, и цес велет, шо утегси у коршму з отим студєним мїхом на плечох – то нипростї тай нисамовитї люде? Ой ні! Обох їх бїда знаєт, шо уни за одни?»

Дїдикови з-за стола на того великана, то так свїтилиси очї, ек котови на миш. Аж отек вогником сїяли. Дїдок, гордо усміхаючіси, штуркав нишком локтем у бїк затривоженого Иванчіка.

Иванчік перепужено глипав на дідика, а дідок нахилевси д'Иванчікови та пошепки говорив йиму у вухо: «А шо я тобі казав? Видиш?.. Ади я вже маю свого гостя. Це градовий цар. Надивиси отепер на него добре, бо й умреш, та вже йиго бїрше ни меш видїти, хїба на тїм свїті з ним си здибаєш». Дїдок смїєвси, а Иванчіка збивав студєний піт зострахе, але дідок тим ни питав, шепотїв охїчно далї Иванчікови: «О – видиш, ек си він жєсно дивит на мене? Знаю, шо з серця – прожер би мене, лиш то йиму бїда, шо заким ше ни маєт до мнє моци тай путерї». Дїдок голосно засмїєвси тай потихо шепнув: «За-ким нічо ми ни укваснит, най си дивит, а ми два пиймо цєї горївки тай будим видїти, шо він мет пимше говорити?»

Иванчік утер долонев піт з чола, а дідок насипав порцію горівки, тай, клонючіси Иванчікови, здоровкнувси з ним: «Здоров, Ива!»

«Пийте здорови! Най Біг даст на пожиток», – відповів, дрижучі, Иванчік.

Уни оба одним махом випили по порції горівки. А витак далі пив дідок з Иванчіком горівки, голосно здоровкаючіси тай приговорючі: «Мо-о-о-о, И-и-ива-а-а’, пиймо тут, бо у Гаджіні ни дадут. Пиймо поків жиємо, бо ек умремо, то вже ни мемо. Але Ива’! Ни бійси, бо по смерти, доків дійдемо у Гаджіну град ковати в одзірю, то ше однако собі з по сім шарнемо».

Дідок ни п’єний був, але навмисне п’єнчівси тай чинивси, шо ни видит того великана, тай шо він йиго нічо ни обходит.

Великан стоев на однім місци, широко розгагараджініми ногами, а д’жидови лиш викрутив свою теньгу голов на довгих в’єзах, тай застогнав: «Жиде, покладь оперед пана Олексія на стів кварту горівки. Але дивиси, покладь такої, аби вид неї аж у п’єтах загимзіло. Чюєш?»

Жид тєнув головов, шо чуєт, але горівку ни давав.

«Но, борзо», – грізно крикнув великан на жида, тай верг жидови у жменю тежкий, срібний гульден.

У коршмі нараз так стало тихо, шо навіть чюти було, ек мухе літали. Здавалоси, шо ніхто й ни дихав тай оком ни мигнув. Усі були цікаві, шо то си зараз станєт.

Довгий, тонкий, з цап’єчов, рижов борідков жид однов руков потокмив собі лубку на голові, а другов, стискаючі лакомо срібний гріш, онимливо запитавси боезливим голосом: «Котрому Олексієви?»

«Нибогато перебаранчєй зо мнов, лиш давай. Ти ни осліп, котрому, видиш – оттому, шо генде сидит за столом тай п’єт из своїм побратимом горівку. Але борзо давай, бо я вже хочю шош з ним говорити», – прудким голосом люто зрепотів великан на жида, пидтеліпуючі з усеї сили міх на плєча.

Жид гадинов звивси тай, вискірєючі хєтро гнилі зуби, на млі ока поклав оперед дідика на стів кварту оковитої горівки.

Але дідок на тоту горівку й ни подививси. Пив з Иванчіком далі лиш свою горівку, а великанови збушно відповів: «Декую тобі, чоловіче, за твою честь, але я її ни хочю вид тебе. Я маю

свою горівку тай ек ше схочю далі пити з добрим чоловіком, то ше забізую собі її купити тільки, кілько захочю пити. А твою горівку я ни приймаю», – тай видсунув на столу лівов руков на видлю тоту горівку гєт вид себе.

А тим великаном у тот раз то так изкрутило насеред коршми, шо мало шо він ни перевернувси на земню. Лєд-ви потемєдивси, аби ни упав посеред коршми.

«Йой дідику, Олексійку, ни трати мене у цій паршивій коршмі перед усим народом. Йо-о-ой молю тє», – пишшєв великан, ек би з великого болю, – «шо я тобі за такого великого лиха нагоїв, шо ти си так пудно на мнє напосів? Чьо ти си так зачєв пудно збиткувати надо мнов тай моїми слугами. Скажи, шо я тобі винєн?»

Дідиково лице ставало грізне, ек не-бо оперед бурєв. Це ше гірше запудило великана. Майже з слизами в очєх зачєв благати дідика: «Клоню ти си єкнайнише тай вид шірого серця прошу: отвори ми дорогу. Пусти ми, най прійду з градом, куда смих си справив. Пусти! Ек ни жулєш мене, то пожелуй моїх слуг, бо то твоя віра. Там си мучют, держічі на плєчох у міхах тежкий град, твої брата тай сєстри». Ціла коршма людий з великого дива задерєвіла, усе мовчєло, ніхто й слівцєм ни писнув.

Над Білоберєзков гріло сонцє. Птахе у садах весєло співали, а ластівки, увиваючіси в повітрю, ловили мушки. З горішца потєгав холодний вітер, бо над Хороцєвов покай си зводив. Там одєн чорний, тежкий туман хмар стоев. Хмари терлиси, ек у воді риба на терлі. Кульбачілиси, ек потовчєна гадя. Валєлиси мижи горами на однім місци, ек ліжники у валилі. Ни могли собі місця найти. Вихрєнники ув одєн гайтаж хмарами колотили, але хмари з місця си ни кєвали, стоєли попри білоберєзкий хітар однов стінов. У хмарах так пудно си варило, ек вода у горшкє, коли добре боїт. Блискавки ув одєн гайтаж, перєшиваючі хмари, так світили, ек уночі рибарі лушницями на рибі. А громи, то таки ни вгавали гриміти. Пуднє си заводило у хмарах.

Дідок шош си здогадав, перєстав пити горівку. Йиго чоло поморшілоси глібокими рубєжями. Мижи очіма збилиси гудзи, ек два добрі кулаки. Очі искрами засіяли. Виправивси, ек свічка на пристолі в церкві, а так си натєгнув, ек струна, натєгнєна в скрипці. Подавси вид стола так узад, шо мало шо

си плєчіма до стіни ни приперав. Розчїпірєючі пальці, поклав обі долоні на стів. Видко було по нїм, шо си лагодив икєс дужє головнє діло чїнити.

Зразу зпонімлива, а витак шораз, то голоснійше, а нарєштї ек си розправив, то так згримів голосом, ек би з полібичка: «Гм... гм... нибоже... ти кажєш, шо я трачу тєбе пусто дурно? Шо ти нічо ни винєн? Саракє ти... Це правда, шо в цій коршмі лиш ми два знаємо, ци ти винєн, ци ні? Але на цє ни тут місце говорити. Про цє будє колєс гєвірка дє-индє, а тепєр говорім про то-то, шо ти просиш. Ти би хотів мо-о-о, аби я тобі отворив дорогу так, галапала? Ой, ти ни діждєш того. Тпрррр тобі! Ни лєти, гєвкайси трохє. Гєв! Я тобі ни отворю дорогу, бо ти злий дух, ничіста сила. Я тєбе судє ни кликав, ни запрошєв тай ни призивав. А на Свєтий вєчєр, ек я тєбе запрошєв з усїх штирєх чєстий світа, аби ти був прійшов, градовий царю – водєний чорнокнижнику – до мєнє засісти зо мнов разом до Свєтої вєчєрї, то ти си тогди ни євив, бо ни мав єс моци тай путєрї. То й сєгоднє ни маєш моци й путєрї ити судє з градом. Відкїв єс прійшов, тудє назад иди: у Чорногори, у Гаджіну, у Данциш, на дно Нисамовитого одзєра. У Туркул лєти, бо там тобі місце. У скалах та каміню ти си шири, а ни тут».

Великан зострахе вид тої бєсїди так злєлів, ек вид вітру лист на трєпєті. Аж у лицє сполотнів. А витак заголосив, ек мала дитина. Упав на коліна оперед дідиком тай пишшєв ни своїми голосами так дужє, шо аж си всім кріз вуха проминало. Клонивси дідикови до самої земні, тай, припадаючі до йиго нїг, богомолив:

«Йой! Олексійку, ни заклинай мнє. Шо хоч, то мєш мати, лиш попусти ми. Ни муч мнє так пудно тай ни карнуй моїх слуг, бо то твої рідні брата тай сєстри».

Але дідок ни попускєв йиму. Тівк кулаком у стів тай грозивси. А великан вєговорєвси: «Олексійку, повір ми, шо я ни годєн си назад вернути з градом, відкїв смих прійшов, хоть бих ужє цє й рад зробити».

«Вернєшси», – дюгєв йиго дідок.

«Єк си верну, – розпучливо погрозивси великан, – то по мою столицє Чорногору грузь заведє з тих сіл, шо почєрєз нї будє си вєртати».

«Ни боюси я твої грозьби», – здуфално си засмїєв дідок, тай ни дав си змєкшити, бо ни такий він пужливий був. Він ише си гірше поострив:

Гуцульське весілля.
Жаб'є, 1930-і рр.;
гуцульський театр, 1910-і рр.
Петро ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ –
перший зліва в середньому ряду;
дараба на Черемоші.
1930-і рр.

«Ні-і-і, нибоже, ти грузи ни заведеш з тих ґрунтів, шо си меш понад ні вертати, бо я на це тобі ни призволю. Ой ні. Отсим чепеликом усий твій град посіцу».

Великаном аж изкруменцувало серед коршми вид тої погрози, а дідок смієвси: «А видиш, шо ни брешу. Ти вже знаєш силу отсего чепелика ни вид сегодне». – Тай гордо потрес чепеликом вид граду собі над головов, а витак знов си погрозив на великана: «Отсим чепеликом у воду твій град розсицю. У дожь ййго переміню».

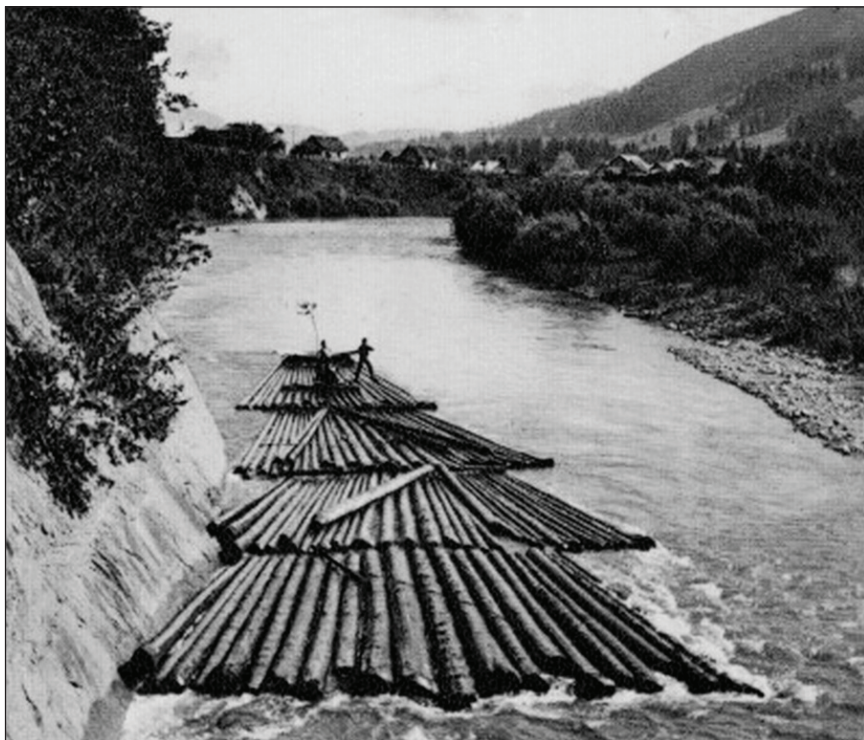
«Олексійку, – знов заголосив великан, – по-шірости те прошу: отвори ми дорогу. Пусти мнє, бо я вже бірше видержети ни годен, розсідаюси», – тай упав долівлиц разом з міхом на плечох, фоскаючі, ек пострілений медвідь.

Дідок шош глібоко погадав. Тежко зітхнув, протер правох долонев собі чоло так, ек би лишешо з сну прошумавси, тай благим голосом заговорив: «Устань, градовий царю. Отворю тобі дорогу, водений чорнокнижнику, але варунково. Чюєш мо?»

Великан так си схопив борзо з земні, ек вихор, аж вітром вид него війнуло, тай запитав си: «Олексійку, икий даєш варунок? Кажи, най чюю, бо розсідаюси».

«Ні, градовий царю, ти си ше так борзо ни розседеш, ни бійси. Ми си оба добре знаємо, так ек лисі коні. Ади тут ніхто ни знав, ні шо я головний мальфар з Плоскої – Олексій, ні шо ти тот градовий цар, шо в чорногірських одзерах вічно куєш град грішними душами тай траптуєш ним людські ґрунта, наш тежий доробок. А ми си оба видразу добре пизнали, бо вже нираз смих си потрошки зострічели. Ми вже собі нагонили оден одному кози на бер тай изшібали смих оден одному роги на голові, лиш шо правда, ни так доичне, ек тепер».

Усий нарід у коршмі закаменів. Ніхто ни обзивавси, бо кождий видів, шо то си ни ййго порція пила, а цих двох нисамовитих людей. А Иванчік, то аж си на твари обмінив зострахе, бо

зразу ни розумів, ци це сон, ци правда. У своєму житю він багато разів чув про головного мальфара Олексія з Плоскої, але лично йиго ни знав. Тай тимунь тепер зразу ни хотілося йиму вірити, аби цес на вид такий слабенький, ек павутинка, чоловічок був тим великим знахарем. Тим найбіршим мальфарем на усі гори.

Иванчік инак собі гадав про Олексія. Уев'ев, шо Олексій повинен би бути страшно великий великан. Костистий та плечистий. Уводно занюрений дідурган. Тай таким би він повинен й бути, коли задужев навіть и ничістов силов редити. Він ув одних брав, а другим давав жите. Одних у лежу клав, а других з лежі здоймав. Згонив из світа й нивинних людей. Ек хотів, то викрив'ев людем роти аж на потилицу. Умів робити тай нівечіти всекі мальфи на світі. Нівертив та звертав з ніг навіть и головних мальфарів, бо йиго слово у мальфах було найстарше тай найголовніше понад слова усіх мальфарів. Він нікому ни стерпів, а хто лиш запробував ни уступитиси йиму з дороги, то з тим жерту ни було.

Ек узнав Иванчік, шо тот дідок, то є тот сам страшний мальфар Олексій з Плоскої, то сів так тихонько по конец жидівського стола, шо мало шо й дихав, дививси лиш готовому, шо тот головний мальфар видіет з тим головним градівником?

А градівний цар так си квапив, шо аж тіпси, але Олексій ни квапивси. Помаленьки, розважно виговорев йиму:

«Ни тебе міні шкода, градівний царю! Ой ні! Ни тебе я желую, тай ніколи на світі бих те ни пожелував, бо знаю, шо тебе хоть желуй, а хоть и ни забувайси, то в тебе на тім світі будет ми вже за все однака мірка. По моїй смерти ти мне ретенно ни пожелуеш, хоть бих гиб гірше опередь тобов, ек ти отеперечки гинеш опередо мнов, скоро лиш я попаду под твою руку град ковати. Це я знаю! Тай тимунь твої ласки ни жадаю на цім світі, бо заким шо, то я ше сегодне живий тай си смію з того, шо будет зо мнов по моїй смерти, а, зрештов, я тим и ни таке дуже трабую, шо будет зо мнов по моїй смерти. Най будет шо хочет, хоть и плоти мнов підперай тогди, ек я умру, бо тогди міні будет вже все-одно. Міні однако вже – ци висіти за одну ногу, ци за обі разом, але ни усе ми одно, поків я жию, хто надо мнов би переверхував. Ой ні! Бо поків я жию, то ніхто ни сміет мне перестаршувати! Тай до сегодне ше мне ніхто таки ні в чім ни перевершив, бо дотепер тут я був пан, тай ше гадаю й далі ним бути, тай мати таку саму владу тай путерю над ничістов силов, ек смих мав її досив, бо на цім світі, то я бірший пан вид вас, усіх злих духів. Тай доків ше я буду служити по моїй смерти вам – ничістий силі – то ви вже всі на цім світі мусите служити міні, тай мусите ми служити й далі, поків я жию, хоть бесте й ни раді, бо я вас до цього умію присилувати!»

Олексій так си здоросно прокашлав, шо аж у цілій коршмі задзвонило, помаленьки докінчуючі свою бесіду, а

градівник хоть аж си мінів з ніколисти, то однако терпів Олексієви. Він би був тепер терпів, хоть би був Олексій и ків йиму на голові тесав, бо хотів, аби Олексій чимборжій пустив йиго з градом ити далі.

«Так, я тебе ни желую, градівний царю, але зато желую твоїх слуг, тих бідних твоїх робітників, и лиш почерез них хочю тобі пити на руку тай трошки попустити. А почерез инче, то бігме шо ні. Я желую твої слуги, бо мижи ними є й мої побратими тай побратимки – мальфарі тай мальфарки – тай тимунь пускаю тебе йти з градом, ку-дас єс си був справив».

Градівник лекше віддихнув, але Олексій ни турав на того, далі приказуючи йиму, говорив:

«Але маєш ити з градом лиш самов водов. Розумієш?» – говорив Олексій, намахуючі градівникови кулаком у зуби. – Ані одно зерно граду ми ни сміет упасти на людські грунта. Навіть ни сміеш нігде над людскими грунтами хмарами сонце заставати, хмари з градом мают си везти лиш понад самов років Черемошом. Розумій мо-о-о! Шо ек шодо цоту ни додержиш мій наказ, то абес знав, шо знов те зіпру у тій хвили тай тогди те ни пушшу далі й раз ногов ступити, хоть бес си й малював. Отсим чепеликом посік бих ти град на місци тай дожем бих йиго на воду пустив, а тебе, паничу, без потемку й нишпроше, видразу бих у Чорногори завернув. А далі, кажу ти на розум, шо вид тепер абес си варував ити

Косарі. Петро ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ – перший зліва;
Зліва направо: Петро ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ, невідомий, Яків НЕВЕСТЮК, Станіслав ВІНЦЕНЗ
та Михайло ПОЗДАНОВСЬКИЙ біля приміщення Рільничої школи у Жаб'ю. 1930-і рр.

**Свій серед своїх:
Петро ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ
(у гуцульській ноші –
в центрі групового фото).
1930-і рр.**

з градом без мого призову в тоті сторони, шо я си в них повертаю. Розумієш?»

«Розумію, тай все щодо крішечки так сповню, ек ти ми приказуєш», – чемним голосом поквапно обицевси градівник, клонечіси гречно Олексієви аж у поес, так ек піп оперед вітаром.

«Но, ек так, то добре. Пускаю те – йди», – при цім слові перевернув назад иртом д'горі Олексій погар на столу. А ек лиш тот погар наповнивси кровйов, то градівник видразу знимидів з коршми так борзо, ек раз оком кліпнути. Ніхто ни зовидів, де він дівси, лиш надворі звівси такий пудний вітер за ним, шо вихор мало шо ни здоймив укрівлю з коршми. Аж стіни у вуглах коршми зарипіли вид буйного вітру.

Олексій тогди посумнів. Ййго бистрі очі померкли. Тіло ййго ув'єло. Тежко здихаючі, дрижючов руков узев він тот повний погар тирби тай придавленим голосом обізвавси смутно до Иванчіка: «Отце тільки наточів я тирби з нивинних градівникових слуг, ек смих спер тот град. Ця кров, то мій гріх... Але шо дієти, ек уже така тежка моя доля на цім світі... За покуту я мушу цу кров випити», – тай одним духом її випив. На стів поклав такий чистий пугар, екби в нім ніколи ніскої криви й ни було, тай видразу знов він повеселів. Потемедивси на тілі. Став такий, ек був перед тим. Єдерними очіма подививси на людий тай зачев знов охічно пити з Иванчіком нидопиту горівку.

Насипав горівки порцію за порційов, весело здоровкаючіси. Пили, аж доків ни допили усю свою горівку, а горівку, покладену на стів жидом вид градівника, Олексій ни хотів пити. Висипав її поземни на сліди градівникови.

Хоть ек вни оба випили багато тої горівки, то вна їх ни ймила. Устали твезезі вид стола.

Олексій гречно уклонивси усім людем у коршмі тай пишов з Иванчіком надвір дивитиси, ек мет самов ріков ити град. А за ними з коршми лунув усий нарід надвір так, ек на полонині

вилоннені вівці з кошерий. Усі бігли дивитиси, шо си мет дієти з градом, бо такого дива ше ни виділи вни дотепер, ек прибаг отеє Олексій.

На дворі усі дивилиси в горішше. Над Хороцевов пирвалиси хмари. Поломилиси так, ек на стаї в пугині ломит ватаг ботилевом молоко, тай тоненьков смужков, таков зашироков, ек корито в ріці, посувалися з градом помаленьки долів Черемошом, просто на Білоберезку. Сунулиси понад ріков сивим, аж білим вид граду ліжником. У хмарах шуміло так, шо аж дзвонило, бо там вариласи нічїста сила. Блискавки ни переставали так блискати, шо аж годі си було на ні подивити. Так світили, шо здавалоси, шо у хмарах таки пожер имивси. А громи, то так пудно били, шо аж си гори здригали. Аж земля стогнала. Глас из громив видбивавси попод небеса. Йграв кичерами та долинами. Викручювавси миж горами, ниугаваючі воркотіти так, шо аж си причювало, шо то жорна жорнают миж кичерами. Шумів – ш-ш-ш, та гуркотів – грррр-грр, буррррр бур буу-уррр р-р-р.

Град на воду ни йшов, а таки цілими кригами леду падав у ріку так, ек би хтос ййго з міха сипав у Черемош, а на людскі грунта коло ріки, то аби хоть назбитки дес одно зерно граду порсло, то ні. Видко було, шо градовий цар добре мав у гадці Олексієви слова. Розумів тай вірив,

шо Олексієви слова були ни на вітер сказані, бо шо він сказав, то мусіло бути свете.

Вид облаків дов дно ріки, самов серединов, сунуласи однов стінов сіраво-чорнева мрака, вид ййкої вієло таков студіньов, шо аж руки костеніли так, екби взимі. А по боках ріки, над людскими грунтами, пишно гріло сонце, лиш такий вітер буйний вієв, шо аж земню рвав. Деревя з корінем вивертав, тай у прех плоти ломив.

Хмари по небі то збігалиси до купи, то розтікались, ек котюги, тай плили у повітрію довгим, вузким стовплом. Кочелиси студеним, чьорним валом долів ріков.

Минув град и Білоберезку. Утих и вітер. Випогодилоси небо над цілов долинов Черемоша тай над ріков загріло едерно сонце, топило в ріці град.

Прибувала чіріна, аж чьорна, брудно-каламїтна повінь виполікувала шо до зерна град з зарінків тай несла го у Чорне море.

На Усті-Путилови розійшовси Олексій з Иванчіком, пишов попри Бісків на Сторонец, у Плоску, а Иванчік почезез Устеріки на Голови. Иванчік тепер бізівно переходив на Вигоді у Дідушову Річку бер, бо головний мальфар Олексій з Плоскої навчів ййго в цій дорозі ниодної речі до стрюби, тай навчів ййго боронитиси перед ворогами, ек би си напосідали на него.

**Світлини запозичено
з соціальних мереж**

Василь КЛІЧАК,
член Національної спілки письменників України,
лауреат літературних премій імені Павла Тичини;
імені Дмитра Нитченка; «Князь роси» імені Тараса Мельничука;
імені Олекси Гірника та ін.,
директор видавництва «Український письменник»,
м. Київ

СТЕФАНИК

Поема-цикл

Пам'ятник
Василю СТЕФАНИКУ
у Львові

У КРАКОВІ

Ці вулиці. Бруківка. Грандіозність.
І хтозна, як впливає на нервозність
оце одухотворене каміння,
все витесане із таким умінням.
Він ходить тут. І десь кудись заходить.
Чи геть одноманітні ті маршрути?
Навряд чи. Бо знайомства все заводить.
Неначе він без них не може бути.
А ще листи.
Їх пише Калитовська.
Та рідко дуже.
Олі Гаморак
він намагається
здаватись небайдужим.
І відчуття,
що все воно не так.
Не так тепер.
Не так через століття.
А як тоді?
Семеновичу, теж
так само йде народ через жажіття
і підлості людській немає меж.
Так само остогидли ті обличчя,
які вважались близькими колись.
І, вигнаний зненацька на узбіччя,
ти злістю закипаєш.
Ти кипиш
у цьому марнославному поспільстві,
в якому ніби партії якісь
беруться щось не тільки оповісти,
а й викласти шляху глибокий зміст.
А де він? Де?
Той шлях, який виводить
з безодні на правдиві рубежі.
Не вірив жодній партії.
І зводив
храм мученицької
мужицької душі...

МОНОЛОГ ПЕРШИЙ

Михайловичу, друже,
я у Відні.
Із Капрі заїжджайте.
Жду вас тут.
Якби ж Ви завітали
хоч на три дні.
На кожен з них
я б розписав маршрут.
«Якби ж то так? –
подумав Коцюбинський. –
Він кожен день
вбивав на райхсрат». Приїхав.
Не застав.
Одні чужинці.
І жоден з них появи тій не рад.
«Та плюньте на політику,
маестро», –
писав мені
цей славний чоловік.
Я не скажу,
що був у ній нечесний,
хоч слова в тім райхсраті
не прорік.
Був приятель
в тій залі.
Лев Бачинський.
Підказував мені,
коли і як
там руку підіймати.
Наодинці
не зміг би я
орудувать ніяк.
*Мені важніше жити,
ніж писати.*
Хоча й казав Кирило Гаморак –
так не пиши, бо вмреш.
Та помирати
не хочеться.
Мовчав я довго так.

Ще будуть розглядать
моє мовчання.
Воно чомусь
цікавитиме всіх.
Я пам'ятаю
ту дорогу ранню,
коли її засипав
перший сніг.
Тоді найбільш хотілося писати.
Той сніг, як чистий аркуш,
надихав.
А що тепер
тут може надихати –
каміння за відсутності
заграв?
Дратує обережний
Коцюбинський.
«Чи пишете?»
О, краще б не питав.
Народний біль
зашкалює по вінця.
У Русів!
До горбів, лісів
і трав.
А двоє міст
приходять все на згадку.
Полтава й Відень.
Скільки в них краси!
І хочеться почати
все спочатку
із вірою у Того,
Хто еси...

ГІСТЬ І ПОСОЛ

Кресляр.
Аквалерист.
У мріях – архітектор.
Змальовував будівлі
і райхсрат.
Цей дім його приваблював конкретно.
Немовби з Греції
прижився акурат.
Та зачарованість
була короткочасна.
Його, двадцятилітнього, вона
захоплювала,
та невдовзі згасла,
коли зайшов туди якогось дня.
І подивився на законотворців.
Про що вони?
І то – вони?
Це ж як?
Окрім німецької,
звучать, немов на торзі,
якісь слов'янські діалекти.
Оце ж так.
Той натовп
йому здався напівдиким.
Кричать.
Жестикують.
Верещать.

І спікер –
дід старенький –
оті крики
дзвіночком намагався
вгамувать.
Зусилля – марні.
Хлопець зал покинув.
За кілька тижнів
Знов туди попав.
Та інша там явилася картина.
Послів – як кіт наплакав.
Дехто спав.
Тож перші сумніви,
також розчарування
його всю душу
гнівом потрясли.
Ось де причини
всього загинання
Австрійської імперії –
посли.
А поміж тих присутніх
в тій же залі
письменник і посол
з Галичини.
За ними
за всіма
спостерігали
уважні очі.
Очі сатани.
Відтоді промине
зо чверть століття.
До Відня заростуть
йому шляхи.
Почнеться в Україні
лихоліття.
Вмирають люди
з голоду.
Жахи.
У польській пресі
пишеться про німців.
Ось лідер їхній.
Та стривай. Стривай.
Де ж бачив ти ці очі?
Погляд вбивці.
Ану ж напружся,
Ну ж бо пригадай.
А пам'ятаєш,
Як стояв з мольбертом
біля райхсрату
хлопець молодий.
Змальовував настирливо,
уперто
шедевр архітектури
світовий.
Чому ж не став художником
той хлопець?
Подався у політику.
Отож.
Так ось чому ходив,
як на роботу,
в райхсрат австрійський
цей майбутній вождь.

Письменник
пригадав оті дебати.
Як соромно за декого було!
Як земляки,
такі мужикуваті,
несли таке,
що брало його зло.
Якби не жменька
русинів відомих,
освічених, затятих, молодих,
то етнос цей
лишався б невідомим
і зарахованим
до етносів німих.
І хто за нього
вступиться, одначе?
Звалить на нього
можна всю вину.
Хай кожна
його мама
гірко плаче,
що син подався
на чужу війну.

МОНОЛОГ ДРУГИЙ

Думки, думки
від знімка
із газети.
От дивина та й годі.
Дивина.
Оце, Василю, дійство
за сюжетом
страшніше від новели
«Новина».
О Боже, що чекає
на Україну?
Все більшає
у неї ворогів.
І все нема цьому,
нема зупину.
А ви мене
все кличете
у Львів.
Влаштуєте там
вечір урочистий,
читатимете твори.

В похвальбі
минатиме там час.
І буде пісня,
подібна чимось
Глібовій «Журбі».
Мене запросять
виступити.
Не схочу.
Підходитимуть
декілька разів.
Не встану.
Не піднімусь.
Не підточу
думок своїх,
як вигранених
слів...

МОНОЛОГ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

Січень. Рік шістнадцятий. У школі
я і полонені москалі.
Є повістка. Скоро мимо волі
маю бути на фронтівій землі.
Був би краще там. Та не судилось.
Вже по карті не нароковать.
Зголоднів. І їсти так хотілось.
Пригостив квасолею солдат.
Знав, що то не можна. Не утерпів.
Біль мій шлунок просто розривав.
Кровотеча. Мука геть нестерпна.
Непритомнів. Знову оживав.
Слава Богу, легко стало згодом.
Відійшла до Господа душа.
То для мене ніби нагорода.
І надія все не полиша
тут зустріти свою Ксеню Думич.
Місяць, як нема її. Нема.
Чом, Василю, ти в тяжкій задумі?
Закохавсь у Відні.
І дарма.
Гарна, друже.
Гарна піаністка.
Та у неї, бачиш, чоловік.
О, нарешті! Пишеш. Густо. Тісно.
Думав я, що ти уже відвик.

Ти жалівсь, що я тиснув на тебе,
мій талант пригнічував тебе.
Це неправда. Друже мій, не треба.
Прихилию я небо голубе.
Ти пиши. Як ти, ніхто не пише.
Відчуваю. Бачу. Ти пиши.
Знаю, ти шукав у горах тиші,
щоб її прикласти до душі.
Скажуть, що розпалась наша трійця.
Теж неправда. Ми були. І є.
У Монастирку моє обійстя.
На могилі птах гніздо зів'є.
Заросте кущами й бур'янами.
З вас ніхто сюди не забреде.
Пахнутьтиме літо полинами.
А поки що січень.
І – мете...

НА БАЗАРІ

Іванові Драчеві

Заболотівський базар.
Снує за гендляром гендляр.
Навколо піворить, кряче,
рохає, кудкудаче.
Ярмарок, одне слово.
Ходить, вслухається в мову
поміж рядів письменник.
Невже тут його натхненник?
Може, шука сюжети? –
Не тільки бере з газет їх.
Бачить, побіля стінки
стоять чоловік і жінка.
Високий газда, здоровий.
Вона – струнка, тонкоброва,
Від нього на голову нижча.
Письменник підходить ближче.
Чує – виникла сварка.
Газда за плече її шарпа.
Шляхує. Сичить ув очі.
Насупилась. Дивиться мовчки.
А той, мов несамовитий,
починає дружину бити.
Письменник не стерпів такого.
Підійшов.
І промовив строго:
– Ти що робиш?

Нівроку, теньгий.
Здоймив руку на ню, маленьку.
Газда ніби уздрів змію,
мовив з притиском,
без жалю:
– Яку маю, таку і б'ю.
Між очима обох в ту мить
трохи-трохи – і заіскрить.
І поволі газда заспокоївсь.
Чи з розмови він щось засвоїв?
І чи знав він,
із ким
говорить?
Невідомо.
Нема у творах
«мужицького» того поета,
що шукав у неділю сюжетів.
Цей, напевно,
його не привабив.
Може, час він даремно збавив.
Може, інший, не той сюжет
його мучив.
А він, естет,
лікував тим базаром
душу.
«Мушу...»

У МАРКА ЧЕРЕМШИНІ

Частіше в Снятині.
Частіше
в Івана він бував
Семанюка.
Яка тут вечорами
дивна тиша!
Немов торкнулась
Господа рука.
Приємна Семанючка
у розмові.
Підозри.
Несподівані плітки.
І друзі,
що заглиблені
у слові,
порозумілись,
як чоловіки.

І навесні
поїхали у Русів.
І сам Іван
алею черешень
там посадив
на знак того,
що в друзів
не спохмурніє
кожен Божий день.
Який жажливий
рік цей
двадцять сьомий!
Іван
так несподівано
помер.
І на прощанні
біля його дому
Василь сказав таке,
що люд завмер.
Дісталось
Трильовському
та іншим.
З варшавським сміттям
порівняв він їх.
Був квітень.
І цвіли
довкола вишні.
Пелюстки білі,
наче білий сніг.
Згадав ще,
як йшло
австрійське військо.
На підступах
були вже
москалі.
Їх так багато,
як трави і листу,
Їх зупинити
сили замалі.
Прийшли одні,
а потім
зовсім інші.
На рани
накладалися
рубці.
Як гірко думати,
казати, що колишні.

Невже колишні
січові стрільці?
Іване, друже,
плачу за тобою.
Не зміряти нічим,
повір,
мій біль.
Він не знесеться
прутьською водою.
Тож стримати його
нема зусиль.
Мине лиш троє літ.
Василь ослабне.
Йому вже відмовлятиме
рука.
І буде почерк
у листах
незграбний.
То не його.
І – жодного рядка...

МОНОЛОГ ОСТАННІЙ

«Пора вже в яму», – вимовив своїм.
Не витерпіти болю голови.
І де ж той сніг?
Так хочеться по нім
до Снятина гайнуть чи Тулови.
Не маячня то. Хоч гарячка є.
І градусів уже сорок один.
В очах
майнуло все життя моє,
уміщене в клубок кількох хвилин.
Я сповідався, як мої батьки.
Так потребує віри нарід наш.
Простіть мені, кохані земляки.
Я завжди був і залишаюсь ваш.
Писатимуть про мене казна-що.
Із того кожен матиме хосен.
Усе воно, скажу, усе ніщо,
як те, що не дійшло з самих давен.
Я серцем прихилився до Дніпра.
Партійну (жодну) не тягнув шлюю.
Нехай благословиться та пора,
коли у Русів душу приземлю.

Січень-березень 2019 р.

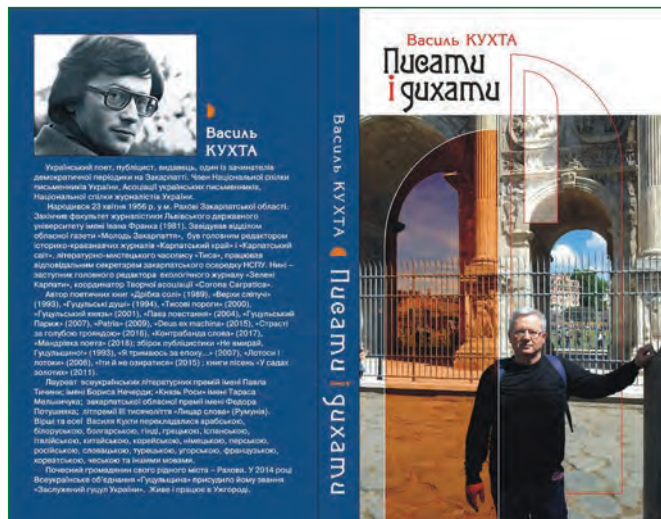
ПРО КНИГУ-ВІЗИТИВКУ ВАСИЛЯ КУХТИ «ПИСАТИ І ДИХАТИ»

Нова книга Василя Кухти «Писати і дихати: Есеї, інтерв'ю, вірші» (Львів, 2021, видавництво «Простір», художнє оформлення Миколи Дем'яна) різоче відрізняється від попередніх – і спонукою до її видання, і наскрізним автобіографізмом, і органічним поєднанням есеїстики та поезії...

Про кого і про що вона – автор випрозорює коротенькою передмовою із інтригуючою назвою: «Людина без біографії, або Слово до читача». Відштовхнувшись від слів класика румунської літератури Нікіти Станеску, що «біографія поета – його вірші», та класика сербської літератури Мілорада Павича: «маю тільки бібліографію», Кухта наголошує, що і його сутність, його альтер еґо – в його творах як в «емоційних зарубках» про побачене й пережите «в епоху на зламі тисячоліть». Надіється, що рядки його віршів і есеїв допоможуть читачеві відшукати «істинного, а не ілюзорного Василя Кухту», що все станеться, як у вірші «Я з Рахова іду...» (в книзі на с. 39): «... Впізнаєш ти мене... І я тебе впізнаю».

...Знаю і «впізнаю» автора книги «Писати і дихати» ще з часів його роботи в газеті «Молодь Закарпаття» (від 1981 р.), в якій час від часу я публікував невеличкі краєзнавчі розвідки, зокрема про Вакарова, Олеся, Ольбрахта, але дієво – у часи його роботи головним редактором журналів «Карпатський край», «Тиса», «Карпатський світ». То була далекі титанічна, непроста робота, тож по-праву величаємо Василя Кухту одним із центрових зачинателів демократичної періодики Закарпаття. Саме завдяки йому в 1990-х роках я отримав змогу опублікувати на сторінках названих часописів півтора десятка осяжних краєзнавчих статей, а в «Полиціці «Карпатського краю» видати книги і про політичні анекдоти, і про ментальність русинів-українців, і про життєпис фольклориста Петра Лінтура. Звичайно, я із великим захопленням читав і вільний від цензурного тиску письменницький доробок Василя Кухти – і схвальними рецензіями відгукнувся і про його «Гуцульські душі» (1994), «Тисові пороги» (2002) та «Паву повстання» (2004), і про поетичну збірку «Patria» (2009)...

Ой, уміє він інтригувати читача метафоричними назвами книг! «Лотоси і лотоки» (2008) – есеї про природоохоронні проблеми і вічну красу Гуцульщини, «Контрабанда слова» (2017) – про «злам тектонічний душ, вітчизн і націй» та незламний дух закоріненого в рідну землю поета із «згідливим, нелукавим, неопалимим» багатозначним гуцульським словом: «Ая!» Тож і в назві рецензованої книги має бути оця багатозначність: для поета писати така ж необхідність, як і дихати (тобто жити), а може, писати і дихати – творити вільно, без перешкод, як дихати на повні груди, щоб «вистачало творчого кисню». Про це йде мова в датованому квітнем 2021 р. завершальному в книзі (с.252-291) інтерв'ю Василя Герасим'юка з Василем Кухтою, заголовок якого із цих двох метафоричних слів і взято для її назви.

Квітнем 2021 р. датовано й передмовою до книги. А далі читач може заглибитися, як підраховано мною, в її 14 розділів, кожен з яких починається есеєм і доповнюється поетичними візіями. Орієнтуватися в тематиці і в часово-просторовому вимірі «емоційних зарубок» допомагають здебільшого назви творів. Так, написаний у стилі «жартома всерйоз» есеї «Центральноєвропейські аборигени» (про гуцулів в географічному центрі Європи, «поміж Прагою і Будапештом, неподалік Відня і Бухареста», та про успадковану поетом і журналістом «тягу до мандрів» і його пригоди під час поїздки в Прагу) автор доповнив поезіями «Плач за Дунаєм», «Ковток віденської кави», «Прага, 1997».

А в деяких випадках вказуються і дати перших публікацій есеїв, як у 2-му розділі «Не вмирай, Гуцульщино!...» (квітень 1991 р.), щоб читач сприймав проблемні питання в контексті часу їх виникнення та постановки. До п'яти есеїв про різьбярство, гуцульську вберю, необхідність створення музею гуцульських старожитностей додано три автобіографічні поетичні візії: «Матері», «Батькова крисана», «Я з Рахова іду».

За таким композиційним принципом укладено й 3-й розділ: «Іти й не оглядатися, або Дещо про себе» (про письменницькі табу, приготування кулеші «на ріпі» та щасливі миті збирання яфін) з додатком тематично суголосних поезій «Patria» та «Вже яфини доходять». І два наступні: «Плач по втраченій величі, або Чи слід величати Рахів «гуцульським Парижем?»» (опублікований уперше в 2013 р. в часописі «Зелені Карпати» як обґрунтування відповідності реаліям зробленого С. Клочураком у 1938 році порівняння головного міста закарпатської Гуцульщини із столицею Франції: привабливістю для туристів, автономністю духу гуцулів, їх «модою» та етикетом, а також закладеним з наказу імператриці Марії Терезії дендропарком...) та «Лотоси і лотоки» (зболені слова про сплюндровану в колгоспні часи рідну автору місцину Красне Плесо і надія про відродження квітучості Карпат).

Об'єднуючою віссю п'яти розділів автор обрав автобіографізм та ідеологему європеїзму. Простежується й історизм. У 6-му розділі «Вулиця Комендатури, або Вузлик на пам'ять» (написав його В. Кухта у березні 1993 р.) він домінує. В есеї йде мова не стільки про вулицю імені Духновича, яку з приходом радянських військ назвали вулицею Комендатури, скільки про тих, хто отримав право її перейменувати, зокрема, про сержанта Павлова, який давав радянським офіцерам дозволу на проживання в покинутих ужгородцями квартирах. Та про українсько-російське протистояння, намічене в есеї ледь помітним пунктиром, через двадцять років поет сказав схвильовано й на повний голос у поетичному диптиху про зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. і початок війни на сході України в 2014 р. («Молитва до Богородиці Слобідської, Цариці козацької») та у вірші «Любов і війна», присвяченому журналістці, учасниці бойових дій на Донбасі у 2014-2015 рр. Олені Білозерській. В час, коли над Україною «тінь нависає кривава Москви... Скатерини», її захисники просять Маму-Покрову: «...дозволь нам вернути свою... власну Європу».

А в двох наступних розділах: «З музикою за плечима...» (передмова до випущеної в світ у 2011 р. збірки пісень на слова Василя Кухти «У садах золотих...») та «Коломийка для індіанської сопілки» – мовиться про музику в житті поета і в далеких світах, про те, як мелодія бразильського «ширінью» знаходить притулок в гуцульській душі (верлібр «Чіку-чіку»), а «таємні знаки на топірцях» та закодовані символи брахманів, царя кушанів Гувішки з тризубом у руці спрямовують на пошуки прабатьківщини гуцулів («Сонет забуття»).

9-й і 10-й розділи – нариси-спомини про двох братів по перу: «Мандрівка поета без «паровозів» – про Карла Копинця (1937-2004), «І заплакала Тиса...» – про Івана Долгоша (1931-1992). Першому підставляв своє видавничче плече, а другий, напористий, сповнений громадянської мужності письменник і журналіст, залучив Кухту до праці в безцензурному «Карпатському краї».

Про те, як автор книги «Писати і дихати» виходив на письменницький і журналістський терени, він розповів у 11-му розділі «Спомини абсолювента «української Сорбонни»». Тут оживають давні і сучасні читацькі захоплення, студентські веселі (й не дуже) пригоди, бурхливі полеміки в літстудії «Франкова кузня» та ін. При цьому іронічну прозу він урівноважує добротною лірикою – «Львів is the best», «На маргінесі країни, долі...», «Я не самотній» (ремінісценція на слова білоруського поета Максима Богдановича після видання у 1913 р. єдиної своєї книги «Вянок»: «Я не самотній, я книгу маю / З друкарні пана Марціна Кухти»), «Контрабанда слова»...

А далі трьома розділами йдуть інтерв'ю. У 12-му Кухта-інтерв'юер бесідує з поетом Петром Скунцем, художником Юрієм Герцом, тодішнім директором Карпатського біосферного заповідника професором Федором Гамором, доцентом Закарпатської академії мистецтв Ігорем Луценком. Кажуть, що про людину, її порядність, професійні якості судять по тому, хто для неї авторитет, з ким вона дружить, кого і що любить. У книзі є вірші-присвяти рідним – матері, батькові, дружині, дітям Василькові та Іванці, землякові, активному діячеві української діаспори Івану Жегуцу (1923-2017), ровеснику й однодумцеві Василеві Герасим'юку... Й інтерв'ю брав від людей, як модно говорити нині, зна-

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

кових, щоб обнародувати авторитетну думку про складні ситуації суспільного буття. Скунца в січні 1990 року спитав, що його, поета, дивнуло відмовитися від комуністичної ідеології та очолити на Закарпатті Народний Рух за перебудову? Герца (у 2006 р., до 75-річчя митця) та Луценка (в 2020-му, до його 50-річчя) – в чому своєрідність закарпатської школи живопису? Гамора (у 2011-му) – як це академіку Академії екологічних наук України, живучи в маленькому периферійному містечку, вдається вершити справи державної ваги? Бо й інтерв'юер, як видно із поданих в розділі поезій, переймався цими питаннями: «Волі і батьківщини / Не вистачає нам» («Absens careens»), «за колючим дротом / світає україна» (верлібр «Вінки у Мараморощі»); у «Монолозі розгніваної води» йдеться про помсту природи за хижацьке ставлення до неї...

У наступних двох інтерв'ю – вже з Кухтою (13-й і 14-й розділи) – поетки і журналістки Маріанни Шутко з газети «Новин Закарпаття» (січень 2018 р.) та відомого поета, літературознавця Василя Герасим'юка – знайдемо й інші штрихи до пізнання «схованої глибоко в душі сутності» лауреата літературних всеукраїнських премій імені Павла Тичини, імені Бориса Нечерди, «Князь роси» імені Тараса Мельничука, закарпатської обласної імені Федора Потушняка, румунської літературної премії III тисячоліття «Лицар слова». Про те, що першу свою книгу «Журавлі» випустив у світ «самвидавком» у віці семи років, що вірить в захисну силу 90 псалому... А ще про те, що на нього справили великий вплив прочитані в дитинстві книги 1930-х років (радянськими ідеологами табуовані) із домашньої бібліотеки батьків – поетичні збірки Ю. Боршоша-Кум'ятського, «Сонце і блакить» Зореслава, роман «Гори говорять!» Уласа Самчука; що відроджується діяльність створеної за його ініціативою у 2002 році Міжнародної творчої асоціації «Corona Carpatica» («Карпатська корона»)... Та завершальна в книзі лірична добірка («Фаза повного місяця», «Крах гуцульської догми», «Сіна в снігах» та інші) дає підставу зробити висновок, що поет, оглядаючись на пройдений шлях від того часу, як «знайшовся в малій тайстрині», аналізуючи перебіг подій на Закарпатті, в Україні та Європі від прадідівських часів до сьогодення, усвідомлено промовчав про свої перебудовчі пориви і закінчив її словами «безнадійної бентеги»: «Стогне у срібних тиглях / Серце твоє гуцульське».

Однак, скільки читачів, стільки прочитань. І ті, хто хоче пізнати істинного Кухту, дбайливого еколога людських душ та ідеолога європоцентризму гуцулів, в рядках його оригінальної книги «Писати і дихати», автобіографічної, з органічним переплетенням публіцистичності та ліризму, історичності та сповідальності, з поєднанням традицій і модерну, знайде й інші штрихи до його «альтер его».

Іван СЕНЬКО,
кандидат філологічних наук, доцент,
м. Ужгород

МІЖ ЛЮДИНОЮ І ПРИРОДОЮ

Хто, окрім Всевишнього, може примирити ці дві не-втримні стихії – людину і природу? Кому має належати роль мудрого медіума-посередника, здатного виявити тривожні тренди й глибокі розломи в гармонії? Звісно, вченим-екологам. Високій науці, яка органічно увібрала в себе великий досвід минулого й освоїла сучасний інструментарій – інновації 21-го століття.

Рахівщина пишається своїми уродженцями – вченими світового рівня. Їх немало (див. довідник «300 імен Рахівщини»). На щастя, не всі вони перебралися з гірського краю в столиці і великі міста. Рахову пощастило, що свою наукову діяльність тут здійснює наш видатний земляк Федір Дмитрович Гамор – доктор біологічних наук, професор, академік Української екологічної академії наук, кавалер ордену «За заслуги», заслужений природоохоронець України, почесний працівник заповідної справи України, почесний працівник туризму України, почесний громадянин Рахова та румунського міста Вішеу-де-Сус.

Саме він потішив край і всю екологічну наукову інтелігенцію своєю новою книгою «У пошуках гармонії людини і природи. Матеріали до 70-річчя з дня народження (в авторському упорядкуванні)» – Львів: Простір-М, 2021. – 548 с.

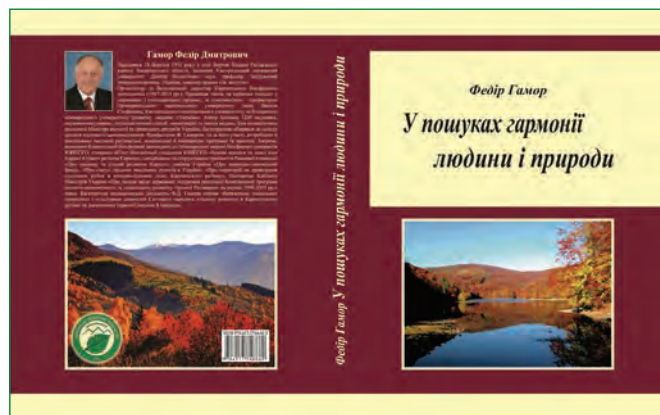
За епіграф взяв вислів Папи Римського Франциска: «Господь Бог пробає завжди, людина – іноді, природа – ніколи!»

У книзі подано біографічні нариси, актуальну природоохоронну та науково-популярну публіцистику й еколого-просвітницькі інтерв'ю, епістолярії, бібліографію та інші матеріали, які характеризують багаторічну подвижницьку, різнопланову діяльність зі збереження та сталого використання унікальних, всесвітнього значення, природних та культурних цінностей Карпат доктора біологічних наук, професора Федора Гамора.

У збірнику порушується широке коло проблем пошуку гармонії людини і природи, реалізації в Україні Міжнародної програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», підвищення в цьому процесі ролі біосферних резерватів та національних природних парків як модельних територій для сталого розвитку тощо. Привертається увага до необхідності вдосконалення природоохоронного та гірського законодавства, впровадження європейського досвіду роботи та активізації транскордонної екологічної співпраці.

Подано відгуки про діяльність вченого та деякі рецензії на його праці, перелік публікацій Ф.Д. Гамора (1975-2020 рр.). На 4-х сторінках вміщено публікації про Ф.Д. Гамора в енциклопедичних, презентаційних виданнях та засобах масової інформації.

Книга розрахована на широкий загал читачів – науковців, фахівців й активістів з охорони природи та сталого розвитку, працівників органів влади, місцевого самоврядування й широкої громадськості.

Нова 548-сторінкова книга-фоліант Федора Гамора вражає. Бездоганне поліграфічне виконання, глибокий зміст, масив цікавої й популярної інформації. Читиво для інтелектуалів, але аж ніяк не для андердогів.

Вітаю, пане професоре! Рахів напевно пишається Вами! Многії творчії літа! «Наперед більше!» – як віншують гуцули.

Олександр МАСЛЯНИК,
заслужений журналіст України,
м. Львів

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

У листопаді 2021 р. побачив світ черговий номер періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», у якому на 132 сторінках опубліковано оригінальні дослідження науковців Карпатського біосферного заповідника та інших наукових і природоохоронних установ України.

Так, доктор біологічних наук, професор, заступник директора КБЗ Федір Гамор у статті «Деякі питання вдосконалення державного управління природно-заповідним фондом України» аналізує сучасний стан природно-заповідного фонду України, який є національним надбанням, складовою частиною світової системи природних територій та об'єктів, а зараз переживає системну управлінську кризу. Відзначає, що команда Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування протягом 2020-2021 років проаналізувала стан впровадження законодавства у сфері збереження природно-заповідного фонду України (ПЗФ), оцінила проблеми управління установами ПЗФ та визначила пріоритетні завдання, які потребують невідкладного вирішення. До першочергових віднесено питання підвищення ефективності управління та впорядкування оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду, розробку і прийняття Державної програми збереження та розвитку ПЗФ й удосконалення природоохоронного законодавства.

Актуальною є стаття кандидата географічних наук, старшого викладача кафедри фізичної географії та раціонального природокористування, заступника декана географічно-

го факультету Ужгородського національного університету М.М. Карабінюка «Розвиток природних територіальних комплексів субальпійського й альпійського високогір'я Чорногори у голоценові та їх сучасна структура». Автором представлено результати палеоландшафтознавчого дослідження історії розвитку природних територіальних комплексів субальпійського й альпійського високогір'я Чорногори у голоценові та аналіз особливостей їхньої сучасної структури. Зокрема з'ясовано, що голоценовий етап розвитку високогір'я Чорногори характеризувався ускладненням ландшафтної структури досліджуваної території, шляхом утворення нових урочищ і фацій, під дією ерозійних та гравітаційних процесів, а також трансформацією раніше сформованих екзараційних, нівально-ерозійних та денудаційних високогірних ландшафтних комплексів. Це відбувалося за умов загально-го потепління клімату із короткотривалими похолоданнями, які суттєво змінювали інтенсивність відповідних ерозійних та екзараційних процесів у високогір'ї. Також встановлено, що у сучасній ландшафтній структурі високогір'я Чорногори поєднані різновікові природні територіальні комплекси: реліктові, сучасні та прогресивні. Отримані результати дослідження є важливими для подальшого вивчення особливостей ландшафтної організації високогірного ландшафтного ярусу Чорногори та Українських Карпат загалом, вивчення його сучасного екологічного стану і модифікації, а також вирішення низки практичних завдань – аналіз ландшафтного різноманіття та збереження цінних ландшафтних комплексів, встановлення осередків застосування ландшафтного підходу до оптимізації системи природокористування та охорони природного середовища, функціонального зонування природоохоронних об'єктів тощо.

Важливого значення сьогодні набуває проблема збереження оронімії Буковинських Карпат як цінного етнокультурного пласту, яку порушує кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи НПП «Хотинський» В.П. Коржик у статті «До питання збереження оронімії Буковинських Карпат». Він наголошує, що причинами незадовільного стану оронімії є: слабка картографо-документальна інформаційна база (наявність лише з першої третини XIX ст.), відсутність достатньої державної та громадської уваги до збереження цієї нематеріальної культурної спадщини, постійна втрата інформаційних носіїв на локальному та макрорівнях, своєрідне штампування і тиражування назв, цілеспрямоване спотворення старих назв із політичних та мовних причин, аж до звичайної картографічної неграмотності. На думку автора,

для попередження загрозованої тенденції збіднення топонімічної (оронімічної) бази, з огляду на негативні культурологічні та лінгвістичні наслідки всезростаючої глобалізації, необхідно: створити постійно діючу топонімічну комісію при обласній державній адміністрації для організації робіт по збереженню буковинської топонімії і моніторингу подальшої ситуації; невідкладно провести тотальні дослідження і опитування місцевого населення із залученням краєзнавців, вчителів шкіл та активістів для створення повного кадастру всіх назв місцевостей та природних об'єктів; створити детальну карту мезо- та мікротопонімів для надійної фіксації топонімічної (оронімічної) інформації; відновити призабуті назви чи надати нові тим об'єктам, які їх до цього не мали.

До 15-річчя включення української та словацької частин букових пралісів Карпат до Списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО професор Ф.Д. Гамор підготував вагомий матеріал «Деякі історичні аспекти створення та розширення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»». Автор відзначає, що наприкінці 2006 року, після напруженої підготовчої роботи наукових колективів Карпатського біосферного заповідника та словацького Зволєнського технічного університету, уряди України та Словаччини направили відповідне подання до Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Цей міжурядовий природоохоронний орган 28 червня 2007 року, на його 31 сесії в місті Крайстчюрч (Нова Зеландія), прийняв рішення про включення українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» до Списку об'єктів Всесвітньої природної спадщини, на площі 77971 га, із яких 29278 га склали заповідне ядро, а 48692 га утворили буферну зону.

У 2011 році ця номінація була розширена за рахунок німецьких кластерів, із новою назвою «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», а у 2017 році до складу об'єкта включено фрагменти букових пралісів та давніх лісів із 10 європейських країн і перейменовано на «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Після чергового (28 липня 2021 року) розширення об'єкта нині він розташований на територіях 18 європейських країн.

Загалом у рубриках «Рідкісна флора», «Господарські та заповідні ліси», «Хижі звірі», «Фоновий моніторинг», «Природні територіальні комплекси», «Заповідна справа», «Природа і культура», «Історія охорони природи», «Конференції» та ін. висвітлено питання збереження популяції рідкісної рослини *Crocus heuffelianus* на території Карпатського біосферного заповідника; наведено дані про склад раритетної флори та висвітлено результати гідрохімічного моніторингу природних вод водно-болотного угіддя міжнародного значення «Долина нарцисів». Подано оцінку сучасного стану мережі установ та об'єктів природно-заповідного фонду у лісах Українських Карпат. Наведено результати вивчення вітровальної сукцесії у букових пралісах Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника. А також описано досвід проведення синхронного обліку великих хижих ссавців на території чотирьох лісгосподарських підприємств, двох мисливських товариств, Карпатського НПП, Карпатського біосферного заповідника та ін.

Електронна версія збірника розміщена на веб-сайті КБЗ.

Богдана МОСКАЛЮК,
відповідальний секретар збірника,
м. Рахів

НА ЧАСІ – ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА зі збереження та розвитку ПЗФ України

Відповідно до законодавства України природно-заповідний фонд (ПЗФ) становлять ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

ПЗФ є національним надбанням, складовою частиною світової системи природних територій та об'єктів, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

До його складу входить 8102 території та об'єкти площею понад 3,7 млн гектарів (в т.ч. понад 400 тисяч гектарів акваторії Чорного моря), а саме: 19 природних і 5 біосферних заповідників, 49 національних природних парків, 3167 заказників, 3441 пам'ятка природи, 81 регіональний ландшафтний парк, 81 заповідне урочище, 28 ботанічних садів,

13 зоологічних парків, 57 дендрологічних парків, 572 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. З них 54,7 відсотка або 645 мають статус загальнодержавного значення. А загалом площа природно-заповідного фонду складає лише близько 6,7 відсотків території України, або майже в три рази менше ніж в середньому по Європі. Для порівняння, площі несанкціонованих сміттєзвалищ в Україні перевищують території ПЗФ.

Крім того, аналіз, проведений у 2020-2021 роках командою робочої групи з питань ПЗФ Комітету Верховної ради з питань екологічної політики та природокористування, виявив суттєві проблеми у збереженні та розвитку природно-заповідного фонду, управління яким переживає зараз системну кризу.

Зривається виконання заходів щодо створення нових заповідників та національних природних парків, незадовільним залишаються питання фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

Уже давно закінчилися терміни дії, затвердженої Верховною Радою України «Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні» («Заповідники») від 22.09.1994,

АКТУАЛІЇ

№177/94-ВР, а питання розробки та прийняття нової блокується. Хоча розвиток природно-заповідної справи є одним із пріоритетів державної політики у сфері економічного та соціального розвитку України.

Тому робочі підгрупи Комітету Верховної ради України з питань екологічної політики та природокористування, які нещодавно детально вивчили цю проблему, запропонували Комітету звернутись до Кабінету Міністрів України з пропозицією щодо розробки та затвердження «Державної програми України зі збереження та розвитку природно-заповідного фонду», якою мають бути передбачені заходи із створення та розширення території та об'єктів, що особливо охороняються, забезпечення їх належним фінансуванням, матеріально-технічним оснащенням та професійними управлінськими кадрами.

Будемо сподіватись на підтримку наших пропозицій.

Федір ГАМОР

Садиба «Дивосвіт» (див. стор. 124-137) у будь-яку пору року чекає на гостей; господарка садиби Любов САНДУЛЯК і витвори її майстерних рук: ляльки-мотанки – берегиньки родинного вогнища, козячий сир за ексклюзивними рецептами; «малі корови» (кози) потребують не тільки ретельного догляду, але й ласки; кицька Сонька дегустуватиме вранішній удій

ПОЕТ ХУДОЖНЬОГО ДЕРЕВА

Про Мирослава РАДИША –
заслуженого художника України, лауреата мистецьких
премій імені Катерини Білокур та Юрія Шкрібляка

Що можна сказати про славного кума, з котрим рідко чаркувалися?... Чому? Бо обидва не від того. Він на десять років молодший і, запізнавшись колись з його татом, відомим письменником Богданом Радишем-Маринюком, Мирося-школяра рідко й видів. Зійшлися ближче вже з Мирославом-газдою.

Не раз бував у Мирославо́вій майстерні, де на столі головували різьбарські інструменти навколо, до прикладу, тареля-сонця. Щирий майстер ніколи ніч не таїть, ділиться задумкою на півдорозі до закінчення роботи. Щоразу є на що подивитися і що послухати! Тепер він робить захоплюючі викладки у Фейсбуці процесу народження нового художнього витвору від схематичного креслення до закінчення в матеріалі – і то завше оригінально неперевершене видовище.

Не раз бачив захват відвідувачів виставок Мирославових мистецьких робіт, не раз брав участь у просто вуличних бесідах-обговореннях його неповторного почерку, чуття і осмислення теми, котра у дереві з його рук так вдало підсилює щось наріжне, щось істотно основне, щось вельми гуцульське і національне. Мирослав зрілий митець, талановитий новатор з індивідуальними прийомами декорування, влучно поєднує різні матеріали дерев. Він мислить розмаїто, але образно і безперечно є виразним поетом у художньому дереві.

Бувало неочікувано зустрінемося, Мирослав зі згортком під пахвою:

– Дужий, куме?
– Гаразд. Єк ти?
– Шо файного несеш?
– ...То ші лиш розмітка. Але, єк хочеш, дивися.

Або несе щойно виточену заготовку, або майже готову річ, лиш полакувати... Але щоразу... то є фист, вартує ока і розуміння! Краса з життєво-філософським змістом! Вони у Мирослава усі проникливо змістовні! Особливо захоплююся його витворами етнографічного спрямування та присвяченими пам'яті дружини Лесі. У них вбачаю найглибшу виразність.

Завжди спокійний і ввічливий, в міру задуманий і в міру жартівливий. Товариський, обізнаний, адекватний... Поза тим – різьбар з великим творчим потенціалом. Переконаний, що май потужні мистецькі роботи Мирослава Радиша ще набиратимуть об'єму в живих деревах, ще у його сьогодишньому творчому маре́ві. Шанують його знайомі і просто обізнані в мистецьких колах, поважає майстерська Косівщина, величають колеги-викладачі та студенти.

З ним добре!

До речі, родина творчих Радишів створює домашній музей: в декількох кімнатах знайдуть місце книги і публікації батька-письменника Богдана Ілліча, Мирославо́ві художні доробки з дерева, призи і відзнаки сина-богати́ря Богдана (світового рекордсмена з пауерліфтингу) та колекція гуцульської старовини зятя Едуарда.

...Ще ліпше буде з ними усіма!

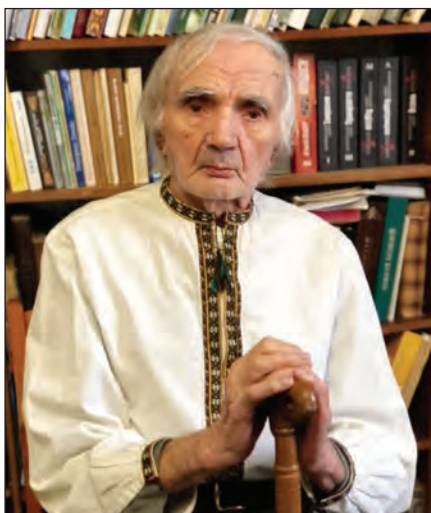
Василь ШКУРГАН,
письменник, м. Косів

Мирослав РАДИШ. Хрест процесійний; боклажка; таріль «Врага не буде, супостата...»; архисерейський жезл; скриня «Присвята Марії Примаченко»; таріль «Саменяка»; писанник; тематична таріль; свічник-тріїця «Тиха молитва»; кіот (для церкви Святого Миколая Чернецького, с. Гірське Миколаївського району Львівської області)

ПРО ЯНГОЛА ЗА ПАЗУХОЮ, ПТАШКУ НА РАЙ-ДЕРЕВІ, КВАРТУ ВАТРИ, ЦОРКАННЯ ПАЦЬОРКОВИХ КОНЕЙ

Богдан РАДИШ-МАРИНЮК

ЦЕЙ ЄВГЕН, ЦЕЙ ГОРДИЙ ЗАПОРОЖЕЦЬ...

*Світлий нам'яті
мого вчителя, художника
Євгена САГАЙДАЧНОГО*

Людина-місяць, не розрай-жура,
Цвіт-папороть, загадка, світ-повір'я.
Буй-вітер, постріл, небезпечна гра,
Зозулі око, віра-непокір'я.
Таким мені запам'ятався він –
Вогнистовусий, як мольфар-стоможець.
Він був жарким і голосним, як дзвін –
Оцей Євген, цей гордий Запорожець
Цей Сагайдачний, що ставав, як бризк.
Цей Сагайдачний – голова – буй-вігер.
Цей Бойчукіст, цей впертий очеблиск,
Якого підозрінням вистриг Пітер...
І ось він в Косові, у горах, у собі –
Художник знаний, проказний,
як хлопець,
Дар-Божого бунтуючий рубін,
Людина-гнів, людина-мрісловець...
Він вчив мене, він вчив нас йти в дива –
У райдуги, у сонця, в світлотіні.
Із глини – у коріння, в дерева,
Блукаючи в безумних їх сплетіннях...
Він малював. Він гори ці ковтав.
Кольороглот із крильми за плечима,
Він був царем узлісь, шипшин, отав, –

Гуцульщину він випивав очима.
Він хліб міняв на воду між людей,
Жив, як трава на Йвана, на Купала.
Він янгола носив коло грудей,
Що цвів йому, як кольорова пава.
Гуцули його знали. Він був свій.
Він малював їх, як богів з Еллади.
Людина-місяць, ватра, вогневий –
Мав радощі роботи, як розради.
Цей Сагайдачний, цей шукач скарбів,
Людина-див з очима Дон-Кіхота.
Калиноцвітій, гордий син степів,
Що в неосяжне одчиняв ворота.
Цей Сагайдачний...

ЯК МАРКО МЕГЕДИНЮК КУПАВ СВОЇХ КОЛЬОРОВИХ КОНЕЙ

Коли місяць ссав лапку
У Мегединюка на підвіконні,
До нього з неба
Прилітали кольорові коні,
У яких було багато-багато сонць.
Тоді Марко Мегединюк
Вкладав коло себе на канапі сон,
А сам діставав зі скрині
Золоту тоненьку волосину
І перетворював світ
На кольорову глибоку росину,
На дні якої ходив всесвіт
З вітрами золотих зірок,
До яких варто було ступити
Лише один-єдиний крок.
І тоді можна було купати
Своїх прилітунів крилатих.
Він так і робив з ними –
І ті коні ставали пацьорками.
Ставали пацьорками
І всю ніч довкола Мегединюкового столу
Цоркали,
Здіймаючи за собою
Таку високу куряву кольорову,
Що світло її було видно
Від Косова до Яворова...
Мегединюка та небесна курява
Забирала разом з його крилами в сонце, –
І він вже не відав: чи це – заворожіння,
Чи кольоровий сон це.
Коли збилися з коней тих зорі,
Мегединюк просівав їх крізь око,
І занурював себе на дно росини глибоко,

Розмітаючи і себе, і світи кольорові,
І крила небесних прилетунів,
І сів ними по яворовій скрині-паві,
Доки сонце ранкове не котилося,
Як бербеничка, по лаві...

ЦАР-ВОГОНЬ ПАВЛИНИ ЦВІЛИК

Танцює зозуля у печі гончарній,
А з нею два півні танцюють в печі.
То Цвілик Павлина роздмухує чари
На глеки черлені і на калачі.
На півнях палає розжарене пір'я.
На ватрі лілея червона цвіте.
А Цвілик в рукав насипає повір'я,
Аж сиплеться з стелі руно золоте.
А Цвіличка гладить очима жар-птицю –
І на сьоме небо із нею летить,
Щоб сон не зав'язав її в павутицю,
Бо дуже вже жінці літати кортить.
І Цвілик розквітла, і Цвілик – у цвіті,
І світлом гончарня палає всю ніч.
Щебече рай-пташка на райському вітті –
Облизує полум'я зоряну піч...

ЯК БАХМЕТЮК ЛОВИВ НА ПАЛЬЦЯХ ВАТРУ

Червона грань на пальцях –
Як герань.
Герань і грань,
Між них забута грань.
Червоний лебідь
Ватру крильми косить
І розкида
По стінах абрикоси.
А Бахметюк
Тримає ватру в жмені.
У піч біжать
Його очей олені,
Жовніри, коні,
Люльки і сигарки.
Австрійський цісар,
Корчмарі й циганки...
А Бахметюк
На пальцях ловить ватру,
Опорожнивши ватри
Повну квартиру.
І світ – жар-лебідь
В нього під бровою.
А ватра сипле рай над головою.

Йосип ПРИЙМАК,
викладач Косівського
інституту прикладного
та декоративного мистецтва
Львівської національної
академії мистецтв

Давні майстри – творці і носії народної культури, обдаровані талантом Всевишнього, своєю наполегливою працею зуміли просте ремесло підняти до рівня високого мистецтва. Погляньмо зблизька, а хто ж такий народний майстер і де його місце сьогодні? Звідки черпає натхнення, таїну рукотворення? Адже місія нести людям красу покладена на нього від самих початків існування людства. І чи сучасні носії народної культури усвідомлюють свою високу відповідальність у добу великих змін? І чи готові прийняти грізні виклики прийдешнього?

Доречно звернутися до творчості основоположників народного мистецтва Гуцульщини. Чому ми з таким трепетом душі беремо в руки рахву чи тарілку, зроблену 150 років тому Юрієм Шкрібляком, чи вироби братів Корпанюків?.. Чому вироби багатьох сьогоднішніх майстрів нібито гарні, але якісь мляві, подивившись на них і не знаєш, що далі з ними робити? Ніби такий же матеріал, навіть кращий інструмент, різні сучасні приспособлення, а твори не захоплюють глядача... Справа в тому, що речі, які народжувалися в руках старих майстрів, були освячені вірою в Бога, в них вкладено вагомую частку душі, помножену на талант і велику повагу до традицій.

Хтось із дослідників сказав: у народному мистецтві, де пов'язується художнє з історико-соціальним, про-

ступає епоха, за його підказки можна вивчати та зрозуміти душу народу. Цілком можливо, що майстер-творець XIX–XX ст. уже не в повній мірі пам'ятав первісні начала предківської духовності, але стійкість і непорушність художньо-пластичної традиції і шанобливе ставлення до неї – це той поважний фундамент, на якому трималося народне мистецтво споконвічно...

Сьогодні народне мистецтво Гуцульщини, на фоні якого чітко виділяється різьба по дереву, увібрало в себе споконвічні традиції, де художнє переплітається з утилітарним, що обумовлено специфікою життя горян. Свідченням цього є вироби із дерева, які і нині перебувають у повсякденному вжитку: скриня, стіл, куфер, сідло для коней (гарниця), мисник, кушка для бруса у косаря, рахва для бринзи та ін. Всі ці речі й досі надійно служать у господарстві. Різьбярство (як ремесло) було розповсюджене скрізь, але завдяки Юрієві Шкрібляку, братам Корпанюкам чи іншим відомим народним майстрам Гуцульщини переросло у високе мистецтво. Проте в умовах небачених темпів розвитку новітніх технологій підкрадається загроза знецінення колосальних надбань народних майстрів, безцінної нематеріальної спадщини Гуцульщини. Тому ми повинні докласти максимум зусиль для її збереження. На щастя, в багатьох осередках Гуцульщини ще про-

цвітають народні ремесла, зокрема в Косові. Тут є міцна когорта талановитих майстрів, які продовжують славні традиції своїх попередників.

На основі творчої спадщини Шкрібляків і Корпанюків вирросло і сформувалося, не одне покоління майстрів-різьбярів. Багато з них внесли вагомий внесок у формування та утвердження косівської школи різьби. Заслужовують на увагу такі постаті як Василь Девдюк і його учні-послідовники: Микола Тимків, Василь Кабин, Володимир Гавриш. А ще: Володимир Гуз, Іван Балагурак, Василь Довбенчук... Деякі з них були не лише чудовими різьбярями, але й мислителями, філософами. Наприклад, талановитим шукачем нових і цікавих форм та інтерпретації існуючих, пристосованих до нового часу виробів, був Володимир Гуз. Неперевершеним маестро тонкої, майже ювелірної різьби вважався Іван Балагурак. Майже всі твори Василя Кабина увібрали в себе відтінок народних форм. Вони цікаві за конструкцією, свіжі, в міру декоровані. Роботи цих майстрів впізнавали відразу, їх залюбки закуповували поціновувачі народного мистецтва, музеї.

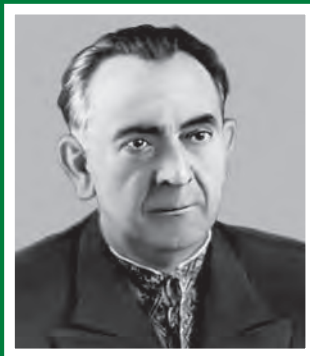
А ще були ці люди вчителями, педагогами від Бога. У першу чергу називаємо імена Володимира Гуза, Миколи Тимківа, Володимира Гавриша. Вони мали безпосередній вплив на формування молодого змін і виховали

КОЛИ РЕМЕСЛО ПЕРЕРОСТАЄ В МИСТЕЦТВО...

НАБУТКИ

Василь ДЕВДЮК

Володимир ГУЗ

Володимир ГАВРИШ

Микола ТИМКІВ

Йосип ПРИЙМАК

Микола СТРИНАДЮК

не одне покоління відомих сьогодні митців-різьбярів, які працюють в галузі художнього дерева.

Охарактеризуємо детальніше ці славетні постаті.

Девдюк Василь Григорович, уроженець села Старий Косів, творчість якого – унікальне явище в народному мистецтві. Він підніс різьбу по дереву на недосяжний рівень, чим зацікавив не тільки Гуцульщину, але і пів-Європи. По-мистецьки поєднав різьбу з інкрустацією. Роботи Девдюка зацікавили навіть цісаря Австро-Угорської імперії Франца Йосифа, якому забаглося мати їх у власній столиці. Василя Девдюка радо зустрічали Відень, Краків, Сараєво, що було великою подією на той час не тільки для Косова, але й всієї Західної України. Окрім таланту майстра, в нього був ще хист організатора і вчителя, який майже на власні кошти, без підтримки держави, заснував приватну школу, де мали можливість навчитися різьбі бідні діти з навколишніх осередків. Можливо, його школа стала прообразом сьогодиньшого мистецького навчального закладу в Косові.

Гуз Володимир Васильович – непересічна особистість свого часу, чий творчий здобуток, і сьогодні є прикладом для молодого покоління. Його роботи відзначаються свіжістю, в міру насичені орнаментом, архітектоніка форми повністю підпорядкована матеріалу дерева. Коронним номером майстра був дуже стриманий орнамент, обмеженою кількістю елементів чи мотивів, він створював цілком завершені орнаментальні композиції. Не будучи корінним гуцулом (родом зі Стрия тодішньої Дрогобицької області), теж зумів мистецтво різьблення на Гуцульщині піднести до

високого рівня, навіть виробив власний стиль, який наслідували його учні і послідовники.

Тимків Микола Петрович народився в селі Москалівка, тодішньому присілку Косова. Один із перших учнів Василя Девдюка, свою творчу роботу побудував на основі використання переосмислених народних форм, трансформуючи їх у сьогодення. Багато уваги приділяв виготовленню меблів, застосовуючи елементи народної технології і форми. Наслідуючи свого вчителя Василя Девдюка, відкрив у себе вдома майстерню- клас де навчав молодь ремеслу різьби.

Гавриш Володимир Васильович – яскрава особистість, один із представників славної династії майстрів-різьбярів Косова. Його роботи відзначаються спокійним, врівноваженим ритмом орнаментальних композицій, глибоко традиційні. Маючи за плечима школу Василя Девдюка, у своїй творчості дотримувався принципу: кожна робота повинна мати закінчений «товарний» вигляд з традиційним ухилом. Працював у Косівському училищі прикладного та декоративного мистецтва.

Сьогодні на Косівщині тон задає плеяда учнів вище згаданих майстрів. Серед них Йосип Приймак, Мирослав Радиш, Микола Стринадук, Василь Бович та інші.

Приймак Йосип Дмитрович, художник-майстер, викладач Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ, член Національної спілки художників України. Його творче кредо – утвердження гуцульського різьбярства і народного мистецтва загалом. З цією метою глибоко вивчив творчість майстрів-різьбярів, основоположників гуцульського народного мистецтва. Написав спільно

із сином Дмитром ряд книжок про їх життя і творчість, зокрема про Володимира Гуза, Дмитра Шкрібляка з династії Шкрібляків, про династію Тонюків, творчість Миколи Кіщука.

У своїх творчих роботах з художнього різьблення намагається зберегти традиційний підхід до вирішення орнаментальних і тематичних композицій. Йосип Приймак популяризує гуцульське народне мистецтво і за кордоном. За його ініціативи була зорганізована виставка творчих робіт косівських викладачів і студентів у німецькому місті Фірзен-Дюлькен, де встановлений пам'ятний знак «Жертвам Другої світової війни» (автор – Й. Приймак). Подібні роботи майстра з об'ємної пластики встановлені в Польщі і Чехії. Там також відбулися виставки гуцульської різьби, пленери за участі студентів з Косова. Стараннями митця зорганізована також акція «Солідарні з Україною» у польському місті Злоторія, де було представлено виставку народного мистецтва Гуцульщини.

Не відстає від батька і син Дмитро, який впевнено, крок за кроком, опановує секрети народного мистецтва.

Однією із цікавих постатей на ниві поширення і популяризації народного мистецтва Гуцульщини, зокрема художнього різьблення по дереву, є **Радиш Мирослав Богданович**. Народився 5 травня 1962 року в Косові. Член Національної спілки художників України. Належить до молодшого покоління талановитих майстрів-художників сьогодення, які роблять вагомий внесок у збереження традиційного народного мистецтва. Навчався на відділі художнього дерева в Косівському технікумі народних художніх промислів імені В.І. Касіяна (у 1977-1981 роках). Здобути професію допомогли йому довідчені викладачі Микола Федірко, Володимир Гавриш, Степан Сахро, Богдан Радиш, Йосип Приймак та інші.

Творча візитівка Мирослава Радиша: мистецьки довершені вироби як у композиційному, так і в плані технічного виконання. Майстер працює, так би мовити, на очах своїх вихованців, колег, випадкових спостерігачів. Це є свідченням того, що він впевнений у непомилності власних задумів і чиясь випадкова думка не зіб'є його на манівці. Творчість М. Радиша – багатогранна, він завжди у пошуку, відпрацьовує авторський почерк, експериментує, іноді виходячи за межі традиційного гу-

цупського різьбярства, але завжди досягає бажаного. В його арсеналі – різноманітні за формою і змістом вироби не тільки виставкового характеру, але і вжитково функціонального та подарункового. Значне місце займають твори на сакральну тематику й літургійні предмети (кіот, престол, аналой, на-престольні та ручні хрести, процесійні хрести, патериці, жезли та посохи). Дуже цікавою знахідкою М. Радиша є вміле поєднання різних порід дерева, причому намагається використовувати природний колір деревини: світлий явір, темний горіх, червону грушу. В такому поєднанні виконані багато варіантів свічників-трійць, яким дає символічні назви: «Голгофа», «Святий Юрій», «Врочистий», «Реквієм», «Різдво» та ін.

Дивовижними є твори у формі тарелів – різьблена Шевченкіана. Тут, окрім вмілого поєднання різних порід дерева, автор у притаманній йому манері глибоко розкриває тему: «За байраком байрак», «Садок вишневий», «Сон», «Тарасова ніч», «Реве та стогне Дніпр» та інші.

Загалом творчі роботи Мирослава експонувалися на багатьох виставках в Україні та за кордоном, зокрема в Києві, Львові, Чернівцях, Яремче, Харкові та ін. Він – лауреат всеукраїнської пре-

мії імені Катерини Білокур, районної премії імені Юрія Шкрібляка в галузі декоративно-прикладного мистецтва, дипломант Міжнародного фестивалю мистецтв «Слов'янський базар» у Вітебську. Є постійним учасником виставок, що організовує Косівська регіональна організація НСХ України... Не оминати увагою й такої цікавої і важливої події (для самого автора і для мистецької спільноти Косівщини), як виставку творів Мирослава Радиша «МІСТОк» восени 2020 року у Харківському художньому музеї. Завдяки ініціативі завідувачки Косівського музею народного мистецтва і побуту Гуцульщини Вікторії Яремич та стараннями самого Мирослава прокладений важливий місток між Косовом і колишньою столицею України – Харковом. Освятити цю подію прибув Владика Василій, Екзарх Харківський (УГКЦ). Кураторка виставки Ольга Євсєєва розповіла, що відвідувачі реагують із не-підробним захопленням, адже там подібного майже немає.

Творчість Мирослава Радиша, котрому у листопаді 2020 року присвоєно почесне звання «Заслужений художник України», є, безперечно, прикладом для наслідування. Бо тільки наполеглива праця, пошуки себе,

власного стилю в мистецтві завершуються успіхом.

Стринадюк Микола Богданович – випускник Косівського технікуму народних художніх промислів, художник, майстер з художньої різьби по дереву. Цікава особистість, закоханий у різьбу з підтоновуванням. Його роботи характерні оригінальним авторським стилем, власним почерком у підході до вирішення задуманих композицій. Виробив загадковий творчий код, який притаманний небагатьом. У його композиціях закладений глибокий філософський зміст, він спонукає глядача уважно розглядати кожну роботу і знаходити щось цікаве. Микола не відходить далеко від традицій, використовує елементи та мотиви народного мистецтва, але деколи зраджує кольорова тональність. Побудова його творів на основі ритмічного повтору з невеликим акцентом викликає дивну, заспокоїливу дію. Майстер надзвичайно працелюбний, до творчості ставиться з неабиякою відповідальністю, всі «ходи» обмірковує заздалегідь. Не раз у розмові зауважує: «Ви знаєте, в мене, як з'явиться гарна думка, скоро біжу додому, щоб її втілити в життя». Мабуть, це «хвороба» багатьох справжніх митців...

Володимир ГУЗ. Свічник;
Василь ДЕВДЮК.
Декоративна таріль;
Микола ТИМКІВ.
Орнаментальна таріль;
Йосип ПРИЙМАК.
Ваза «Достаток»;
Микола СТРИНАДЮК.
Пласт «Космічні Карпати»

Василь КУХТА,
письменник, журналіст,
м. Ужгород

МИСТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

«І ВІДЧУВАЄШ СЕБЕ У ЦЕНТРІ ВСЕСВІТУ...»

РОЗМОВА З ЧЛЕНОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ХУДОЖНИКІВ УКРАЇНИ ВАСИЛЕМ ФІЛЕШЕМ

ВІЗИТІВКА: ВАСИЛЬ ФІЛЕШ

Народився 2 березня 1952 р. у с. Бронька Іршавського району Закарпатської області. У 1975 р. закінчив Ужгородське училище прикладного мистецтва.

Учасник закарпатських обласних, усеукраїнських, закордонних виставок. Персональні: м. Іршава (1992, 2002, рр.), м. Ужгород (1992, 2017 рр.). Твори зберігаються у фондах Дирекції виставок Національної спілки художників України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Закарпатському художньому музеї імені Й. Бокшая.

Член Національної спілки художників України з 1993 року. Працює в стилі «modern art».

З 1989 р. очолює народне районне об'єднання художників та народних майстрів «Колорит Боржави». Засновник і режисер-постановник зразкового дитячого музично-драматичного театру «Пролісок». Автор пісенного альбому «Ой, Марічко, файна чічко», поетичних збірок «Розіп'ята совість» (1999 р.), «Боржавська елегія» (2001 р.), «Гармонія» (2001 р.).

Його пісенні твори чотири роки поспіль входять до збірки «Золоті хіти України».

В.К.: – «Все починається з добра, все починається з любові...», – сказав колись видатний український педагог, наш з Вами тезка, Василь Сухомлинський. Без цих базових підвалин дитинства важко в житті добитися успіху, в тому числі професійного...

В.Ф.: – Знаменита метафора! Дякувати Всевишньому, були вони даровані і мені, хоч і зростав тривалий час без батька-матері. Мій дідусь Юрій Філеш буквально огорнув безмірною добротою і строгою любов'ю. Але про все, як мовиться, по-порядку... Народився я майже сімдесят років тому в дивовижній місцині. Досі пам'ятаю одного з перших своїх віршиків: «Село між горами, наче долонька, – Воно називається Бронька». Так, ідеться про Іршавщину, славнозвісну гору Кук, високі полонини, непонівечені ліси. Саме там володів мій дідусь безцінним скарбом – придбаною на зароблені в далекій Америці гроші гірською землею. У часи мого раннього дитинства його вже встигли розкуркулити, а бать-

ки, щоб уникнути примусової праці на шахтах, куди на той час масово відсиляли закарпатців, подалися на цілину. А дідусеві випала непроста місія – виховувати внука з непогамовним темпераментом... Він був і залишається досі найбільшим авторитетом мого дитинства. З яким трепетним хвилюванням слухав я розповіді про американську дідову «одіссею» (до речі, там назаваще осів його рідний брат), перебування на посаді «бірова» (голови села) за «мадярів» і «чехів», участь у світовій війні. Був старшиною австрійського війська, мав кілька поранень і, як нагороду, залізний нагрудний хрест. А ще – закінчив у Сиготі сільськогосподарську школу і здобув фах ветеринара. Тому й далі, хоч і розкуркулений, користувався неабияким авторитетом серед односельців... З шести років я піднімався з дідусем на гірські сінокося, ночував у хатині-зимівці. Там не було вже ні коней, ні волів, ні овець, від яких його щасливо «визволила» нова влада. Але які там були краєвиди! На дні моєї тайстрини завше лежали акварельні фарби, пензель, посудина для води. Та гори були такі розлогі і високі, такі величні й аж ніяк не влягалися на маленькому аркуші паперу. Та поступово я розібрався з масштабом і все закінчилося щасливо. Дідусь всіляко заохочував мої малярські і віршувальницькі вправи...

В.К.: – У якому віці dokonче визначилися з вибором майбутнього фаху?

В.Ф.: – Після четвертого класу навіть слухати не хотів про якусь іншу професію... Буду художником – і край! Правда, вчителів мені рішуче бракувало,

але допомагали книги. За Хрушова в Україні видано багато мистецьких альбомів. Двоюрідна сестра мами була бібліотекарем і мені потрапляли в руки фоліанти, не доступні іншим ровесникам. Адже там красувалися оголені (жіночі) натури! Вони мене, звісно, теж цікавили, але з більшим трепетом вдивлявся в шедеври великих майстрів, намагаючись розгадати бодай найдрібніші секрети їх майстерності. У кольорі, композиції, і ще в чомусь, мені не підвладному. Це споглядання не минуло намарне. Після восьмого класу я вступав до Ужгородського училища прикладного мистецтва. Незважаючи на те, що моєю підготовкою не опікувався жоден професійний художник, успішно здав іспити, але... не вистачило одного бала! І це не дивно, адже конкурс був шаленим: вісім претендентів на одне місце. Мені пропонували перевестися на відділення «металу» чи «дерева», але я заповзався на своєму: волію бути живописцем! Але від долі, як кажуть, не втечеш. Через два роки, після навчання у Довжанській, а потім Кушницькій середніх школах (у Броньці була тільки восьмилітня) я (завдячуючи вчителю малювання з Кушниць Михайлові Гецьку) нарешті став студентом. Але на той час живописне відділення в Ужгородському училищі прикладного мистецтва закрили і мені знову ж таки судився «метал»...

В.К.: – *Отже, Вам нарешті пощастило на кваліфікованих вчителів...*

В.Ф.: – З дбайливих рук Михайла Гецька я потрапив до справжніх профі – художників з великої літери. Переконали: мені і моїм ровесникам ще довго заздритимуть сучасні і майбутні покоління випускників училища, яке нині називається коледжем. Адже опікувалися нами люди, які за спиною мали європейську мистецьку освіту, були у малярстві глибокими філософами. Скажімо, улюблені мої навчителі – Олександр Петкі і Вільмош-Йожеф Береч. Обидвоє закінчили Академію образотворчих мистецтв у Будапешті. Траплялося, їх наука була жорсткою. Коли нас,

**Гармонія хаосу.
Полотно, олія, 2015 р.;
У Карпатах бродить літо...
Полотно, олія, 2015 р.;
Різдвяний натюрморт.
Полотно, олія, 2015 р.**

Василь ФІЛЕШ

***

Колись я ховався
під могутньою кроною
цього дерева
коли ще хлопчиком був –
худим і босоногим.
Ховався від громів
і блискавиць,
спостерігаючи,
як показує гарячий язик
вогняний змії.
З цих гілок я зривав
кислі плоди
і грав у жмурки
з такими, як сам, пустунами,
трохи не зламавши руку
на стовбурі цього дерева
коли вперше вирізав
літери,
які відлунюють в моєму серці:
«Василь + Люба =
Любов!»
І зараз знаходжу
це ніжне ім'я
на грубій корі
дерева мого життя ...

ВРЕШТИ-РЕШТ

Настане день,
коли равлик покине свій дім –
стане холодним і голим.

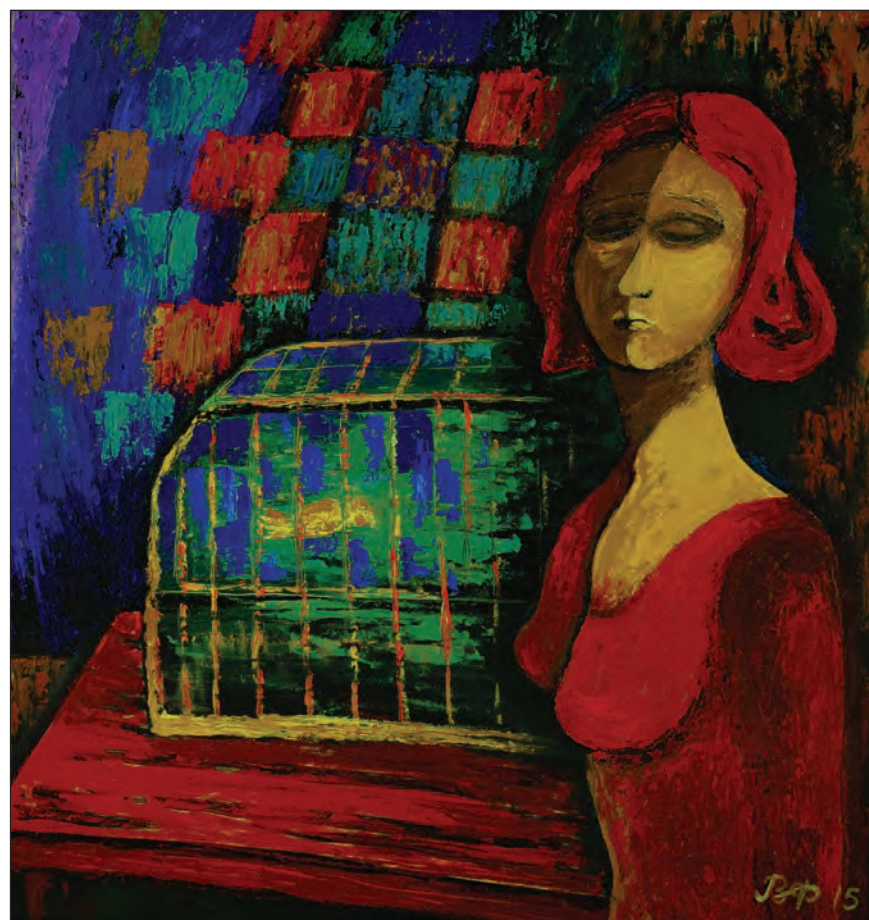
А черепаха в своєму панцирі
вийде з моди –
і стане народжувати
не своїх дітей.

Яйце розтопиться, наче пломбір.
Але зсередини стане камінним.

Річка одягне шкаралупу,
хоч зостанеться все-таки
мокрою.

Гори перетворяться
на великі грудки
гарячої, розплавленої магми
з холодною серцевиною.

І коли цей день настане,
очі будуть бачити наскрізь
і не зможуть більше
обманювати.

початківців, тягнуло на абстракції, чули суворий вердикт: спочатку навчіться малювати реалістично, а потім експериментуйте. Пригадую, як на наших очах Петкі віртуозно писав аквареллю «A la Prima» – «по мокрому». І – я за його прикладом, аж доки маестро, зупинившись за мою спиною, не сказав, хоч і з гумором, але по-батьківськи: «О, та ти вже добігаєш до мене...»

Проте найбільшими своїми вчителями вважаю Адальберта Ерделі і Володимира Микиту...

В.К.: – *Корифей закарпатської школи живопису – великий Ерделі – як і Ви, з Іршавщини...*

В.Ф.: – Звісно, земляцтво не могло не викликати мою особливу зацікавленість його постаттю... Але трапилося ще одна історія, яка, скажемо так, неймовірно наблизила мене до Ерделі... Повернувшись на навчання (після армійської служби, де мені нагадали про американського «двоюродного дедушку»), розшукуючи житло, подзвонив у двері будинку чеської забудови.

Мене погодилися взяти за квартиранта. Якось, коли працював за мольбертом, двері кімнати відчинив господар, Василь Андрійович Кузьма, з плеяди потомствених закарпатських педагогів. Поспостерігавши хвилику, сказав: «Ти, Васильку, маєш дуже гарно малювати...» І додав: «Адже спиш у ліжку, в якому неводнораз ночував Ерделі...» Виявилося, разом працювали в Ужгородському художньо-промисловому училищі, Ерделі – директором, а Кузьма – вчителем фізики, хімії, математики. Часи були повоєнні, невдячні. Грошей вічно не вистачало, незважаючи на те, що Ерделі був художником недосяжної височини. І коли дружина Магда заводила про це мову, вибухала сварка. Тоді Адальберт коротав ночі в оселі свого товариша і колеги... На стінах кімнати, яку я винаймав, висіло кілька робіт великого майстра. Запам'ятався портрет господаря, який захоплювався також бджоларством («Дід-пасічник»). А також «Осінній пейзаж», написаний, за сло-

вами моєї доброї господині, «дикими фарбами»; ще кілька полотен... І я, годинами стоячи перед цими шедеврами, намагався «розсекретити» манеру письма Ерделі, захоплювався його вмінням посилювати кольорову гаму на два-три тони, зачаровувався магнетичною енергетикою, яка буквально струменіла з картин... Подібний вплив мала на мене в молоді роки і творчість нашого сучасника – лауреата Шевченківської премії Володимира Микити. Захоплювала жорстка графічність його живописних творів, яка цупко «тримала» колір. І, звісно, глибоко карпатоцентрична тематика, вона не дозволяла глядачеві забути, де він живе і кому та чим за це зобов'язаний... Доки був студентом, принаймні раз у тиждень відвідував картинну галерею: треба було врешті-решт визначитися, куди далі, як художнику, рухатися...

В.К.: – *По закінченні училища Ви знову потрапили на рідну Іршавщину. Не секрет, що більшість закарпатських художників не уявляють свого життя поза обласним центром...*

В.Ф.: – На розподілі на працю, а тоді ще існувала така традиція, мене спрямовано в Довжанський лісокомбінат, на посаду головного художника сувенірного цеху, який щойно відкрився. Через рік, під час зустрічі з однокурсниками (наслукавшись про вибоїни на їх професійному шляху), зрозумів, що маю дякувати долі за перший запис у трудовій книзі. На що я міг розраховувати в Ужгороді? На зйомну квартиру, чи, якщо пощастить, роботу в обласних майстернях Художфонду? Зате у Довгому я сповна спізнав солодкий присмак творчої свободи, задоволення від вчасно і якісно виконаних замовлень, навчився комунікувати з людьми. Зрештою, то були мої перші управлінські «університети», які знадобилися в майбутньому. Адже невдовзі я перебрався в Іршаву, звідки родом моя дружина Люба. Ми звели там наш родинний будинок, а я почав трудитися в художній майстерні при районному відділі культури...

В.К.: – *Отже, Ви назавше пропилися в глибинці... Чи існує, на Вашу думку, творча провінція і як в ній живе художнику?*

В.Ф.: – Іршава стала для мене воістину землею обітованою, моїм Ельдорадо... Не уявляю себе поза нею: тут вдалося мені, не наступивши на

Жінка з кліткою. ДВП, олія, 2015 р.;
Вільне падіння. ДВП, олія, 2015 р.;
Копиці. Полотно, олія, 2013 р.

горло власній пісні, залишитися самим собою, зреалізувати найнесподіваніші проекти. Можливо, я зачав би в Ужгороді, чи якомусь іншому великому місті. Мій немислимий темперамент вимагав надто широкого поля діяльності. Й Іршава його ласкаво надала... Треба пам'ятати, що в дитинстві і юності мене буквально розривали різні, окрім малювання й віршування, захоплення: у сім років, з допомогою дідуса, власноруч виготовив скрипку, відтак закінчив музичну школу, де оволодів домрою, гітарою, контрабасом; співав зі сцени; брав участь у шкільному драмгуртку, а під час навчання в училищі пройшов студії бунтівного Ярослава Геяса, тоді головного режисера Закарпатського обласного музично-драматичного театру. У різні роки й на різних посадах (завідувача художньої майстерні, а відтак – директора районного будинку культури) записав альбом власних пісень, видав кілька поетичних збірок, створив об'єднання художників та майстрів народної творчості «Колорит Боржави», зразковий дитячий музично-драматичний театр «Пролісок». Зізнаюся, особливо тішуся останнім своїм дітищем. Сьогодні ним переймаються мій син Василь – професійний режисер і актор, а також дружина Любов, художній керівник. Наш «Пролісок» неводнораз ставав переможцем закарпатського обласного фестивалю-конкуру дитячого та юнацького театрального мистецтва «Юні зірки Мельпомени». Пригадую кумедний випадок: наслуховавшись мого співу під час вистави «Солом'яний бичок», голова журі, головний режисер драмтеатру А. Філіппов вигукнув: «Наш колектив потребує такого актора!..» Не розгубившись, я відповів: «Проте наш колектив не сміє такого втрачати...»

**Композитори і виконавці
Василі ФІЛЕШІ,
старший і молодший,
перед святковим концертом,
м. Ужгород, Закарпатський
обласний драмтеатр, 2015 р.;
зразковий дитячий музично-
драматичний театр «Пролісок»;
у родинному колі (зліва направо):
онук Кирило, внучка Іванна,
дружина Любов, син Василь,
дочка Діана, внучка Василина,
в центрі – художник Василь ФІЛЕШ**

Розмова. Полотно, олія, 2017 р.

Сміх у залі довго не стихав... Ось вам і відповідь на запитання, чи існує творча провінція. Часто-густо провінція в цьому сенсі випереджує найкрутіші мегаполіси.. Щодо того, як живеться в ній художнику... По-різному. Найчастіше – на голому ентузіазмі. Але відчуваєш себе, трапляється, центром Всесвіту. І це оправдовує найскладніші випробування...

В.К.: – *Тут, у мініатюрній Іршаві, Ви, знайшли власний творчий стиль, неповторну живописну манеру. Не часто це вдається навіть художникам у столиці...*

В.Ф.: – Славнозвісна закарпатська школа живопису до цього зобов'язує. Найперше – до її подальшого розвитку, пошуків нових форм, засобів вираження. Але щось повинно залишатися незмінним. Йдеться, напевно, про дух школи, тяглість традиції, а не про сліпе копіювання природи. Нинішні «пейзажисти» на фоні великих попередників виглядають щонайменше безпомічними і смішними. Звісно, потрібен талант, помножений на титанічну працю... В пору учнівства і мій живопис був, певно, млявим і не тримався купи. Але допомогли, як і Адалберту Ерделі, французькі імпресіоністи. Вібрації кольору на моїх полотнах – саме від них. Знову ж таки, це не сліпе копіювання, а джерельна база, невідь з яких причин близька серцю. Структурованій графічності моїх полотен завдячую, насамперед, дивовижному художнику, гуру тогочасної творчої молоді Закарпаття, Павлові Бедзіру. І досі пам'ятаю нашу тодішню розмову. Відбулася вона напередодні московської олімпіади 1980 року. Працюючи в художній майстерні, готував усілякі панно: мали бути розміщені уздовж автоторіг, по яких могли пересуватися іноземці. А Бедзір був членом художньої ради обласпоживспілки, яка благословляла такі замовлення. Він доброзичливо сказав: «Ти, Васильку, дуже добре робиш монументальні твори... Але подбай про свій живопис: йому бракує «залізної» форми...» Зачеплений за живе, я з півроку вивчав і випробовував на практиці, розпочинаючи з деревориту, графічні прийоми японців. А потім мене осяяло... З тих пір спочатку постає графічна основа моїх робіт, а потім накладається колір...

В.К.: – *Хочу висловити респект як поет поету: Ваші верлібри стали для мене справжнім відкриттям. Як і те, що автором передмов до Ваших книг – видатний український письменник, славної пам'яті Дмитро Кремень...*

В.Ф.: – З Дмитром Кременем зростали разом: він у Сухій, я – у Броньці, ці два села були об'єднані однією сільською радою. Більше того – ми є близькими родичами, весь час стежили за творчістю один одного. Ділили на двох одну й ту ж родинну історію: двоє наших дядьків Михайло та Іван Будули були членами УПА, відбули 25-літнє ув'язнення, 5 років поселення в Сибіру. Отож не випадково Дмитра після закінчення університету теж зіслали в миколаївські степи... У червні 2001 року він написав (у передмові до збірки моїх віршів «Боржавська елегія»): «Трагічна планида нашої рідної, нашої Срібної Землі. Але чим-чим, а безпам'ятством українці-закарпатці не страждають. І я пам'ятаю околицю Іршави, де височіє ще не бачена мною мистецька студія Василя Філеша, і спогадую його рідну хату з криницею, де на цямринні зеленів древній мох, а неподалік – стрімка Боржава...» До речі, Дмитро також захоплювався малюванням, а під час навчання в Ужгородській школі-інтернаті відвідував студію образотворчого мистецтва, керовану славнозвісним Золтаном Баконієм...

В.К.: – *Запитання-акорд на завершення розмови: яке з Ваших полотен наймиліше Вашому серцю?*

В.Ф.: – Художнику (якщо він справжній, а не показний, і працює не тільки заради грошей) всі його творіння – рідні і дорогі. Так склалося, що я одним з перших у Закарпатті вдався до сакральної тематики. Це не було даниною моді, ще в дитинстві, завмираючи серцем, мандрував сторінками старовинної дідової біблії, видрукованої на цигарковому папері. І тепер маю тверде переконання: без християнської моралі світ доконечно зіб'ється на манівці. Кожна моя робота з цієї серії глибоко осмислена у формі і кольорі, часто наповнена щемливим змістом. Як, скажімо, полотно «Повернення блудного сина», «Відчай» – суто біографічні...

В.К.: – *Пане Василю, щиро бажаю Вам нових творчих осягнень і відкриттів, якими Ви повсякчас радуєте не тільки «маленьку батьківщину», але й поціновувачів Вашого таланту у найбільших містах України і світу...*

В.Ф.: – Дякую!..

*Іршава-Ужгород,
вересень 2021 р.*

**Продовження вернісажу
Василя ФІЛЕША
див. на 3-4 стор. обкладинки**

ВТРАТИ

ЛЮДИНА З ДУШЕЮ ПТАХА...

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ БОГДАНА ГОДОВАНЦЯ

13 березня 2021 року перестало битися серце нашого чудового друга, колеги, кандидата біологічних наук, старшого наукового співробітника зоологічної лабораторії Карпатського біосферного заповідника Богдана Годованця.

Сумна новина сколихнула всіх, адже Богдан був людиною з великої літери, вражав глибиною думок, відкритістю, добрим серцем. Завжди у чудовому гуморі, в очах іскрилося захоплення улюбленою справою. Був готовим податися у найвищі полонини, щоб, скажімо, побачити любовні ігри червонокнижних глухарів...

Почалася співпраця КБЗ із Богданом Годованцем ще 1992 року. Це була його перша робота після здобуття вищої освіти у Чернівецькому державному університеті імені Ю. Федьковича, де вчився на біологічному факультеті.

Народився 4 квітня 1968 року у смт Солотвино Богородчанського району Івано-Франківської області. Там закінчив школу й пішов далі навчатися, встиг відслужити строкову службу в лавах радянської армії та влаштуватися 92-го року на роботу до КБЗ: старшим лаборантом, молодшим науковим співробітником. Минуло кілька років – і в квітні 1997 р. переведений на нове місце роботи – старшим науковим співробітником Природного заповідника «Горгани». Але по часі знову повернувся до колективу КБЗ.

Далі почався вир життя: робота, активна участь у захисті природи, жертвна відданість науці й безупинне спостереження за птахами. Саме завдяки любові до цих небесних створінь він написав та захистив у 2013 році кандидатську дисертацію «Птахи Українських Карпат: сучасний стан, історичні зміни та проблеми охорони». У своїх наукових пошуках завжди був першопрохідцем. У результаті проведених досліджень ним вперше за останні роки складено повний видовий список орнітофауни Українських Карпат, отримано нові дані щодо поширення, чисельності, біології багатьох видів птахів регіону. Вперше репрезентовано повні списки пролітних та зимуючих птахів досліджуваної території, вивчено відносну чисельність, здійснено фауногенетичний аналіз та дано екологічну характеристику орнітофауни. Доповнено сучасними даними матеріали про висотно-просторовий розподіл орнітофауни Українських Карпат. Вперше прослідковано динаміку регіональної орнітофауни за останні 50 років і встановлено основні тенденції її змін та перспективи розвитку. На основі оцінки сучасної області поширення і чисельності, а також оцінок їх змін вперше проаналізовано сучасний стан гніздової орнітофауни та її зміни.

Богданом Годованцем встановлено основні лімітуючі чинники, які негативно впливають на стан популяцій птахів та розроблено рекомендації щодо їх охорони. Зокрема від-

значено, що основними причинами зміни орнітофауни Українських Карпат є негативна дія антропогенних, абіотичних та біотичних чинників. Серед антропогенних найбільш впливовими є: знищення та деградація гніздових і кормових біотопів, нерациональне ведення лісового й сільськогосподарства, збіднення кормової бази, хімічне забруднення середовища, пряме переслідування людиною та фактор турбування. Загалом він відзначив, що понад 90 відсотків видів птахів регіону підлягають охороні, згідно міжнародних конвенцій та угод ратифікованих Україною.

Матеріали його досліджень були використані під час розширення та оптимізації території Карпатського біосферного заповідника та Природного заповідника «Горгани», оптимізації природно-заповідного фонду Закарпатської області та створенні кадастру пралісів Закарпатської області, при написанні нарисів про окремі види до Червоної книги України.

Загалом, його творчий доробок – понад 200 публікацій. Був учасником різноманітних міжнародних наукових проєктів та інших всеукраїнських подій, але скільки б ще зміг зробити, якби не раптова смерть. Скільки б зміг дослідити, написати... Але, на жаль, не судилося... Вічна Тобі пам'ять, дорогий друже!

Андріана ЛЕЛЕ,
Богдана МОСКАЛЮК

ЗМІСТ

	<i>Стор.</i>		
		<i>Екосвіт у подіях</i>	
		ЛИПЧАК З. Заходи з нагоди Дня водно-болотних угідь	38
Відновлено діяльність Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів	1	Розвитку української економіки – екологічні пріоритети	38
ГАМОР Ф. Деякі історичні аспекти створення та розширення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (До 15-річчя включення української та словацької частин букових пралісів Карпат до Списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО)	2	Руслан Стрілець: «Місцева влада має стежити за чистотою річки Тиса...»	38
ЛЕЛЕ А. «Ми відкриті до співпраці, інноваційних ідей і конструктивних пропозицій» (Розмова з директором Карпатського біосферного заповідника Миколою Тарасюком)	10	Роман Абрамовський: «Міндовкілля розпочинає велике заліснення України до 2030 року»	39
Для патрулювання гірських обходів (Автопарк КБЗ поповнився транспортом)	12	Микола Тарасюк – переможець відбору на посаду директора КБЗ	39
НИТКА В. «Сьогодні потрібна Національна служба заповідної справи» (Розмова з директором Департаменту природно-заповідного фонду і земельних ресурсів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Едуардом Арустамяном)	14	ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	40
ГАМОР Ф. Міжнародний форум у Рахові (На науково-практичній конференції обговорили проблеми збереження і сталого використання природно-ресурсного та етнокультурного потенціалу Гуцульщини в транскордонному контексті в Україні та Румунії)	17	Уряд затвердив Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища до 2025 року	41
ПОПОВИЧ Ю., ВОЛОЩУК М., КОЗУРАК А., ГЛЕБ Р. Карпатський біосферний заповідник: будні наукової та природоохоронної діяльності	20	Завдяки цифровізації лісова галузь стане сучасною та прозорою	41
ПРИНДАК В. Земля легендарних бєссів, або Скарби НПП «Сколівські Бєскиди»	22	ГАМОР Ф. Проектна ідея щодо будівництва сміттєпереробного заводу	42
ГАМОР Ф. Славське ділиться славою... (Рахів'яни вивчали досвід роботи гірськолижного курорту «Славське» та НПП «Сколівські Бєскиди»)	26	ГАМОР Ф. Про біологічне та культурне розмаїття	42
ПЕТРАЩУК Я., ГОЛИНСЬКИЙ Я. На сторожі рідних Карпат (Природному заповіднику «Горгани» – 25)	28	ГАМОР Ф. Поглиблення транскордонної екологічної співпраці	43
СУХАРЕВ С. Рятівники довкілля	30	БУНДЗЯК В. Міжнародна «ніч кажанів»	44
ГАМОР Ф. За збереження особливо цінних природних об'єктів природоохоронці отримують мізерну заробітну плату	33	ГАМОР Ф. Проблеми ПЗФ України обговорили у Надвірній	45
ГАМОР Ф. Равлик на колії, або Як пришвидшити державницьку думку і виконавську «дисципліну» (Деякі проєктні ідеї щодо активізації роботи зі збереження унікальних природних і культурних цінностей та сприяння сталому розвитку краю в географічному центрі Європи)	34	ТАРАСЮК М. Міжнародна конференція в Угорщині	45
		ЛИПЧАК З. Пралісові дива і юні екскурсоводи	46
		БУНДЗЯК В. На базі КБЗ – юнацькі спортивні змагання	47
		ЛИПЧАК З. Дні захисту тварин	47
		КАЛЬБА Н. Особлива екскурсія	47
		Тимчасово виконуючим обов'язки Міністра призначений Руслан Стрілець	48
		ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І., БЕРКЕЛА Ю. Міжнародні заходи в Брюсселі	48
		ГАМОР Ф. «Круглий стіл» із проблем впровадження екосистемних послуг	50
		Обмеження на обіг пластикових пакетів	51
		ЛЕЛЕ А. КБЗ – у віртуальній реальності	52
		ЛИПЧАК З. Фотоконкурс «Дерев'яна спадщина предків»	53
		ГЕТЬМАН В. У просторі-часі (Українці та їх походження)	54
		ДЯКІВ В. Галичина – земля солі (Історія видобутку та виробництва «білого золота» – від найдавніших часів до наших днів)	66
		ДОВГАНІЧ Я. Новітні технології у справі охорони природи	72

КИСІЛЬ О. Застосування сучасних технологій для управління паводками і посухами – проєкт FloodUZH	74	ВОЛОЩУК І. Мій спомин про принца Філіпа	155
ДЕМ'ЯН В. Нематеріальна культурна спадщина в умовах зміни клімату: продовольча безпека, роль і місце спільнот, взаємозв'язок конвенцій ЮНЕСКО	79	РУДАВСЬКА-ВОВК Л. Бойківщина – здалека і зблизька	156
НЕСТЕРУК Ю., ГУДОВСКИ Я. Піп-Іван Чорногірський: природні, історичні та культурні цінності в контексті сталого розвитку	84	Вогняне перо на дерев'яних скрижальях	168
ЙОНАШ І. Візит іноземних студентів та започаткування нової співпраці	98	ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. Верховино, світку ти наш... (Топ-п'ятірка природних принад Міжгірщини)	170
МОСКАЛЮК Б., МЕЛЕШ Є. Магія гізурі	101	БЕДЗІР В. Літописець закарпатської глибинки	173
ВОЛОЩУК М. Дослідження унікальної рослинності високогірного озера Апшинець	104	КУХТА В. Сяйво «Карпатської корони» (Стратегія міжнародного партнерства: Україна–Словаччина–Німеччина)	174
Фонд Yves Rocher і його премія «Земля жінок 2021» в Україні	106	Міжнародна літературно-мистецька, екологічна премія «Corona Carpatica» («Карпатська корона») (Положення)	176
ПОПОВИЧ Ю. Навчимо літати пташку...	107	Лауреати Міжнародної премії «Corona Carpatica» за 2021 р.	179
ПОПОВИЧ Ю., БОРИК О. Щоб сойка стала на крило...	108	ШКУРГАН В. Що цінніше?..	180
КРОН А., ЛУГОВОЙ О. Зберігати і примножувати (Наукова, методична та природоохоронна діяльність Зоологічного музею Ужгородського національного університету)	110	ГРИНЮК М. Патріотизм чи блюзнірство?	185
ВОЛОЩУК М. Мармароські Альпи і «Вашікова хата»	114	ГЕРАСИМ'ЮК В. Знакові імена: Петро Шекерик-Доників	188
РОМАНІВ П. Функціональні аспекти туристичного потенціалу Журавненської громади Львівської області	116	ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ П. Варунок для градового царя	193
БЕРКЕЛА І. Ода Карпатам (Бард-плєнер-табір «Муза Карпат-2021»)	120	КЛІЧАК В. Стефаник (Поєма-цикл)	200
ЄФРЕМОВА С. «Дивись!.. Дивуйся!.. Вся оця краса...»	122	<i>Книжкова полиця</i>	
САНДУЛЯК В. Дім на горі (Про кіз і Козиряни; «сєлюків» і «панів»; розбите корито і випростану спину; дорогу додому і мир у серці)	124	СЕНЬКО І. Про книгу-візитівку Василя Кухти «Писати і дихати»	204
САНДУЛЯК Л. Про рідне і дороге	126	МАСЛЯНИК О. Між людиною і природою	206
БОЙЧУК О. Дари рук і серця Любові Сандуляк	129	МОСКАЛЮК Б. Черговий випуск «Природи Карпат»	206
БАБІЧИН Ю. Природа – прояв присутності Творця	138	ГАМОР Ф. На часі – державна програма зі збереження та розвитку ПЗФ України	208
КАЛЬБА І. «ПоКалабанях» у Музеї екології гір	139	ШКУРГАН В. Поет художнього дерева (Про Мирослава Радиша – заслуженого художника України, лауреата мистецьких премій імені Катерини Білокур та Юрія Шкрібляка)	209
КУХТА В. Золоті груди Карпат (Письменник, журналіст Василь Кухта бесідує з доктором біологічних наук, професором, академіком Української екологічної академії наук, заслуженим природоохоронцем України Федором Гамором з нагоди його 70-ліття)	140	РАДИШ-МАРИНЮК Б. Про янгола за пазухою, пташку на рай-дереві, кварту ватри, цоркання пацьоркових коней	210
Бути завжди на коні (Юрію Стефураку – 60!)	146	ПРИЙМАК Й. Коли ремесло переростає в мистецтво...	211
<i>Nota bene</i>		<i>Мистець. Природа. Час</i>	
Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат	148	КУХТА В. «І відчуваєш себе у центрі Всесвіту...» (Розмова з членом Національної спілки художників України Василем Філешем)	214
		ФІЛЕШ В. «Колись я ховався...»	216
		Врешті-решт	
		ЛЕЛЕ А., МОСКАЛЮК Б. Людина з душею птаха... (Світлій пам'яті Богдана Годованця)	220

CONTENTS

	Page	
Activity of the World Network of Mountain Biosphere Reserves restored	1	of preservation and sustainable use of natural resources and ethno-cultural potential of the Hutsul region in a cross-border context for Ukraine and Romania)
HAMOR F. Some historical aspects of designation and expansion of the World Heritage Site «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe» (On occasion of the 15th anniversary of listing the Ukrainian and Slovak parts of the Carpathian primeval beech forests into the UNESCO World Heritage List) <i>The author of the article, Doctor of Biological Sciences, Professor, Deputy Director of the Carpathian Biosphere Reserve Fedir Hamor notes that in late 2006, after the intensive work done by the teams of the Carpathian Biosphere Reserve and Zvolen Technical University, the governments of Ukraine and Slovakia sent a relevant application to the UNESCO World Heritage Committee. On June 28, 2007, at its 31st session in Christchurch, New Zealand, this intergovernmental environmental authority decided to include the Ukrainian-Slovak nomination «Primeval beech forests of the Carpathians» in the List of World Heritage Sites with an area of 77,971 hectares, 29,278 of which ha formed the core zone, and 48,692 ha formed a buffer zone. In 2011 this nomination was expanded by adding German clusters, and got a new name «Primeval beech forests of the Carpathians and ancient beech forests of Germany», and in 2017 the site included fragments of beech primeval and oldgrowth forests from 10 European countries and was renamed as «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe». After the next expansion of the Site (July 28, 2021) it covers 18 countries of Europe.</i>	2	POPOVYCH Yu., VOLOSHCHUK M., KOZURAK A., GLEB R. Carpathian Biosphere Reserve: daily routine of research and conservation professionals <i>Photo gallery.</i>
LELE A. «We are open to cooperation, innovative ideas and constructive proposals» (Interview with Mykola Tarasyuk, Director of the Carpathian Biosphere Reserve)	10	PRYNDAK V. The land of legendary Bessi tribe, or the Treasures of the Skolivski Beskydy National Nature Park
For patrolling mountain areas (CBR's motor transport pool got new vehicles) <i>On July 7, 2021, Mykola Tarasyuk, Director of the Carpathian Biosphere Reserve, was granted the keys to six new Toyota HILUX cars by Michael Brombacher, manager of the project «Support Nature Protected Areas of Ukraine» (funded by the German Ministry of Economic Cooperation and Development). And on July 28 the CBR got seven new Honda motorcycles.</i>	12	HAMOR F. Slavske opens up secrets of its fame... (A group from Rakhiv learned from the experience of the Slavske ski resort and the Skolivski Beskydy National Nature Park)
NYTKA V. «Today we need a national nature conservation service» (Interview with the Director of the Department of Protected Area System and Land Resources of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, Mr. Eduard Arustamian)	14	PETRASCHUK Ya., HOLYNSKYI Ya. Guarding the beloved Carpathian Mountains (Gorgany Nature Reserve celebrates its 25th anniversary)
HAMOR F. International Forum in Rakhiv (Participants of the scientific conference (November 25, 2021) discussed the problems	17	SUKHAREV S. Lifeguard of environment <i>A story told by Doctor of Sciences (chemistry), Professor Serhiy Sukharev about the activity of the Department of Ecology and Environmental Protection of the Uzhgorod National University under his supervision.</i>
		HAMOR F. Nature conservation professionals get measly wages for preservation of high conservation value natural objects <i>The team of the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management during 2020-2021 analyzed law enforcement in the field of conservation of protected areas in Ukraine, assessed the problems of protected area management, and identified priorities that need immediate solution. Among the priority issues are: improving the efficiency of management and regulation of salaries for the employees of PAs.</i>
		HAMOR F. Snail on the track or How to speed up country-wise thinking and executive «discipline» (Some project ideas for intensifying activities on preservation of the unique natural and cultural values and promoting sustainable development of the region in the geographical centre of Europe) <i>Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor again offers a number of his own project ideas to be considered by statesmen, executive officials, environmentalists, representatives of territorial communities, and the general public. In particular: 1. Regarding design and construction of the International Capacity Building and Research Centre for Beech Forests Conservation, Ecoeducation and Sustainable Development on the basis of the Carpathian Biosphere Reserve; 2. Regarding design and construction of a waste processing plant and reconstruction of sewage treatment plants in Rakhiv in the upper reaches of the cross-border river Tisa on the Ukrainian-Romanian border, within Rakhiv district of Zakarpattia region; 3. Concerning design and creation of the Rakhiv-Terentyn Eco-Ethnopark (and creation of the Museum of Hutsul Culture in Rakhiv and a 4-season complex on Terentyn Mt.).</i>

Events in the world of ecology

- LYPCHAK Z. Events on occasion of the Day of Wetlands** 38
- Defining environmental priorities in developing Ukrainian economy** 38
- Ruslan Strilets: «Local authorities should monitor the cleanliness of the Tisza River...»** 38
- Roman Abramovskyi: «The Ministry of Environment is launching a large-scale afforestation project in Ukraine by 2030»** 39
- Mykola Tarsyuk – the winner of the CBR director selection procedure** 39
- POKYNCHEREDA V., YONASH I. Meeting of the Joint Management Committee for the UNESCO World Heritage Site** 40
A regular meeting of the Joint Management Committee for the UNESCO World Heritage Site took place online. It was attended by 33 experts from 13 European countries. Ukraine was represented by the team members of the Carpathian Biosphere Reserve.
- Ukrainian Government has approved the National Action Plan for Environmental Protection until 2025** 41
- Thanks to digitalization, the forest industry will become modern and transparent** 41
- HAMOR F. Project idea of a waste processing plant construction** 42
About in-situ inspection of the site in Velykyi Bychkiv territorial community for possibilities to place a solid waste landfill and future construction of a waste processing plant for the needs of Rakhiv district, Zakarpattia region.
- HAMOR F. About biological and cultural diversity** 42
On June 4, 2021, the Ukrainian Centre for Cultural Studies of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine together with the Carpathian Biosphere Reserve (in the frameworks of the Memorandum on Cooperation) held an interdisciplinary online discussion on «Biological and cultural diversity as a basis for sustainable development.
- HAMOR F. Intensification of transboundary cooperation in ecological sphere** 43
On June 14-15, 2021, Uzhgorod hosted the International Forum of Interregional and Municipal Cross-Border Cooperation «Ukraine in the Carpathian Euroregion» with the participation of about 130 representatives of government authorities and local self-governments, diplomatic missions, research institutions, universities and NGOs from Ukraine, Hungary, Slovakia, Poland and Romania.
- BUNDZIAK V. International Bats Night** 44
On August 28, 2021, an event dedicated to bats took place at the central office of the Carpathian Biosphere Reserve (as part of the international event «International Bats Night»).
- HAMOR F. Problems of protected areas system of Ukraine discussed in Nadvirna** 45
On September 16, 2021 in the town of Nadvirna, Ivano-Frankivsk region, an international scientific conference (dedicated to the 25th anniversary of the Gorgany Nature Reserve) on the topic «Main problems and trends in protected areas development in the Ukrainian Carpathians» took place.
- TARASYUK M. International Conference in Hungary** 45
On September 25-30, 2021, an international conference «Border areas – cornerstones of ecological connections in the Carpathians and beyond» was held both with the physical presence of the participants in Visegrád (Hungary) and online. The forum was attended by the directors of the Carpathian Biosphere Reserve Mr. Mykola Tarasyuk and NNP «Synevir» Mr. Mykola Derbak. The Ukrainian delegation was headed by the Director of the Department of Nature Reserves and Land Resources of the Ministry of Environment of Ukraine Eduard Arustamian.
- LYPCHAK Z. Miracles of primeval forests and young guides** 46
On September 24, 2021, an ecoeducation event for schoolchildren «Beech primeval forests of the Carpathian Biosphere Reserve – our common heritage» took place at the ecoeducation centre of the CBR in the geographical centre of Europe.
- BUNDZIAK V. Sports competitions for youth held at CBR** 47
The first open cup in summer biathlon among boys and girls of 2008-2012 years of birth took place on the territory of the Narcissi Valley Division of the CBR named after Professor V. Komendar.
- LYPCHAK Z. Days of animal protection** 47
Ecological classes were held by the ecological educators of the CBR for pupils of schools of Rakhiv district, Zakarpattia region.
- KALBA N. Special excursion** 47
In October 2021 an excursion for children from the Rakhiv Town Centre for Comprehensive Rehabilitation for Persons with Disabilities took place at the Museum of Mountain Ecology and History of Nature Use in the Ukrainian Carpathians located at the Carpathian Biosphere Reserve.
- Ruslan Strilets appointed as an Interim Minister of Environmental Protection and Natural Resources** 48
- POKYNCHEREDA V., YONASH I., BERKELA Yu. International events in Brussels** 48
On November 15-19, 2021, a delegation from the Carpathian Biosphere Reserve consisting of its Director Mykola Tarasyuk, and researchers Yuriy Berkela and Vasyl Pokynchereda together with a representative of the Ministry of Environment – Director of the Department for Protected Areas and Land Resources Mr. Eduard Arustamian took part in a meeting of partners of the international project under the LIFE program (funded by EU) and the meeting of the Joint Management Committee for the Pan-European UNESCO World Heritage Site «Ancient and primeval beech forests of the Carpathians and other regions of Europe».

HAMOR F. Round table meeting on implementation of ecosystem service concept	50	YONASH I. Visit of foreign students and initiation of new cooperation	98
<i>On November 23, 2021, the third Forest Dialogue organized by the FSC Ukraine Forest Certification Office took place at the Ukrinform press centre in Kyiv. It was dedicated to the issues of ecosystem services' monetization, their implementation in the system of state ecological and forest policy, as well as prospects for developing a private market of ecosystem services in the context of achieving sustainable development goals.</i>		<i>Field expedition organized for German students (specialization «Protected areas and landscape planning», team leader – Professor Otto Volker, Senckenberg Museum of Natural History, Górlitz) to the Carpathian Biosphere Reserve.</i>	
Restrictions on using plastic bags	51	MOSKALYUK B., MELESH E. Enchantment of Gentiana lutea	101
LELE A. CBR in virtual reality	52	<i>An article about Gentiana lutea L. – a rare alpine plant of the genus Gentiana, Gentianaceae family – its use for medicinal purposes, conservation, and restoration of natural populations.</i>	
<i>On December 9, 2021 in the premises of the Rakhiv District Council a presentation of virtual tours around the Carpathian Biosphere Reserve and other territories of Rakhiv district in Zakarpattia region took place (the product of cooperation with the all-Ukrainian project «Virtual Ukraine» – digitization of tourism magnets of the CBR).</i>		VOLOSHCHUK M. Researching unique vegetation of Apshynets high-mountain lake	104
LYPCHAK Z. Photo contest «Wooden heritage of our ancestors»	53	<i>The author of the article claims: the high mountain areas of the Svydovets massif where Lake Apshynets is located are threatened by rapid development of mass unorganized hiking tourism: tent camps are being set up, and bonfires are being lit. In recent years, even a dirt road was built here...</i>	
HETMAN V. Through space and time (Ukrainians and their origins)	54	YVES ROCHER Foundation and its Women's Land 2021 Award in Ukraine	106
<i>The article analyzes in detail the problematic issues of the Ukrainian ethnos origin and reveals almost 200 years of history of this topic's research. The main definitions highlighted by the author: history of the people is the history of its native ancestral land; ugly, cluttered nature creates people of this kind and diminishes the value of their character.</i>		POPOVYCH Yu. Let's train the bird how to fly...	107
DYAKIV V. Halychyna – land of salt (History of «white gold» extraction and production – from ancient times to the present day)	66	<i>A story of rescuing a Eurasian jay nestling.</i>	
DOVHANYCH Ya. Latest technologies in nature protection	72	POPOVYCH Y., BORYK O. For Eurasian jay to spread its wings...	108
<i>An article about implementation of the SMART patrol system at the Carpathian Biosphere Reserve, which is funded by the Global Conservation Fund.</i>		<i>An illustrated story about rehabilitation of the Eurasian jay nestling at the zoological laboratory of the Carpathian Biosphere Reserve.</i>	
KYSIL O. Application of modern technologies for flood and drought management – project FloodUZH	74	KRON A., LUHOVOI O. To preserve and multiply (Scientific, methodological and nature conservation activities of the Zoological Museum of Uzhgorod National University)	110
<i>A cross-border project in the Uzh River basin is being implemented in partnership with the Slovak Water Management Authority, the Uzhgorod Inter-district Water Management Authority, the Uzhgorod City Council's Office for International Cooperation and Innovation and the Ecosphere NGO.</i>		VOLOSHCHUK M. Maramures «alps» and «Vashik's Hut»	114
DEMIAN V. Intangible cultural heritage in the context of climate change: food security, role and place of communities, and interconnection between UNESCO conventions	79	<i>About history of a tourist shelter «Vashik's mountain hut on Pop-Ivan Mt.» at the foot of Pip-Ivan of Maramures Mt» (1920s), and the contributions made by Czech scientists into research of the Maramures mountain massif's natural complexes, namely – Milos Deil and Alois Zlatnik (1930s).</i>	
NESTERUK Yu., GUDOWSKI Ya. Pip-Ivan of Chornohora: natural, historical and cultural values in the context of sustainable development	84	ROMANIV P. Functional aspects of tourist potential of Zhuravne community of Lviv region	116
		BERKELA I. Ode to the Carpathians (Bard Plein Air Camp «Muse of the Carpathians-2021»)	120
		YEFREMOVA S. «Look!.. Be amazed... with all this beauty!»	122
		<i>A poem about the author's first encounter with the Carpathians.</i>	
		SANDULIAK V. House on the mountain (About goats and Kozyriany; «peasants» and «landlords»; staying back at the bottom of the ladder and standing upright from the obscurity; returning home and gaining peace of mind)	124
		<i>The diary of the Dyvosvit (Wonderland) eco-guesthouse owner Valeriy Sandulyak (Kosiv, Ivano-Frankivsk region)</i>	

- is full of philosophical revelations. Here, at his guesthouse, the visitors are welcomed in any season of the year. Also the owners produce goat cheese by unique recipes and demonstrate a successful example of harmonious work on own land.*
- SANDULIAK L. About the full-blooded and darling one** 126
Essays about values of the native land.
- BOICHUK O. Gifts of hands and heart by Liubov Sanduliak** 129
A story about a lady from Ivano-Frankivsk region, who thanks to the inspired work and perseverance created her own «green» business: on the goat farm owned by her she keeps 8 goats, 16 goatlings, Vietnamese piglets, chickens... Geography of the countries where her cheeses are highly appreciated is wide: Italy, USA, Switzerland, Hungary, Czech Republic, Germany, Spain, Baltic countries...
- BABICHYN Yu. Nature is a manifestation of the Creator's presence** 138
Cooperation of the Synevyr National Nature Park (Zakarpattia region) with local religious communities.
- KALBA I. Project «Over rough and smooth» paying a visit to the Museum of Mountains Ecology** 139
Timur Miroshnychenko, Andriy Horodysky, Serhiy Shinkarchuk from the «Over rough and smooth» YouTube project visited the town in the geographical centre of Europe – Rakhiv, in particular – the Museum of Mountain Ecology and History of Nature Use in the Ukrainian Carpathians, located at the Carpathian Biosphere Reserve.
- KUKHTA V. Gold deposit of the Carpathians (Writer and journalist Vasyl Kukhta talks to Doctor of Biological Sciences, Professor, Academician of the Ukrainian Ecological Academy of Sciences, Honoured Environmentalist of Ukraine Fedir Hamor on the occasion of his 70th birthday)** 140
- Always upward and forward (Yuriy Stefurak celebrates his 60th birthday)** 146
A story about the director of national nature park «Hutsulshchyna» (Ivano-Frankivsk region), PhD in biology Yuri Stefurak on the occasion of his 60th birthday.
- Nota bene*
- Protocol on Sustainable Development of Agriculture and Rural Areas to the Framework Convention for the Protection and Sustainable Development of the Carpathians** 148
- VOLOSCUK I. My recollections of Prince Philip** 155
Ivan Voloscuk, Doctor of Sciences, Professor, President of the Association of National Parks and Reserves of the Carpathians (ACANAP) from Tatranska Lomnica (Slovakia) recalls his meeting with WWF President Prince Philip, Duke of Edinburgh, during the ceremony of awarding him with the Gold Medal of WWF for his contribution into nature conservation.
- RUDAVSKA-VOVK L. Boikio's Land «Boikivshchyna» – from far away and nearby** 156
An article about Boikivshchyna – an ethnographic region of Ukraine populated by Boikos sub-ethnos, and its natural and cultural values.
- Fiery feather upon wooden Tablets of the Law** 168
A story about a graphic artist from Rozhniativ, Ivano-Frankivsk region, Bohdan Pylypiv, who uses the technique of pyrography in his art (literally – writing with fire).
- PYLYPCHYNETS V. Ukrainian Carpathian highlands – our blessed land... (Top five natural attractions of Mizhgiria)** 170
An article about the natural values of the Transcarpathian Boyko's ethnographic region (Boikivshchyna) – Synevyr and Ozirtse lakes, Shypot waterfall, a natural fountain in the village of Vuchkove, a centuries-old oak in the town of Mizhgiria.
- BEDZIR V. Chronicler of the Transcarpathian rural area** 173
Review of the book by a journalist from Mizhgiria district Vasyl Pylypchynets «Embosoming Verkhovyna with words» (2020).
- KUKHTA V. Radiance of the «Carpathian Crown» (International Partnership Strategy: Ukraine-Slovakia-Germany)** 174
On September 25, 2021, the Corona Carpatica International Literary, Artistic and Environmental Award ceremony took place at the Geographical Centre of Europe.
- Corona Carpatica International Literary, Artistic and Environmental Award («Carpathian Crown») (Statutes)** 176
- Winners of the International Corona Carpatica Award in 2021** 179
- SHKURHAN V. What is more valuable?..** 180
Member of the National Union of Writers of Ukraine Vasyl Shkurhan from Kosiv, Ivano-Frankivsk region, in his speech at the ceremony of awarding him with the International Award «Corona Carpatica» in 2021 touched upon the issues of preservation of natural and cultural values of the Carpathians, including activity of the Hutsulshchyna National Nature Park, some aspects connected to environmental education of the residents of the Hutsul region, development and use of the unique Hutsul dialect in literature, and ecology of the human soul, etc.
- HRYNIUK M. Patriotism or buffoonery?** 185
Ceramic artist, Honored Artist of Ukraine Maria Hryniuk (Kosiv, Ivano-Frankivsk region) is contemplating with pain in her heart on degradation of ancient Hutsul traditions.
- HERASYMIUK V. Outstanding names: Petro Shekeryk-Donykiv** 188
Essay about a prominent socio-political and cultural personality of the Hutsul region, participant of Ukrainian liberation struggles, actor of the Hutsul Theatre under the

direction of Hnat Khotkevych, researcher of folklore and ethnographic materials, author of talented works in Hutsul dialect – Petro Shekeryk-Donykiv from the village of Holovy, Zhabiye County (Zhabiye – now the town of Verkhovyna, Ivano-Frankivsk region). He was imprisoned by the new authorities in 1940 and exiled to Siberia, where his traces got lost. A real literary masterpiece by P. Shekeryk-Donykiv is the novel «Dido Ivanchik» (Oldman Ivanchik), written in the late 30s of the 20th century – a kind of encyclopaedia of ancient Hutsul land with its beliefs, historical facts, worship of nature, toponyms and hydronyms, as well as the unique dialect of the locals.

SHEKERYK-DONYKIV P. Rules for the king of city-state 193

Excerpt from the novel «Dido Ivanchik» (Oldman Ivanchik) written in the Hutsul dialect.

KLICHAK V. Stefanyk (cyclic poem) 200

Member of the National Union of Writers of Ukraine Vasyl Klichak (Kyiv) in his cyclic poem tries to recreate the dramatic «picture of the soul» of the genius of Ukrainian literature Vasyl Stefanyk, who was the singer of the greatness of nature and the defender of miserable workpeople of his motherland – Halychyna region.

Book shelf

SENKO I. About Vasyl Kukhta's showpiece – his book «Writing and Breathing» 204

Review of the new book by the writer and journalist Vasyl Kukhta «Writing and breathing (Essays, interviews, poems)» (Lviv: Prostir-M, 2021).

MASLIANYK O. Between man and nature 206

Review of the new book by Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor «In Search of Harmony Between Man and Nature. Materials dedicated to the 70th birthday» (Lviv: Prostir-M, 2021).

MOSKALIUK B. Next issue of «Nature of the Carpathians» 206

In November 2021, the next issue of the periodical scientific magazine «Nature of the Carpathians: Scientific Journal of the Carpathian Biosphere Reserve and the Institute of Ecology of the Carpathians of the National Academy of Sciences of Ukraine» was published.

HAMOR F. Right on time – the state program for preservation and development of the protected areas system of Ukraine 208

SHKURHAN V. The Poet of the Art Tree (About Myroslav Radysh – Honoured Artist of Ukraine, winner of the Kateryna Bilokur and Yuriy Skribliak Artistic Awards) 209

RADYSH-MARYNIUK B. About an angel in his bosom, a bird in a paradise tree, a quart of fire, and hoofbeat of beaded horses 210

Poetry about artistic endeavour of Carpathian craftsmen and craftswomen.

PRYIMAK Yo. When handicraft grows into art... 211

An article about the founders of Hutsul folk art and its modern bearers.

Artist. Nature. Time.

KUKHTA V. «And you feel like in the centre of the Universe...» 214

(Interview with a member of the National Union of Artists of Ukraine Vasyl Filesh)

FILESH V. «Once upon a time I went into hiding...». Eventually 216

Poems about the union of man and nature.

LELE A., MOSKALIUK B. 220

A man with the soul of a bird...

(In hallowed memory of CBR researcher, PhD in biology, ornithologist Bohdan Hodovanets)

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини Василя ЗЕЛІНСЬКОГО, Богдана ГОДОВАНЦЯ, Юрія ПОПОВИЧА, Олега БОРИКА, Алли КОЗУРАК, Валерія САНДУЛЯКА, Олени БОЙЧУК, Мирослава РАДИША.

1 стор. обкл.: Дзвоники ялицеві в альпійському поясі гори Бребенескул;

2 стор. обкл.: Сосна гірська у субальпійському поясі Рахівських гір; гірський потік (Рахів-Берлибаське ПНДВ Карпатського біосферного заповідника); тис ягідний; фіалка двоколірна.

№№ 1-4 (2021) проілюстровано фотографіями

Ю. ПОПОВИЧА, В. ЗЕЛІНСЬКОГО, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА, Ю. НЕСТЕРУКА, Б. ГОДОВАНЦЯ, Л. РУДАВСЬКОЇ-ВОВК, О. БОРИКА, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, Б. МОСКАЛЮК, І. ЙОНАШ, І. БЕРКЕЛИ, Ю. БАБІЧИНА, Е. АНГЕР, П. РОМАНІВА, О. ШКУРО, О. КИСЛЯ, В. ДЯКІВА, В. ШКУРГАНА, В. САНДУЛЯКА, Л. САНДУЛЯК, Я. ДОВГАНІЧА, М. ВОЛОЩУКА, С. ПРОКОПА, В. ПРИНДАКА, С. СУХАРЕВА, В. МИХАЙЛОВА, А. ВОЗНЮК, В. ГЕТЬМАНА, А. КРОНА, І. КАЛЬБИ, Л. ДЕРЖИПІЛЬСЬКОГО, В. ПИЛИПЧИНЦЯ, Й. ПРИЙМАКА, В. ФІЛІША, О. БОЙЧУК, Б. ПИЛИПІВА, О. ЛУГОВОГО та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи

члена Національної спілки художників України Василя ФІЛІША:

3 стор.:

1
2/4
3/5

 1. Стара Іршава (диптих). Полотно, олія, 2016 р.

2. Веселі пастушки. Полотно, олія, 2017 р.

3. Великдень в АТО. Полотно, олія, 2018 р.

4. Сільська криниця. Полотно, олія, 2020 р.

5. Перший сніг. Полотно, олія, 2015 р.

4 стор.:

1
2

 1. Боржавський мотив. Полотно, олія, 2013 р.

2. Благівіщення. Полотно, олія, 1998 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2021, №№ 1-4

Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА

Літературна редакція, коректура, переклад з російської мови – М.І. КУХТА

Верстка, комп'ютерне забезпечення – О.В. БОРИК

Переклад на англійську мову – В.М. ГУБКО

Здано до друку 27.12.2021. Підписано до друку 29.12.2021. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет. Ум. друк. арк. 42. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін. Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2021, №№ 1-4.

Founded in 1993 (Registration Certificate: series KB, №239).

Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.

Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

